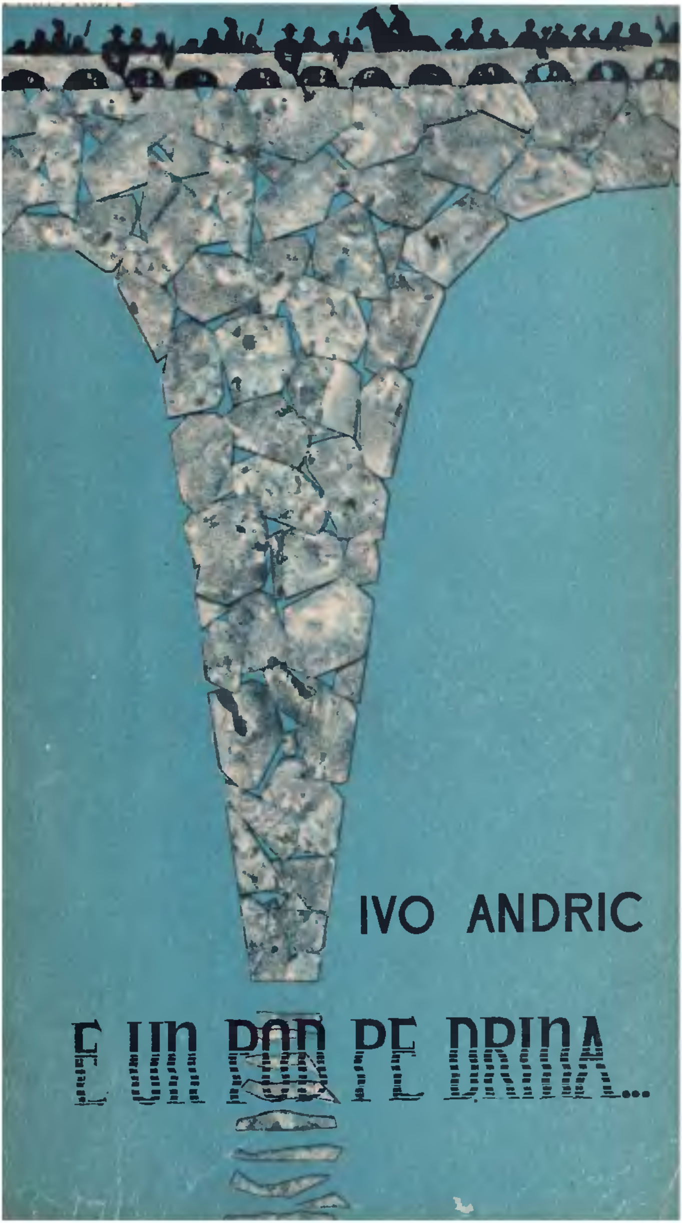

IVO ANDRIC

E UN POD PE DRINA...

IVO ANDRIĆ

E UN POD PE DRINA...

IVO ANDRIČ

E UN POD PE DRINA...

În romînește de
GELLU NAUM și IOANA G. SEBER

Prefață de
DUMITRU MICU

București — 1962

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

Иво Андрић
НА ДРИНИ ЋУПРИЈА
Просвета Издавачко предузеће Србије
Београд 1955

Prefaţă

Scriitorul a cărui cunoştinţă o faceţi în această carte este unul din cei mai de seamă artişti ai cuvîntului, ridicaţi din mijlocul poporului iugoslav, laureat al Premiului Nobel pe 1961. Poet, nuvelist şi romancier, evocator inspirat al vremurilor de demult, subtil analist al stărilor sufleteşti, stilist remarcabil, Ivo Andrić a înălţat la expresie inedită, într-o operă al cărei răsunet a depăşit hotarele ţării sale, sentimente şi concepţii umanitar-democratice. Lumea literaturii sale — lume a unor epoci defuncte — este tărîmul unei umanităţi deosebit de zbuciumate.

Ivo Andrić este un fiu şi un cîntăreţ al Bosniei. Al acelei Bosnii exotice, multă vreme semilegendare pentru restul lumii, care, apăsată crunt patru veacuri în şir de jugul otoman, trecută apoi, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, sub un alt jug, nu mai puţin apăsător, deşi i-a fost impus sub pretextul unei aşa-zise „luări sub protecţie", acela al imperiului habsburgic, a cunoscut asupriri şi prigoniri de tot felul, muntoasele meleaguri fiindu-i în trecutul întunecat din belşug udate cu sînge. Scriitorul s-a născut acum şaptezeci de ani, în 1892, la Travnik, ca fiu al unui mic negustor. La doi ani a rămas orfan de tată. Crescut cu greu de mama sa, Andrić şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa la Travnik, Vişegrad şi Sarajevo, adunînd în inimă, din vîrstă fragedă, dezolare şi amărăciune. Dintre impresiile copilăriei şi ale tinereţii, cea mai dureroasă întipărire i-au lăsat-o în conştiinţă fanatismul naţional şi religios, intoleranţa, sistemul

de castă, feluritele prejudecăţi şi superstiţii prelungite din noaptea medievală. Din asemenea impresii îşi trage substanţa cea mai mare parte a prozei lui Ivo Andrić, mesajul ei fiind îndemnul la înţelegere şi înfrăţire între oamenii de toate naţionalităţile şi credinţele.

Studiile superioare le-a urmat la Zagreb, Viena, Cracovia şi Graz, obiectul lor fiind filozofia. Atras, asemeni atîtor altor tineri, de frămîntările politice ale anilor din preajma primului război mondial (a căror atmosferă o reconstituie în romanul *E un pod pe Drina...)*, Andrić, patriot înflăcărat, s-a înrolat în organizaţia Tînăra Bosnie, care urmărea eliberarea ţării din robia împărăţiei austro-ungare. Asasinarea de către unul din membrii ei, Gavrilo Prinkip, a arhiducelui Franz Ferdinand a constituit, cum se ştie, pretextul declanşării războiului dintre Austria şi Serbia, transformat apoi în război mondial. Arestat şi el, împreună cu alţi membri ai Tinerei Bosnii, Ivo Andrić a stat, aproape tot timpul cît a ţinut războiul, în închisoare. În umbra zidurilor mucede şi-a scris cele dintîi cărţi. În publicistică ancorase încă dinainte de război. Volumele *Ex Ponto* (1918) şi *Tulburare* (1919) cuprind pagini de meditaţie lirică, în proză, mărturisind stări depresive, îndoieli şi nădejdi, strădanii de pătrundere a sensului fenomenelor existenţei şi eşecuri dureroase pe tărîmul înţelegerii. Filozofînd asupra binelui şi răului, poetul, hrănit cu lecturi din Kirkegaard, Strindberg, Dostoievski, este obsedat de gîndul că „omul e slab" şi „singur", suferinţele sînt nemăsurate, că „e greu să fii om". În acelaşi timp, cugetările lui Andrić glăsuiesc însă despre „măreţia, frumuseţea şi forţa atotbiruitoare a vieţii". Viaţa, în reprezentarea tînărului poet, este „un veşnic schimb de speranţe şi dezamăgiri", este „bucurie şi amărăciune", „bine şi rău".

Eliberat din închisoare, scriitorul ia parte activă la viaţa politică şi literară, fiind secretar al *Vecei Populare*, ce proclamă unirea sîrbilor şi croaţilor, şi unul dintre fondatorii revistei *Književni Jug (Sudul Literar)*, în jurul căreia se grupează tineri scriitori sîrbi, croaţi şi sloveni. Între 1920 şi 1940 a activat în diplomaţie.

De-a lungul celor două decenii interbelice, scriitorul a publicat povestiri şi nuvele care, cu tot tributul plătit curentelor moderniste decadente şi unor concepţii filozofice antiştiinţifice, l-au impus drept unul din principalii repre-

zentanți ai direcției realiste și democratico-progresiste în literatura iugoslavă. Reviste ca *Nova svetlost (Lumina nouă)* (1920—1922) și *Rascrîșnița (Cotitura)* (1923—1925) l-au avut colaborator. Aceste publicații militau în serviciul ideilor progresiste și pentru realism, într-un timp cînd modernismul era în plină dezlănțuire (gruparea „Alfa"), iar tradiționalismul, reprezentat de revista *Misao (Gîndirea)*, căuta să orienteze creația literară pe un făgaș conservator, anacronic.

Scrierile publicate de Ivo Andrić după *Ex Ponto* și *Tulburare* vădesc îndreptarea scriitorului către proza obiectivă. Lirismului meditativ din primele cărți îi ia locul, începînd cu nuvela *Călătoria lui Ali Djerdjelez*, scrisă în 1919, efortul de observare a lumii din afară, fără renunțare, însă, la reflecție ; cugetările asupra problemelor mari ale existenței continuă să pătrundă în paginile lui Andrić, dar ele nu iau calea spovedaniei, ci sînt atribuite personajelor diverselor narațiuni.

Geneza creației din perioada interbelică a prozatorului este insatisfacția stîrnită de realitatea prezentului. Nutrind o afecțiune statornică pentru cei loviți și ofensați, scriitorul constată îndurerat că transformările determinate de primul război mondial n-au schimbat în bine soarta lor, că asuprirea, inegalitatea socială, discriminările naționale și religioase persistau. Mîhnit, povestitorul își întoarce fața de la societatea timpului său, retrăgîndu-se sufletește în trecut, din ale cărui întîmplări, legende și datini reconstituie chipul luminos al Bosniei eroice, slăvește poporul ei harnic și viteaz. Chiar dacă nu pătrunde cauzele de ordin social ale fenomenelor înfățișate, chiar dacă, debitor concepțiilor fataliste, freudismului și altor teorii neștiințifice, supraestimează puterea instinctelor, a „patimilor demonice" din om, subapreciind implicit forța conștiinței, scriitorul realizează în nuvelele sale de mai mari sau mai reduse proporții, apărute între 1920—1930, precum : *Călătoria lui Ali Djerdjelez, În arhondaricul mănăstirii, Pod peste Jepa, Mara amanta, Mustafa Magear, Iubire-n tîrg* ș.a., opere care, cum scrie O. Kutasova, autoarea prefeței la ediția sovietică (1958) a romanului *Cronica Travnikului*, „atrag prin adevărul vieții, prin caracterul lor umanitar, prin dramatismul situațiilor, forța poetică, adînca penetrație în sufletul omului".

În cel de al patrulea deceniu, realismul literaturii lui Ivo Andrić se adînceşte. Faptul acesta reflectă un proces larg, petrecut în literatura iugoslavă, ca şi în literatura altor ţări, între 1930 şi 1940. Agravarea contradicţiilor sociale, ascuţirea luptei de clasă impun şi în domeniul literaturii precizarea poziţiilor, delimitarea tendinţelor celor două culturi. Ca şi la noi şi în alte ţări, în Iugoslavia se precizează după 1930 în literatură două direcţii: progresistă-democratică şi reacţionară, fascizantă. Influenţa ideologiei revoluţionare a proletariatului, influenţa literaturii sovietice asupra cursului dezvoltării literare cresc. Apar reviste conduse şi îndrumate direct de partid. Numeroşi scriitori aderă la lupta revoluţionară, în timp ce alţii trec în tabăra reacţiunii. De înrîurirea ideilor propagate de partidul clasei muncitoare se resimte şi opera scriitorilor realişti neînregimentaţi în lupta politică. Ivo Andrić începe să scrie nuvele în care elementul concret-istoric devine preponderent, eroii, oameni din popor, sînt priviţi sub aspectul existenţei lor sociale. În centrul unor nuvele ca *Nunta* şi *Cei din satul Oluiţ*, ambele din 1936, se află, ca şi în scrierile anterioare, omul care suferă. Izvorul suferinţei nu mai este însă identificat doar cu „puterile demonice" din fiinţa umană. E dezvăluit sau sugerat caracterul social al „răului". În *Cei din satul Oluiţ* de pildă, scriitorul, dezvăluind inegalitatea socială, descrie abrutizarea la care înverşunata luptă pentru pîine condamna ţăranul, în regimurile burghezo-moşiereşti, şi acţiunea nocivă a banului asupra sufletelor. Părăsind domeniul legendelor, scriitorul îşi ia, cum se vede, materialul de inspiraţie din viaţa reală a poporului, urmărind ecoul evenimentelor social-istorice în traiul concret, de fiecare zi al oamenilor.

Un nou progres pe calea zugrăvirii realiste înscriu operele create de Ivo Andrić în anii celui de al doilea război mondial. În aceşti ani tragici şi eroici, Ivo Andrić a scris trei romane: *Cronica Travnikului, E un pod pe Drina...* (1943) şi *Domnişoara* (1944), apărute toate după eliberare, în 1945. Primele două sînt romane istorice şi au fost scrise în condiţiile robiei fasciste. Dezgropînd din criptele istoriei filele însîngerate ale unei zguduitoare epopei, romancierul punea în faţa cititorilor spectacolul prăbuşirii stăpînirilor sprijinite pe sabie şi cnut, oricît de puternice păreau, al rezistenţei po-

porului sîrb la toate încercările; în felul acesta, cărţile sale dădeau de înţeles că şi fascismul reprezenta o calamitate vremelnică, şi el avea să fie prefăcut în pulbere şi fum. Aluzia la stările de lucruri contemporane este străvezie în *Cronica Travnikului*. În epilogul acestei cărţi, Andrić, descriind reinstaurarea dominaţiei turceşti asupra Belgradului, după reprimarea răscoalei lui Karageorge, sugerează că liniştea oraşului şi a ţării readuse în captivitate era o linişte părelnică : liniştea dinaintea furtunii.

Depănînd firul vieţii unei fete care după moartea tatălui, însingurată, stăpînită de mizantropie, devine o exploatatoare fără scrupule, crudă şi zgîrcită, romanul *Domnişoara* construieşte în Raika Radakovici un personaj ce se ţine minte, variantă bosniacă a lui Gobseck şi Pliuşkin.

După cel de al doilea război mondial, sfera preocupărilor prozatorului se lărgeşte. În literatura lui Andrić prind fiinţă tipuri noi. Inspirată din viaţa din trecut a ţărănimii bosniace, nuvela *Povestire despre iobagul Siman* dă relief figurii revoltatului Siman care, luptînd de unul singur, este, fireşte, înfrînt, dar jertfa lui, menită să trezească din amorţire conştiinţele, va fi pentru mulţi pildă mobilizatoare. Dînd parcă o replică istorisirii despre Siman, o altă nuvelă, *Zeko*, e centrată pe destinul unui om care îşi găseşte un loc şi un rost în viaţă, smulgîndu-se din singurătatea lui, ducîndu-se la partizani, adică îmbrăţişînd existenţa activă, trăită nu numai pentru oameni, ci şi în mijlocul oamenilor.

În Ivo Andrić, romanul istoric îşi are un reprezentant original. Nu numai *Cronica Travnikului*, ci şi celelalte romane ale scriitorului sînt construite ca nişte cronici. Şi nu numai construite, ci concepute, gîndite astfel. Romanele lui Andrić nu sînt opere de evocare istorică în sensul că ar reface artistic, minuţios, evenimente importante ale trecutului, construind portrete ale unor personalităţi de seamă din zile mari şi grele. Ce-i drept, scriitorul îşi elaborează cărţile pe temeiul unei foarte bogate şi scrupuloase documentări, cercetînd în prealabil arhive, adunînd tot ce se poate aduna despre un moment sau o perioadă istorică. Dar el nu se apucă să concureze istoricii. Obiectul preocupărilor sale îl formează nu reconstituirea faptelor istorice ca atare, ci ecoul, urmările lor în viaţa obişnuită a unor oameni

din diverse straturi sociale, de naționalități și religii felurite. Sub această latură, și nu numai sub aceasta, creația lui Andrić prezintă anumite înrudiri cu aceea a lui Sadoveanu.

Cel mai prețios și prețuit dintre romanele lui Andrić este cel de față: *E un pod pe Drina*... Intitulat la început *Cronică vișegrădeană,* romanul urmărește dramele și prefacerile generate de timpul istoric în viața orășelului de pe Drina de-a lungul a patru sute de ani: de la zidirea, în secolul al XVI-lea, din porunca lui Mehmet-pașa Sokolovici, a faimosului pod, pînă la distrugerea acestuia, la începutul primului război mondial. Tehnica narațiunii și, pînă la un punct, stilul evocărilor sînt asemănătoare, în primele capitole, cu ale vechilor cronici. Întîmplări ce au cutremurat existența Vișegradului în cursul veacurilor sînt rememorate, în ordine cronologică, în episoade străbătute de înfiorare lirică, într-un stil ușor arhaizant. Pe măsură însă ce evocarea se apropie de timpurile noastre și în pagini pătrunde răsunetul mișcărilor sociale și de eliberare națională, tot mai intense, al transformărilor istorice furtunoase, molcoma istorisire cu arome cronicărești cedează locul relatărilor mai puțin învăluite în aură poetică, precipitate, nervoase, reporterice ști parcă, ce alternează cu episoade de roman balzacian și crîmpeie de pătrunzătoare analiză psihologică.

Acțiunea fiecărui capitol gravitează fie în jurul unui eveniment istoric, căruia i se urmăresc implicațiile în viața, cînd agitată, cînd cutreierată doar de întîmplări minore, a orășelului, fie în jurul vreunei întîmplări năprasnice locale, ori al unei calamități naturale, avînd astfel o acțiune de sine stătătoare. În cuprinsul romanului se desfășoară un șir de povestiri autonome și, în același timp, legate între ele ca mărgelele într-o salbă sau florile în ghirlande.

Deschizîndu-se cu un fel de prolog, din care ne facem idee despre însemnătatea podului în viața de odinioară a Vișegradului, a regiunii și chiar a imperiului turcesc, întrucît „podul ăsta e singura trecere permanentă și sigură pe tot cursul mijlociu și superior al Drinei, nodul absolut necesar pe drumul care leagă Bosnia cu Serbia și, prin Serbia, mai departe, cu toate celelalte meleaguri ale împărăției turcești, pînă la Stambul", romanul propriu-zis începe cu pre-

istoria şi istoria construirii podului. Respectivele capitole sînt neîndoios cele mai dramatice. Podul de peste Drina — aflăm din cartea lui Andrić — este întruchiparea unui gînd al acelui temut Mehmet-paşa, „care a dus războaie pe trei continente şi a izbîndit aproape în toate", lărgind „hotarele împărăţiei turceşti", făurindu-i pentru moment „liniştea din afară şi buna rînduială dinlăuntru". Cititorul îşi dă, fireşte, seama că nu numai motive intime (strădania marelui vizir, fiu de ţăran sîrb din satul Sokolovici, de a înăbuşi prin ridicarea locurilor natale junghiul ce-i sfîrteca inima, cînd îi venea în minte copilăria) vor fi prezidat la edificarea unui pod de o atît de mare însemnătate economică şi strategică. De n-ar fi fost, în primul rînd, calcule economice şi militare la mijloc, e puţin probabil că Înalta Poartă ar fi investit sume într-o construcţie de asemenea proporţii. Mai impresionantă decît relatările despre ascensiunea ienicerului din Sokolovici pînă la cel mai înalt rang la care putea aspira un supus al măritului padişah şi decît dezvăluirea simţămintelor lui este evocarea de neuitat a strîngerii, într-o dimineaţă din anul 1516, de către turci a „birului de sînge" din satele Bosniei şi Herţegovinei. Tablou de coşmar. Cît cuprinzi cu privirea, pe drumul ce taie sărăcăciosul ţinut muntos se întinde un convoi de cai mărunţi bosniaci, mînaţi de oşteni ai sultanului, fiecare cal purtînd în spinare, de o parte şi de alta, cîte un coş din care se ridică faţa speriată şi înlăcrimată a unui băiat. În urmă, frînţi, „răzleţiţi, aproape fără suflare", părinţii şi rudele copiilor sortiţi să devină ieniceri.

„Deosebit de îndărătnice şi de nestăpînit erau mai ales mamele. Le vedeai alergînd cu paşi repezi şi hotărîţi, fără să se uite unde calcă, cu pieptul dezgolit, despletite, uitînd de tot ce se află prin preajmă, văietîndu-se şi bocind ca după mort, în timp ce altele, aproape ieşite din minţi, gemeau, urlau de parcă durerile facerii le-ar fi sfîşiat pîntecele şi, orbite de lacrimi, se năpusteau de-a dreptul în bicele călăreţilor..."

Memorabilă este şi evocarea peisajului trist al locurilor de unde, împreună cu alţi copii de etatea lui, a fost răpit, în acea crîncenă dimineaţă, băiatul care avea să devină ginerele şi mîna dreaptă a sultanului. Acest băiat duce în suflet o nelinişte „legată de locul unde drumul se frînge,

unde jalea și deznădejdea se încheagă și se îngrămădesc pe malurile rîului, peste care trecerea e grea, scumpă și puțin sigură". În cîteva rînduri, scriitorul evocă un tablou de neuitat, înfățișînd jalea și sărăcia unui ținut înrobit, „plin de munți sterpi și de lipsuri", ținut în care „sărăcia amară își arăta pretutindeni chipul, loc unde omul zăgăzuit de stihiile covîrșitoare, umilit de neputința lui, trebuia să vadă mai limpede și să înțeleagă nenorocirea lui și a celor din preajmă, cît de înapoiat era el și aproapele său".

Amplu, capitolul următor celui în care este descris halucinantul exod al copiilor duși în coșuri, pe cai, în țară străină, depărtată, ne aduce înainte o lume detașată parcă dintr-un basm tragic, o lume a suferinței fără hotar. Munca ce se depune pentru înălțarea podului, dusă cu mijloace primitive și în condiții neomenești, e o muncă faraonică. Cît ce pune piciorul în Vișegrad, trimisul vizirului, fiorosul Abid-aga, o matahală de bărbat cu obraji roșii și ochi verzi, cu barbă roșcovană și „niște fuioare de mustăți răsucite ciudat", proferează amenințări. „Pesemne — zice el căpeteniilor orașului — că înaintea sosirii mele aici v-au ajuns la urechi felurite vești despre mine și știu că veștile astea nu pot fi nici plăcute, nici îmbucurătoare (...). Veți fi auzit că sînt om sîngeros și sucit. Țin să vă spun că toate zvonurile astea nu sînt nici născocite, nici mai presus de adevăr." Nu numai Vișegradul, ci toate împrejurimile, întreaga Bosnie au prilejul de a cunoaște nemijlocit cruzimea proverbială a lui Abid. Orășelul se umple de lume adusă la corvadă cu anasîna. Răscolind satele, slujitorii agăi prind țărani și-i constrîng să muncească la pod. De nu găsesc prin case bărbați, întrucît au fugit în păduri, le iau femeile. Orice drumeț, sătean sau tîrgoveț, ce se nimerește să fie zărit de oamenii împărătești (și aceștia mișună zi și noapte pe tot întinsul meleagurilor Drinei), este înhățat și mînat la pod. Pentru pod, numai pentru pod lucrează toți caii și boii, toate carele. „Tot ce putea fi tîrît sau rostogolit era luat și înhămat la muncă, pentru pod, uneori cu plată, alteori cu anasîna, la corvadă." Învăluit în praf și fum, plin de vuiet, zarvă și freamăt, Vișegradul a devenit terenul unei hore îndrăcite. Oamenii muncesc pe rupte.

„În lumina săracă a soarelui de noiembrie, sătenii tîrăsc buşteni şi bolovani, îşi bălăcesc în noroaiele drumului picioarele goale sau încălţate în opinci din piele crudă, din care mai musteşte încă sînge; oamenii asudă de osteneală şi tremură de frig, îşi strîng în jurul brîului pantalonii soioşi, plini de găuri noi şi de petice vechi, şi-şi înnoadă zdrenţele rămase din singura lor cămaşă de in, înnegrită şi ea de ploaie, de noroi şi de fum, pe care însă nu îndrăznesc s-o spele, de teamă că o dată vîrîtă în apă n-o să rămînă decît iţele din ea."

Goi, „murdari, uzi, istoviţi şi doborîţi de griji", scrîşnindu-şi mut deznădejdea că muncesc silnic, „fără plată şi fără nici o nădejde, în timp ce ogoarele lor, colo sus, în sate, aşteaptă zadarnic arăturile de toamnă", osîndiţii simt în permanenţă străpungîndu-i cuţitele privirilor lui Abid-aga. Îmbrăcat într-o şubă grea, purtînd în picioare cizme înalte cu carîmbi, congestionat la faţă, vătaful vizirului stă veşnic pe şantier, urlă la lucrători, ca turbat, învinuindu-i că se mişcă prea încet, răzbunîndu-se pe ei că ziua sfîrşeşte prea curînd şi nu începe cînd ar vrea el şi că iarna se apropie cu paşi repezi. La un semn al său, omul care i se pare că a pierdut o clipă fără să lucreze este numaidecît cetluit de străji, bătut cu vergile pînă la leşin, apoi udat cu apă şi trimis iar la muncă.

Viaţa pe şantierul viitorului pod nu este văzută însă numai sub această latură. Romancierul reţine totodată situaţii ce pun în lumină vitalitatea poporului, omenia lui profundă, simţămintele delicate ale umiliţilor şi nedreptăţiţilor, refuzul lor de a accepta sclavia. Iată, într-o seară tîrzie, o grămadă de ţărani iobagi strînşi într-un coşar, feriţi de privirile supraveghetorilor, în jurul unui foc pe stinse. Sînt uzi toţi, frînţi de osteneală, dar nu se gîndesc să se culce. Unul din ei, un muntenegrean, cîntă încet o baladă despre un „ţar sîrbesc" de odinioară, acompaniindu-se singur cu o „guzlă prăpădită şi mică, s-o cuprinzi în palmă". Ascultătorii, fascinaţi de vedenia vremurilor cînd în ţară nu se pomeneau turci asupritori, „se uită la muntenegrean de parcă acum îl văd pentru prima oară şi sorb din ochi guzla care se pierde în palmele lui mari".

Narațiunea despre construirea podului culminează cu episodul omorîrii lui Radislav, dîrzul țăran din Uniște, care căutase din răsputeri să zădărnicească înaintarea lucrărilor. E un episod încordat, zguduitor, înfățișînd împotrivirea poporului sîrb față de cotropitorii străini. În opoziție cu subțirea pătură privilegiată, formată din venetici și băștinași trecuți la islamism, care socoate viitorul pod un dar din partea vizirului, țăranii privesc construcția cu dușmănie. „Nu sărăcimea și gloata creștinilor au nevoie de pod, ci turcii; noi nici nu ridicăm oștiri, nici nu facem negoț; iar podul umblător ne împlinește nevoile", le spune Radislav celorlalți țărani aduși la corvadă. Radislav își dă mai bine decît toți seama că înălțarea podului va înlesni jefuirea și mai nemiloasă a Bosniei. Figură legendară, înzestrată de imaginația poporului cu însușiri peste fire, ca toți eroii din baladă („era un voinic între voinici: nici flinta și nici spada nu-l puteau dobori și nu exista nici funie, nici lanț care să-l poată lega..."), nesupusul țăran e zugrăvit în roman cu mijloace realiste, fiind arătat ca un gospodar sărăcit, un omuleț pe care n-ai da un ban: „mic de stat, negricios la față și cu ochi sclipitori, adus de spate", care „umbla de colo-colo cu pași grăbiți, rășchirîndu-și picioarele și clătinîndu-și capul și umerii de la stînga la dreapta și de la dreapta la stînga, de parc-ar fi cernut făină". Nu e de altminteri singurul caz în care Andrić înlătură vălul legendei, restituind înfățișarea reală, mai puțin spectaculoasă, dar cu atît mai emoționantă, a oamenilor și întîmplărilor de altădată. Cu arta sa de a zugrăvi din cîteva trăsături de penel portrete fizice de neuitat, de a evoca peisaje și a fixa situații, romancierul ne aduce înainte figuri și fapte de acum trei și patru veacuri, în care avem sentimentul de a cunoaște oameni vii, întîlniți în viața de toate zilele, și întîmplări la care asistăm nemijlocit.

Pe „harapul" despre care legenda spune că trăiește de sute de ani într-o încăpere întunecoasă dintr-un stîlp al podului și pe care copiii îl văd noaptea, în coșmarurile lor, scriitorul ni-l prezintă ca fiind un biet negru strivit de o macara. Legendarii Stoia și Ostoia, doi copii, frate și soră, gemeni zidiți, cică, la temelie, pentru domolirea „zînei apelor", care nu îngăduia să se ridice pod, au fost — aflăm din roman — pruncii născuți morți ai unei surdomute, îngropați de vecini imediat după naștere, dar pe care nenorocita mamă

îi credea înmormîntaţi sub pod. Prin această demitizare, personajele eroizate de admiraţia mulţimilor dobîndesc o autenticitate omenească mişcătoare, iar situaţiile în care îi vedem ne apar de o veridicitate desăvîrşită.

Prins, pe cînd distrugea anumite instalaţii, Radislav, după alte cazne, premergătoare, este tras în ţeapă. Episodul, în care executarea înspăimîntătoarei osînde e descrisă minuţios, cu amănunte ce torturează sensibilitatea cititorului şi-i urmăresc, multă vreme după încheierea lecturii, imaginaţia, aduce aminte de acela din *Crăişorul* lui Rebreanu, în care este zugrăvită tragerea pe roată a lui Horia şi Cloşca. Dar cruzimea lui Abid-aga o întrece pe aceea a călăilor imperiului feudal austro-ungar. Străpuns, Radislav este ridicat viu în vîrful schelei. Toată ziua şi toată noaptea următoare el geme înăbuşit, iar imaginea sa, devenită obiect de cult pentru gloatele năpăstuite, capătă, în ochii acestora, atribute supraomeneşti :

„...toţi vedeau limpede acum în cîtă slavă se înălţase şi cît crescuse. Pe pămînt nu stă, cu mîinile nu se ţine de nimic, de înotat nu înoată, de zburat nu zboară ; îşi are punctul de sprijin undeva, în el însuşi..."

În Radislav, robii flămînzi şi desculţi slăvesc năzuinţa lor de libertate, tot ce au mai bun în ei, îşi slăvesc propria forţă încătuşată. Evocînd supliciile şi apoteoza unui erou popular, într-o vreme cînd fiii cei mai buni ai Iugoslaviei luptau cu armele împotriva unor împilatori mai odioşi decît stăpînirea feudală turcească de pe vremuri, cartea lui Andrić preamăreşte implicit (fie că autorul şi-a propus sau nu acest lucru, deliberat) gestul eroic pus în slujba eliberării patriei.

După capitolele ce istorisesc zidirea podului şi readuc în amintire tragedii generate de această lucrare, romanul lui Ivo Andrić devine un fel de „legendă a secolelor". Podul este pus faţă în faţă cu istoria, arătîndu-ni-se cum timpul istoric intră în viaţa orăşelului de pe Drina, modificînd-o insezisabil, şi cum numai podul rămîne mereu acelaşi, nesupus vremii. Molime, cataclisme naturale, răscoale şi războaie, tot soiul de zguduiri ce răvăşesc existenţa Vişegradului şi a întregii Bosnii nu-i pot face podului nimic.

„Aşa se năştea şi pierea o generaţie după alta, în preajma podului, iar el îşi scutura, ca pe o pulbere, orice urmă lăsată

de toanele şi de nevoile trecătoare ale oamenilor şi rămînea, după toate, neschimbat şi neschimbător."

S-ar părea că podul simbolizează, în roman, lucrul trainic, înfăptuirile nepieritoare, arta. Podul pare a fi icoana veşniciei. E numai o aparenţă, însă. Înfăţişîndu-l ca pe o construcţie mai presus de durată, scriitorul acreditează pentru moment părerea despre pod a unor turci orbiţi de fanatism, admite aparent iluzia lor drept realitate. Subtil, cu o de-abia perceptibilă ironie amară, dezminte însă prin faptele narate ceea ce, insidios, afirmă discursiv. Podul — rezultă din cele ce se întîmplă în carte — nu planează deasupra istoriei. Ia şi el, în felul său, parte la evoluţia istorică. Mahomedanii fanatici susţin că podul, construit fiind de un mare vizir, idolatrizat de ei, ar poseda puteri misterioase, neputînd ajunge vreodată în mîinile „ghiaurilor".

Pentru ocupanţii turci, podul este un gigantic talisman. Văd în el imaginea însăşi a împărăţiei otomane, căreia Allah i-ar fi încredinţat, chipurile, domnia veşnică asupra lumii întregi. Viaţa spulberă însă, necruţător, iluziile celor deprinşi să trăiască departe de real, în sferele trandafirii ale închipuirii. Giganticul pod, socotit fără moarte, îşi pierde mult din însemnătate de îndată ce trenul începe să străbată întinderile Bosniei, în goană, iar la izbucnirea primului război mondial, măreţele lui parapete zboară în aer, căzînd, fărîmiţate, peste oraş, spre groaza mahomedanilor drept-credincioşi, convinşi că a sosit ziua de apoi. Descrierea sfîrşitului unui edificiu considerat drept simbol al statorniciei oprimării nu era, oare, în zilele cînd fascismul era încă puternic, o prevestire aluzivă a prăbuşirii lui ?

S-ar putea ca unii dintre cititori să fie înclinaţi a interpreta soarta podului de peste Drina aşa cum se desprinde ea din viziunea creată de romancier, ca o expresie a unei filozofii sceptice : totul e trecător, *cinis et umbra summus* [1]. Pripită, o asemenea interpretare ar veni în contradicţie cu ansamblul reprezentărilor din roman. Ideea filozofică ce se degajă obiectiv din cuprinsul cărţii lui Andrić nu este nicidecum una pesimistă, descurajantă. Este trecător totul — ne spun faptele povestite de scriitor — afară de aspiraţiile omului, ale popoarelor, la o existenţă mai bună, demnă, liberă.

[1] Sîntem umbră şi cenuşă (lat).

în desfășurarea ei pe spațiul mai multor secole, nu aduce oare acțiunea romanului în fața cititorului o dramă, drama Bosniei și Herțegovinei înlănțuite, însîngerate ?

E adevărat că nu viața maselor obidite, suferințele și luptele poporului se află în centrul acțiunii. În capitolele următoare celor care înfățișează făurirea podului își fac rareori apariția, și numai în roluri episodice, figuri din rîndul mulțimilor exploatate. Mizeria neagră, nenorocirile de care era bîntuită continuu existența celor mulți, cortegiul de umilințe îndurate de aceștia se pot numai deduce din carte (în paginile ce urmează construirii podului), nu sînt arătate direct. Să nu pierdem însă din vedere construcția specifică a cărții și ideea pe care e clădită. *E un pod pe Drina...* este o „cronică a Vișegradului". Vișegradul și, în primul rînd, podul, din care acest oraș „a crescut ca dintr-o rădăcină de neclintit", constituie obiectul oglindirii artistice. Scriind *această* carte, romancierul n-avea cum aduce viața maselor țărănești, a celor ce muncesc, în genere, pe primul plan. O asemenea ambiție putea fi realizată deplin (fiind vorba de o scriere ce înfățișează mai multe veacuri) numai într-un roman-epopee, ciclic. Nefiind în intenția lui să creeze o amplă frescă istorică, scriitorul revelă în *E un pod pe Drina...* cum istoria pătrunde pînă în resorturile cele mai intime ale existenței unui orășel de negustori, afaceriști, slujbași ai Porții și reprezentanți ai diverselor culte religioase, unele mai conservatoare și mai fanatice decît altele. Este urmărită, în roman, cu finețe, continua înfruntare între inerția concepțiilor și moravurilor statornicite de legi și tradiții stupide, și timpul istoric, ce impune schimbări neîncetate. Cea mai rușinoasă expresie a obscurantismului și înapoierii este, în reprezentarea prozatorului, și în romanul de față, ca și în celelalte opere ale sale, îngrădirea națională și religioasă. Creștinii, mahomedanii, evreii trăiesc izolați unii de alții, fiecare crezînd că numai legea sa este cea dreaptă, manifestînd neînțelegere și intoleranță absurdă față de celelalte credințe. „Iată — exclamă subtextual romancierul — consecințele înapoierii culturale, ale asupririi sociale și naționale !" Asupra acestui aspect al vieții din Vișegrad : mutilarea sufletelor de către tradițiile detestabile, Ivo Andrić stăruie îndelung. Tragica poveste a Fatimei, fiica lui Avd-aga, care, nevoind să ia ca soț pe un flăcău ce nu îi e pe plac,

mai ales după ce jurase că nu se va mărita cu el, neputîndu-se, în acelaşi timp opune tatălui, care, fără s-o întrebe, o promisese părintelui flăcăului, se azvîrle în Drina, de pe pod, în ziua nunţii — povestea aceasta invederează din plin monstruozitatea unor datini barbare. Fatima este o altă Ifigenie, jertfită tiraniei prejudecăţilor şi superstiţiilor.

Cu cîtă încîntare sînt prezentate, în schimb, în *E un pod pe Drina...*, anumite situaţii în care viaţa adevărată, pornirile spontane, curate ale sufletelor sparg crusta obiceiurilor idiotizante ! Nenorocirile şi lupta în comun împotriva lor apropie oamenii de diferite limbi şi confesiuni. Cînd, o dată la douăzeci de ani, Drina se revarsă, potop, peste oraş, sîrbii, turcii, evreii sînt nevoiţi să reziste împreună inundaţiei, să se adăpostească adesea sub acelaşi acoperiş.

„Sînt de faţă — notează scriitorul într-un loc, fixînd o asemenea situaţie — turci, creştini şi evrei, amestecaţi laolaltă. Puterea stihiei şi povara nenorocirii obşteşti i-au apropiat pe toţi şi au aruncat o punte, măcar de data asta, peste prăpastia care desparte o credinţă de alta, şi-i desparte mai ales pe turci de creştini."

Bînd, care cafele, care rachiu, sinistraţii, uitînd că aparţin unor neamuri şi biserici deosebite, îşi uită şi necazurile. Uită năpasta căzută peste capetele lor. Înfrăţiţi, cel puţin pentru noaptea aceea, petrec istorisindu-şi, asemeni drumeţilor din *Hanu Ancuţei*, „lucruri de mult trecute".

Aria de observaţie a scriitorului cuprinzînd doar lumea înstărită a Vişegradului, diferenţierea socială, contradicţiile de clasă din sînul diferitelor naţionalităţi îşi află în roman o reflectare palidă. Oamenii apar deseori doar ca turci, sîrbi etc., trecîndu-se cu vederea apartenenţa lor de clasă.

În general, în romanul lui Andrić, problema naţională este pusă independent de social. Anumite situaţii din roman invederează comunitatea de interese dintre bogătaşii de diferite limbi din Vişegrad, iar prozatorul, înfăţişîndu-le, pare predispus a vedea în ele manifestarea unui fapt pozitiv, expresia biruinţei unor tendinţe avansate. Sînt învăluite, într-o simpatie duioasă, orice manifestări de apropiere între oameni de naţionalităţi şi religii deosebite, săraci şi bogaţi.

În cartea lui Andrić îşi fac loc elemente de critică socială, uneori pregnante. Acestea se desprind obiectiv din situaţiile pictate, chiar dacă romancierul nu le subliniază în chip

deosebit. Viziunea existenţei duse de majoritatea personajelor ce populează romanul e — obiectiv — o viziune critică. E o existenţă „calmă şi monotonă", vegetativă, parazitară. Stînd la sfat, pe „kapia", cu picioarele adunate sub ei, aproape imobili, trăgînd încet din lulele şi privind cum se destramă în văzduh fumul, turcilor înstăriţi din Vişegrad le pare o închipuire viaţa adevărată, largă şi tumultuoasă, viaţa, atît de străină de a lor, „de înălţări mari şi de prăbuşiri adînci, în care măreţia se amestecă cu tragicul". Trîndavă, indolentă, sordidă, existenţa fiilor de bogătaşi, care-şi petrec nopţile în birturi, chefuind şi făcîndu-şi un obiect de distracţie imbecilă dintr-un nenorocit : Salko-chioru, pe care-l pun să meargă pe parapetul podului, impacientaţi să asiste la spectacolul „tare" al prăbuşirii lui în Drina, denunţă descompunerea morală, parazitismul burgheziei (capitolul al XV-lea). Soarta lui Milan Glasincianin, pe care patima jocului de cărţi îl duce la demenţă, pierzîndu-l, şi a lui Bukus Gaon, care, robit şi el aceluiaşi nărav, devine o haimana şi dispare fără urmă din casa părintească (capitolul al XII-lea), luminează urmările dezastruoase produse în viaţa oamenilor de blestemata foame de bani.

În ansamblu privită, lumea aflată în *E un pod pe Drina...* pe prim-plan este o lume care se dezagregă, putrezeşte. Pe parcursul mai multor capitole, ea se înfăţişează ca o lume închisă, sustrasă parcă legilor prefacerii, ale devenirii, veşnic identică sieşi, aidoma podului, aparent indestructibil. Aproape insezisabile, transformările devin, după ocuparea Bosniei şi Herţegovinei de către Austria, impetuoase. Acest eveniment determină surparea îmbătătoarelor iluzii ale musulmanilor habotnici, care crezuseră cu naivitate în eternitatea stăpînirii otomane. Citind, lipită de un stîlp al podului, proclamaţia împăratului de la Viena, Ali-hogea are sentimentul sfîrşitului.

„...din cuvintele astea «*cuvintele Împăratului*» înţelese limpede că s-a isprăvit cu el, cu toţi ai lui şi cu tot ce era al lor, că s-a isprăvit o dată pentru totdeauna, dar într-un fel ciudat : ochii văd, gura vorbeşte, omul trăieşte mai departe, dar viaţă, viaţă adevărată nu mai există..."

Din faptele expuse în cartea lui Ivo Andrić, cititorul deduce ritmul şi amploarea prefacerilor petrecute în Bosnia la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru. Calmă,

relativ, uniformă, în perioadele dintre o revărsare şi o epidemie de holeră, viaţa Vişegradului este zguduită deodată, violent, la începutul secolului al XIX-lea, cînd pe „kapia" sînt înfipte capete şi se înfiinţează o redută : reacţia stăpînirii faţă de răscoalele din Serbia ; apoi iar se aşază peste oraş linişte, mai mult părelnică, ce ţine pînă cînd, în 1878, izbucneşte răscoala chiar în Bosnia şi ţinutul trece sub protectorat habsburgic. Din acest moment, tihna patriarhală dispare cu totul şi pentru totdeauna. Reflectînd viaţa agitată a noilor timpuri, paginile romanului se umplu de mişcare, de clocot. Ni se povesteşte despre schimbarea obiceiurilor, a înfăţişării oraşului şi a locuitorilor lui, despre înflorirea negoţului, inclusiv a traficului de carne vie, despre legiuiri noi, frămîntări, discuţii, lecturi de ziare, greve, atentate, războaie.

Oamenii — aflăm din roman — începeau să se îmbrace altfel, să renunţe la multe prejudecăţi (pe „kapia" apar femei), să se folosească de avantajele civilizaţiei, introducîndu-şi în case şi curţi apă şi lumină electrică, să-şi cumpere gramofoane. Noaptea, oraşul era luminat. Fără ca în carte să se dezvăluie urmările pe care asemenea schimbări le-au determinat în viaţa celor mulţi, cititorul îşi dă seama că de progresul tehnic s-a putut bucura doar o minoritate privilegiată. Soarta mulţimilor muncitoare nu numai că n-a devenit mai bună, dar, ca urmare a dezvoltării capitaliste, s-a înrăutăţit. Exploatarea a devenit dublă : feudală şi capitalistă — suferinţele maselor s-au adîncit şi agravat.

Interesant este înfăţişată în carte modificarea stării de spirit a locuitorilor Vişegradului. Pe „kapia", locul taifasurilor potolite şi al reveriilor îl iau, vara, discuţiile aprinse dintre studenţii vişegrădeni veniţi în vacanţă. Se înfruntă concepţii, se încing dueluri de idei. Democratul Galus îi expune lui Bahtiarevici, un conservator, părerile sale despre evoluţia social-istorică, socialistul Herak îl combate pe naţionalistul Stikovici ; Glasincianin, care în curînd avea să lupte cu arma în mînă pentru eliberarea patriei, clamează împotriva găunoşeniei interioare şi a înfumurării aceluiaşi Stikovici. Într-un cuvînt, „întreaga viaţă gonea către ceva, se năpustea pe neaşteptate, cum îşi năpusteşte apele un rîu de munte înainte de a se sparge, de a se prăvăli de-a lungul stîncilor povîrnite şi de-a se preschimba în cascadă".

Ca în tot cuprinsul romanului, şi în paginile în care prezintă discuţiile pe teme social-politice de pe „kapia", romancierul se abţine să adopte vreo atitudine, acordînd aceeaşi importanţă tuturor ideilor pe care tinerii studenţi le susţin. Printre rînduri, se poate desluşi o strîngere de inimă, o părere, parcă, de rău că viaţa a luat un curs atît de impetuos, o nostalgie a vremurilor tihnite de altădată.

Şi în această parte a romanului, atenţia scriitorului e concentrată exclusiv asupra existenţei din interiorul Vişegradului, evenimentele de dincolo de hotarele oraşului fiind amintite numai în măsura în care ecoul lor răscoleşte acest oraş. Se vorbeşte, de pildă, despre sporirea obligaţiilor, restrîngerea libertăţilor cîte, bruma, existaseră, intensificarea terorii poliţieneşti.

Dacă, străbătînd *E un pod pe Drina...*, vedem doar în primele capitole poporul, nemijlocit, prezenţa i-o simţim în tot cuprinsul cărţii. Stabilind mental legăturile logice dintre faptele evocate, însemnătatea decisivă a mişcărilor populare în dezvoltarea social-istorică iese limpede în evidenţă. Tot ce se întîmplă în Vişegrad, toate schimbările pe care le suferă oraşul sînt rezultatul, în ultimă analiză, al luptelor duse de masele asuprite. În văpăile răscoalei lui Karageorge — scrie Andrić, undeva, în roman — sîrbii oprimaţi vedeau „o constelaţie nouă, în care citeau cu nesaţ preziceri îndrăzneţe", în timp ce pentru ocupanţii turci „ele însemnau primele talazuri ale unei mări în flăcări, talazuri care, după ce năpădiseră Serbia, iată, se revărsau acum şi pe înălţimile de deasupra oraşului". Răscoalele din Serbia şi Bosnia sînt, de fapt, punctele în jurul cărora gravitează întreaga viaţă strînsă în romanul *E un pod pe Drina...* Aceste răscoale, lupta maselor, în general, explică înnoirile ce se produc în orăşel. Pe drept cuvînt, în nopţile de vară din 1804, în Vişegrad, „dorinţele şi rugăciunile şi ale unora şi ale altora (turci şi creştini — *n.n.)* gravitau în jurul focurilor de pe Panos"...

Ducînd evocarea pînă în momentul dărîmării podului, cartea lui Ivo Andrić se încheie brusc, nearuncînd nici o lumină în viitor. E o încheiere frecventă în literatura realismului critic.

În limitele realismului critic, romanul *E un pod pe Drina...* înscrie vădit una din însemnatele biruinţe ale epicii iugo-

slave. În paginile acestei cărţi învie imagini pline de forţa veridicităţii ale unor timpuri de apăsare şi întuneric, imagini ce sporesc cunoaşterea urmărilor produse în existenţa oamenilor de exploatare şi asuprire, de întreţinerea înapoierii culturale, a prejudecăţilor naţionale şi religioase, a bigotismului. Maestru al evocării şi al zugrăvirii plastice, Andrić ne familiarizează cu peisajul de un pitoresc specific al Bosniei, ne dezvăluie firea oamenilor din acest ţinut, temperamentul, felul lor de a fi. Citind romanul, ne simţim şi mai apropiaţi sufleteşte de harnicul, călitul, viteazul popor iugoslav. Admirăm în *E un pod pe Drina...* arta portretistică a prozatorului, darul istorisirii străbătute de o undă de lirism, prospeţimea şi relieful expresiei, melodicitatea frazei (în măsura în care o poate reda traducerea), ştiinţa descifrării stărilor sufleteşti. Romanul acesta este creaţia unui scriitor care, nelăsîndu-se atras de nici unul din efemerele curente de provenienţă occidentală, la modă între cele două războaie, în Iugoslavia, a înţeles că realismul este calea adevăratei, nepieritoarei literaturi. Cu mijloace realiste, Ivo Andrić a creat o operă durabilă, animată de convingeri democratice, umanitare, în virtutea căreia este, pe drept cuvînt, socotit un clasic în viaţă al literaturii iugoslave.

DUMITRU MICU

I

Pe cea mai mare parte a cursului ei, Drina își croiește drum prin trecători înguste, printre munți prăpăstioși sau străbate canioane adînci, cu pereți abrupți, aproape verticali. Dar pe alocuri zarea i se luminează spre niște văi deschise și formează, fie pe unul, fie pe amîndouă malurile, întinderi rodnice al căror pămînt, parte neted ca-n palmă, parte ușor tălăzuit, e prielnic semănăturilor și viețuirii oamenilor. Una din întinderile acestea începe aici, lîngă Vișegrad, în locul unde Drina se ivește făcînd o cotitură bruscă, după ce iese din strunga adîncă și înghesuită tăiată în stîncile lui Butko și munții Uzavnik. Cotul Drinei aici e din cale-afară de ascuțit iar munții de pe ambele laturi au povîrnișurile atît de drepte și sînt atît de apropiați unul de altul încît par un singur masiv din care apa țîșnește ca dintr-un zid întunecat. Dar munții se despart dintr-o dată, alcătuind un fel de amfiteatru cu marginile neregulate, al cărui diametru, dacă l-ai măsura din zbor, nu trece de cincisprezece kilometri în partea cea mai largă a locului.

Acolo unde Drina se ivește cu toată greutatea potopului ei de ape verzi și spumoase, ieșind din aparenta înlănțuire a munților negri și povîrniți, se înalță un mare pod tăiat armonios în piatră, cu unsprezece arcade, boltite larg. Iar de la pod, ca dintr-o temelie, se desface în evantai o întreagă vale unduioasă,

cu orășelul Vișegrad și cu împrejurimile lui, cu cătunele pitulate pe după coline acoperite cu holde, pășuni și livezi de pruni, brăzdate de haturi și de uluci și parcă presărate cu tufe și cu pîlcuri rare de brazi. Așa, cînd stai să privești din fundul zării, îți vine să crezi că pe sub largile bolți ale podului alb curge și se revarsă nu numai Drina cea verde, ci toată valea însorită și rodnică, tot ce crește pe ea, laolaltă cu cerul sudic care-i străjuiește înălțimile.

Pe malul drept al rîului, începînd chiar de la pod, se află centrul orașului, cu piața lui turcească, parte așezată în vale și parte pe povîrnișurile colinelor. La celălalt capăt al podului, de-a lungul malului stîng al rîului, se întinde cîmpia Maluhinei, o mahala ale cărei căsuțe sînt răsfirate în preajma drumului ce duce la Sarajevo. Astfel, podul care leagă cele două capete ale drumului spre Sarajevo leagă și orășelul de mahalaua lui.

La drept vorbind, cînd se spune „leagă" e tot atît de adevărat ca și atunci cînd se spune : soarele răsare dimineața pentru ca noi, oamenii, să putem desluși ce-i în jurul nostru și să ne putem vedea de treburi, iar seara apune ca să putem dormi și să ne putem odihni după truda zilei. Fiindcă podul ăsta uriaș, tăiat din piatră, construcție prețioasă și de o rară frumusețe cum n-au nici orașele cu mult mai bogate și mai pline de viață („cu totul și cu totul, abia dacă mai sînt două care să-i semene, în toată împărăția", se spunea, pe vremuri), podul ăsta e singura trecere permanentă și sigură pe tot cursul mijlociu și superior al Drinei, fiind nodul absolut necesar pe drumul care leagă Bosnia cu Serbia, și prin Serbia, mai departe, cu toate celelalte meleaguri ale împărăției turcești, pînă la Stambul. Iar un orășel și mahalaua lui sînt așezările care se dezvoltă în mod firesc în jurul principalelor noduri de comunicație, la cele două capete ale podurilor mari și importante.

Așadar și aici, cu trecerea timpului, familiile au roit și locuitorii s-au înmulțit la amîndouă capetele podului. Orășelul a trăit datorită podului și a crescut din el ca dintr-o rădăcină de neclintit.

Ca să fie văzute limpede și înțelese pe deplin înfățișarea orașului și natura relațiilor lui cu podul, trebuie să se știe că, în oraș, mai există încă un pod, ba mai există încă și un rîu. Rîul acesta, numit Rzav, e tăiat de un pod de lemn. Rzavul se varsă în Drina, chiar la marginea orașului, astfel încît centrul orașului și totodată partea lui cea mai locuită se află pe limba de pămînt nisipos între cele două rîuri, cel mare și cel mic, care se reunesc aici, pe cînd mahalalele risipite se întind de partea cealaltă a podurilor, pe malul stîng al Drinei și pe malul drept al Rzavului. Orașul e, deci, așezat pe apă. Dar cu toate că mai există și un alt rîu și un alt pod, cuvintele „pe pod" nu se referă niciodată la podul de peste Rzav, o construcție banală, din lemn, lipsită de frumusețe, fără istorie și fără alt rost decît de a fi folosit pentru trecere de către localnici și de către vitele lor; cuvintele „pe pod" se referă întotdeauna și numai la podul de piatră de peste Drina.

Podul e lung cam de vreo două sute cincizeci de pași și lat de vreo zece pași; la mijloc însă e lărgit prin două terase absolut egale, cîte una de fiecare parte a drumului carosabil, atingînd astfel o lărgime dublă. Părții acesteia a podului i se zice „kapia", adică „poarta". Aici, pe marele pilon central care se lărgește spre vîrf, sînt ridicate, de ambele părți, ziduri de sprijin, în așa fel încît pe pilonul acesta, la dreapta și la stînga drumului carosabil, se reazemă cele două terase, înălțîndu-se armonioase și semețe deasupra vidului, peste apa verde și tumultuoasă. Ele au cam cinci pași lungime și tot atîta lățime și sînt împrejmuite cu un parapet de piatră, așa cum de altfel e împrejmuit tot podul, de la un capăt la altul; altminteri, terasele sînt deschise și lipsite de acoperiș. Terasei din dreapta, cum vii dinspre oraș, i se zice sofaua. E ridicată pe două trepte, fiind mărginită de bănci cărora parapetul podului le servește de spătar, iar treptele, și băncile, și parapetul sînt tăiate toate din aceeași piatră albicioasă. Terasa din stînga, așezată în fața sofalei, e aidoma acesteia, doar că e goală, fără bănci.

În mijloc, parapetul se înalță peste un stat de om: în vîrful lui e zidită o lespede de marmură albă, și pe ea e săpată o bogată inscripție turcească — un *farih* — cu o cronogramă care arată numele celui care a durat podul și anul săvîrșirii acestei lucrări. La piciorul zidului curge o fîntînă: un firișor de apă țîșnește din gura unui balaur de piatră. Pe terasa asta s-a statornicit un cafegiu cu ibrice, cești de cafea, cărbuni veșnic aprinși și un băiat care duce cafelele peste drum, la mușteriii de pe sofa. Aici e „kapia".

Pe pod și pe „kapia" lui, prin preajmă sau în legătură cu el, curge și se desfășoară, după cum vom vedea, întreaga viață a locuitorilor orășelului. Nu-i povestire, privind fapte personale sau de familie, ori întîmplări publice, din care să lipsească vreodată cuvintele „pe pod". Și, într-adevăr, pe podul de pe Drina încep primele plimbări ale copiilor și primele jocuri ale băieților. Copiii creștini, născuți pe malul stîng al Drinei, străbat podul chiar din primele zile ale vieții lor, fiindcă din prima săptămînă sînt duși la biserică, pe-aici, ca să fie botezați. Dar și ceilalți copii, chiar cei născuți pe malul drept al Drinei, ca și copiii musulmani, care nu sînt botezați de fel, își petrec și ei cea mai mare parte a copilăriei pe lîngă pod, așa cum au făcut pe vremuri și tații, și bunicii lor. Lîngă pod își aruncă ei undițele ca să prindă pește, pe sub arcadele podului vînează porumbei. Din cea mai fragedă copilărie ochii li s-au deprins cu liniile armonioase ale acestei construcții uriașe, clădită din piatră albă, poroasă, tăiată cu precizie. Ei cunosc toate rotunjimile și adîncăturile dăltuite cu măiestrie, ca și toate poveștile și legendele legate de zămislirea și desăvîrșirea podului și în care se amestecă și se înlănțuiesc într-un chip ciudat și nedeslușit imaginația și realitatea, adevărul și visul. Și le-au cunoscut dintotdeauna, inconștient, ca și cum le-ar fi adus pe lume o dată cu ei, la naștere.

Ei știu că podul a fost ridicat la porunca marelui vizir Mehmet-pașa[1], al cărui sat de baștină, Sokolovici, se află pe undeva prin apropiere, prin coclaurile vreunuia dintre munții ce împrejmuiesc podul și orășelul. Numai un vizir putea să dea toate cîte au trebuit pentru construirea minunii ăsteia de piatră, nepieritoare. (În mintea băieților, un vizir întruchipa ceva strălucitor, măreț, înfricoșător și nelămurit totodată.) Podul cică a fost clădit de către Rade-neimar, care trebuie că a trăit sute de ani ca să fi putut ridica tot ce e frumos și trainic în țările sîrbești, meșter legendar și cu adevărat anonim, așa cum fiecare mulțime de oameni și-l închipuie și-l dorește. Copiii știu că zîna apelor s-a împotrivit construcției — așa cum pretutindeni și întotdeauna se găsește cîte cineva care să se împotrivească oricărei construcții — dărîmînd noaptea ceea ce fusese clădit peste zi. Așa au mers lucrurile pînă cînd, odată, s-a înălțat din ape un glas și l-a sfătuit pe meșterul Rade să găsească doi prunci, doi gemeni, un frate și o soră, pe nume Stoia și Ostoia[2] și să-i zidească în pilonul din inima podului. Și s-a început, de îndată, căutarea unor astfel de copii, prin toată Bosnia. O răsplată mare a fost făgăduită oricui îi va afla și-i va aduce.

Pînă la urmă, seimenii au dibuit într-un cătun depărtat doi prunci gemeni și i-au adus cu de-a sila, bizuindu-se pe atotputernicia vizirului. Iar cînd i-au luat, mama pruncilor nu s-a îndurat să se despartă de ei ci, văietîndu-se și lăcrimînd, fără să-i pese de ocări și de lovituri, i-a urmat cum a putut pînă la Vișegrad. Acolo, a izbutit să se strecoare pînă la neimar.

Copiii au fost zidiți, arată legenda, fiindcă nu se putea altfel. Dar pe neimar, după cîte se spune, l-a durut inima de ei și, din milă, a lăsat cîteva deschizături în stîlpi, ca să aibă nefericita mamă pe unde să-și alăpteze pruncii jertfiți. Deschizăturile astea

---

[1] *Mehmet-pașa* (1503—1579), mare vizir al Porții Otomane, originar din Bosnia.

[2] Joc de cuvinte în limba croată. Înseamnă cel care stă în picioare și cea așezată.

sînt ferestrele oarbe, lucrate cu măiestrie nespusă, şi înguste ca nişte ochiuri de meterez, în care acum porumbeii sălbatici îşi aşază adeseori cuibul. În amintirea gemenilor, de sute de ani se scurge lapte de mamă pe ziduri : din lapte de mamă sînt dîrele acelea albe şi subţiri care, în anumite epoci ale anului, se preling în înflorituri măiestre lăsînd peste piatră o urmă de neşters. (Ideea laptelui de mamă evocă în imaginaţia copiilor ceva care le este şi foarte apropiat şi foarte şters, vag şi misterios totodată, ca vizirii şi meşterii-neimari, ceva care îi tulbură şi-i îngreţoşează.) Dîrele astea lăptoase, ivite de-a lungul stîlpilor, le răzuiesc oamenii şi fac din ele un soi de leacuri pentru femeile care, după naştere, au sînul sterp.

În stîlpul din mijlocul podului, sub „kapia", se află o deschizătură mai mare, un soi de uşă strîmtă şi alungită, ca despicătura unui meterez gigantic. În stîlp se zice că e o încăpere mare, o sală întunecoasă, în care trăieşte Harap-Negru. Asta o ştiu toţi copiii. Şi în visele lor, ca şi în născocirile în care se întrec în minciuni, Harap-Negru joacă un rol de frunte. Cel căruia i se iveşte el trebuie să moară. Nici un copil nu l-a văzut pînă acum, fiindcă, uite : copiii nu mor. Dar într-o noapte, Hamid, hamalul care abia putea să respire din pricina astmei şi care cînd îl căutai era beat, posomorît şi cu ochii tulburi de sînge, l-a zărit pe Harap-Negru. Şi a murit în aceeaşi noapte, aici, lîngă zid. La drept vorbind, Hamid fusese beat criţă şi-şi petrecuse noaptea pe pod, sub un cer ca sticla de limpede, şi într-un ger de minus cincisprezece grade. În bezna despicăturii aceleia a stîlpului, băieţii se uită adeseori, ca într-o prăpastie care-i îngrozeşte şi-i atrage. Şi se înţeleg între ei să privească toţi o dată, fără să clipească, iar primul care o zări ceva, orice o fi, să strige. Şi se uită prin despicătura asta largă şi întunecată, se uită cu gurile căscate, tremurînd de frică şi de curiozitate, pînă ce vreunui puşti mai pirpiriu i se năzare că despicătura se clatină ca o perdea, încoace şi încolo, sau pînă ce vreun tovarăş de joacă mai cu chef să-şi rîdă de alţii şi mai stăpîn pe

sine (totdeauna se găsește cîte unu de soiul ăsta) strigă: „Harapul!“ și se preface că o rupe la fugă. Gluma lui nesărată strică tot și stîrnește necazul celor ce îndrăgesc jocurile închipuirii și totodată urăsc batjocura, încredințați fiind că, uitîndu-te cu luare-aminte, poți într-adevăr să vezi ceva şi să încerci un fior. Dar noaptea, în timpul somnului, mulți dintre ei se luptă cu Harapul de la pod, cum s-ar lupta cu ursita, pînă ce-i trezește mama şi-i scapă de coșmar. Și pe cînd ea le dă să bea apă rece „ca să alunge spaima“ și-i silește să rostească numele domnului, băiețașii, istoviți de jocurile din timpul zilei, se cufundă iar, cît ai clipi, în greul lor somn de copii în care spaimele nu pot să crească prea mult și nu stăruie cine știe cît.

În susul podului, pe malul rîpos acoperit cu calcar cenușiu, se văd, și de-o parte și de alta, niște scobituri rotunde, tot două cîte două, la distanțe egale, ca și cum s-ar fi încrustat în piatră urmele copitelor unui bidiviu de o mărime supranaturală; ele vin de sus, din orașul vechi, coboară de-a lungul povîrnișului stîncos pînă la rîu și se ivesc din nou, pe celălalt mal, unde se pierd în solul cafeniu și în vegetația deasă.

Copiii, care vara, cît e ziulica de lungă, prind peștișori de-a lungul malului acestuia bolovănos, știu cu toții că sînt urme ale războinicilor străbuni, din vremuri de demult. Pe-atunci pămîntul era locuit de viteji nemăsurat de mari, piatra nu prinsese încă tărie și era moale ca pămîntul iar caii, ca și vitejii, erau de statură uriașă. Pentru copiii sîrbi, și numai pentru ei, astea sînt urmele copitelor lui Șarаț[1]. Ele au rămas acolo de pe vremea cînd crăișorul Marko, aflat în temnița orașului vechi, a izbutit să fugă, a coborît dealul și, dintr-un salt, a ajuns dincolo de Drina peste care nu se afla pe atunci nici urmă de pod. Dar copiii turci sînt siguri că nici vorbă nu poate fi de crăișorul Marko (fiindcă, de unde putea să aibă ghiaurul și bastardul atîta putere și un astfel de bidiviu?) și că urmele sînt ale viteazului drept-credincios Djerzelez Ali[2],

[1] Calul craiului Marko, erou vestit în poezia populară sîrbă.

[2] Erou musulman din Bosnia, devenit legendar.

călare pe iapa lui înaripată, fiindcă toată lumea știe cîtă silă îi era de bărci și de barcagii și că el sărea peste rîuri de parcă ar fi sărit peste niște biete pîrîiașe. Copiii nici măcar nu se ceartă din această pricină, într-atît își socotesc de întemeiată credința, și unii și alții. Și nu s-a întîmplat niciodată ca vreunul dintre ei să-l fi convins pe altul de contrariu sau să-și schimbe părerea proprie.

În cavitățile acestea rotunde, largi și adînci, asemenea unor ceaune mari, se păstrează mult timp, ca în niște vase de piatră, apa rămasă de pe urma ploilor. Gropilor ăstora, pline cu apă de ploaie călduță, copiii le spun puțuri și-și pun în ele, și unii și alții, fără deosebire de credință, peștișorii, ghiborții și bibănașii pe care-i agață cu undița.

Pe malul stîng, mai la o parte, chiar deasupra drumului, se află un gorgan, din pămînt, dar dintr-un pămînt dur, cenușiu și împietrit. Pe gorganul ăsta nu crește și nu înflorește nimic, în afară de-o iarbă măruntă, țepoasă și tare, ca o sîrmă de oțel. Gorganul e ținta și hotarul tuturor jocurilor copiilor în preajma podului. Pe vremuri, locului ăstuia i se spunea mormîntul lui Radislav. Și se povestește că Radislav a fost o căpetenie de-a sîrbilor, un om cum nu sînt mulți. Și cînd vizirul Mehmet a hotărît să înalțe un pod peste Drina și a trimis oamenii acolo, toți s-au supus și s-au înfățișat la corvadă. Doar Radislav singur se împotrivi, ridică poporul și-l sfătui pe vizir să se lase de treaba asta fiindcă o să fie grozav de greu să dureze un pod peste Drina. Și vizirul a avut, într-adevăr, multe de pătimit pînă să-l înfrîngă pe Radislav, fiindcă era un voinic între voinici : nici flinta și nici spada nu-l puteau doborî și nu se găsea nici funie nici lanț care să-l poată lega ; pe toate le rupea de parcă ar fi rupt fire de ață. Atîta putere avea talismanul lui Radislav. Și cine știe ce s-ar mai fi întîmplat și dacă ar mai fi ajuns vreodată vizirul să ridice podul, de nu s-ar fi găsit un om de-al lui, priceput și isteț, care să-l cumpere cu bani și să-l facă să vorbească pe slujitorul lui Radislav. Așa s-a întîmplat de l-au dibuit pe viteaz și l-au gîtuit în timp ce dormea, legîndu-l cu

funii de mătase, fiindcă talismanul lui numai împotriva mătăsii nu-l putea apăra. Femeile noastre cred că ar exista o anumită noapte a anului cînd poate fi văzută, pogorînd din cer, de-a dreptul pe gorgan, o lumină albă și puternică. Asta se întîmplă spre toamnă, între Sfînta Maria mare și Sfînta Maria mică. Dar băieții, care — crezînd sau necrezînd — au stat de veghe pe la geamuri cu ochii ațintiți spre mormîntul lui Radislav, n-au izbutit niciodată să vadă focul ceresc, fiindcă îi dobora somnul încă înainte de miezul nopții. În schimb sînt drumeți care nu s-au gîndit cu dinadinsul și totuși au văzut o lumină albă pe gorganul dindărătul podului, pe cînd se reîntorceau, noaptea, în oraș.

Dar turcii din Vișegrad, dimpotrivă, povestesc din timpuri străvechi că în locul acela a murit ca un martir, pentru credință, un derviș, numit șeicul Turkania, care a fost mare viteaz și a oprit aici trecerea unei oști de ghiauri peste Drina. Și dacă nu găsești pe locul acela nici piatră de mormînt, nici turbe[1] e fiindcă dervișul a vrut să fie îngropat așa, fără semn, nici urmă, ca să nu se știe că se află acolo. Căci, dacă va mai da năvală vreodată prin locul acela vreo oaste de ghiauri, dervișul se va ridica din măgură și-o va opri, precum a mai făcut odinioară, așa fel încît să nu poată trece de podul de la Vișegrad. Și de aceea, uneori, cerul îi luminează măgura cu lumina lui.

Astfel se scurge viața copiilor din orășel, sub pod sau în preajma lui, într-o joacă fără nici un folos, sau în visări naive. Iar o dată cu primii ani ai maturității, ei trec pe pod, pe „kapia", unde visarea tinerească își găsește altă hrană și tărîmuri noi, dar unde încep de asemenea grijile, luptele și truda vieții.

Pe „kapia" și în jurul ei se iscă primele vise de dragoste, primele ocheade aruncate în treacăt, primele gînduri spuse cu glas tare și primele șușoteli. Aici e, de asemenea, locul primelor treburi negustorești și al primelor tocmeli, al certurilor și al împăcărilor, al întîlnirilor și al așteptărilor. Aici, pe parapetul de piatră

[1] Mausoleu musulman cu stîlp de piatră și turban în vîrf.

al podului, sînt scoase la vînzare primele cireşe, sînt puși pe tarabă primii pepeni, salepul[1] de dimineață și susanul cald. Aici e locul de întîlnire al cerşetorilor, al schilozilor și al leproșilor, dar și al tinerilor sănătoși tun care vor să-și arate chipul sau să-l vadă pe-al altora, după cum e și locul de întîlnire al tuturor celor care au de vînzare fructe, veșminte sau arme. Aici se așază adesea oameni în vîrstă și cu dare de mînă ca să mai stea la taifas despre treburile obștești și despre grijile lor, dar și mai adesea îi vezi șezînd pe cei tineri care nu știu decît să cînte și să glumească. Aici, cînd se petrec fapte de seamă sau schimbări istorice, sînt lipite apelurile și proclamațiile (pe zidul ieșit în afară, sub lespedea de marmură cu inscripție turcească, deasupra fîntînii), și tot aici, pînă în 1878, erau atîrnate sau puse în țeapă scăfîrliile tuturor acelora care, pentru o pricină sau alta, fuseseră dați morții. Iar în orășelul acesta de graniță, mai ales în vremurile tulburi, uciderea osîndiților la moarte se petrecea destul de des, ba uneori, după cum vom vedea, chiar zilnic.

Alaiurile de nuntă sau de înmormîntare nu pot nici ele să treacă peste pod fără să poposească pe „kapia". De obicei aici se rînduiesc nuntașii, aici se pregătesc nunțile înainte de a intra în tîrg. Dacă vremurile sînt liniștite și lipsite de griji, oamenii își trec din mînă în mînă plosca plină cu rachiu, cîntă, întind hora, căreia prin partea locului i se zice kolo și, de multe ori, zăbovesc mai îndelung decît aveau de gînd. Iar la înmormîntări, cei care duc mortul îl lasă o clipă jos, ca să se mai odihnească, totdeauna aici, pe „kapia", unde, altminteri, răposatul însuși și-a petrecut o bună parte din viață.

„Kapia" e punctul cel mai de seamă al podului, așa cum podul e partea cea mai de seamă a orașului sau, după cum a scris un călător turc, pe care locuitorii Vișegradului l-au găzduit cu multă omenie: „«kapia» lor e inima podului și podul e inima tîrgului acestuia

[1] Băutură turcească dulce şi densă, preparată din fecula extrasă din tuberculele uscate ale unor specii de orchidee, din miere şi din apă.

care trebuie să rămînă în inima tuturora". „Kapia" arată cîtă iscusință vădeau meșterii cei vechi — despre care poveștile spun că se luptau cu ielele și cu tot soiul de balauri și că erau siliți să zidească pruncii de vii — cîtă iscusință, zic, vădeau meșterii cei vechi atunci cînd era vorba nu numai de trăinicia și de frumusețea construcției ci și de folosul și de înlesnirile pe care aveau să le aibă de la ea urmașii cei mai îndepărtați. Iar cînd cunoști viața de astăzi a orășelului și cînd stai să te gîndești mai adînc, nu poți să nu-ți zici că în toată Bosnia, cît e ea de mare, puțini oameni pot avea prilejul și desfătarea pe care pînă și ultimul locuitor al Vișegradului le poate avea pe „kapia".

Bineînțeles că vremea de iarnă n-o punem la socoteală, fiindcă la vreme de iarnă nu trece peste pod decît cine e silit de nevoi și încă și acela își lungește pasul și-și încovoaie grumazul sub tăișul vîntului rece care bate necontenit de-a lungul rîului. Atunci, nici vorbă că nu poposește nimeni pe terasele descoperite ale „kapiei". Dar în oricare alt anotimp al anului, „kapia" e o adevărată binecuvîntare și pentru cei mari și pentru cei mici. Atunci oricare locuitor al Vișegradului poate, la orice oră din zi sau din noapte, să se ducă pe „kapia" și să se așeze pe sofa sau pe lîngă ea, fie că ar avea treabă acolo, fie doar așa, ca să mai schimbe o vorbă cu prietenii. Ieșită în afară și ridicată cam cu cincisprezece metri peste rîul verde și gălăgios, sofaua asta de piatră pare că plutește în gol, deasupra apei, cu zarea mărginită din trei părți de culmile întunecate, cu bolta cerului, cu norii și cu stelele deasupra ei, și cu o priveliște deschisă de-a lungul rîului, ca un amfiteatru îngust avînd în spate munții albaștri.

Cîți sînt pe lumea asta vizirii și bogătașii care pot chibzui la bucuriile și la necazurile lor sau își pot desfăta clipele de răgaz într-un asemenea loc? Puțini, foarte puțini. Și cîți dintre ai noștri, în decursul veacurilor și de-a lungul generațiilor, au așteptat aici, stînd pe sofa, răsăritul soarelui, sau vremea rugăciunii de

seară, sau ceasurile nopții, cînd toată bolta cerească se mișcă pe nesimțite deasupra capetelor noastre? Mulți dintre noi au stat aici, cu fața în palme, rezemați de piatra netedă și măiestrit cioplită și, sub jocul veșnic al luminii pe munți și al norilor pe cer, au depănat firele sorții locuitorilor orășelului nostru, mereu aceleași, dar mereu încîlcite în alt chip. Cineva a spus, mai demult (un străin, e drept, care vorbea în glumă), că poarta, „kapia“, ar avea înrîurire asupra sorții orașului și asupra firii locuitorilor lui. În nesfîrșitele ceasuri petrecute pe „kapia“, spunea străinul, trebuie căutată cheia înclinării spre meditație și visare a multor localnici și unul din temeiurile seninătății pline de melancolie, care e o trăsătură de frunte a firii lor.

Fără îndoială, nu se poate tăgădui faptul că vișegrădenii, față de locuitorii altor orașe, au fost de totdeauna socotiți drept oameni ușuratici, înclinați spre desfătare și risipă. Orașul lor e așezat la loc prielnic, satele de prin împrejurimi sînt rodnice și bogate și e adevărat că banul curge din belșug prin Vișegrad, dar nu poposește multă vreme acolo. Dacă se nimerește prin tîrg vreun gospodar mai econom și mai chibzuit, care să n-aibă vreo patimă, apăi negreșit e venit de curînd prin partea locului; dar aerul și apa Vișegradului sînt de-așa natură, încît copiii se nasc cu palmele gata desfăcute și cu degetele rășchirate, atinși de molima risipei și a nepăsării, de care nu scapă nici unul. Și trăiesc toți după zicala: „Zile noi, parale noi“.

Povestea spune că Novac, bătrînul, cînd a ostenit și i-a sosit vremea să lase luptele și haiducia pe meleagurile Romaniei[1], și cînd flăcăul Gruia a trebuit să-i ia locul, Novac l-a sfătuit așa:

„Cînd te afli la pîndă, cercetează cu de-amănuntul drumețul care se apropie. Dacă-l vezi călărind trufaș și dacă poartă veșmînt roșu, cu bumbi de argint și pulpare albe, să știi că e din bogatul tîrg Focea, de pe țărmul drept al Drinei. Pe acesta lovește-l fără ză-

---

[1] Ținut muntos la răsărit de Sarajevo.

bavă, fiindcă are galbeni destui și desagii îi sînt plini. Iar dacă vezi un drumeț îmbrăcat ca vai de lume, ținînd fruntea-n pămînt și stînd gîrbov pe cal de parcă ar umbla după cerșit, lovește-l în voie, fiindcă e din Rogatița, de pe stînga Drinei, și toți de-acolo sînt zgîrciți și posaci, dar înțesați de galbeni. Dar dacă dai cu ochii de vreun zurliu, stînd picior peste picior în șa, bătînd în tambură și cîntînd cît îl ține gura, nu-l lovi și nu-ți murdări mîinile degeaba, ci lasă-l să treacă pe pierde-vară ăsta: e unul din Vișegrad, și n-are para chioară, fiindcă la ei galbenii nu fac pui."

Povestea asta pare să întărească vorbele călătorului despre care am pomenit mai adineauri. Și totuși, e greu să cîntărești în ce măsură e adevărată. Ca și în alte multe lucruri, nici aici nu-i ușor să deslușești care e cauza și care e urmarea. Oare „kapia" e pricina că localnicii sînt așa cum sînt sau, dimpotrivă, ea a fost închipuită în spiritul și în felul lor de-a judeca și clădită după cerințele și deprinderile lor? Întrebarea e de prisos și n-are nici un rost. Construcții ivite fără temei, fără legătură cu obștea omenească din care au izvorît, cu nevoile, dorințele și gîndirea lor, nu există, după cum nu există în arhitectură linii întîmplătoare și forme fără un rost oarecare. Iar zămislirea și viața fiecărei construcții mari, frumoase și folositoare, ca și legătura ei cu mulțimea omenească de care a fost înălțată, închide adeseori în ea drame și întîmplări încîlcite și misterioase. Oricum, un lucru e limpede: între viața locuitorilor tîrgului și podul acesta, există o legătură intimă și trainică. Destinele lor sînt atît de strîns împletite încît nu pot fi nici închipuite și nici povestite unul fără altul. De aceea povestea înfăptuirii și a sorții podului e totodată și povestea vieții orășelului și a localnicilor, din generație în generație, așa cum în toate povestirile despre orășel își găsesc loc și linia podului cu cele unsprezece bolți, cu „kapia", în mijlocul lor, ca o coroană.

II

E bine să ne reîntoarcem acum la vremurile cînd pe locul acesta nu era nici urmă de pod, sau, în orice caz, nici urmă de pod asemenea celui care se înalță astăzi.

Poate că în vremurile acelea de demult, vreun drumeț ostenit și ud leoarcă, mînat de nevoi prin partea locului, și-o fi dorit să răsară ca prin minune un pod peste rîul acesta lat și zgomotos, ca să-l poată străbate mai lesne și să-și poată atinge mai degrabă și mai ușor ținta. Căci fără doar și poate că oamenii, de cînd sînt ei pe lume și de cînd umblă prin locurile acestea înfruntînd greutățile drumului, s-au tot gîndit cum s-ar putea întocmi o trecere pe-aici, așa cum, de cînd e lumea lume, drumeții visează o cale bună, însoțitori siguri și-un adăpost cald pentru popasul de noapte. Numai că visul fiecăruia nu dă neapărat roade și nici fiecare gînd nu e întovărășit de voința și de puterea care duce la înfăptuirea dorințelor.

Cea dintîi întruchipare a podului, căreia îi era dat să se îndeplinească, a licărit ca un fulger, bineînțeles cu totul nedeslușită încă și ca prin ceață, în mintea unui băiețaș de vreo zece ani, din satul apropiat Sokolovici, într-o dimineață a anului 1516, pe cînd era dus, din locul său de baștină, spre îndepărtatul, strălucitorul și înfricoșătorul Stambul.

Pe atunci tot Drina asta, șuvoi de munte, verde și nestăvilit, „care se tulbură adesea“, își dezlănțuia apele pe-aici, printre malurile ei goale și pustii, pietroase și nisipoase. Orășelul exista și pe-atunci, dar în altă formă și avînd altă mărime. Pe malul drept al rîului, deasupra dealului rîpos, acolo unde sînt astăzi ruinele, se afla o cetate veche, bine păstrată, o fortăreață cu multe ramificații, datînd încă din vremurile de fală ale regatului bosniac[1], cu turnuri, metereze și ziduri boltite, întemeiate de Pavlovici, unul din cei mai cu vază boieri ai timpului. Sub flancurile cetății și la adăpostul ei se aflau așezările creștinești Meidan și Bikovaț, precum și cătunul, nu demult turcit, Dușce. Jos, în cîmpie, între Drina și Rzav, acolo unde mai apoi a înflorit adevăratul tîrg, nu erau decît pășunile localnicilor, tăiate de-un drum lîngă care se găseau doar vechiul han clădit din bîrne de lemn, cîteva mori de apă și cîteva colibe.

Pe locul unde Drina taie drumul se afla vestitul „pod umblător de la Vișegrad“, adică un bac mare, șubred și smolit, pe care-l avea în seamă un podar greoi la mișcări și ursuz, numit Jamak. Iar pe Jamak era mai greu să-l faci să te audă, chiar cînd nu dormea, decît ar fi fost să-l trezești pe-un altul din somnul cel mai adînc. Era el uriaș la trup și voinic din cale-afară, dar era și prăpădit din pricina multelor războaie în care își vădise vitejia. N-avea Jamak ăsta decît un ochi, o ureche și un picior (celălalt picior fiindu-i de lemn). Și așa, fără ziua bună și fără zîmbet pe față, trecea el mărfurile și drumeții, cu samavolnicie și după toane, anevoie și fără nici o rînduială, dar fără furtișag și sigur, în așa fel încît mersese vestea despre încrederea pe care o puteai avea în el și despre cinstea lui, după cum mersese vestea despre firea lui ciudată și încetineala lui. Cu drumeții pe care îi trecea apa nu schimba nici o vorbă, nu dorea să aibă cu ei nici în clin nici în mînecă. Acolo, în fundul bacului negru, unde Ja-

[1] Regatul bosniac a ființat din 1377 pînă în 1391.

mak, podarul, stătea mai toată ziua în apă și nisip, îi aruncau oamenii bănuții de aramă cuveniți drept plată; iar el îi aduna, spre seară, cu nepăsarea lui obișnuită, în căușul de lemn cu care scotea apa din bac, și-i ducea în coliba de pe mal.

Podul umbla numai cînd cursul apei și nivelul ei se nimereau să fie normale sau doar puțin crescute, dar de cum se tulburau apele sau creșteau peste un punct anumit, Jamak își retrăgea pluta greoaie, o priponea zdravăn într-un cot al malului și astfel Drina devenea de netrecut, ca largul unei mări întinse. Atunci podarul fie că surzea și de urechea sănătoasă, fie că pornea spre tîrg, ca să-și mai vadă de ogorul lui. Și tot atunci, cît era ziua de mare, puteau fi văzuți pe celălalt mal drumeții venind dinspre Bosnia, deznădăjduiți, stînd pe malul bolovănos, înfrigurați și uzi pînă la piele, așteptînd zadarnic podul și, din cînd în cînd, trimițînd chemări prelungi peste apele tulburi și mînioase ale rîului:

— Ooooo, Jamak!

Dar pînă nu scădea apa nu răspundea și nu se arăta nimeni; iar clipa aceea o hotăra singur Jamak, crunt, necruțător, fără vorbă, fără lămuriri.

Orașul, pe-atunci un tîrgușor mic și înghesuit, se afla pe malul drept al Drinei, cocoțat pe povîrnișul abrupt al dealului, chiar sub ruinele vechii cetăți. În vremea aceea n-avea nici mărimea și nici înfățișarea căpătată abia mult mai tîrziu, după ridicarea podului, cînd drumurile de cărăușie și negoțul au purces să înflorească.

În ziua aceea de noiembrie, pe malul stîng al rîului, sosise un convoi nesfîrșit de cai încărcați cu poverile lor și se oprise aici ca să poposească peste noapte. Aga ienicerilor împreună cu însoțitorii lui, înarmați pînă-n dinți, se reîntorceau la Țarigrad, după ce strînseseră de prin satele Bosniei răsăritene așa-numitul „bir de sînge“, adică un anumit număr de copii creștini sortiți să devină ieniceri.

Trecuseră șase ani de la ultima adunare a birului acestuia de sînge și de aceea, acum, alegerea se dovedise ușoară și rodnică; fuseseră găsiți, fără multă

bătaie de cap, băieți sănătoși, vioi la minte și bine clădiți, în vîrstă de zece pînă la cincisprezece ani, cu toate că mulți părinți își ascunseseră odraslele prin codri, îi învățaseră să se prefacă nătîngi sau ologiți de picioare, îi îmbrăcaseră în zdrențe și-i lăsaseră să zacă în murdărie, doar-doar or scăpa de alegerea agăi. Ba unii chiar își ciuntiseră copiii, retezîndu-le, de pildă, un deget de la mînă.

Copiii aleși erau cărați pe căluți bosnieci, înșiruiți într-un convoi atît de lung încît de-abia îl puteai cuprinde cu privirea. Fiecare căluț purta în spinare, de-o parte și de alta, cîte un coș împletit, cum sînt cele pentru fructe; și în fiecare coș fusese pus cîte un băiat cu bocceluța și cu fărîma lui de pită, ultima mîngîiere pe care o mai ducea cu el de la vatra părintească. Din coșurile astea, care se legănau și scîrțîiau ritmic, se iveau chipurile rumene și înspăimîntate ale băieților luați cu anasîna. Unii dintre ei se uitau liniștiți peste crupele cailor, cît mai departe cu putință, spre satele de baștină, alții mîncau și plîngeau totodată, pe cînd alții moțăiau, cu capul rezemat de samar.

La cîțiva pași de ultimii cai se tîrau după caravana asta ciudată, răzlețiți, aproape fără suflare, mulțime de părinți sau de rude ale copiilor acestora duși pentru totdeauna și sortiți să fie turciți și circumciși într-o lume străină, să-și uite credința, neamul și țara și să-și petreacă viața în pîlcurile ienicerești sau în vreo altă slujbă mai înaltă a împărăției. Cele mai numeroase erau femeile, mame, bunici sau surioare ale băieților răpiți. Cînd se apropiau prea mult de convoi, călăreții agăi le împrăștiau cu lovituri de bici sau mînîndu-și caii peste ele, cu strigăte asurzitoare. Atunci femeile fugeau care încotro și se piteau în codrul de la marginea drumului, dar după cîtăva vreme se adunau iar în urma convoiului și se căzneau să-și mai vadă o dată, cu ochii înlăcrimați, odrasla care le fusese smulsă. Deosebit de îndărătnice și de nestăpînit erau mai ales mamele. Le vedeai alergînd cu pași repezi și hotărîți, fără să se uite unde calcă, cu pieptul dezgolit, despletite, ui-

tînd de tot ce se afla prin preajmă, văietîndu-se şi bocind ca după mort, în timp ce altele, aproape ieşite din minţi, gemeau, urlau de parcă durerile facerii le-ar fi sfîşiat pîntecele şi, orbite de lacrimi, se năpusteau de-a dreptul în bicele călăreţilor. Şi, la fiecare lovitură de bici, răspundeau întrebînd fără rost: „Unde mi-l duceţi? Unde mi-l duceţi?" Cîte unele încercau să-şi cheme băieţii pe nume ca să le mai dea cîte ceva din fiinţa lor, cît pot să cuprindă două cuvinte, o ultimă povaţă sau un sfat pentru drum.

— Rade, feciorașul meu, să n-o uiţi pe măicuţa!...

— Ilia! Ilia! Ilia! striga o alta, cătînd cu ochi deznădăjduiţi căpşorul cunoscut şi drag şi-şi repeta strigătul, necontenit, de parcă ar fi vrut să întipărească în mintea copilului numele acesta creştinesc care, peste cîteva zile, avea să-i fie răpit pentru totdeauna.

Dar calea e lungă, glodul tare, trupul nevolnic şi osmanlîii puternici şi cîinoşi la inimă. Rînd pe rînd, femeile se opreau, istovite de drum, izgonite de lovituri, şi una mai curînd, alta mai tîrziu, se lăsau doborîte, părăsindu-şi nesăbuitele nădejdi. Aici, la podul umblător de la Vişegrad, trebuiau să se oprească şi cele mai dîrze dintre ele, fiindcă în bac nu erau primite şi alt chip de trecut apa nu se afla. Aici, puteau să se aşeze pe mal, liniştite, şi să plîngă în voie, fiindcă nimeni nu le mai alunga. Aici, la podul umblător, aşteptau ca împietrite, nesimţitoare la foame, la sete şi la frig, ca să mai vadă o dată convoiul nesfîrşit al cailor şi călăreţilor înşirîndu-se şi pierzîndu-se spre Dobrun, iar în convoi să-şi mai zărească măcar o dată copilul iubit pierindu-le pentru vecie din faţa ochilor.

În ziua aceea de noiembrie, într-unul din numeroasele coşuri se afla un băieţel oacheş, din satul de sus, de la Sokolovici. Şi băieţelul ăsta, care să tot fi avut vreo zece ani, privea tăcut în preajmă, cu ochii uscaţi de lacrimi. În mîna pătrunsă şi învineţită de frig, băiatul ţinea o custură strîmbă şi mică, crestînd cu ea, în joacă, marginea coşului, în timp ce

ochilor lui iscoditori nu-i scăpa nimic din cîte se întîmplau pe-acolo. Aşa i s-au pecetluit în minte malul pietros pe care abia dacă putea să crească icicolo cîte o răchită stearpă, amărîtă și cenușie, podarul schilod şi moara dărăpănată, plină de firele păianjenilor şi de tăișurile curenților, moară unde copiii aveau să poposească peste noapte înainte de a putea trece cu toții peste apele tulburi ale Drinei deasupra cărora cîrîiau ciorile; și în inimă i s-a pripăşit un soi de neliniște dureroasă, ca un cuțit negru, care din cînd în cînd, timp de o clipă sau două, îi sfîşia pieptul cu un chin nespus: în mintea lui, neliniștea asta a rămas legată de locul unde drumul se frînge, unde jalea şi deznădejdea se încheagă şi se îngrămădesc pe malurile rîului, peste care trecerea e grea, scumpă şi puțin sigură. Era un punct deosebit de dureros și de nevralgic al ținutului, altminteri plin de munți sterpi și de lipsuri unde sărăcia amară îşi arăta pretutindeni chipul, loc unde omul zăgăzuit de stihiile covîrșitoare, umilit de neputința lui, trebuia să vadă mai limpede şi să înțeleagă nenorocirea lui și a celor din preajmă, cît de înapoiat era el și aproapele său.

Toate astea au zămislit durerea care l-a lovit pe băiat în ziua aceea de noiembrie şi care nu l-a mai părăsit niciodată, deși el și-a schimbat viața și credința, numele și țara.

Ce s-a întîmplat mai apoi cu băiatul din coș e povestit în cărțile de istorie din toate limbile și se știe în lumea întreagă mai bine chiar decît se ştie la noi: cu trecerea timpului, el a ajuns un viteaz oştean la curtea sultanului, apoi capudan-paşa, apoi ginerele împăratului, general şi om de stat vestit pe tot întinsul pămîntului, Mehmet-pașa Sokoli, cel care a dus războaie pe trei continente şi a izbîndit aproape în toate, cel care a lărgit hotarele împărăției turceşti, i-a făurit liniștea dinafară și buna rînduială dinlăuntru. Mai bine de șaizeci de ani el a slujit sub trei sultani, a trecut prin încercări bune și rele cum rar şi numai celor aleşi li se întîmplă și s-a înălțat pe drumul puterii pînă la culmi necunoscute nouă, la

care puțini ajung și încă mai puțini rămîn. Omul nou în care se preschimbase el într-o lume străină unde nu-l putem însoți nici măcar cu gîndul a trebuit să uite tot ce lăsase pe meleagurile de unde fusese luat odinioară. Și fără îndoială că uitase trecerea Drinei la Vișegrad, malul pustiu unde drumeții tremură de frig și de neliniște, podul greoi și mîncat de cari, podarul schilod şi ciorile flămînde rotind pe deasupra apelor tulburi. Dar simţămîntul neliniştii dureroase, rămas din toate acestea, nu s-a stins niciodată cu desăvîrșire. Ba dimpotrivă, cu trecerea anilor și cu bătrînețea, el i se ivea din ce în ce mai des: întotdeauna același tăiș negru care îi despica pieptul în două, durerea aceea ciudată, atît de bine cunoscută în copilărie, altfel decît toate durerile și suferințele pe care viața i le-a adus mai tîrziu. Cu ochii închiși, vizirul aștepta atunci ca tăișul negru să treacă și junghiul să piară. Într-una din clipele acelea, i s-a năzărit că și-ar putea lecui chinul dacă ar izgoni de pe malul îndepărtatei Drine podul plutitor pe care se adună și se îngrămădesc sărăcia amară și tot alaiul necazurilor, dacă ar lega cu un pod malurile povîrnite și apele rele care curg printre ele, dacă ar uni cele două capete ale drumului întrerupt acolo, dacă ar apropia astfel, trainic și pentru vecie, Bosnia și Răsăritul, locul unde se născuse cu locul unde viețuise. El a fost, astfel, cel dintîi care, după pleoapele închise, a întrezărit o clipă înfățișîndu-i-se puternic și svelt marele pod de piatră ce trebuia să se înalțe aici.

Și încă din același an, la porunca vizirului și pe cheltuiala lui, a început clădirea marelui pod peste Drina. Ea a durat cinci ani, vreme care trebuie să fi fost, pentru orășel și pentru întreg ținutul, neobișnuit de frămîntată și de grea, plină de schimbări și de întîmplări mici și mari. Dar, ca printr-o minune, în orășelul unde veacuri de-a rîndul sînt ținute minte și povestite cele mai felurite întîmplări — cuprinzîndu-le și pe cele fără vreo legătură directă cu podul — nu s-au păstrat multe amănunte cu privire la mersul lucrărilor.

Poporul nu ține minte și nu povestește decît întîmplările pe care le poate înțelege și le poate preschimba în legendă. Toate celelalte se scurg pe lîngă el fără să lase urme adînci, cu nepăsarea mută a fenomenelor firești și anonime, fără să-i atingă imaginația și fără să-i rămînă în amintire. Lucrarea aceasta anevoioasă și îndelungată a fost pentru el muncă străină, făcută pe cheltuială străină. Și abia cînd s-a ivit marele pod, rodul acestor strădanii, oamenii începură să-și amintească amănuntele iar nașterea podului celui adevărat, zidit cu pricepere, din materiale trainice, au început s-o împodobească, făurind ei înșiși, de asemenea cu măiestrie, tot soiul de povești pe care le-au păstrat multă vreme în minte.

III

Chiar în primăvara anului cînd vizirul luase hotărîrea, în orășel se și iviră oamenii lui împreună cu însoțitorii lor, ca să pregătească cele trebuitoare pentru construirea podului. Și erau mulțime mare, cu cai și căruțe, cu felurite scule și corturi. Sosirea lor trezi spaimă și tulburare în orășel și în satele învecinate, mai ales în populația creștină.

În fruntea acestor oameni se afla Abid-aga, omul de încredere al vizirului pentru construirea podului. Mîna lui dreaptă era Tosun-efendi, marele meșter. (Despre acest Abid-aga se vorbea încă înainte de a sosi în tîrg, ca despre un om care nu ține seamă de nimic, cîinos la suflet și aspru peste măsură.) De cum se așezară în corturile de sub Meidan, Abid-aga chemă la sfat căpeteniile orășelului și pe toți dreptcredincioșii mai de vază. Sfatul lor n-a ținut prea mult, fiindcă, de fapt, n-a vorbit decît Abid-aga. Cei chemați s-au pomenit dinaintea unui zdrahon de bărbat, cu fața bolnăvicios de roșie și cu ochii verzi, înveșmîntat în portul bogat al Țarigradului, purtînd o barbă roșcovană, retezată scurt, și niște fuioare de mustăți răsucite ciudat, după moda ungurească. Iar vorbele pe care le rosti matahala asta uimiră mai mult chiar decît înfățișarea lui.

— Pesemne că înaintea sosirii mele aici v-au ajuns la urechi felurite vești despre mine și eu știu că veștile astea nu pot fi nici plăcute nici îmbucurătoare. Veți fi auzit, de bună seamă, că eu îi cer fiecăruia muncă și supunere, și că lovesc și ucid pe oricine nu muncește cît trebuie și nu se supune fără cîrtire. Veți fi auzit că eu nu știu ce înseamnă „nu se poate" sau „nu este" și că, la mine, îți poți pierde capul pentru o vorbuliță cît de mică. Veți fi auzit că sînt om sîngeros și sucit. Țin să vă spun că toate zvonurile astea nu sînt nici născocite, nici mai presus de adevăr. Sub teiul meu cu adevărat nu găsești umbră. Mi-am dobîndit faima asta slujind ani îndelungați, îndeplinind cu credință poruncile marelui vizir. Încrezîndu-mă în Allah, socot că voi izbuti și în treaba pentru care sînt trimis aici, iar după ce am s-o duc la capăt și am să plec, nădăjduiesc că au să se pornească zvonuri și mai negre și mai urîte decît cele care au ajuns la voi.

După începutul ăsta neobișnuit pe care toți îl ascultară tăcuți și cu ochii plecați, Abid-aga lămuri adunării că era vorba de o construcție de mare însemnătate, cum nu se afla nici în țările cele mai bogate, și că lucrările vor dura cinci ani, poate chiar șase, dar cu voința vizirului va fi înfăptuită fără ocolișuri și fără clipă de zăbavă. Apoi le arătă care erau primele cerințe, care aveau să fie muncile pregătitoare, ce așteaptă cu prilejul acestor treburi de la turcii băștinași și ce înțelegea să ceară de la pleava necredincioasă a ghiaurilor.

Lîngă el ședea Tosun-efendi, un omuleț, un turcit, cu fața palidă și gălbejită, născut prin insulele grecești, meșter iscusit, care înălțase la Țarigrad multe ctitorii de-ale lui Mehmet-pașa. Ședea liniștit și nepăsător, ca și cum n-ar fi auzit sau n-ar fi înțeles o iotă din cuvîntarea lui Abid-pașa. Își privea mîinile și numai din cînd în cînd își ridica pleoapele. Atunci i se puteau vedea ochii, mari, negri, catifelați, ochi miopi și frumoși, de om care nu-și cată decît de-ale lui și nu vede, nu simte și nu înțelege nimic altceva din viață și din lume.

Oamenii ieșiră tulburați și amărîți de sub cortul strîmt și încins. Simțeau cum li se scurge sudoarea, picătură cu picătură, pe sub caftanele noi, de zile mari; simțeau spaima și grija năpădindu-le inimile, repede și de nestăvilit.

O pacoste mare și de neînțeles se abătu atunci peste orășel și peste întregul ținut învecinat. O pacoste al cărei sfîrșit nici nu putea fi întrezărit măcar. Întîi începu tăierea pădurii și căratul lemnului. Atîția bușteni fură îngrămădiți, pe amîndouă malurile Drinei, încît oamenii crezură multă vreme că podul va fi construit din lemn. Mai apoi începură săpăturile temeliilor și sfredelirea malului pietros. Treburile acestea, în cea mai mare măsură fură îndeplinite prin muncă silnică. Și așa, pînă toamna tîrziu, cînd lucrul se opri vremelnic, prima parte a celor plănuite era terminată.

Totul se înfăptuia sub neclintita supraveghere a lui Abid-pașa și sub amenințarea lungului său toiag verde, despre care s-a născocit și un cîntec. Fiindcă, pe cine-l arăta aga cu toiagul, văzîndu-l că-și pierde vremea sau că nu lucrează cum trebuie, pe acela îl prindeau de îndată străjile, îl băteau cu vergile chiar acolo, la pod, apoi îl udau cu apă, așa, însîngerat și leșinat cum era, și-l trimiteau iar la lucru. Cînd toamna, tîrziu, Abid-aga s-a pregătit să părăsească orașul, a chemat din nou la el căpeteniile și oamenii de vază și le-a spus că pleacă în alt loc, cît o ține iarna, dar că ochiul îi va rămîne la Vișegrad. Toți aveau să răspundă pentru toate. Dacă se va găsi vreo stricăciune oarecare a lucrării sau vreo pagubă, măcar o așchie lipsă din lemnul de acolo, va avea de ispășit întregul oraș. Iar cînd cei de față amintiră că s-ar putea ca revărsarea apelor să pricinuiască vreo pagubă, el le-a răspuns rece, fără să șovăie o clipă, că e ținutul lor, rîul lor, și că, prin urmare, va fi tot a lor și paguba pe care ar pricinui-o revărsarea.

Cît a ținut iarna, localnicii păziră construcția și supraveghează lucrările ca pe lumina ochilor. Și o

dată cu primăvara se ivi iar Abid-aga însoțit de Tosun-efendi, dar împreună cu ei veniră și cioplitorii de piatră din Dalmația, cei cărora poporul le spune „meșteri romani". La început, să tot fi fost vreo treizeci. În fruntea lor se afla un meșter — pe nume Antonie — un creștin din Ulțin, bărbat frumos și înalt, cu ochi mari, cu privirea semeață, cu nasul ca un plisc de vultur, cu păr castaniu care îi cădea pînă la umeri. Meșterul Antonie purta veșminte alese, după moda apuseană. Mîna lui dreaptă era un negru, un negru adevărat, tînăr și vesel, căruia tot orașul și toată lumea aceea de lucrători îi ziceau Harapul.

Dacă în anul ce trecuse, socotind după stivele de lemne cărate, oamenii crezuseră că Abid-aga avea de gînd să ridice un pod din lemn, acuma li se părea tuturor că vrea să înalțe un nou Stambul, aici, pe Drina. Se începu căratul pietrelor de la cariera care fusese deschisă în munți, lîngă Banja, la vreun ceas depărtare de orășel.

În anul următor se ivi lîngă podul umblător de la Vișegrad o primăvară ciudată. Pe lîngă ce răsare și înflorește în fiecare an în acest anotimp, ieși ca din pămînt o îngrămădire întreagă de colibe; apărură drumuri noi și cărări spre apă; începură să mișune carele, trase de boi și de cai, ale cărăușilor. Localnicii din Meidan și din Okoliște vedeau cum crește, zi de zi, ca o semănătură, jos, lîngă rîu, îmbulzeala oamenilor, a vitelor și materialelor de construcție de toate felurile.

Pe malul povîrnit lucrau meșterii pietrari și în preajma lor totul căpătase o culoare gălbuie, din pricina pulberii pe care o stîrneau. Iar ceva mai departe, în șesul nisipos, stingeau var sărăcanii de prin partea locului, forfotind, zdrențăroși și albiți de praf, prin pulberea care se înălța din cuptorul de var. Drumurile se desfundau sub povara carelor peste măsură de încărcate. Podul umblător lucra toată ziua, cărînd de pe un mal pe altul materialele, supraveghetorii și oamenii de muncă. Zăcînd pînă la brîu în apele tulburi și primăvăratice, meșterii tocmiți anume înfundau în pămînt stîlpii și bîrnele și um-

pleau cu lut pălimarele care trebuiau să abată firul apei.

Toate astea le priveau oamenii care pînă atunci trăiseră netulburați, în tîrgușorul risipit pe povîrnișurile muntelui, lîngă podul umblător de peste Drina. Și bine ar fi fost dacă s-ar fi putut numai să privească. Dar lucrările crescuseră într-atît și luaseră un asemenea avînt încît atrăgeau în vîrtejul lor toate ființele vii și toate lucrurile moarte, nu numai din orășel dar și din împrejurimi, pînă hăt-departe. În al doilea an, se strînsese atîta mulțime de oameni la munca podului încît numărul lor aproape că întrecuse numărul bărbaților din orășel. Toate carele, toți caii și toți boii trudeau numai pentru pod. Tot ce putea fi tîrît sau rostogolit era luat și înhămat la muncă, pentru pod, uneori cu plată, alteori cu anasîna, la corvadă. Bani se aflau mai mulți decît înainte, dar scumpetea și sărăcia creșteau mai repede decît curgeau banii, așa că, în clipa cînd ajungeau în mîinile omului, banii se și aflau pe jumătate mîncați. Mai greu decît scumpetea și sărăcia apăsau pe umerii localnicilor neliniștea, zavistia și teama care se abăteau acum, drept urmare a uriașei mulțimi omenești, venită de nu se știe unde. Și, cu toată asprimea necruțătoare a lui Abid-aga, numeroase erau încăierările dintre lucrători, ca și furturile de prin grădini și de prin curțile oamenilor. Femeile musulmane trebuiau să-și acopere obrazul chiar cînd ieșeau doar pînă în ogradă, căci, de pretutindeni, puteau să le ajungă privirile numeroșilor bărbați aflați la muncă, fie localnici, fie străini ; iar musulmanii din orășel țineau cu strășnicie îndatoririle religioase ale islamului, cu atît mai mult cu cît aproape toți erau turciți de curînd și nu găseai aproape nici unul care să nu-și amintească fie de-un tată, fie de-un bunic creștin sau turcit mai ieri-alaltăieri. Toate astea făceau ca musulmanii mai vîrstnici să-și arate nemulțumirea pe față și să întoarcă spatele îngrămădelii haotice de lucrători, de vite de povară, stive de bulumaci, grămezi de pămînt și mormane de piatră, care se întindeau și se învălmășeau tot mai mult la ambele ca-

pete ale podului și care, tot înaintînd, începuseră să atingă ulițele, ogrăzile și grădinile tîrgului.

La început, se mîndriseră toți cu marea ctitorie hărăzită de vizir ținutului lor. Pe atunci încă nu știau ceea ce vedeau acum: nu știau că toate lucrările astea mărețe aduc după ele atîta stricăciune și tulburare, atîta chin și risipă. E frumos lucru, gîndeau ei, să fii părtaș al credinței celei drepte și stăpînitoare; e frumos lucru să ai la Stambul un vizir născut pe meleagurile tale și este și mai frumos încă să întrevezi peste rîu un pod trainic și de mare preț, dar ce se petrece acum nu mai seamănă a nimic. Tîrgul s-a preschimbat într-un iad, într-o horă îndrăcită de beleli neînțelese, de fumărie, de praf, de vuiete și de zarvă. Anii trec, lucrările se tot întind și se tot înalță dar nu li se întrevede nici sfîrșitul și nici rostul. Asta seamănă a orice, numai a pod nu.

Așa gîndeau proaspeții turciți din orășel și își mărturiseau, între patru ochi, că s-au săturat și că le-a ieșit pe nas și boieria și fala și slava ce va să vină; se lepădau și de pod și de vizir, rugîndu-l doar pe Allah să-i mîntuie de năpastă și să aducă înapoi, pentru ei și pentru vetrele lor, netulburarea de odinioară și tihna traiului cumpătat care dăinuia mai înainte lîngă bătrînul pod umblător de la rîu.

De toate cîte se petreceau li se făcuse lehamite turcilor, ca și creștinilor din ținutul Vișegradului, cu singura deosebire doar că pe aceștia din urmă nu-i întreba nimeni și nici n-aveau putința să-și arate nemulțumirea. Și iată că sosise al treilea an de cînd lumea trudea la corvada podului celui nou, dăruindu-și munca brațelor, caii și vitele. Iar asta o făceau nu numai gloata creștinilor din Vișegrad ci și a celora din trei caidale[1] învecinate. Pretutindeni, străjile călări ale lui Abid-aga înhățau oamenii, tîrgoveți sau săteni, și-i mînau la pod, pentru muncă. De obicei, cădeau peste ei la vremea somnului și-i prindeau ca pe niște pui de găină. De la un capăt la altul al Bosniei, drumeții, cînd se întîlneau în ca-

[1] Orașe sau provincii din imperiul otoman, guvernate de un caid.

lea lor, își dădeau unul altuia povață să nu calce pe meleagurile Drinei, căci care cum trece pe-acolo e prins, fără să-l întrebe nimeni nici cine e, nici încotro se îndreaptă, și e mînat la muncă, un număr de zile. Creștinii de prin tîrguri se răscumpărau dînd mită. Flăcăii de pe la sate încercau să fugă în codri, dar străjile luau de îndată ca zălog pe cineva din casă, adeseori chiar femei, în locul tinerilor fugiți.

Iată cea de-a treia toamnă de cînd poporul se istovește la corvada podului; dar nu sînt de loc semne că lucrarea înaintează și că se apropie sfîrșitul chinului acestuia. Toamna e acum în toiul ei; au picat frunzele, drumurile sînt desfundate de ploi, apele Drinei au venit mari și tulburi și miriștile goale s-au umplut de ciori care se rotesc agale. Dar Abid-aga tot n-a oprit muncile. În lumina săracă a soarelui de noiembrie, sătenii tîrăsc bușteni și bolovani, își bălăcesc în noroaiele drumului picioarele goale sau încălțate în opinci din piele crudă, din care mai mustește încă sînge; oamenii asudă de osteneală și tremură de frig, își strîng în jurul brîului pantalonii soioși, plini de găuri noi și de petice vechi, și-și înnoadă zdrențele rămase din singura lor cămașă de in, înnegrită și ea de ploaie, de noroi și de fum, pe care însă nu îndrăznesc s-o spele de teamă că odată vîrîtă în apă n-o să mai rămînă decît ițele din ea. Deasupra tuturora atîrnă toiagul verde al lui Abid-aga, fiindcă Abid-aga veghează îndeaproape și munca la pietrăria din Banja și toate lucrările din jurul podului; ba chiar face asta de cîteva ori pe zi. Și parcă a turbat și e mînios pe toată lumea din pricină că ziua se scurtează iar treaba nu înaintează cu graba dorită de el. Învelit într-o șubă grea, din blăni rusești, încălțat cu cizme înalte cu carîmbi, roșu la față, Abid-aga se cațără pe schelele ridicate deasupra apei, intră în atelierele fierarilor, prin șatrele și prin colibele oamenilor și-i ocărăște pe toți, de-a rîndul, de la cel mai mic pînă la cel mai mare.

— Zilele sînt scurte. Din ce în ce mai scurte! Ah, pui de cățea, mîncați pîinea de pomană!

Şi urlă de parcă ei ar fi de vină că se luminează tîrziu şi se înnoptează devreme. Iar înaintea amurgului, al necruțătorului amurg deznădăjduit al Vișegradului, cînd povîrnișurile munților par că se strîng în jurul orășelului și cînd coboară grăbită noaptea, grea şi surdă, de parc-ar fi ultima, furia lui Abid-aga ajunge la culme; dar, nemaiavînd pe cine să și-o reverse, omul vizirului se frămîntă și se mănîncă singur și nu poate să doarmă, cu gîndul la atîtea treburi care aşteaptă și la atîta popor care stă de pomană și-și pierde vremea. Atunci Abid-aga scrîşneşte din dinți, îi cheamă pe supraveghetori și face socoteala cum, începînd din ziua următoare, timpul ar putea fi mai bine folosit şi brațele de muncă rînduite mai cu chibzuială.

In vremea asta oamenii dorm prin colibe și prin coşare, se odihnesc și-și refac puterile. Dar nu toți dorm; unii se pricep și ei să vegheze, pe socoteala și în felul lor. Intr-un coșar încăpător și uscat arde focul, drept în mijloc, adică, mai bine zis, e pe stinse, fiindcă n-au mai rămas decît tăciunii care pîlpîie făcînd să joace umbrele întunecate ale nopții. Intreaga încăpere e plină de fum şi de duhoarea grea, acrișoară, a veșmintelor și opincilor ude și a sudoarei ieșite din vreo treizeci de trupuri omenești. Toți cîți se află aici sînt oameni de corvadă, țărani de prin împrejurimi, creștini, sărăcime iobagă. Toți sînt murdari, uzi, istoviți și doborîți de griji. Ii apasă munca asta silnică, făcută fără plată și fără nici o nădejde, în timp ce ogoarele lor, colo sus, în sate, aşteaptă zadarnic arăturile de toamnă. Cei mai mulți dintre ei n-au adormit încă. Işi usucă obielele la foc, își dreg opincile sau doar își pironesc privirea în jeratic. Printre ei s-a nimerit un muntenegrean, venit de nu se știe unde. L-au prins străjerii pe drum și trage din greu la corvadă, de cîteva zile, deși le spune într-una şi le arată tuturor cît de grea și de nepotrivită e treaba asta pentru el și cum cinstea obrazului său nu poate îndura o asemenea ocară înjositoare.

Aproape toți țăranii care n-au adormit încă, mai ales cei tineri, s-au strîns acum în jurul lui. Din buzunarul adînc al șubei cenușii, muntenegreanul scoate încetișor o guzlă, prăpădită și mică s-o cuprinzi în palmă, și un arcuș scurt. Unul dintre țărani iese în fața coșarului și veghează, de teamă ca nu cumva să pice vreun turc. Ceilalți se uită la muntenegrean de parcă acum îl văd pentru prima oară și sorb din ochi guzla care se pierde în palmele lui mari. Muntenegreanul își încovoaie spinarea; are guzla în brațe, și-i strînge capătul cu bărbia, îi unge strunele cu sacîz și suflă peste arcuș. Totul e umed și moale. Și în timp ce îndeplinește treburile astea mărunte, sigur de el și liniștit de parc-ar fi singur pe lume, toți îl privesc țintă. În sfîrșit, răsună primul sunet, aspru și răgușit. Fiorul crește. Iar muntenegreanul își drege glasul, începe să cînte pe nas și-și ține isonul cu guzla. Glasul și strunele se armonizează, prevestind o poveste minunată. Și, într-adevăr, peste o clipă, după ce-și potrivește oarecum glasul după strunele guzlei, muntenegreanul își dă capul pe spate cu o zvîcnire plină de mîndrie și atît de nestăpînită încît omușorul îi saltă pe gîtul slab iar profilul aspru îi licărește în lumină. Apoi scoate un soi de sunet înăbușit și prelung: Aaaa — aaaaaaa! și începe să cînte de îndată, cu glas limpede și puternic:

În Prizren, tîrg boieresc,
Bea Ștefan, țarul sîrbesc.
Da' lîngă el cine-mi sta?
Patru patriarhi bătrîni,
Cu bărbile pînă-n brîu,
Opt stareți de mănăstiri,
Vreo douăzeci de viziri,
Și boieri sîrbi, prea cinstiți,
După cinuri rînduiți.
Da-n cupe cine-mi turna?
Paharnicul Mihail
Fețișoară de copil

Şi cerdacu-mi lumina
Soră-sa, Kandosia,
Cu lumini de nestemate
Lîngă sînişor purtate...

Ţăranii se strîng tot mai aproape, în jurul guzlarului, fără cel mai mic zgomot; nici răsuflarea nu li se aude. Clipesc toţi, încîntaţi şi uluiţi. Îi trec fiori prin tot trupul, spinările li se îndreaptă, piepturile li se umflă, ochii le strălucesc, degetele li se desfac, apoi li se strîng, fălcile li se încleştează. Muntenegreanul îşi ţese şi-şi împodobeşte cîntecul care se înalţă tot mai repede şi mai îndrăzneţ, iar oamenii, uzi şi nemaigîndindu-se la somn, fermecaţi şi nesimţitori la toate celelalte, urmăresc cîntecul ca pe soarta lor proprie, mai frumoasă şi mai luminoasă.

Printre ţăranii aceştia silniciţi la corvezi se afla şi unul Radislav, de la Unişte, un cătun apropiat de tot, chiar deasupra tîrgului. Mic de stat, negricios la faţă şi cu ochii sclipitori, adus de spate, Radislav umbla de colo-colo cu paşi grăbiţi, răşchirîndu-şi picioarele şi clătinîndu-şi capul şi umerii de la stînga la dreapta şi de la dreapta la stînga, de parc-ar fi cernut făină. Nu era nici atît de nevoiaş pe cît părea şi nici atît de nătîng pe cît voia să pară. Neamul lui, al Herakilor, avea pămînt bun şi mulţi bărbaţi în casă. Dar, în ultimii patruzeci de ani, se turcise aproape tot satul şi ei trăiau din ce în ce mai hărţuiţi şi mai părăsiţi de ceilalţi. Mărunt, încovoiat de spate şi mişcîndu-se grăbit, Radislav stîrnea oamenii în nopţile astea de toamnă, umblînd de la un coşar la altul, strecurîndu-se ca o zvîrlugă printre ţărani şi vorbindu-i, în şoaptă, fiecăruia. Şi, îndeobşte, spusele lui sunau cam aşa:

— Fraţilor, am pătimit îndeajuns, e vremea să ne apărăm. Doar vedeţi bine că lucrarea asta a podului ne îngroapă şi ne mănîncă de vii. Iar copiii noştri vor robi şi ei, dacă are să mai rămînă vreunul de-ai noştri. Aici se pune la cale pierzania noastră, a tuturor, şi nimic altceva. Nu sărăcimea şi gloata creştinilor are nevoie de pod, ci turcii; noi

nici nu ridicăm oștiri, nici nu facem negoț; iar podul umblător ne împlinește nevoile. De asta, ne-am înțeles vreo cîțiva să mergem noaptea, cînd nu e lună, să dărîmăm și să prăpădim cît om putea ce e gata clădit și să zvonim că zîna apelor dărîmă tot și că nu îngăduie să se facă pod peste Drina. O să vedem noi dacă asta ne-o ajuta la ceva. Fiindcă altă cale n-avem și nu mai putem sta cu mîinile în sîn.

Ca totdeauna s-au găsit cîțiva mici la suflet și neîncrezători, care au socotit ca sterp și fără nici un folos imboldul lui Radislav; căci, ziceau ei, turcii sînt puternici și vicleni și n-o să dea înapoi de la hotărîrea luată, așa că era mai bine să robească în vecii vecilor și să nu facă din rău, mai rău. Dar s-au găsit și alții care au socotit că orice o fi, tot avea să fie mai bine decît să tragă mereu la jug ca vitele și să aștepte pînă li s-o scutura ultima zdreanță de veșmînt și pînă și-or pierde și ultima picătură de vlagă din pricina muncii istovitoare și a fărîmii de pîine dată de Abid-aga; că trebuia urmat oricine i-ar fi mînat spre scăpare. Aceștia erau mai ales flăcăi tineri, dar se aflau printre ei și oameni în vîrstă, însurați, gospodari, care li se alăturaseră fără să se înflăcăreze și fără să se grăbească, rostind cu grijă în glas:

— Păi, hai să-l dărîmăm, bea-i-aș sîngele, pînă nu ne înghite el pe toți. Și dacă nici asta nu ne-o ajuta...

Și spunînd așa, dădeau din mîini neîncrezători parcă în hotărîrea lor deznădăjduită.

Așadar, în acele zile de toamnă, s-a împrăștiat zvonul, mai întîi printre cei chinuiți la corvadă, apoi și printre cei din tîrg, că zîna apelor s-ar fi amestecat în treburile de la pod, că dărîmă și strică peste noapte tot ce se clădește ziua, și că nimic n-o să se aleagă din toată munca. Și tot atunci au început, într-adevăr, să se ivească la vreme de noapte stricăciuni de neînțeles, prin locurile unde se aflau digurile și chiar la lucrările de zidărie. Sculele, pe care zidarii le lăsaseră pînă atunci pe stîlpii abia încropiți de la capetele podului, începură

să piară și să lipsească, valurile clădite din pămînt să se surpe și să fie duse de apă.

Zvonul că podul nu va putea fi înfăptuit ajunse pînă departe; îl răspîndeau și turcii și creștinii și căpăta, din ce în ce, forma unei credințe tot mai neîndoielnice. Raiaua creștină șușotea și se bucura în ascuns, dar din toată inima. Iar turcii din partea locului, care pînă atunci priviseră cu mîndrie lucrarea vizirului, începură s-o privească și ei în scîrbă și să dea din umeri. Ba unii dintre turciții noștri care, după ce-și schimbaseră credința, necăpătînd ce așteptaseră, mîncau tot răbdări prăjite și umblau tot rupți în coate, ciuleau urechile și repetau cu nespusă plăcere poveștile auzite despre marea înfrîngere, simțind un fel de mulțumire amară cînd vedeau că nici vizirii nu pot dobîndi și înfăptui tot ce le trece prin minte. Se și vorbea că meșterii străini se gătesc de plecare și că podul nu se va ridica acolo unde nu fusese nicicînd și unde n-ar fi trebuit să fie niciodată început. Toate zvonurile acestea se amestecau între ele și se răspîndeau ca fulgerul printre localnici.

Poporul născocește și împrăștie repede povești, iar realitatea se amestecă și se înlănțuie ciudat de tare cu poveștile astea. Țăranii care ascultau noaptea glasul guzlarului povesteau că zîna care dărîmă ce se clădește i-a dat de știre lui Abid-aga cum că nu va înceta să dărîme ce ridică el pînă cînd nu vor fi zidiți la temeliile podului doi prunci gemeni, un frate și o soră, pe nume Stoia și Ostoia. Și mulți se juraseră că au văzut cu ochii lor cum străjerii caută prin sate perechea de prunci. (De fapt, străjerii băteau satele, într-adevăr, dar nu după prunci: ei, urmînd porunca lui Abid-aga, trăgeau cu urechea și căutau să afle de la oameni cine erau necunoscuții care vătămau podul.)

Și s-a nimerit pe atunci ca într-un sătuc, deasupra Vișegradului, să rămînă grea o fată slabă de minte și mută, o biată orfană, slugărind la casă străină. Și muta nu voia să arate nici în ruptul capului — sau poate nu știa nici ea — cine îi rodise pîntecul.

Faptul ca o fată — și mai ales una ca asta — să rămînă grea și să nu se afle de la cine nu se întîmpla în fiecare zi, ba chiar oamenii nu-și aminteau să se mai fi întîmplat vreodată, așa că i se duse vestea pînă departe. Și se nimeri ca, tocmai în zilele acelea de toamnă, să nască muta, într-o cocioabă, doi gemeni, dar morți amîndoi. Femeile din sat îi dădură o mînă de ajutor bietei lăuze care născu în dureri mari și-i îngropară de îndată pruncii într-o livadă de pruni. Dar nefericita, căreia nu-i fusese sortit să fie mamă, se ridică de la așternut chiar a treia zi și începu să cutreiere satul, căutîndu-și pruncii. Zadarnic o lămuriră oamenii că i-a născut morți și că sînt îngropați. Iar ca să scape de întrebările ei necontenite, îi spuseră, sau mai bine zis îi arătară prin semne, că pruncii îi fuseseră duși la tîrg, acolo unde clădesc turcii podul.

Și așa, firavă și deznădăjduită, porni ea la oraș și începu să dea tîrcoale schelelor și celorlalte locuri de muncă, să se uite speriată în ochii oamenilor și să-i întrebe prin bîiguieli de neînțeles despre pruncii ei. Oamenii o priveau cu mirare sau o alungau, ca să nu-i stînjenească la lucru. Văzînd ea că n-o înțeleg, își desfăcea ia groasă, țărănească, arătîndu-le sînii dureroși și umflați, cu sfîrcurile crăpate și sîngerînde din pricina laptelui care dădea năvală. Și nu știa nimeni cum s-o ajute și s-o facă să priceapă că pruncii ei nu sînt zidiți înlăuntrul podului, fiindcă la toate cuvintele și sfaturile bune, la toate ocările și amenințările, ea bîiguia mai departe, și mai trist, scormonind cu priviri neîncrezătoare fiecare ungher. Pînă la urmă, n-a mai alungat-o nimeni ci au lăsat-o să rătăcească prin preajma schelelor, ocolind-o fiecare, cu nespusă milă. Bucătarii îi dădeau din mămăliga oamenilor bucățile care se prindeau pe fundul ceaunului. O poreclîră Ilinka nebuna, și, după ei, tot tîrgul i-a zis așa. Pînă și Abid-aga însuși trecea pe lîngă ea fără să-i spună nimic — întorcîndu-și doar privirea, superstițios, și poruncind să i se dea cîte ceva de pomană. Astfel și-a statornicit Ilinka traiul de nebună pașnică,

acolo, lîngă pod. Şi, o dată cu ea, s-a statornicit legenda că turcii i-au zidit pruncii. Iar legenda asta, unii au crezut-o, alţii nu, dar toţi au repetat-o, făcînd-o cunoscută şi altora.

Dar stricăciunile se urmau necontenit, cînd mai însemnate, cînd mai uşoare, şi în aceeaşi vreme se împrăştia zvonul tot mai stăruitor că zîna apelor nu îngăduie să se facă pod peste Drina.

Abid-aga turba. Îl măcina gîndul că, în ciuda asprimii lui necruţătoare, de care i se dusese vestea şi cu care se mîndrea îndeosebi, cineva cuteza să se împotrivească faptelor şi gîndurilor lui. De asemenea, îl scîrbea poporul acesta (deopotrivă, şi musulmanii, şi creştinii), poporul acesta greoi şi neîndemînatic la muncă, dar sprinten cînd era vorba de batjocură şi nesupunere şi tare priceput la potrivirea cuvintelor de ocară. Abid-aga puse străji pe ambele maluri ale rîului. Astfel, dispărură stricăciunile făcute pe uscat, dar urmară, în schimb, cele săvîrşite pe apă. Doar în nopţile cu lună plină nu se iveau pagube. Asta îi întări lui Abid-aga, care nu credea de loc în zîne, părerea că zîna cea stricătoare nu era nici de nevăzut şi nici nu se cobora din slava cerului. Multă vreme nu voise, nu putuse să-i creadă pe cei care-i spuneau că e vorba de un şiretlic ţărănesc, dar acum credea tot mai neclintit că e chiar aşa. Şi asta îl făcea să turbeze şi mai tare. Dar, totodată, Abid-aga ştia bine că trebuie să-şi păstreze cumpătul şi să-şi ascundă mînia dacă vrea să-l momească şi să-l prindă pe făptaş şi să sfarme cît mai grabnic şi mai temeinic poveştile despre zîne şi despre părăsirea lucrărilor podului, poveşti care puteau deveni primejdioase. Îl chemă aşadar la el pe mai-marele străjilor, un om gălbejit şi bolnăvicios, căruia, deşi îşi petrecuse tinereţile la Stambul, i se spunea Plevliak, după numele satului muntenegrean Plevlie, unde se născuse.

Abid-aga şi Plevliak nu se puteau suferi unul pe altul şi, în acelaşi timp, se atrăgeau şi se ciocneau necontenit. Căci între ei se întreţeseau şi vibrau într-una simţăminte nedesluşite de ură, duşmănie, teamă şi neîncredere. Abid-aga, care nu fusese nici-

odată blînd sau omenos cu nimeni, nutrea pentru turcitul ăsta firav și bolnăvicios o dușmănie fățișă. Tot ce făcea sau spunea Plevliak îl înfuria pe Abid-aga și îl îndemna să-l ocărască sau să-l umilească. Și cu cît se umilea mai mult Plevliak și căuta să-i fie mai pe plac și mai supus, cu atît se înverșuna scîrba lui Abid-aga. Încă din primele zile căpetenia străjilor simțise o teamă superstițioasă și groaznică față de Abid-aga. Cu timpul, teama aceasta se preschimbase într-un soi de vis urît și chinuitor de care nu mai putea scăpa. La fiece pas, la fiece mișcare, de multe ori și în somn, Plevliak gîndea: ce-o să spună Abid-aga despre asta? Zadarnic dădea în brînci să-l slujească și să-i fie pe plac. Tot ce făcea el nu-i era pe plac lui Abid-aga. Și ura asta de neînțeles îl încurca și-l țintuia pe Plevliak, îmboldindu-l să fie și mai aspru, și mai stîngaci. Mai-marele străjilor nutrea credința nestrămutată că, într-o bună zi, din pricina lui Abid-aga, avea să-și piardă nu numai pîinea și cinul, ci și capul. De aceea trăia într-o neliniște necurmată, cuprins cînd de-o deznădejde ucigătoare, cînd de un zel înfocat și cumplit. Acuma, palid și țeapăn, Plevliak stătea în fața lui Abid-aga care îi spunea cu glasul înăbușit de furie:

— Ascultă, cap sec, tu cunoști turma asta de porci, le cunoști limba și vicleșugurile și, cu toate astea, nu ești în stare să dai de lepra aia care s-a ridicat să strice lucrările vizirului. Și asta, fiindcă și tu ești o lepră ca și ei, numai că s-a găsit o lepră și mai afurisită decît tine, ca să te pună căpetenia și mai-marele străjilor și nu s-a găsit nimeni care să te răsplătească după cum meriți. Și dacă nu s-a găsit nimeni pînă acum, apăi să știi că am să fiu eu. Să știi că am să te fac una cu pămîntul, că n-o să-ți mai rămînă umbră sub soare nici cît celui mai mic firicel de iarbă. Dacă în trei zile nu se isprăvește orice pagubă și stricăciune, dacă nu mi-l prinzi pe vinovat și nu faci să amuțească toate zvonurile neghioabe despre zîne și despre încetarea lucrărilor, am să te trag în țeapă, pe cea mai înaltă schelă, ca să te vadă oamenii, să-i

apuce frica și să-și bage mințile-n cap. Ți-o jur pe viața mea și pe credință, așa cum rareori mă jur. Uite, azi e joi. Îți dau răgaz pînă duminică. Și acum, du-te la dracu care mi te-a trimis aici. Hai sictir!

Și fără jurămînt ar fi crezut Plevliak în amenințarea lui Abid-aga, căci el și în somn se cutremura închipuindu-și că-i aude glasul sau că-i vede privirea. Acum ieși cuprins de-o groază de nedescris, tremurînd tot, și-și începu lucrul, fără zăbavă. Își adună oamenii pînă la unul, apoi, trecînd dintr-o dată de la amorțeala ucigătoare care îl cuprinsese la o furie nebunească, se porni să-i înjure.

— Orbilor! Nătărăilor și chiulangiilor! urla Plevliak de parc-ar fi fost tras în țeapă de viu, țintuindu-l cu privirea pe fiecare străjer. Așa se face de strajă și se păzește avuția împărătească? Cînd e vorba de ciorbă, sînteți sprinteni și ageri la minte cu toții, dar cînd trebuie să vă mișcați pentru slujbă, vi se leagă picioarele și vi se întunecă mintea. Iar mie îmi crapă obrazul de rușine din pricina voastră. Da' să știți că v-ați găsit beleaua cu mine! O să vă căsăpesc pe toți, o să fac măcelărie de străjeri din schelele astea! Dacă pînă în două zile nu se isprăvește buclucul și dacă nu-mi puneți mîna și nu mi-i cotonogiți pe tîlhari, unde vă stau picioarele, acolo or să vă stea capetele. Mai aveți de trăit două zile, v-o jur pe sfînta lege a *Coranului.*

Și zbieră așa, multă vreme. În sfîrșit, nemaiștiind ce să le zică și cum să-i mai amenințe, începu să-i scuipe în obraz pe toți, unul după altul. Dar cînd isprăvi cu gălăgia și cînd scăpă de apăsarea fricii (care se ascundea sub înfățișarea turbării acesteia), începu de îndată să lucreze cu o rîvnă nemaipomenită. Își petrecu noaptea bătînd malurile, de colo-colo, cu oamenii lui. Deodată, i se năzări că aude bocănituri dinspre locul unde schelele pătrundeau cel mai adînc în apă și dădu fuga într-acolo. Auzi cum pîrîie o scîndură și cum se prăvălesc cîteva pietre, iar cînd ajunse la locul cu pricina, găsi, într-adevăr, schela ruptă și zidul fărîmat, dar nici urmă de vinovați. În fața golului aceluia de neînțeles, străjerii începură să tremure,

zgîlțîiți de umezeala nopții și cuprinși de o teamă superstițioasă. Se chemau unii pe alții, își zgîiau ochii în întuneric, învîrteau faclele aprinse, dar toate astea, zadarnic... Găsiră stricăciuni, dar pe vinovați nici nu i-au prins, nici nu i-au ucis, de parcă într-adevăr ar fi avut de-a face cu niște năluci.

Noaptea următoare Plevliak își pregăti mai bine pînda. Trimise și pe celălalt mal cîțiva oameni. La căderea nopții, împănă schelele cu străji, fără să uite vreuna, și el însuși, însoțit de doi oameni, se vîrî într-o luntre pe care, adăpostit de întuneric, o mînă pe malul stîng. De acolo, cu cîteva lovituri de vîsle, putea să ajungă lesne la oricare dintre cei doi stîlpi începuți. Și astfel, ca niște păsări de pradă, se pregătiră să-l prindă din amîndouă părțile pe vinovatul care nu putea să le mai scape decît dacă ar fi fost o ființă înaripată sau trăitoare în adîncul apelor.

Ceasurile nopții acesteia, parcă fără de sfîrșit, Plevliak și le petrecu stînd lungit în luntre, cu niște piei de oaie peste el, cu mintea chinuită de gîndurile cele mai negre și întrebîndu-se necontenit: „Oare Abid-aga își va înfăptui cu adevărat amenințarea și îi va lua viața care, oricum, trăită sub poruncile lui, nu mai era viață de om, ci spaimă și frămîntare?“ Dar pe toată întinderea podului nu se auzi nici cel mai ușor freamăt, în afara plescăitului monoton și a murmurului apei. Și începu să se crape de ziuă, iar Plevliak simți, cu tot trupul lui înțepenit și înfrigurat, cum i se întunecă și i se scurtează viața.

Noaptea următoare, a treia și ultima, aceeași veghe, aceeași pîndă plină de spaime... Și trecu miezul nopții... Plevliak simțea cum îl cuprinde o amorțeală de moarte. Dar tocmai atunci se auzi un plescăit ușor, apoi altul ceva mai tare, o lovitură surdă dată în grinzile de stejar înfipte în apă ca să susțină schelele. Dintr-acolo răsună o șuierătură puternică. Dar luntrea lui Plevliak o și pornise. Stînd în picioare, căpetenia străjilor scormonea bezna cu privirea, dădea din mîini și urla cu glas răgușit:

— Vîslește, vîslește! Mai repede!

Oamenii, ameţiţi de nesomn, vîsleau din greu, dar un curent puternic prinse luntrea ceva mai devreme decît ar fi trebuit. În loc să tragă în dreptul schelei, alunecară pe firul apei. Cum nu puteau ţine piept vîrtejului, ar fi ajuns pînă cine ştie unde dacă, pe neaşteptate, nu i-ar fi oprit ceva.

Acolo, în mijlocul vîltoarei, unde nu se aflau nici grinzi şi nici schele, luntrea se ciocni de ceva greu, făcut din lemn, şi răsună înăbuşit. Piedica asta îi opri. Abia atunci desluşiră că sus, pe schele, străjile se încăierau cu cineva. Străjerii, nişte turciţi de pe meleagurile noastre, zbierau şi urlau toţi o dată. Strigătele lor întretăiate şi nedesluşite se încrucişau în întunecimea nopţii :

— Ţine-l, nu-l lăsa !

— Kahrimane, vino-ncoace !

— Eu sînt, eu !

Printre zbieretele astea se auzi limpede zgomotul unui lucru greu sau al unui trup de om căzînd în apă.

Cîteva clipe, Plevliak rămase buimăcit, nedîndu-şi seama nici unde se afla şi nici ce se petrecea în preajma lui, dar de cum îşi mai veni puţin în fire începu, cu un cîrlig de fier prins în vîrful unei prăjini, proptindu-se de buştenii cu care se ciocnise, să tragă luntrea de-a lungul apei, tot mai aproape de schele. Ajuns în dreptul grinzilor de stejar şi prinzînd curaj, strigă cît îl ţinea gura :

— Lumină, faceţi lumină ! Daţi-mi funiile !

La început nu-i răspunse nimeni. În sfîrşit, după multe strigăte şi chemări, în hărmălaia cărora nimeni nu mai asculta nimic şi nu se mai puteau înţelege vecin cu vecin, licări sus o făclie nevolnică, pîlpîitoare şi sfioasă. Licărirea asta de început tulbură şi mai mult vederea străjerilor şi amestecă într-o vîltoare încîlcită oamenii şi lucrurile, cu umbrele lor şi cu reflexele roşii ale apei. Dar se mai aprinse o torţă în mîna cuiva. Atunci lumina se statornici, oamenii simţiră că le vine inima la loc şi prinseră să se recunoască unii pe alţii. În cîteva clipe totul deveni limpede şi desluşit.

Între luntrea lui Plevliak și schelă se legăna o plută mică, întocmită din vreo trei bușteni, cu o vîslă în partea dinainte, asemănătoare celor pe care le folosesc plutașii, doar ceva mai scurtă și mai puțin trainică. Pluta fusese priponită cu o funie de tei la capătul uneia dintre grinzile de stejar aflate sub schele și ținea piept vîltoarei de ape care spumega şi o trăgea cu toată tăria spre firul ei. Străjerii de pe schele îşi ajutară căpetenia să treacă peste plută şi să se cațere pînă la ei. Gîfîiau toți şi se uitau buimaci. Pe scînduri, zăcea legat fedeleș un țăran creștin. Pieptul îi zvîcnea tare și repede iar ochii lui, larg deschiși, lăsau să li se vadă albul înspăimîntător.

Cu tulburare în glas, cel mai vîrstnic dintre cei patru străjeri îi arătă cu de-amănuntul lui Plevliak cum pîndiseră ei ascunși prin felurite unghere ale schelei. Și cum, auzind în beznă clipocitul vîslei, crezuseră că e luntrea mai-marelui lor, dar avuseseră înțelepciunea să stea neclintiți, așteptînd să dibuiască ce s-o ivi. Străjerii văzuseră apoi doi țărani apropiindu-se de grinzi și legîndu-și, cu multă trudă, pluta. Îi lăsaseră să se cațere sus și să pătrundă printre ei și apoi se năpustiseră cu securile, doborîndu-i și legîndu-i cu funiile. Pe cel doborît cu o lovitură în cap îl legaseră lesne de tot, dar celălalt, care la început se prefăcuse cu atîta viclenie de ai fi jurat că-i mort, alunecase ca un peşte și se strecurase printre scînduri, în apă.

Spunînd vorbele astea, străjerul amuți, cuprins de groază, iar Plevliak începu să urle:

— Cine l-a făcut scăpat? Spuneți-mi cine l-a făcut scăpat, că altfel vă ciopîrțesc pe toți, vă tai în bucăți pe toți!

Flăcăii tăceau și clipeau din ochi, la lumina roșie și pîlpîitoare, iar Plevliak se răsucea pe călcîie de parcă ar fi vrut să dea de urma celui scăpat, şi-i ocăra necontenit, rostind vorbe grele, cum la lumina zilei nu-l auziseră pînă atunci să rostească. Dar tresări pe neașteptate, se aplecă deasupra țăranului legat, de parcă s-ar fi aplecat spre cine știe ce co-

moară scumpă, și, tremurînd din tot trupul, începu să șuiere printre dinți, cu glas subțire și plîngăreț:

— Pe ăsta să-l păziți bine, ca pe ochii din cap! Ah! feciori de tîrfe, dacă mi-l scăpați, să știți că s-a zis cu voi!

Străjerii se îmbulziră în jurul țăranului; dinspre mal, peste schele, mai veniră fuga încă doi. Plevliak dădea porunci, îi îndemna să lege prinsul mai strîns și să-l țină mai zdravăn. Și așa, îl duseră ca pe un mort, încetișor și cu grijă, pînă la mal. Plevliak păși în urma lor, fără să se uite unde calcă și fără să-l slăbească din ochi pe cel legat. Și, cu fiecare pas, îi părea că simte cum crește și că abia acum începe să trăiască.

Pe mal, începură să se ivească, să licărească, să se stingă și să mijească alte făclii. Pe țăranul prins îl duseră într-un coșar unde ardea un foc și-l legară de-un stîlp, cu funii și cu lanțuri desprinse de pe vatră.

Omul era Radislav din Uniște, în carne și oase.

Plevliak se mai potoli un pic; nu mai zbiera și nu mai ocăra, dar nu-și găsea locul. Trimitea străjeri de-a lungul malului să-l caute pe celălalt țăran, pe cel ce sărise în apă, deși era limpede că pe-o noapte atît de neagră ca asta, dacă fugarul nu se înecase cumva, nici dracu nu mai putea să-l ajungă și nici să-l prindă. Mai dădea și alte felurite porunci; ieșea, apoi se întorcea iar, de parcă tulburarea i-ar fi întunecat mințile. Ba chiar începu să-l ia la cercetare pe țăranul legat, dar se lăsă repede păgubaș și de asta. Altminteri, toate cîte le făcea n-aveau alt rost decît să-i potolească și să-i ascundă neliniștea; de fapt nu-l stăpînea decît un gînd: îl aștepta pe Abid-aga. Și nu mai avea să-l aștepte mult.

După ce-și făcuse primul somn, Abid-aga se trezise îndată după miezul nopții, așa cum îi era obiceiul, și, nemaiputînd să doarmă, stătea la geam și căta afară în beznă. Din cerdacul lui, ziua, puteai cuprinde cu ochii valea Drinei și priveliștea lucrărilor, cu toate colibele, movilele, coșarele, și toată întinderea frămîntată și îngrămădită în jurul ei. Acum, pe întuneric,

le bănuia pe toate și, cu amărăciune în suflet, cugeta și-și spunea că podul crește prea încet și anevoie și că treaba asta nu se poate să n-ajungă într-o bună zi și la urechile vizirului. Nici vorbă, o să aibă cineva grijă de asta. Dacă nu altul, atunci măcar Tosun-efendi, scîrba vicleană, cu mutra lui gălbejită. Și atunci, s-ar putea întîmpla să-l mazilească vizirul. Iată pricina pentru care Abid-aga nu-și găsea somnul; iar cînd se întîmpla să doarmă, tot îi tremura inima. Era de ajuns să se gîndească o clipă doar la mazilirea asta, ca mîncarea să-i pară venin, să-i urască pe oameni și viața să i se pară chin curat. Îi venea în minte mazilirea: „să fii alungat de lîngă vizir, să ajungi de rîsul dușmanilor (vai, numai asta nu!), să nu mai fii nimeni și nimic, să fii o zdreanță și un golan, nu numai în ochii altora ci și în ai tăi, proprii. Să pierzi avuția dobîndită cu atîta trudă sau, chiar dacă o păstrezi, s-o ronțăi pe ascuns, departe de Stambul, undeva în surghiun, în cine știe ce ținut întunecat, uitat de toți, de prisos, caraghios și nefericit. Nu, orice, numai asta nu! Mai bine să nu vezi soarele și să n-ai parte de aerul zilei! E de o sută de ori mai bine să nu fii nimeni și să n-ai nimic!" — Iată gîndul care îl roade neîncetat și face, de cîteva ori pe zi, să-i zvîcnească sîngele în tîmple și-n creștetul capului, și nu-l părăsește o clipă, ci stăruie în străfundurile lui ca o drojdie neagră. Asta ar însemna pentru el o mazilire, iar mazilirea e cu putință să vină în orice zi și la orice ceas, fiindcă totul lucrează pentru venirea-i, numai el i se împotrivește și se apără, singur: așadar e singur, împotriva a toate și a tuturora. Și asta ține de vreo cincisprezece ani, de cînd și-a dobîndit faimă și putere, de cînd vizirul îi încredințează treburile cele mai mari și mai de seamă. Cine ar mai putea oare să îndure atîta chin și frămîntări? Cine ar mai fi în stare să doarmă și să-și păstreze mintea liniștită?

Deși noaptea de toamnă era rece și umedă, Abid-aga deschisese fereastra și privea în beznă: i se părea că se înăbușă în încăperea lui zăvorîtă. Și

atunci, băgă de seamă că pe schele și de-a lungul malului se aprind și se tot mișcă de colo-colo sumedenie de lumini. Iar cînd văzu că sînt tot mai multe, Abid-aga, bănuind că s-a întîmplat ceva neobișnuit, se îmbrăcă și își trezi sluga. Și astfel, ajunse în fața cocioabei luminate, tocmai cînd Plevliak nu mai știa nici el însuși cum să mai înjure, cui să-i mai poruncească, adică în ce fel să-și mai scurteze timpul.

Sosirea neașteptată a lui Abid-aga îl zăpăci de tot pe Plevliak. Dorise din toată inima clipa asta, iar acum, cînd ea venise, nu mai știa s-o folosească așa cum visase. Se bîlbîi de emoție și uită de țăranul legat în lanțuri. Abid-aga privi doar, cu silă, pe deasupra creștetului mai-marelui străjilor și se îndreptă, de îndată, spre cel prins.

In coșar, focul fusese ințețit și lumina ungherele cele mai depărtate, iar străjerii cărau într-una vreascuri și le aruncau peste vîlvătaie.

Abid-aga stătea în picioare dinaintea țăranului legat. Era mult mai înalt decît acesta. Privea liniștit și îngîndurat. Toți îi așteptau cuvîntul, iar el se gîndea: „Iată la cheremul cui e slujba și soarta mea, iată cu cine trebuie să am a face și să mă lupt, cu Plevliak, vita asta turcită și tîmpită, cu răutatea înrădăcinată și de neînțeles și cu îndărătnicia păduchelui ăstuia de ghiaur". Apoi tresări și începu să dea porunci și să-i pună întrebări țăranului.

Cocioaba se umplu de străjeri. De afară se auzeau glasurile supraveghetorilor și ale oamenilor de corvadă care se treziseră. Abid-aga punea întrebările prin mijlocirea lui Plevliak.

Mai întîi, Radislav spuse că el și cu încă un flăcău se hotărîseră să fugă și că pentru asta își făcuseră o plută ca vai de lume cu care porniseră de-a lungul apei. Cînd i se arătă însă că-și strică gura degeaba, fiindcă noaptea, pe întuneric, nu-i cu putință să plutești de-a lungul apelor mari, pline de vîrtejuri, de stînci și grinduri nisipoase și că fugarii nu se cațără pe schele și nu fac stricăciuni, el tăcu și spuse, doar, posomorît:

— Păi totul e în mîinile voastre. Faceți ce vreți.

— Ehei, o să vezi tu acuma ce vrem noi, îl repezi Abid-aga.

Străjerii desfăcură lanțurile, descoperind pieptul țăranului. Le zvîrliră apoi în focul care ardea și așteptară. Lanțurile, pline de funingine, le murdăriră mîinile și lăsară dîre negre pretutindeni, pe trupul pe jumătate gol al țăranului ca și pe straiele lor. Cînd verigile se înroșiră, veni lîngă foc Merdgean, țiganul, și cu ajutorul unor clești lungi apucă un capăt al lanțului. Un străjer apucă celălalt capăt.

Plevliak tălmăcea cuvintele lui Abid-aga.

— Hai, acum să ne spui adevărul curat.

— Ce să vă spun eu? Domniile-voastre știți și puteți tot.

Țiganul și străjerul se apropiară cu lanțul încins și-l lipiră de pieptul lat și păros al țăranului. Părul ars începu să sfîrîie. Gura i se strîmbă de durere, vinele gîtului i se umflară, coastele îi ieșiră în afară iar mușchii pîntecului începură să se strîngă și să tresalte ca atunci cînd omul varsă. Radislav gemea de durere, întindea să plesnească funia cu care era legat și căuta zadarnic să se ferească, în așa fel încît fierul înfierbîntat să-i atingă cît mai puțin trupul. Ochii îi clipeau și-i lăcrimau.

Îndepărtară lanțul.

— Asta n-a fost decît începutul. Nu-i mai bine să vorbești nesilit?

Țăranul trase aer adînc, pe nas, și tăcu.

— Spune cine era cu tine!

— Unu' pe care îl cheamă Jovan, da' nu-i știu nici casa și nici satul.

Aduseră din nou lanțul înroșit; părul și pielea arsă sfîrîiră iar. Tușind din pricina fumului și încovoindu-se din pricina durerilor, țăranul începu să vorbească, icnind.

Doar ei doi, și nimeni altul, puseseră la cale stricăciunile. Făceau așa, fiindcă așa gîndeau că trebuie să facă. Nimeni nu le știa faptele și nu fusese părtaș la ele. La început, veniseră de pe mal, în felurite locuri, și izbutiseră, dar văzînd mai apoi că sînt puse

străji și pe schele și pe maluri, s-au gîndit să întocmească o plută din trei bușteni legați și să se apropie cu ea, nevăzuți, dinspre rîu. Asta se întîmplase cu trei zile în urmă. Dar chiar atunci fusese cît p-aci să fie prinși. Abia scăpaseră. Iar a doua noapte nu mai ieșiseră de loc. Și cînd au încercat din nou, în noaptea asta, cu pluta, s-a întîmplat ce s-a întîmplat.

— Asta-i tot. Așa a fost și așa am făcut. Iar domniile-voastre hotărîți acum ce credeți de cuviință.

— A, păi, nu asta voiam să știm : nouă să ne spui cine te-a împins la stricăciuni. Că tot ce-ai îndurat pînă acum e nimica toată pe lîngă ce te așteaptă.

— Apăi faceți și dumneavoastră cum credeți...

Atunci se apropie Merdgean, fierarul, cu cleștele. Îngenunche lîngă omul legat și începu să-i smulgă unghiile de la picioarele desculțe. Cu dinții încleștați țăranul tăcea, dar tremurul ciudat care-i scutura trupul pînă la brîu, așa, legat cum era, arăta cît de cumplită și nemaipomenită îi era durerea. Într-un timp, țăranul lăsă să-i scape printre dinți niște cuvinte nedeslușite. Plevliak, care-i pîndea toate șoaptele și toate mișcările și aștepta cu lăcomie orice mărturisire, îi făcu semn țiganului să înceteze și sări de îndată :

— Cum ? Ce zici ?

— Nimic. Ziceam : de ce oare, dumnezeule doamne, de ce mă căzniți și de ce vă pierdeți vremea de pomană ?

— Spune cine te-a îndemnat.

— Păi cine să mă îndemne ? Șeitan, diavolu...

— Șeitan ?

— Apăi, Șeitan, care v-a îndemnat și pe domniile-voastre să veniți aici și să clădiți podul.

Țăranul vorbea încet, dar limpede și cu dîrzenie în glas.

„Șeitan !“ Vorbă ciudată, rostită cu atîta amărăciune într-o împrejurare atît de neobișnuită. „Șeitan ! Într-adevăr, e și diavolul pe-aici“, gîndea Plevliak, stînd acum cu fruntea plecată, de parcă nu el ar fi pus întrebările, ci celălalt. Vorba asta fusese de ajuns ca să-l tulbure și să trezească în el, cît ai clipi, toate neliniștile și toate spaimele, în toată puterea și adîn-

cimea lor, ca și cum n-ar fi fost șterse o dată cu prinderea vinovatului. „Poate că, într-adevăr, toate astea, și Abid-aga, și lucrarea podului, și țăranul ăsta smintit nu sînt decît uneltiri de-ale diavolului. Șeitan!“ Poate că numai de el trebuia să se teamă... Înfiorat, Plevliak se trase înapoi. Și tocmai atunci îl trezi vocea puternică și mînioasă a lui Abid-aga.

— Ce-i cu tine? Ți-o fi somn, netrebnicule? strigă Abid-aga, lovindu-și carîmbul cizmei drepte cu biciușca de piele.

Țiganul încremeni în genunchi, cu cleștii în mîini, în vreme ce ochii lui negri și lucioși se îndreptară, umili și temători, spre făptura înaltă a lui Abid-aga. Străjerii ațîțară focul care, oricum, ardea cu vîlvătaie mare. Întreaga încăpere se lumină, se încălzi, luă o înfățișare osebită. Toată cocioaba asta, pe care noaptea o primise în sînul ei săracă și neînsemnată, crescu dintr-o dată, se lărgi, păru cu totul alta. În coșar și prin preajma lui se înscăunase un fior neobișnuit, o anume tăcere, așa cum se întîmplă de obicei în preajma locurilor unde se caută a se afla prin cazne adevărul, unde e chinuită o ființă omenească vie, sau sînt înfăptuite lucruri hotărîtoare. Abid-aga, Plevliak și prinsul se mișcau și vorbeau ca la teatru iar ceilalți călcau în vîrfurile picioarelor, cu ochii plecați, nerostind decît cuvintele pe care trebuiau neapărat să le rostească și încă și pe ele în șoaptă. Fiecare și-ar fi dorit să fie în altă parte, să n-aibă nimic de-a face cu ce se petrecea acolo. Dar fiindcă asta nu se putea, vorbea fiecare cît mai încet, căuta să se miște cît mai puțin, ca măcar așa să se depărteze, pe cît era cu putință, de toate.

Văzînd că cercetarea merge anevoie și că nu arată să dea roade, Abid-aga, cu un gest de mînie însoțit de-un șir nesfîrșit de sudălmi, ieși din coșar. În urma lui se bîțîia Plevliak, după care veneau străjerii.

Afară se crăpa de ziuă. Soarele nu se ivise încă, dar întreaga zare se luminase; departe, între munți, se tîrau norii, ca niște fîșii violete, lungi și întunecate, iar printre ei cerul limpede și fără pată, aproape verde. Peste pămîntul umed se întindeau ghemele de

negură groasă din care răsăreau frunzișurile pomilor, cu foile îngălbenite. Biciuindu-și într-una carîmbul cizmei, Abid-aga dădea porunci: vinovatul să fie cercetat mai departe, îndeosebi cu privire la cei ce-l ajutaseră întru ticăloșie, dar să nu fie căznit peste măsură ca să nu-și piardă vlaga cu totul din pricina chinurilor; să fie rînduite toate cele trebuitoare pentru ca, astăzi chiar, vinovatul să fie tras de viu în țeapă, pe schela cea mai înaltă, în locul cel mai ridicat, ca să poată fi văzut de tot tîrgul și de toți cei ce munceau la pod, și de pe un mal și de pe altul al rîului. Merdgean să rînduiască lucrurile, iar pristavul să vestească prin toate mahalalele că la prînz poporul va putea să vadă ce pățesc cei care vor să împiedice clădirea podului. Mai porunci ca acolo, pe unul din maluri, să fie adunați toți cîți sînt parte bărbătească, și turcii și gloata gheaurilor, de la copil la bătrîn.

Ziua care începea era o duminică. De obicei, duminica se trudea ca și în celelalte zile ale săptămînii, dar de data asta pînă și supraveghetorilor părea că nu le e mintea la lucru. Abia se lumină de-a binelea că se și împrăștie vestea despre prinderea vinovatului, despre punerea lui la cazne și despre osînda care avea să fie înfăptuită la vremea prînzului. Înfiorarea și tăcerea neobișnuită, solemnă, care domniseră în coșar cuprinseseră toată întinderea din preajma lucrărilor. Cei ce munceau se mișcau tăcuți, ferindu-se să se privească în ochi, văzîndu-și fiecare de treaba lui de parcă ea ar fi însemnat începutul și sfîrșitul lumii.

Încă de pe la ceasurile unsprezece tîrgoveții, în cea mai mare parte turci, se adunară pe Meidan, lîngă pod. Copiii se cățărară pe blocurile de piatră netăiate încă, îngrămădite pe-acolo. Cei ce munceau la pod forfoteau prin preajma tejghelelor lungi și înguste unde li se dădea fărîma de pîine cu care își țineau zilele. Și tot mestecîndu-și tainul, tăceau și aruncau priviri rătăcite în jurul lor. Peste cîtăva vreme se ivi Abid-aga, însoțit de Tosun-efendi, de meșterul Antonie și de încă vreo cîțiva turci mai de vază. Se opriră toți pe o movilă uscată, între pod și

coșarul în care se afla osînditul. Abid-aga mai merse o dată pînă la coșar, unde i se dădu de veste că totul era gata: se afla acolo o țeapă de stejar, lungă de vreo trei metri, ascuțită, cum trebuie, cu vîrful îmbrăcat în fier subțire și uns din belșug cu seu. Pe schele fuseseră bătute grinzile între care avea să fie înfiptă țeapa și așteptau, puse la îndemînă, maiul din lemn, funiile și toate celelalte scule.

Plevliak era buimăcit. Avea obrazul pămîntiu și ochii i se înroșiseră. Nu putea nici acum să îndure privirea de foc a lui Abid-aga.

— Ascultă aici: dacă n-or să fie toate cum trebuie și dacă mă faci de rîs în fața lumii, să nu vă mai arătați niciodată înaintea mea, nici tu, nici țiganul ăsta neisprăvit; să știi că vă înec în Drina pe amîndoi, ca pe niște cățel orbi.

Apoi, întorcîndu-se către țiganul care tremura, Abid-aga adăugă mai blînd:

— Îți dau șase groși pentru osteneală și încă șase, dacă omul rămîne viu pînă la asfințit. Vezi, ai grijă!...

Din minaretul geamiei celei mari a tîrgului se auzi vocea puternică și ascuțită a hogei. Norodul adunat se frămîntă o clipă. Ușile coșarului fură deschise curînd după aceea. Zece străjeri se așezară pe două rînduri, cîte cinci de fiecare parte. Între ei, se afla Radislav, desculț și cu capul gol: înainta grăbit și rășchirîndu-și picioarele, ca de obicei, dar nemaipărînd că cerne făină din mers. Osînditul umbla cu pași mărunței și ciudați, aproape săltînd pe picioarele lui rănite, cu găuri sîngerînde în locul unghiilor. Pe umăr, ducea o țeapă albă, lungă și ascuțită. După el veneau Merdgean și încă doi țigani care aveau să-l ajute la îndeplinirea osîndei. Deodată se ivi, nu se știe de unde, Plevliak, călare pe murgul lui, și se așeză în fruntea alaiului care avea de străbătut cu totul și cu totul vreo sută de pași pînă la primele schele.

Oamenii își întindeau gîturile și se ridicau pe vîrfurile picioarelor ca să-l privească pe cel ce uneltise, se împotrivise puterii sultanului și înfăptuise strică-

ciunile. Și se mirau toți văzîndu-l atît de nevolnic și de pirpiriu, cînd ei și-l închipuiau cu totul altfel. Bineînțeles că nu știa nimeni de ce se saltă atît de caraghios, cînd pe un picior, cînd pe altul, și nu-i vedea nimeni urmele lanțurilor încingîndu-i pieptul ca niște curele; îi erau acoperite de cămașă și de cojoc. Din pricina asta li se părea tuturor prea nevolnic și prea neînsemnat pentru fapta care îl mîna acum la locul de osîndă. Doar țeapa albă și lungă dădea întregii priveliști un fel de înfricoșătoare măreție și atrăgea toate privirile. Cînd alaiul ajunse în dreptul valurilor de pămînt ridicate pe mal, Plevliak descălecă și cu o mișcare măreață și teatrală dădu hățurile slugii, iar el se pierdu cu ceilalți pe drumul povîrnit și noroios care coboară spre apă. Puțin după aceea lumea putu să-i vadă ivindu-se iar pe schele, în aceeași rînduială, urcîndu-se încet și cu grijă. În locurile unde grinzile și scîndurile îngustau trecerea, străjerii îl încercuiau îndeaproape pe Radislav, ca să nu sară cumva în apă. Și așa, înaintară încet și se urcară tot mai sus, pînă cînd ajunseră, în sfîrșit, la capăt. Acolo, deasupra apei, fusese podit un locșor cam de mărimea unei încăperi mijlocii. Pe locșorul acela se rînduiră, ca pe o scenă înaltă, Radislav, Plevliak și cei trei țigani, în timp ce străjerii se împrăștiară în preajma lor, pe schele.

Oamenii aflați pe Meidan se îmbulzeau și se mutau de colo-colo. Îi despărțeau abia vreo sută de pași de scîndurile acelea podite și vedeau fiecare chip și fiecare mișcare, dar nu puteau auzi cuvintele și nu puteau desluși amănuntele. Pe malul stîng, mulțimea adunată și cei ce lucrau la pod se găseau la o depărtare cam de trei ori mai mare de locul osîndei și-și dădeau și mai multă osteneală ca să audă și să vadă cît mai bine. Dar nu se putea auzi nimica iar ceea ce vedeau li se păru la început prea simplu și neatrăgător, iar mai apoi priveliștea deveni atît de groaznică încît oamenii întoarseră capetele și mulți plecară degrabă acasă, părîndu-le rău că veniseră.

Cînd i se porunci lui Radislav să se culce, omul șovăi o clipă, apoi, fără să se uite la străjeri și la

țigani, ca și cum ei nici n-ar fi existat, se apropie de Plevliak de parcă ar fi vrut să-i încredințeze ceva, ca unei rude, și-i spuse încet și înăbușit:

— Ascultă-mă, pentru numele lui dumnezeu, îndură-te și străpunge-mă așa fel încît să nu mă chinui ca un cîine.

Plevliak tresări și zbieră la el, ca și cum ar fi vrut să se ferească de felul acesta tainic de-a i se vorbi.

— Sictir, ghiaure! Doar n-o să începi să te bocești ca o muiere, tocmai tu, pehlivanule, care dărîmi ce-i al sultanului! O să se facă după cum s-a dat poruncă și potrivit vredniciei tale.

Radislav își plecă și mai mult capul. Țiganii se apropiară de el și începură să-l dezbrace de cojoc și de cămașă. Pe piept se iviră rănile umflate și roșiatice, pricinuite de lanțuri. Fără să scoată un cuvînt, țăranul se culcă așa cum i se poruncise, cu fața la pămînt. Țiganii se apropiară de el și-i legară întîi mîinile la spate, apoi îi prinseră cîte o funie de fiecare picior, în jurul gleznelor și, trăgînd fiecare înspre partea lui, îi desfăcură larg picioarele. În vremea asta Merdgean așeză țeapa pe doi butuci scurți și rotunzi, în așa fel încît vîrful ei se potrivi între picioarele țăranului, după care scoase din chimir un cuțit mic și lat, îngenunche lîngă osîndit, îi tăie pînza pantalonilor la cusătura dintre picioare și lărgi cu tăișul cuțitului gaura trupului prin care avea să pătrundă țeapa. Partea asta, cea mai groaznică din munca gîdelui, trecu, din fericire, neluată în seamă de către cei de față. Oamenii zăriră doar zvîcnind trupul celui legat, la înțepătura scurtă și nevăzută a cuțitului, îl zăriră săltîndu-se pe jumătate, vrînd parcă să se ridice, apoi prăbușindu-se îndată la loc, lovind înăbușit podeaua de scînduri. De cum isprăvi treaba asta, țiganul sări, culese maiul de pe jos și începu să dea cu el, izbind rar și măsurat în capătul neascuțit al țepei. Între două lovituri călăul se oprea puțin, uitîndu-se mai întîi la trupul în care înfigea țeapa, apoi la cei doi țigani, îndemnîndu-i să tragă încet și lin. Trupul țăranului, cu picioarele rășchirate, se zvîrcolea de la sine la fiecare lovitură de mai; șira spinării i se încovoia și se

cocoșa, dar funiile o întindeau și o îndreptau. Pe amîndouă malurile rîului se lăsă o tăcere atît de adîncă încît se puteau deslusi limpede fiecare lovitură de mai și ecoul ei, răsunînd undeva, în povîrnișul malului. Cei aflați mai aproape de locul osîndei puteau să-l audă pe țăran izbindu-și fruntea în podeaua de scînduri, și, în afară de asta încă un zgomot, cu totul neobișnuit, care nu era nici vaiet, nici geamăt, nici horcăit și nici un alt sunet omenesc. Tot trupul ăsta întins pînă la sfîșiere și chinuit amarnic lăsa să se audă un soi de scrîșnet și de trosnet, ca un gard pe care îl calci în picioare sau ca un pom pe care îl frîngi. La fiecare două lovituri țiganii veneau lîngă trupul întins, se plecau deasupra lui, cercetau dacă țeapa mergea pe unde trebuie, și, după ce se încredințau că n-a fost vătămat nici un organ lăuntric mai de seamă, se întorceau la locurile lor și-și vedeau mai departe de treabă.

Toate acestea abia se auzeau iar de văzut se vedeau și mai puțin de pe mal, dar le tremurau picioarele la toți cîți se aflau acolo, li se albeau fețele și simțeau cum le îngheață degetele de la mîini. Timp de o clipă, loviturile încetară. Merdgean văzuse la capătul spetei drepte mușchii întinzîndu-se și pielea umflîndu-se. Se apropie, crestă cu tăișul cuțitului locul acela umflat făcînd o tăietură în formă de cruce. Sîngele porni să curgă, întîi mai puțin, apoi mai mult. Încă două-trei lovituri, date ușor și cu grijă, și în locul crestat începu să se ivească ascuțișul ghintuit al țepei. Călăul mai lovi de cîteva ori, pînă ce vîrful ei ajunse la înălțimea urechii drepte a osînditului.

Omul fusese înfipt în țeapă, așa, ca mielul în frigare, doar că ascuțișul vîrfului nu-i ieșea prin gură, ci prin spate, și că nu-i fuseseră vătămate mai cu osebire nici stomacul, nici inima și nici plămînii. Atunci Merdgean lăsă maiul și se apropie. Cercetă trupul nemișcat, ocolind sîngele scurs din locurile pe unde intra și ieșea țeapa și care făcuse băltoace mici pe podele. Ajutoarele lui Merdgean întoarseră cu fața în sus trupul țeapăn al osînditului și începură să-i lege gleznele de țeapă. Merdgean se uită dacă omul

mai trăiește, îi cercetă cu băgare de seamă fața care, dintr-o dată, se umflase, părînd mai lată și mai mare. Îi cercetă ochii, larg deschiși și înspăimîntați, pleoapele nemișcate, gura căscată, buzele înțepenite de durere și dinții strînși care se zăreau printre ele. Osînditul nu-și mai putea stăpîni unii mușchi ai feței ; de aceea obrazul lui părea o mască. Dar inima îi bătea înăbușit iar plămînii lui mai lucrau încă, scurt și grăbit. Ajutoarele călăului începură să-l ridice pe osîndit așa cum e ridicată oaia pusă la frigare. Merdgean zbiera la ei să fie cu băgare de seamă, să nu zguduie trupul și-i ajuta și el. Prinseră împreună partea de jos, mai groasă, a țepei, între două grinzi, și o înțepeniră acolo, cu niște piroane, apoi întăriră totul cu un butuc, așezat în partea dinapoi, la aceeași înălțime, și vîrît și el bine între țeapă și o grindă a schelei.

Cînd sfîrșiră treaba asta, țiganii se dădură mai la o parte, lîngă cei ce stăteau de strajă ; pe podeaua goală rămase singur, înălțat cu peste un metru, drept și gol pînă la brîu, omul tras în țeapă. De departe abia dacă se zărea că-l străpunge țeapa de care îi erau legate gleznele, pe cînd brațele îi erau prinse la spate. De aceea oamenilor li se părea că văd o statuie plutind în aer, chiar la marginea schelei, sus de tot, deasupra rîului.

Un murmur și o neliniște străbătură mulțimea adunată pe amîndouă malurile. Unii coborîră privirile, ca să nu mai vadă, alții plecară grăbiți spre casele lor, fără să se mai uite înapoi. Cei mai mulți cătau înlemniți la forma aceea omenească, plutind parcă în spațiu, nefiresc de țeapănă și de dreaptă. Spaima le îngheța măruntaiele, picioarele li se muiau, dar nu erau în stare nici să se smulgă din fața priveliștii aceleia și nici măcar să-și întoarcă ochii de la ea.

Și, prin mulțimea îngrozită, se strecură Ilinka nebuna : ea se uita în ochii fiecăruia, stăruind să-i prindă privirea și să poată citi și afla din această privire unde îi sînt pruncii jertfiți și îngropați.

Atunci Plevliak, Merdgean și doi străjeri se apropiară din nou de osîndit și începură să-l cerceteze îndeaproape. De-a lungul țepei se mai scurgea doar un

șuvoi subțire de sînge. Omul era încă viu și în toate mințile. Coapsele i se ridicau și i se coborau, vinele gîtului i se zbăteau, ochii i se roteau încet și necontenit. Printre dinții încleștați abia-i scăpa un scrîșnet prelung în care cu greu se puteau desluși unele cuvinte:

— Turcilor, turcilor, gemea omul din vîrful țepei, turcilor de la pod... Să crăpați, cum crapă cîinii... Cum pier cîinii, să pieriți...

Țiganii își strînseră sculele și porniră laolaltă, o dată cu Plevliak și cu străjerii, peste schele, spre mal. Mulțimea se dădu înapoi în fața lor și începu să se împrăștie. Doar puștii cocoțați pe blocurile de piatră și în copacii despuiați de frunze mai așteptau ceva și, nepricepînd că se sfîrșise și că fiecare își luase partea, se întrebau ce-o să se mai întîmple cu omul acela ciudat care plutea deasupra apei de parc-ar fi încremenit în saltul lui spre rîu.

Plevliak se apropie de Abid-aga și-l încunoștință că totul se petrecuse cu bine și se isprăvise după cum fusese orînduit, că osînditul mai era încă viu și că avea să mai trăiască, fiindcă nu-i fusese vătămat totul pe dinlăuntru. Abid-aga nu-i răspunse nimic, nici măcar cu privirea; făcu doar semn cu mîna să i se aducă bidiviul și își luă rămas bun de la Tosun-efendi și de la meșterul Antonie. Începură cu toții să se împrăștie. Dinspre piață, de-a lungul ulițelor tîrgului, se auzea glasul pristavului vestind săvîrșirea osîndei și amenințînd cu aceeași pedeapsă — ba chiar cu una și mai groaznică — pe oricine avea să mai aducă stricăciuni podului.

Plevliak se oprise, nehotărît, pe Meidanul care se golise deodată. Sluga îi ținea calul iar străjerii îi așteptau poruncile. Simțea limpede că s-ar fi cuvenit să spună ceva, dar nu putea din pricina adîncii neliniști care abia acum începu să crească în el și să-l umfle parcă. Abia acum îi veneau în minte toate cele petrecute, la care, fiind în dîrdora pregătirilor pentru osîndă, nu se putuse gîndi mai curînd. Abia acum își aducea aminte de amenințarea lui Abid-aga, că-l va trage în țeapă de viu, dacă n-o să-l prindă

pe vinovat. Scăpase de nenorocirea asta, e drept, dar fusese la un deget de ea, pînă în ultima clipă. Osînditul, de colo, de pe schelă, lucrase azi-noapte într-ascuns și din toate puterile ca să abată năpasta asupra lui Plevliak. Și uite că se întîmplase tocmai dimpotrivă. Aruncîndu-și privirile spre omul încă viu și atîrnînd așa, înfipt în țeapă, deasupra rîului, îl cuprindea groaza aducerii aminte și totodată o bucurie dureroasă la gîndul că soarta nu-l lovise pe el și că trupul lui rămăsese liber, putînd să se miște în voie. Și gîndul ăsta făcea să-i treacă fiori de foc prin piept, prin picioare, prin brațe, îi da ghes să țopăie, să rîdă și să vorbească, ca și cum ar fi vrut să se încredințeze pe sine însuși că e teafăr, că se poate mișca cum crede de cuviință, că poate să vorbească, să rîdă și să cînte dacă are poftă și nu să mormăie din vîrful țepei blesteme neputincioase, așteptînd moartea ca singura izbăvire care mai poate veni. Mîinile i se învîrteau singure, picioarele îi jucau singure, gura i se căsca, hohotind și lăsînd să izbucnească potop de cuvinte, nestăvilite:

— Ha, ha, ha! Radislav, zîna munților, ce-ai încremenit așa, ca un stîrv? De ce nu mai faci stricăciuni podului? De ce mormăi și horcăi? Cîntă, zînă! Hai, zînă, joacă!

Străjerii, uimiți și fîstîciți, se uitau cum joacă mai-marele lor, cu brațele deschise larg, cum cîntă, cum se înăbușă, hohotind de rîs, și cum se îneacă în potopul de cuvinte ciudate, pe cînd o spumă albă îi năpădea tot mai mult colțurile gurii. Iar murgul lui Plevliak arunca, și el, pieziș, stăpînului său priviri înspăimîntate...

IV

Toți acei care, de pe un mal sau de pe altul, fuseseră de față la împlinirea osîndei împrăștiară zvonuri înfiorătoare în tîrg și prin împrejurimi. O spaimă de nespus îi cuprinse pe tîrgoveți și pe cei ce munceau la pod. Treptat și cu încetul, în cugetul oamenilor se statornici gîndul de neșters al faptelor petrecute acolo, în vecinătatea lor, în ziua aceea scurtă, de noiembrie. Toate vorbele lor se învîrteau în jurul omului care, colo, deasupra schelelor, mai trăia încă, tras în țeapă. Fiecare își făgăduia în sinea lui că nu va pomeni de el ; dar ce folos, cînd mintea fuge necontenit într-acolo și atrage cu sila privirile în acel loc ?

Țăranii care soseau din Banja, unul după altul, aducînd piatră în carele trase de boi, își plecau ochii în jos și cu glas blajin își îndemnau vitele să se grăbească. De-a lungul malului și sus, pe schele, cei ce munceau vorbeau în șoapte și cît mai puțin cu putință. Chiar supraveghetorii, cu vergile lor de alun în mîini, erau mai potoliți și mai omenoși. Pietrarii din Dalmația lucrau tot timpul întorși cu spatele la pod, palizi, cu fălcile încleștate, și loveau mînioși piatra cu dălțile, încît în liniștea deplină ai fi jurat că s-a strîns prin preajmă un stol de ciocănitori.

Amurgul se lăsă repede și oamenii grăbiră spre culcușurile lor, dorind fiecare să se depărteze cît

mai mult de schele. Înainte de a se înnopta cu totul, Merdgean și o slugă de încredere de-a lui Abid-aga se cățărară iar pînă la Radislav și văzură, cu ochii lor, fără putință de îndoială, că și acum, la patru ceasuri după tragerea în țeapă, osînditul mai trăia încă și nu-și pierduse cunoștința. Scuturat de friguri, el își rotea privirile încet și anevoie iar cînd îl zări pe țigan începu să geamă mai tare. Printre gemetele astea, o dată cu care i se ducea și sufletul, se deslușeau doar cîteva cuvinte:

— Turcii... turci... podul...

Mulțumiți, ei porniră spre Bikavaț, unde-și avea casa Abid-aga, povestindu-le tuturor celor întîlniți în drum că osînditul mai trăiește încă; și pentru că scrîșnea din dinți și mai vorbea încă, limpede și deslușit, se putea trage nădejdea că va trăi pînă a doua zi, la prînz. Abid-aga se arătă și el mulțumit și porunci să i se dea lui Merdgean răsplata făgăduită.

În noaptea aceea, tot ce era ființă omenească, în tîrg sau în vecinătatea podului, adormi cu spaima în suflet. La drept vorbind, adormiră numai cei în stare să adoarmă, căci mulți au fost cei care s-au perpelit fără somn.

Ziua următoare, luni, a fost o zi însorită, de noiembrie. Și nici în preajma podului, nici în tîrg n-a existat ochi să nu fi privit spre podina de grinzi și scînduri grămădite deasupra apei, unde, stînd drept și singur, ca la cîrma unei corăbii, se deslușea statura omului înfipt în țeapă. Iar mulți dintre cei care, deșteptîndu-se în zori, gîndiseră că au visat cele întîmplate ieri în văzul lumii, pe pod, stăteau acum încremeniți și priveau holbînd ochii cum li se prelungește visul chinuit și cum durează, adeverindu-se în lumina soarelui.

La pod, aceeași tăcere ca și ieri, plină de amărăciune și de revoltă. În tîrg, aceleași șoapte, aceeași uluire. Merdgean și sluga de încredere a lui Abid-aga se cățărară iar pe schele, umblînd în jurul osînditului; își tot spuneau ceva, își înălțau capetele și se uitau în sus, la obrajii țăranului; apoi Merdgean îi trase

pantalonii. Numai după felul cum coborîră călăii de-a lungul malului și cum trecură, tăcuți, printre cei ce munceau, oamenii pricepură că țăranul își dăduse sufletul. Și toți sîrbii simțiră un fel de ușurare, de parcă ar fi cîștigat o izbîndă tainică.

Priveau acum mai plini de curaj spre schelă și spre osîndit. Simțeau toți că, în lupta asta necontenită cu turcii, cumpăna se lăsase de partea lor. Moartea e cea mai mare miză. Gurile pînă atunci pecetluite de teamă se deschideau singure. Așa, năclăiți de noroi, uzi, bărboși și palizi, rostogolind cu pîrghii de brad blocurile uriașe de piatră din Banja, stăteau locului o clipă, ca să-și scuipe în palme, să-și spună unul altuia, cu glas înăbușit:

— Dumnezeu să-l ierte și să-l mîntuiască!

— Of! Ca un mucenic a îndurat! Vai de amarul nostru!

Și fiecare, într-ascuns, îl măsura pe sub ochi pe răposatul care se ținea drept de parcă-ar fi pășit în fruntea unei oști. Sus, la înălțimea aceea, el nu li se mai părea nici înspăimîntător, nici jalnic. Dimpotrivă, toți vedeau limpede acum în cîtă slavă se înălțase și cît crescuse. Pe pămînt nu stă, cu mîinile nu se ține de nimic, de înotat nu înoată, de zburat nu zboară; își are punctul de sprijin undeva, în el însuși; eliberat de legăturile și de poverile pămîntești, el nu se mai chinuiește; nimeni nu-i mai poate face nimic, nici flinta, nici spada, nici gîndul rău, nici vorba omenească, nici judecata turcească.

Așa, gol pînă la brîu, legat de mîini și de picioare, drept, cu capul răsturnat spre țeapă, făptura lui semăna mai curînd a statuie, ridicată pe-o înălțime, dură și nepieritoare, avînd să rămînă acolo în vecii vecilor, decît a trup de om, care crește și apoi putrezește.

Cei ce trudeau la pod se întorceau și se închinau pe ascuns.

Pe Meidan, femeile străbăteau ogrăzile ducîndu-se una la alta, să mai șușotească o clipă, două și să bocească împreună, apoi se întorceau în fugă, să nu li se ardă mîncarea. Una dintre ele aprinse candela

și numaidecît prin toate casele începură să ardă candele pitite prin colțuri ascunse. Copiii, clipind din ochi în atmosfera asta sărbătorească, priveau lucirea candelei și ascultînd frînturile de fraze de neînțeles ale celor vîrstnici: „Ferește-ne, doamne, și ne păzește!“, „Vai, mucenicul, s-a ridicat înaintea lui dumnezeu de parc-ar fi înălțat cea mai aleasă biserică!“, „Ajută-ne, doamne, bunule, alungă dușmanul și nu-i da puterea vreme îndelungată!“, copiii, așadar, întrebau într-una: ce-i aia mucenic? Cine-nalță o biserică și unde anume? Băieții, mai ales, erau curioși. Iar mamele căutau să-i potolească:

— Taci, sufletelul maichii! Taci, ascult-o pe maica și ferește-te cît oi trăi de turcii blestemați!

Iar înainte ca noaptea să coboare pentru a doua oară, Abid-aga mai făcu o dată ocolul lucrărilor de la pod și, mulțumit de spaima pe care o stîrnise pilda lui îngrozitoare, porunci ca țăranul să fie luat de pe schelă.

— Zvîrliți-l cîinilor pe cîinele ăla!

În noaptea aceea, care se lăsă deodată, umedă și călduță, ca o noapte de primăvară, începu o forfotă și o fierbere de neînțeles printre cei ce trudeau la pod. Cei care pînă mai ieri nici nu voiseră să audă de năruirea podului și de împotrivire erau acum gata să facă orice jertfă și să dea orice. Mortul era acum pentru toți lucrul cel mai de seamă, ceva sfînt. Cîteva sute de oameni istoviți, împinși de o pornire înnăscută, sub imboldul milei și al datinilor străvechi, se strînseră laolaltă, pe negîndite, și se puseră în mișcare, dorind să dobîndească trupul martirului, să-l scape de pîngărire și să-l îngroape creștinește. Șușotind între ei, sfătuindu-se în taină prin cocioabe și coșare, cei ce munceau la pod izbutiră să strîngă însemnata sumă de șapte groși, hărăziți mituirii lui Merdgean.

Pentru treaba asta aleg trei bărbați, cei mai isteți dintre ei. Și iată că aleșii izbutesc să-l găsească pe călău. Cu hainele ude și vlăguiți de muncă, cei trei țărani se tocmesc acum, pe îndelete, cu șiretenie, tăcînd tot felul de ocolișuri. Cel mai bătrîn dintre ei,

încruntîndu-și sprîncenele, scărpinîndu-se în creștet și bîlbîindu-se dinadins, îi spune țiganului:

— Acu iaca, s-a isprăvit și asta. Așa i-a fost scris. Numai că știi, cînd se brodește așa, de-o pildă, oricum, tot făptura lui dumnezeu rămîne, cum s-ar zice, și-ar fi păcat să-l sfîșie fiarele și să-l rupă cîinii...

Merdgean, care bănuiește pe bună dreptate că e vorba de cîștigat ceva, dă înapoi, mai mult plîngăreț decît îndărătnic.

— Asta ioc! Nici să nu mai vorbim! Îmi aprind paie-n cap. Habar n-aveți ce fiară e Abid-aga!

Țăranul suferă și se încruntă zicîndu-și în gînd: „Ființă fără credință și fără suflet, nu ți-l poți face nici cumătru și nici frate. N-are nimic sfînt, nici pe pămînt și nici în cer." Și-și ține mîna dreaptă în buzunarul adînc al cojocului, iar în palmă strînge cei șapte groși.

— Apăi, știm noi cum e. Și știm că nici pentru tine, de-o pildă, nu-i lucru ușor. Dar nici treabă n-o să fie, cum s-ar spune, pe degeaba. Iată, am găsit patru groși, ca să te cinstim și, cum s-ar spune, e de ajuns...

— Ioc, ioc... Viața mi-e mai dragă decît toate avuțiile lumii. Și Abid-aga n-o să mă lase viu, că el vede tot, chiar cînd doarme. Of, mor de frică, numai cînd mă gîndesc...

— Patru, fie și cinci, la urma urmei... O să-i găsim noi pe toți, urmează țăranul, neținiînd seama de văicăreala țiganului.

— Nu îndrăznesc... Nu îndrăznesc, și pace!

— Bine, ai primit poruncă să zvîrli... leșul, să zicem... la cîini, și-o să-l zvîrli. Ce s-o întîmpla pe urmă nu-i treaba ta și nimeni n-o să-ți ceară socoteală. Și vezi, atunci noi, cum s-ar zice, o să luăm leșul și-o să-l îngropăm după datina noastră, dar pe ascuns, cum s-ar zice, așa că n-o să afle nimeni pe lume. Și tu, mîine, o să spui că, de-o pildă, au luat cîinii... leșul. Și nici vorbă, o să capeți ce ți se cuvine...

Țăranul vorbea cu grijă și chibzuință, dar avea o șovăire ciudată în fața cuvîntului leș, pe care-l rostea tocmai așa, „leș".

— Credeți că o să-mi pierd eu capul pentru cinci groși ? Nu, nu, nuuu !

— Pentru șase, adăugă țăranul, liniștit.

Atunci țiganul se îndreptă din șale, își desfăcu brațele, arătă a cumpăni temeinic lucrurile, luînd o înfățișare de o mișcătoare sinceritate, așa cum iau numai oamenii care nu deosebesc minciuna de adevăr, și stătu înaintea țăranului, de parcă el ar fi fost osînditul, iar țăranul călăul.

— Să plătesc cu capul, dacă așa mi-e scris, și să-mi rămînă țiganca văduvă și copiii orfani : dați șapte groși, și luați-vă mortul ; numai să nu vadă și să nu afle nimeni...

Țăranul clătină din cap cu adîncă părere de rău că trebuia să-i dea tot, pînă la ultima para. Ai fi zis că țiganul i-a pătruns cu privirea în pumnul strîns, nu alta !

Apoi, puseră la cale amănuntele. Merdgean, de cum va lua mortul de pe schelă, avea să-l ducă pe malul drept al rîului și să-l lepede, îndată ce s-o întuneca, pe locul pietros de lîngă drum, așa fel ca să fie văzut de slugile lui Abid-aga și de trecători. Într-un tufiș, ceva mai depărtișor, aveau să se ascundă ei trei. Și cînd s-o face noapte neagră, aveau să ia leșul, să-l ducă și să-l îngroape, dar într-un loc ferit, fără să lase urme, ca să pară pe deplin adevărat că l-au tîrît și l-au mîncat cîinii în timpul nopții. Trei groși îi dădură arvună iar patru rămaseră pentru a doua zi, cînd fapta avea să fie săvîrșită.

Și în aceeași noapte, totul fu îndeplinit, după înțelegere.

La căderea serii, Merdgean cără leșul și-l lepădă pe mal, lîngă drum. Acum nu mai semăna cu trupul pe care-l priviseră toți timp de două zile, drept și cu pieptul scos în afară, din pricina țepii ; era iar Radislav de mai înainte, mărunt și gîrbov, doar că nu mai avea sînge și viață în el. Gîdele trecu, fără să mai zăbovească, împreună cu ajutorul lui, de-a

lungul schelei, pe malul celălalt, spre oraș. Țăranii așteptau, ascunși după tufe. Pe drum mai întîlneai din cînd în cînd pe cîte unul dintre cei ce munceau la pod sau vreun turc întîrziat, grăbind spre casă. Apoi, peste toată întinderea învăluită în întuneric, se lăsă liniștea. Se iviră cîinii, dulăi jigăriți, flămînzi și speriați, fără adăpost și fără stăpîni. Ascunși în tufe, țăranii zvîrliră cu pietre în ei, alungîndu-i ; cîinii fugiră cu coada între picioare, dar numai pînă la vreo douăzeci de pași de leș și rămaseră acolo pîndind ce-o să se mai întîmple. În beznă, li se zăreau ochii sclipind...

Cînd văzură că s-a înnoptat de-a binelea și că nu mai erau semne să se ivească vreun trecător, țăranii ieșiră din ascunzătoare, cărînd cu ei un tîrnăcop și o lopată. Puseră una peste alta două scînduri, pe care le aduseseră de asemenea cu ei, și, așezînd mortul deasupra scîndurilor, îl purtară sus, pe povîrniș. Acolo, într-o viroagă făcută de revărsările șuvoaielor de toamnă și de primăvară năpustite din munte către Drina, înlăturară pietrișul și bolovanii care alcătuiau o pîrtie joasă, ca albia unui fluviu uscat dar nesleit, apoi grăbiți și fără să scoată o vorbă săpară o groapă unde coborîră trupul țeapăn, rece și chircit.

Țăranul mai vîrstnic sări în groapă, scăpără de cîteva ori, cu luare-aminte, amnarul de cremene și aprinse mai întîi iasca, apoi o lumînărică subțire, din ceară împletită. Ferind cu amîndouă palmele flacăra pîlpîitoare, înfipse lumînărica la căpătîiul celui mort și se închină de trei ori, în grabă și cu glas tare. Sus, în întuneric, ceilalți doi se închinară și ei.

Țăranul din groapă făcu de două ori, cu mîna goală, un semn ca și cum ar fi turnat un vin nevăzut peste trupul mortului și de două ori rosti încet, cu evlavie :

— Veșnica lui pomenire ! Doamne Isuse Hristoase, dumnezeul nostru, primește sufletul adormitului robului tău...

Mai șopti apoi cîteva cuvinte fără legătură între ele și de neînțeles, dar cuvinte de rugă, atît de solemne și de grele, încît cei doi rămași deasupra gro-

pii se închinau necontenit. Iar cînd tăcu, îi întinseră de sus scîndurile, și el le puse una lîngă alta, de-a lungul, peste mort, ca un acoperiș. Pe urmă se mai închină încă o dată, suflă în lumînare și ieși din groapă. Apoi începură să arunce toți trei, cu mare grijă, pămînt, bătătorindu-l bine, ca să nu rămînă nici urmă de mușuroi deasupra mormîntului.

Iar cînd isprăviră, așternură din nou bolovanii, așezîndu-i asemenea unei albii de rîu, deasupra pămîntului proaspăt săpat. Și, după ce se mai închinară o dată, porniră spre adăposturi, făcînd numeroase ocoluri ca să iasă în drum cît mai departe de mormînt.

În aceeași noapte căzu o ploaie deasă, liniștită, fără vînt, iar dimineața se ivi învăluită într-o ceață grea și lăptoasă; o umezeală călduță umplu toată valea rîului. Judecînd după lucirea albă care cînd creștea, cînd scădea, se vedea că soarele se luptă pe undeva cu pîcla, neputînd s-o străpungă. Totul părea ca o nălucă, nelămurit, nou și ciudat. Oamenii ieșeau deodată din ceață și piereau pe neașteptate. Cam la vremea asta, dis-de-dimineață, trecu prin piața orășelului o căruță ducînd în ea doi străjeri care îl țineau legat pe Plevliak, fosta lor căpetenie pînă în ajun.

De cînd începuse să țopăie, cu două zile în urmă, în fața tuturor, cuprins de furiile unei bucurii neașteptate fiindcă se vedea în viață și netras în țeapă, Plevliak nu se mai potolise. Îi zvîcneau toți mușchii, nu mai putea sta locului, îl chinuia necontenit nevoia atotputernică de a-i convinge pe ceilalți și pe el însuși că e viu și nevătămat, că e întreg și că se poate mișca. Uneori își amintea de Abid-aga (o umbră neagră peste bucuria lui) și cădea într-o dureroasă îngîndurare. Dar cît timp sta așa, i se grămădeau în trup noi puteri, mai presus decît el, care îl imboldeau să se zvîrcolească și să se dezlănțuie ca un turbat. Și din nou se ridica și începea să țopăie, desfăcîndu-și brațele, pocnindu-și degetele, rotindu-și pîntecul ca o dănțuitoare, vrînd să dovedească prin mișcări bruște, însuflețite și mereu altele, că nu e tras în țeapă și gîfîind în ritmul țopăitului :

— Ia priviți... și asta pot, priviți și asta... și asta!

Nu voia să mănînce nimic, oprea orice vorbă începută, începea să țopăie și spunea, ca un copil, după fiecare mișcare:

— Uite, vezi?... Și asta pot... și asta!

În timpul nopții, cînd cutezară în cele din urmă să-l vestească pe Abid-aga despre starea lui Plevliak, el răspunse rece și scurt:

— Duceți-l pe smintit în satul lui, la Plevlie, și să-l țină legat într-o odaie, ca să nu se prostească pe-afară. Nu era el de treaba asta.

Și așa se făcu. Dar cum căpetenia lor nu putea sta locului, străjerii fură nevoiți să-l lege de căruța în care îl duceau. El plîngea și se împotrivea și, atît cît putu să-și miște o părticică a trupului, se zbătu și urlă: Priviți-mă, priviți-mă! În sfîrșit, fură nevoiți să-i lege și mîinile și picioarele, iar Plevliak rămase să zacă în căruță, otova, ca un sac de grîu, și înfășurat tot în funii. Acum, cînd nu se mai putea mișca, îi dădu prin gînd că voiau să-l tragă în țeapă și se zvîrcolea, și se împotrivea, urlînd îngrozitor:

— Nu pe mine! Nu pe mine! Prindeți zîna! Nu, Adib-aga, nu pe mine!

Speriați de urlete, din ultimele case ale tîrgului ieșiră în fugă oamenii. Dar căruța cu bolnavul și străjerii se pierdu repede pe drumul Dobrunului, în pîcla deasă prin care se bănuia soarele.

Plecarea neașteptată și jalnică a lui Plevliak vîrî și mai mult spaima în inimile oamenilor. Începu să se vorbească, pe șoptite, că țăranul osîndit fusese nevinovat și că Plevliak ăsta era pricina morții lui. Pe Meidan, sîrboaicele povesteau că zînele îngropaseră trupul nefericitului Radislav sub stîncile lui Butko și că noaptea se lasă din cer o lumină bogată pe mormîntul lui: mii și mii de lumînărele aprinse licăresc și tremură, într-un șir neîntrerupt, de la cer la pămînt. Le-au văzut ele, printre lacrimi.

Toate zvonurile își găseau crezare și zburau, pe șoptite, din gură în gură, dar frica era mai tare ca toate. Munca la pod mergea înainte în grabă și nestingherită, fără întreruperi și piedici. Și s-ar fi ter-

minat dumnezeu știe cînd, dacă la începutul lui decembrie nu s-ar fi pornit un ger aspru, împotriva căruia nici Abid-aga, oricît ar fi fost el de puternic, nu putea face nimic.

Ger și viscol ca în zilele acelea nu se mai pomenise. Înghețau pietrele, lipindu-se de țărînă, iar pomii trosneau. O zăpadă măruntă și sclipitoare acoperea totul, scule și șoproane întregi, iar peste o zi, vîntul plin de toane o căra cine știe unde, învăluind alte locuri. Munca încetă de la sine iar spaima stîrnită de Abid-aga păli și se risipi cu totul. Abid-aga vru să țină piept cîteva zile, dar pînă la urmă se dădu bătut. Îi lăsă pe oameni să plece și opri munca. Și în toiul unui viscol turbat plecă el însuși, călare, împreună cu slugile lui. În aceeași zi, plecă și Tosun-efendi, după el, într-o sanie țărănească, plină de paie și de pături, plecă și meșterul Antonie, dar în cealaltă parte a zării. Toată mulțimea oamenilor de la pod se risipi prin sate și prin văi adînci, pieri tăcută și nezărită ca apa cînd o soarbe țărîna. Rămase locului doar podul început, ca o jucărie părăsită.

Înainte de plecare, Abid-aga îi chemă iar pe turcii mai de vază din tîrg. Era abătut, în neputința lui plină de mînie, și le spuse, ca și în anul trecut, că lasă toate în grija și pe răspunderea lor.

— Eu plec, dar ochiul meu rămîne aici. Luați aminte: mai bine să cadă douăzeci de capete nesupuse, decît să piară un singur cui de-al sultanului. De cum s-o desprimăvăra, am să fiu iar aici și-o să-mi dați socoteală pentru fiecare lucrușor.

Cei chemați făgăduiră ca și cu un an în urmă, și plecară pe la casele lor, îngrijorați și înfofoliți în țoale și în șaluri, mulțumind în gînd lui Allah că dăduse lumii iarna și viscolul și că pusese, măcar așa, o stavilă puterii celor mari.

Dar cînd se ivi primăvara, nu mai veni Abid-aga ci noul om de încredere al vizirului, Arif-bei, însoțit de Tosun-efendi. Pe Abid-aga îl ajunsese năpasta de care se temuse atît. Cineva (cineva care cunoștea bine lucrurile și le văzuse îndeaproape) îi dăduse marelui vizir de știre cu de-amănuntul despre felul cum

gospodărise el treburile la podul de la Vișegrad. Vizirul aflase tot adevărul și știa prea bine că vreme de doi ani trudiseră două-trei sute de oameni, zi de zi, fără să primească o para chioară pentru munca lor, hrănindu-se adesea din merindele aduse de-acasă, iar Abid-aga își oprise pentru el banii vizirului. (Pînă și suma toată însușită de Abid-aga fusese socotită la zi.) Și, cum se întîmplă de multe ori în viață, Abid-aga își ascunsese necinstea, prefăcîndu-se a fi osebit de supus față de vizir și cumplit cu oamenii, iar poporul din partea locului, nu numai gloata ghiaurilor ci și turcii, în loc să binecuvînteze podul vizirului, blestemau și ceasul cînd fusese început și pe cel care-l clădea. Mehmet-pașa, care toată viața se luptase împotriva jafului și a necinstei calemgiilor săi, îi porunci netrebnicului să dea înapoi toți banii iar cu restul avuției sale și cu haremul să se mute de îndată într-un cătun din Anatolia și să nu mai audă de el dacă nu vrea să-l ajungă o năpastă și mai cumplită.

Două zile după Arif-bei, sosi și meșterul Antonie din Dalmația, cu cei dintîi pietrari. Tosun-efendi îl înfățișă noului om de încredere al vizirului. În lumina caldă a zilei de aprilie, făcură împreună ocolul podului și hotărîră cum să se desfășoare primele lucrări. După ce Arif-bei îi lăsă singuri pe mal, meșterul Antonie se uită mai cu luare-aminte la chipul lui Tosun-efendi, care, deși ziua era însorită, se zgribulea într-un caftan larg și negru.

— Ăsta e cu totul alt soi de om, slavă domnului! spuse el. Mă întreb doar cine o fi avut atîta iscusință și îndrăzneală să-l vestească pe marele vizir și să izgonească fiara.

Tosun-efendi privi drept înainte și-i răspunse liniștit:

— Fără îndoială, ăsta e mai bun.

— Trebuie să fi fost cineva care cunoștea îndeaproape treburile lui Abid-aga și avea trecere la vizir. Pesemne că se bucura de încrederea lui.

— De bună seamă, ăsta e mai bun, e un om de ispravă, îi răspunse din nou Tosun-efendi, fără să-și ridice pleoapele și înfășurîndu-se mai strîns în caftan.

Astfel începură lucrările sub oblăduirea noului împuternicit, Arif-bei.

Acesta era, într-adevăr, cu totul alt soi de om. Înalt peste măsură, puțin adus de spate, spîn, cu pomeții obrajilor ieșiți în afară, avea ochi migdalați, negri și zîmbitori. Poporul îl porecli de îndată „Momîia". Fără strigăte, fără ciomag, fără vorbe mari și fără strădanii vădite, el poruncea și rînduia munca, zîmbitor și nepăsător, ca și cum s-ar fi aflat undeva, sus, dar nu-i scăpa și nu pierdea din vedere nimic. Și în jurul lui domnea aceeași zeloasă supunere față de tot ce era porunca și dorința vizirului, dar, spre deosebire de Abid-aga, era liniștit, sănătos și cinstit, nu avea de ce să se teamă și n-avea nimic de ascuns și prin urmare nu simțea nevoia să vîre groaza și să-i prigonească pe ceilalți. Muncile se desfășurau cu aceeași grabă (fiindcă vizirul dorea graba asta), greșelile erau pedepsite cu aceeași asprime, dar beilicul fusese desființat din prima zi. Toți cei care munceau erau plătiți, primeau ca hrană făină și sare și totul mergea mai bine și mai grabnic decît pe vremea lui Abid-aga. Pînă și Ilinka, nebuna, pierise; în iarnă se pierduse, fără urmă, undeva, prin cîmp.

Podul creștea și se mărea.

Acuma se putea vedea că ctitoria vizirului avea să cuprindă nu numai podul ci și un caravanserai, pentru ca drumeții veniți de departe și nevoiți să treacă pe acolo să poată găsi adăpost pentru ei, pentru caii și pentru mărfurile lor, dacă îi prindea cumva noaptea pe meleagurile acelea. După îndrumările lui Arif-bei se începu clădirea caravanseraiului. Chiar la intrarea în tîrg, cam la două sute de pași de pod, la poala urcușului pe unde trece drumul spre Meidan, se află un loc în care se ținuse pînă atunci, miercurea, tîrgul de vite. Pe locul ăsta prinse a se înălța noul han. Munca mergea încet, dar se putea desluși chiar după cele începute că e vorba de o clădire trainică, bogată, plănuită fără zgîrcenie. Oamenii însă nu-și dădeau seama că hanul cel mare, de piatră, creștea încet dar necontenit, fiindcă luarea-aminte le era îndreptată asupra podului.

Ceea ce se făcea acum la pod era atît de încîlcit, toate erau atît de încurcate și te zăpăceau într-atît încît numeroșii gură-cască din orășel, cînd priveau lucrările de pe mal, le socoteau drept nefirești și nu le puteau urmări cu înțelegere. Se ridicau diguri și șanțuri mereu noi, în felurite direcții, rîul fusese tăiat și împărțit în canale și în brațe și mutat dintr-o albie într-alta. Meșterul Antonie adusese cu el, din Dalmația, cîțiva frînghieri pricepuți și cumpărase toată cînepa, pînă și din cătunele învecinate. Stînd în niște căsoaie făcute anume pentru ei, frînghierii ăștia împletiră funii nespus de trainice și de groase. Dulgherii greci înălțară, după schițele lui Tosun-efendi, niște macarale uriașe, din lemn, cu scripeți, și le rînduiră pe plute; și astfel, cu funiile, săltară blocurile de piatră cele mai grele și le cărară pînă la stîlpii care se iveau, unul după altul, din albia rîului. Căratul fiecăruia dintre blocurile cele mari de piatră, de la mal pînă la locurile unde trebuiau puse, dura cîte patru zile.

Tot privind lucrările, zi de zi, an de an, oamenii noștri începură să piardă noțiunea timpului și să nu mai știe ce urmăreau să facă de fapt constructorii. Li se părea că treaba stă pe loc, ba mai se și încurcă și se încîlcește din ce în ce mai mult cu niște lucrări ajutătoare, de mică însemnătate, și că, cu cît dura mai mult, cu atît semăna mai puțin a ce-ar fi trebuit să fie. Oamenii care nu muncesc și nu fac nimic în viața lor își pierd ușor răbdarea și greșesc atunci cînd judecă munca altora. Turcii din Vișegrad începură iar să dea din umeri și din mîini cu neîncredere, cînd vorbeau despre pod. Creștinii treceau, dar se uitau la pod cu gînduri tainice și cu o bucurie răutăcioasă, urîndu-i să n-ajungă pînă la capăt, așa cum îi urau oricărui lucru început de turci. Cam tot în vremea aceea, starețul mănăstirii Banja, de lîngă Priboi, scrise pe ultima filă albă a cărții sale sfințite: „Întru pomenirea veleatului cînd Mehmet-pașa pornitu-s-a cu înălțarea podului peste Drina, la Vișegrad. Și mare asprime se abătu asupra neamului creștinesc dinspre Agareeni, și amarnice beilicuri. Adus-au meșteri de la mare. Vreme

de trei ani clădit-au și risipit-au în deșert avuție multă. Apele rîului în două și în trei tăiatu-le-au, dar pod nu izbutiră să întocmească."

Treceau anii, se scurgeau, una după alta, verile și toamnele, iernile și primăverile; oamenii de corvadă și meșterii plecau și se reîntorceau... Acum toată Drina era acoperită de bolți, nu ale podului ci alte schelete de lemn, care semănau cu o încîlcitură anapoda și ciudată, făcută din grinzi și din scînduri de brad. În amîndouă părțile se legănau macarale lungi, prinse de plute legate zdravăn. Pe amîndouă malurile fumegau focuri în care se topea plumbul turnat apoi în găurile dalelor ca să lege astfel, fără să se vadă, piatră de piatră.

Către sfîrșitul celui de al treilea an se întîmplă una din acele nenorociri de care arareori scapă marile zidiri. Se lucra la desăvîrșirea stîlpului din mijloc, ceva mai înalt decît ceilalți și mai lățit către vîrf, fiindcă pe el trebuia să se sprijine „kapia". Tocmai se căra un bloc de piatră, uriaș, cînd munca se opri, pe neașteptate. Oamenii mișunau în jurul blocului care, legat cu funii groase, le atîrna deasupra capetelor. Macaraua nu izbutea să pună piatra chiar pe locul ei. Harapul, ajutorul meșterului Antonie, veni degrabă și, pierzîndu-și răbdarea, începu să dea porunci, cu strigăte pline de mînie (în limba aceea ciudată și corcită care se născuse în decursul anilor printre oamenii aceștia adunați din felurite meleaguri ale lumii). Striga la cei de jos, de pe apă, care mînuiau macaraua. Și, tocmai atunci, dintr-o pricină de neînțeles, funiile plesniră și blocul se prăbuși mai întîi cu o parte, apoi cu toată greutatea lui peste Harapul mînios, care nu se uita de loc deasupra, ci înspre apă. Printr-o ciudată întîmplare, blocul căzu chiar pe locul unde trebuia pus, dar în cădere îl prinse pe Harap, strivindu-i toată partea de jos a trupului. Se iscă mare zarvă, oamenii alergau, strigau... Sosi degrabă și meșterul Antonie. Flăcăul negru își revenise după primul leșin; gemea printre dinții încleștați și se uita, deznădăjduit și înspăimîntat, în ochii meșterului Antonie. Cu sprîncenele încruntate, alb ca varul, meșterul porunci să fie adunați oamenii

și aduse sculele trebuitoare pentru săltarea blocului. Dar toate astea erau zadarnice. Pe neașteptate, un val de sînge potopi trupul flăcăului, răsuflarea aproape că-i pieri, iar ochii i se încețoșară. Peste o jumătate de ceas, Harapul își dădu duhul, strîngînd în mîinile lui mîinile meșterului.

Înmormîntarea solemnă a Harapului o ținură minte oamenii multă vreme. Toți drept-credincioșii musulmani ieșiră să-l petreacă și să-i poarte cîțiva pași sicriul în care hodinea doar partea de sus a trupului său tînăr, fiindcă jumătate din el rămăsese sub blocul de piatră. Meșterul Antonie îi puse lespede deasupra mormîntului, cioplită în piatra din care se clădea podul. Îl zguduise moartea flăcăului acestuia scos de el, cînd era abia un băiețaș, din sărăcie, de la Ulțin. Dar lucrul la pod nu se opri nici o clipă.

Iarna aceea și iarna următoare s-au nimerit să fie blînde și s-a muncit pînă la jumătatea lui decembrie. Se apropia cel de-al cincilea an de cînd trudeau acolo. Acum, cercul lăbărțat, făcut din lemne, piatră, unelte și felurite materiale, începu să se strîmteze.

Sus, lîngă drumul spre Meidan, se și înălțase noul han, dezbrăcat de schele. Era o clădire mare, cu un cat, zidită din aceeași piatră ca și podul. Se mai lucra încă la han, și pe dinăuntru și pe dinafară, dar, de pe acum, încă din depărtare, oamenii puteau vedea cît se deosebește prin mărimea, frumusețea liniei și trăinicia construcției de tot ce se putuse zidi sau închipui vreodată într-un tîrg. Clădirea asta de piatră albă-gălbuie, acoperită cu olane de un roșu-întunecat, cu șirul ei de ferestre măiestrit tăiate, li se părea localnicilor un lucru nefiresc, măreț și de necrezut, care, de acum înainte, avea să facă parte pe veci din viața lor de zi cu zi. Ridicată de-un vizir, ea arăta de parcă ar fi fost făcută să adăpostească numai viziri.

Întreaga clădire răsfrîngea măreția, gustul ales și belșugul, iar localnicii o priveau ca pe o minunăție.

În același timp, încîlceala de grinzi și de scînduri, încrucișate deasupra rîului, începu să se micșoreze și să se rărească și, prin ea, începu să se zărească din ce în ce mai bine și mai limpede adevăratul pod din

piatră frumoasă de Banja. Se mai vedea cîte un singur om sau cîte un grup întreg făcînd lucrări care, în ochii localnicilor, păreau fără nici un rost și fără legătură cu celelalte, dar era vădit acum, pentru oricine, că toți clădeau podul după un singur gînd și după socoteli fără greș, ce stăteau la temelia fiecărei lucrări, luate în parte. Înainte de toate se arătară arcadele cele mai mici ca înălțime și ca deschidere, și mai apropiate de mal ; apoi fură descoperite și celelalte, una după alta, pînă cînd ultima își lepădă schelăria, iar podul întreg se ivi sprijinit pe unsprezece bolți puternice, desăvîrșit și ciudat în frumusețea lui, ca o priveliște nouă și neobișnuită pentru ochii localnicilor.

Făcuți să nu stea mult pe gînduri nici în fața binelui, nici în fața răului, oamenii din Vișegrad se rușinară de îndoiala și de neîncrederea lor. Acum nici nu mai încercau măcar să-și ascundă admirația și nici să-și stăvilească însuflețirea. Trecerea peste pod nu era încă îngăduită, dar ei se adunau pe amîndouă malurile și mai ales pe cel drept, unde se afla piața și cea mai mare parte a orășelului ; se uitau cum trec peste pod cei care lucrau și lustruiau piatra parapetului și a băncilor înălțate pe „kapia". Turcii din Vișegrad, strînși laolaltă, priveau lucrarea asta făcută de alții, pe cheltuiala altuia, căreia ei, vreme de cinci ani, îi născociseră tot soiul de porecle și îi prorociseră viitorul cel mai nefericit.

— Păi, eu vă spuneam într-una, rostea amețit de bucurie un hoge mărunțel, din Dușce, vă spuneam într-una că sultanul nu lasă nimic din mînă și că oamenii ăștia iscusiți au să isprăvească de clădit ce și-au pus în gînd ; iar voi mereu ziceați : „n-au să-l facă, nu sînt în stare". Și uite că l-au ridicat, și ce mai pod, ce frumusețe și ce minunăție !

Toți îi cîntau în strună, deși, la drept vorbind, nu-și amintea nimeni să-l fi auzit rostind asemenea lucruri, ci știau bine că bîrfise și el, laolaltă cu toată lumea, și podul, și pe cel ce hotărîse ridicarea lui. Dar acum, cu adevărat încîntați, se bucurau din toată inima :

— Oameni buni, hei ! oameni buni, ia uitați-vă ce-a răsărit în orășelul nostru !

— Și asta încă nu-i nimica, adăuga hogea cel mărunțel, vesel și vioi, o să fie el și mai frumos. Ia uitați-vă cum îl mai lustruiesc și-l împodobesc, ca pe-un cal de dus la tîrg !

Astfel, se întreceau care mai de care, înflăcărîndu-se, căutînd mereu cuvinte de laudă tot mai noi, mai frumoase și mai mărețe. Doar Ahmet-aga Șeta, un negustător de grîne, bogat, zgîrcit și morocănos, se mai uita cu silă și la pod și la cei care îl lăudau. Înalt, gălbejit și uscat, cu ochii negri și pătrunzători, cu buze atît de subțiri de parcă ar fi lipite una de alta, el clipește în soarele zilei acesteia frumoase de septembrie și e singurul care nu se leapădă de vechile păreri. (Căci în sufletele unora trăiesc dușmănii fără pricină, care sînt mai mari și mai puternice decît tot ce pot făuri și născoci ceilalți oameni.) Acelora care laudă cu înflăcărare măreția și trăinicia podului, spunînd că întrece oricare cetate, Șeta le răspunde cu dispreț în glas :

— Numai dacă nu l-or ajunge apele mari, știi, alea adevărate, cum vin pe la noi, la Vișegrad ! Atunci o să vedem noi ce s-o alege din el !

Toți îi resping cu amărăciune vorbele, se împotrivesc spuselor lui și-i laudă pe cei ce-au lucrat la pod, îndeosebi pe Arif-bei, care știe să zîmbească mereu, ca un boier, și a clădit minunăția asta, parcă jucîndu-se. Dar Șeta e hotărît să nu dea înapoi nici cu un pas măcar și să nu recunoască nimic nimănui.

— Ba de n-ar fi fost Abid-aga, cu bîta lui verde, cu asprimea și cu purtarea lui necruțătoare, v-aș întreba dacă eunucul ăsta ar fi putut, zîmbind și stînd cu mîinile la spate, să isprăvească podul !

Și ros de înflăcărarea celorlalți ca de-o ocară adusă ființei lui, Șeta pleacă supărat la prăvălie, ca să se așeze la locul obișnuit, de unde nu se vede nici soarele, nici podul și nu se aude zarva și forfota lumii însuflețite.

Dar numai Șeta era așa. Bucuria și încîntarea localnicilor creșteau mereu, cuprinzînd și satele dimprejur. În primele zile ale lui octombrie, cînd podul fu

cu desăvîrșire gata, Arif-bei puse la cale o mare serbare, care fu bogată și plină de strălucire.

Supraveghetorii și cei ce munciseră la pod primiră daruri în bani și veșminte, și petrecerea, la care putu să ia parte oricine voia, ținu două zile încheiate. Se mîncă și se bău, se cîntă și se jucă în sănătatea vizirului; avură loc întreceri de cai și alergări pe jos; sărăcimii i se dădu carne și zaharicale. În piața ce leagă podul cu orășelul se fierbea în cazan halvaua, care era împărțită, așa, caldă, poporului. Atunci avură prilej să-și îndulcească gura și cei ce nu putuseră s-o facă în timpul bairamului. Halvaua ajunse pînă și în satele de prin împrejurimi, și oricine mînca din ea îi ura sănătate vizirului și viață lungă ctitoriilor lui. Printre copii se aflau unii care veniseră de paisprezece ori la cazan, pînă cînd îi dibuiseră bucătarii și-i alungaseră, lovindu-i cu lingurile. Un țigănuș muri, fiindcă se îndopase cu prea multă halva caldă.

Asemenea lucruri anevoie sînt uitate și oamenii le istorisesc multă vreme, laolaltă cu poveștile despre nașterea podului, cu atît mai mult cu cît vizirii mărinimoși și căpeteniile cinstite au pierit, pare-se, în veacurile următoare, iar serbările de soiul acesteia s-au tot rărit, apoi au devenit cu desăvîrșire necunoscute și, pînă la urmă, au intrat în rîndul basmelor.

Cît a ținut serbarea, și în primele zile de după ea, oamenii trecură într-una peste pod, de nenumărate ori, de la un mal la altul. Copiii îl străbăteau în fugă, iar cei vîrstnici mergeau încet, vorbind sau privind din fiecare punct priveliștile cu totul noi care li se deschideau de pe pod. Neputincioșii, schilozii, ologii și paraliticii erau aduși pe tărgi, fiindcă nimeni nu voia să piardă serbarea sau să nu-și ia partea cuvenită din asemenea minunăție. Pînă și cel mai neînsemnat dintre tîrgoveți își simțea mintea mai luminată și puterile înzecite, ca și cum cine știe ce faptă miraculoasă și supraomenească ar fi fost adusă la măsura puterilor lui și la hotarul vieții lui obișnuite; ca și cum, pe lîngă elementele cunoscute pînă atunci, pămînt, apă și cer, s-ar mai fi descoperit, pe neașteptate, încă unul;

ca și cum, prin strădania binevoitoare a cuiva, s-ar fi înfăptuit deodată, pentru toți și pentru fiecare în parte, una din dorințele cele mai adînci, străvechiul vis al omenirii : să calce peste ape și să stăpînească nemărginirea.

Flăcăii turci începură o horă în jurul cazanului cu halva, apoi o întinseră peste pod, fiindcă acolo li se părea că zboară, fără să atingă pămîntul, apoi jucară hora înăuntrul „kapiei", tropăind și lovind cu picioarele în lespezile noi, de parcă ar fi vrut să încerce trăinicia podului. În jurul cercului strîns și rotund, făcut din trupurile tinere ce țopăiau mereu cu același pas, puștii jucau și ei, se strecurau în goană printre picioarele flăcăilor avîntați în joc, ca printr-un gard mișcător, zăboveau în mijlocul horei, fericiți că se află, pentru prima oară în viața lor, pe podul despre care se vorbise ani și ani — ba încă pe „kapia", unde, după cum se spunea, era zidit nefericitul Harap, a cărei nălucă se ivea noaptea.

Bucurîndu-se din plin de hora flăcăilor, ei tremurau totodată de spaima pe care Harapul, încă de pe cînd trăise și lucrase la pod, o vîrîse în sufletele copiilor din orășel. Pe podul acesta, înalt, nou și nemaipomenit, își închipuiau că-și părăsiseră de multă vreme mama și căsuța natală și că se rătăciseră prin țara oamenilor negri, a clădirilor ciudate și a dansurilor neobișnuite. Tremurau, dar nu puteau să-și ia gîndul de la Harap, nici să se smulgă din hora care se învîrtea pe „kapia" cea minunată. Doar vreo altă minune i-ar fi putut îndepărta de-acolo.

Deodată unul, pe nume Murat, zis Mutu, din neamul lui aga Turkovici, de la Nezuke, un flăcău prostănac, de care adeseori rîdea tot tîrgul, de la un capăt la altul, se cățără pe parapetul de piatră al podului. Copiii începură să țipe, se auziră strigătele uimite și înspăimîntate ale celor mai vîrstnici, dar nătîngul, cu brațele larg desfăcute și cu capul dat pe spate, mergea ca vrăjit pe lespezile înguste, pășind cînd cu un picior cînd cu celălalt, de parcă n-ar fi atîrnat deasupra apei și a adîncului, ci ar fi dănțuit cel mai frumos dans. În rînd cu el mergea pe pod

întreaga gloată de puşti şi de pierde-vară care îl îmboldea. Iar la celălalt capăt al podului îl aştepta frate-său, Ali-aga, care îl biciui ca pe un copil mic.

Mulţi coborau de-a lungul rîului, departe, cale de o jumătate de oră, pînă la Kalata sau la Mezalin, şi de acolo priveau podul care se ivea, alb şi gingaş, cu cele unsprezece arcade ale lui, de mărimi diferite, ca o înfloritură ciudată, pe apa verde, între munţii întunecoşi.

Tot în zilele acelea a fost adusă şi marea lespede albă, cu inscripţia săpată în ea, şi a fost zidită pe „kapia", în peretele de piatră roşcată care se înălţa cu aproape un metru şi jumătate deasupra podului. Şi vreme îndelungată se tot adunau oamenii în jurul inscripţiei, şi o priveau, pînă ce se afla prin preajmă vreun învăţăcel turc, cunoscător al Coranului sau vreun ştiutor de carte care, cu mai multă sau mai puţină pricepere, în schimbul unei cafele, al unei felii de pepene sau doar ca să facă o faptă plăcută lui Allah, le citea inscripţia, cum putea şi el.

În zilele acelea au fost silabisite de sute de ori stihurile inscripţiei, făcute de-un stihuitor din Ţarigrad, pe nume Badi. Stihurile arătau numele, locul de baştină şi cinul celui ce ridicase podul, precum şi fericitul an 979 de la Egiră [1], adică 1571 după socoteala creştinească, an cînd fuseseră încheiate lucrările. Acest Badi scria pentru bani grei stihuri uşoare şi plăcute auzului şi se pricepea de minune să le facă cerute de către puternicii zilei cînd înălţau sau dregeau temeinic ctitorii însemnate. Cei ce-l cunoşteau (şi îl pizmuiau puţin) spuneau în batjocură că bolta cerului e singura zidire pe care nu se află încă o inscripţie ieşită din pana lui Badi. Dar el, în ciuda cîştigurilor ăstora frumoase, era un biet calic flămînd, veşnic în luptă cu sărăcia şi cu lipsurile acelea care, adeseori, îi însoţesc pe poeţi ca un blestem anume pentru ei şi nici un fel de bani şi de cîştiguri nu le pot înlătura.

[1] Data de la care începe calendarul mahomedan, luîndu-se ca punct de plecare anul fugii lui Mahomed de la Meca la Medina (622 î.e.n.).

Datorită neştiinţei de carte, căpăţînii tari şi închipuirii vii a oamenilor noştri, fiecare dintre „învăţaţii" tîrgului citea şi desluşea în felul lui stihurile lui Badi de pe lespedea de piatră, stihuri care, ca orice lucru scris, odată scos la iveală, rămîne acolo, în veci, pe piatra fără moarte, spus pentru totdeauna, şi fără putinţa de a fi luat înapoi privirilor şi răstălmăcirilor tuturor oamenilor, înţelepţi sau smintiţi, binevoitori sau răuvoitori. Şi fiecare dintre ascultători ţinea minte numai stihurile care îi sunau mai bine la ureche sau i se potriveau firii sale. Astfel, ceea ce sta acolo, în văzul întregii lumi, cioplit în piatra tare, se repeta din gură în gură, în diferite feluri, de multe ori preschimbat şi fără putinţă de recunoscut.

Pe piatră sta scris :

Iată, Mehmet-paşa, fruntea învăţaţilor şi a mai-marilor din vremea sa,

Înfăptuit-a îndemnul inimii sale şi prin grija şi truda lui dură pod peste rîul Drina.

Peste apa aceasta adîncă şi repede curgătoare

Înaintaşii lui nimic n-au izbutit a ridica.

Nădăjduiesc, prin mila lui Allah, că podul vizirului Mehmet fi-va trainic,

Şi că el îşi va petrece vacul întru fericire, fără să încerce vreodată amărăciunea tristeţii,

Căci, cît a trăit, aur şi argint dăruit-a pentru ctitoriile sale,

Şi nimeni nu poate spune că e risipită o avuţie cheltuită întru asemenea rosturi.

Badi, care-a văzut acestea, cînd podul a fost gata, alcătuit-a stihurile de faţă.

Allah să binecuvînteze ctitoria lui Mehmet-paşa, podul acesta minunat de frumos!

•

Pînă la urmă poporul se sătură să tot privească cu nesaţ podul, să tot treacă peste el şi să tot asculte stihurile inscripţiei. Minunea zilelor dintîi deveni lucru obişnuit şi oamenii începură să păşească peste pod grăbiţi, nepăsători, îngrijoraţi, cu gîndul aiurea, asemenea apelor zgomotoase care curgeau pe sub el, ca

și cum podul ar fi fost unul dintre nenumăratele drumuri bătătorite cu picioarele de vișegrădeni și de vitele lor. Iar lespedea pe care se aflau stihurile, amuți, sus, în perete, așa cum amuțește orice piatră de felul ei.

Acum, drumul de pe malul stîng e legat de-a dreptul cu bucata de drum aflată pe podișul de pe celălalt mal. A pierit negrul pod umblător mîncat de cari, și podarii ieșiți parcă din basme. Adîncite sub ultimele arcade ale podului, au mai rămas doar stîncile nisipoase și malurile povîrnite pe care altădată urcai și coborai la fel de anevoie, și unde așteptai cu atîta amar și chemai zadarnic de pe un mal pe celălalt. Toate astea, laolaltă cu rîul nestăvilit, au fost învinse ca prin farmec. Sus, deasupra lor, se merge acum de parcă ai avea aripi, de-a dreptul de la un mal la altul, peste podul lat și lung, trainic, neclintit ca un munte și răsunînd sub copita calului, de-ai zice că-i făcut în întregime dintr-o singură lespejoară subțire.

Au pierit și morile și cocioabele din lemn, unde se adăposteau drumeții, la nevoie. În locul lor se înalță un caravanserai arătos și încăpător care primește drumeți din zi în zi mai numeroși. În han se intră printr-o poartă largă, măiestrit tăiată. De-o parte și de alta a porții se află două ferestre mari, cu gratii, dar nu din fier, ci dăltuite în piatră de calcar, fiecare dintr-o bucată. În ograda mare și pătrată e loc berechet pentru mărfuri și calabalîc, iar de jur împrejur se înșiră ușile celor treizeci și șase de odăi. În fund, sub munte, se află grajdurile ; spre mirarea tuturor sînt și ele clădite din piatră, făcute parcă pentru hergheliile sultanului. Un han ca ăsta nu mai găsești de la Sarajevo și pînă la Adrianopole. Aici, fiecare drumeț poate zăbovi o zi și o noapte și primește, fără să dea o para, adăpost, foc și apă pentru el, pentru slugile și pentru caii lui.

Toate astea, ca și podul însuși, sînt dania pioasă a marelui vizir Mehmet-pașa, născut, cu peste șaizeci de ani în urmă, pe-aici, dincolo de munții ăștia, în satul cățărat tocmai sus, la Sokolovici, Mehmet-pașa care, în copilărie, împreună cu gloata țărănușilor sîrbi, a fost dus la Țarigrad ca „bir de sînge“. Caravanse-

raiul se ține din dania Vakuf[1], întemeiată de Mehmet-pașa cu marile avuții prădate în ținuturile de curînd cotropite ale Ungariei.

Astfel, o dată cu ridicarea podului și a hanului, au pierit, după cum se vede, multe suferințe și necazuri. S-ar fi cuvenit, poate, să piară și durerea neobișnuită pe care vizirul, în copilăria lui, o adusese de pe podul umblător de la Vișegrad, din Bosnia : tăiș negru, ascuțit, care, din cînd în cînd, despică pieptul în două. Dar lui Mehmet-pașa nu i-a fost dat să trăiască fără durerea asta și nici să se bucure mult la gîndul ctitoriei lui din Vișegrad. Curînd după sfîrșitul ultimelor lucrări, cînd abia începuse caravanseraiul să fie folosit cu adevărat și podul să fie cunoscut în lume, Mehmet-pașa simți încă o dată durerea „tăișului negru" în piept. Și asta, pentru ultima oară.

Într-o vineri, pe cînd intra în geamie laolaltă cu însoțitorii lui, s-a apropiat de el un derviș zdrențăros și pe jumătate nebun, cu palma stîngă întinsă după pomană. Vizirul s-a întors, poruncindu-i unui om de-al lui să-l miluiască ; în vremea asta dervișul a scos din mîneca dreaptă un satîr de măcelar, ascuțit și greu, și l-a izbit cu el pe vizir, cît a putut de tare, între coaste. Oamenii lui Mehmet-pașa l-au ciopîrțit pe derviș. Vizirul și ucigașul lui și-au dat sufletul în aceeași clipă. Pe lespezile sure, în fața geamiei, au zăcut amîndoi cîteva clipe, așa, culcați unul lîngă altul. Ucigașul, mort, mătăhălos, plin de sînge, cu mîinile și picioarele rășchirate, de parcă l-ar fi mînat încă avîntul furios al loviturii lui nebunești. Iar lîngă el, marele vizir, cu caftanul descheiat la piept, și cu turbanul aruncat cît colo. În ultimii ani ai vieții, vizirul slăbise și se cocîrjase, obrajii i se înnegriseră întrucîtva și trăsăturile i se înăspriseră. Și cum zăcea așa, cu pieptul dezgolit, cu capul descoperit, năclăit de sînge, încovoiat și chircit, părea mai degrabă un țăran din Sokolovici, îmbătrînit și ucis în bătaie, decît marele demnitar doborît, care, cu cîteva clipe mai înainte, se afla în fruntea împărăției turcești.

---

[1] Fundație „filantropică", instituită de Mehmet-pașa.

Trecură luni și luni pînă cînd vestea morții vizirului să ajungă la Vișegrad, și nu ca fapt neîndoios și limpede, ci ca zvon ascuns, care poate să fie și poate să nu fie adevărat. Căci în împărăția turcească nu era îngăduit să fie răspîndite și povestite din om în om veştile rele și întîmplările nefericite, nici cînd se petreceau în vreo țară învecinată, darămite cînd era vorba de o nenorocire întîmplată chiar acolo. De altfel, în împrejurarea asta, nu prea îi venea nimănui la socoteală să se vorbească mult și îndelung despre moartea vizirului. Partida dușmanilor săi, care izbutise, în sfîrșit, să-l înfrîngă, își dădea toată osteneala ca, făcîndu-i o înmormîntare cît mai măreață, să îngroape totodată și orice amintire mai vie despre el. Iar rudele, oamenii de încredere și partizanii din Stambul ai lui Mehmet-pașa doreau și ei să fie cît mai puțin pomenit marele vizir de odinioară, fiindcă astfel le creștea și lor putința de-a deveni plăcuți noilor căpetenii şi de a li se ierta trecutul.

Dar cele două frumoase ctitorii de pe Drina începură să-și dea roadele în ce privește negoțul și cărăușia, atît în orășel cît și în împrejurimi; și însemnătatea lor creștea, fără să țină seamă de vii și de morți, de cei ce se ridică sau cad. Tîrgul începu repede să se coboare din munte către apă, să se mărească, să crească şi să se strîngă tot mai mult în jurul podului sau al caravanseraiului căruia poporul îi zicea „hanul de piatră".

Așa s-a născut podul cu „kapia" lui și așa a crescut, în preajma lui, orășelul. După asta, vreme de trei veacuri, locul podului în dezvoltarea orășelului și însemnătatea lui în viața localnicilor au fost așa cum le-am arătat, pe scurt, mai înainte. Iar rostul și esența existenței îi stăteau, pe cît se pare, în veșnicia lui. Linia lui luminoasă, înălțîndu-se deasupra orășelului, nu s-a schimbat, după cum nu s-au schimbat nici crestele, profilate pe cer, ale munților din împrejurimi. Crugul lunii s-a scurs mai departe și generațiile de oameni s-au urmat una după alta, dar el a rămas același,

ca și apa care îi trece pe sub arcade. A îmbătrînit, firește, dar pe o scară a timpului mai largă — depășind nu numai viața unui om ci și durata unui șir întreg de generații — așa că îmbătrînirea lui n-a putut fi văzută cu ochii. Viața podului, deși e muritoare, se aseamănă veșniciei, căci sfîrșitul ei nu poate fi întrezărit.

V

Trecu primul veac. El păru nesfîrșit și fu aducător de moarte oamenilor și multora din lucrările durate de ei, dar se scurse fără să lase urme asupra marilor construcții făcute chibzuit și temeinic, iar podul, cu „kapia“ și caravanseraiul de alături rămaseră în picioare și își urmară rostul lor, ca în prima zi. Și tot așa ar fi trecut peste ele și-al doilea veac, cu anotimpurile urmîndu-se unul după altul și ridicîndu-se noi generații omenești, iar zidirile ar fi dăinuit fără schimbare. Dar ceea ce nu putea face timpul, au făcut întîlnirile nesigure și de neprevăzut ale unor împrejurări îndepărtate.

Pe vremea aceea, la sfîrșitul celui de al XVII-lea veac, prin Bosnia, se pomenea adeseori în cîntece, în vorbele schimbate între oameni, cu glas tare și în șoaptă, despre Ungaria, pe care armata turcă, după ce o cotropise timp de un veac, începuse să o părăsească. [1]

Mulți boieri bosnieci, apărîndu-și cu armele în mîini moșiile ungurești, își lăsară oasele, în timpul retragerii, pe pămîntul Ungariei. Aceștia au fost cei mai fericiți, s-ar putea zice, căci mulți alți boieri se reîntoarseră mai săraci ca Iov în vechea lor patrie

[1] În 1526, după bătălia de la Mohács, Ungaria a căzut sub stăpînirea turcească. În 1687, în urma înfrîngerii Turciei, ia sfîrșit stăpînirea turcească.

bosniacă, unde îi aştepta un pămînt neroditor, o viaţă searbădă şi plină de lipsuri, după viaţa de îmbelşugat huzur cunoscută pe moşiile din Ungaria. Ecoul depărtat şi slab al întîmplărilor răzbătea pînă la Vişegrad, dar nimeni nu s-ar fi gîndit că Ungaria asta, ţara din cîntece, ar fi putut să aibă vreo legătură cu viaţa adevărată şi zilnică a orăşelului. Şi totuşi, aşa s-a întîmplat. O dată cu retragerea turcilor din Ungaria, au fost pierdute şi lăsate în afara graniţelor împărăţiei, pe lîngă alte bunuri, şi cele de pe urma cărora era întreţinut caravanseraiul din Vişegrad.

Localnicii şi drumeţii, care de-un veac trăgeau la hanul de piatră, se obişnuiseră cu el şi nu se gîndiseră niciodată din ce mijloace trăia, cum se născuseră ele şi de unde izvorau. Toţi se slujeau de el, îl foloseau ca pe un pom binecuvîntat, plin de roade şi aşezat lîngă drum, un pom care e al nimănuia şi al tuturora. Spuneau, din obişnuinţă, „Allah să-l odihnească pe vizir“, dar nu gîndeau de loc că vizirul murise cu un veac în urmă şi nici nu se întrebau cine păzeşte şi apără acum ţinuturile împărăteşti şi bunurile rînduite pentru danii. Cine-şi putea închipui măcar că lucrurile lumii acesteia sînt atît de legate unele de altele şi au asemenea urmări unele asupra altora, chiar cînd se află la mari depărtări? De aceea, la început nici nu se observă în orăşel că veniturile au secat. Argaţii trebăluiau mai departe la han, şi hanul primea drumeţi, ca şi înainte. Se credea că banii trebuitori pentru întreţinere au întîrziat, aşa cum se întîmplase şi în alte dăţi. Totuşi, trecură luni şi ani, dar banii nu mai soseau. Argaţii plecară din slujba hanului. Mînuitorul de pe atunci al bunurilor Vakuf, Daud-hogea Mutevelici[1] (aşa îl poreclise lumea, şi porecla îi rămăsese nume), trimise jalbe în toate părţile, dar nu primi nici un răspuns. Drumeţii făceau ce ar fi trebuit să facă argaţii şi curăţau hanul numai atîta cît aveau nevoie pentru ei şi pentru vitele lor; dar care cum pleca lăsa în urmă bălegar şi ne-

---

[1] *Muteveli* înseamnă în limba turcă epitrop al unei fundaţii „filantropice".

orînduială, ca să le curețe cei ce aveau să vină, așa cum și el curățase și rînduise ce găsise murdar și nelalocul lui. Iar după fiecare rămînea totdeauna mai multă murdărie decît fusese înainte.

Daud-hogea făcu totul ca să salveze hanul şi să-l mențină pe picioare. Mai întîi, cheltui din buzunarul lui, apoi începu să se îndatoreze pe la rude. Așa, an după an, cîrpi şi îngriji clădirea costisitoare. Celor care îl mustrau că sărăceşte păstrînd ceea ce nu putea fi păstrat le răspundea că își pune bine banii, fiindcă îi dă cu împrumut lui Allah și că el, mînuitorul bunurilor Vakuf, era ultimul care s-ar fi cuvenit să dea uitării dania pioasă lăsată după cîte se părea, în voia soartei.

Omul acesta înțelept și cucernic, încăpățînat și dîrz, pe care localnicii îl ținură minte multă vreme, nu s-a lăsat abătut de nimeni și nimic de la truda lui, deşi vedea bine că e zadarnică. Muncind cu rîvnă, el se împăcase de mult cu gîndul că soarta noastră pe pămînt înseamnă luptă împotriva stricăciunilor de tot felul, a morții și a sfîrșitului, și că omul e dator să nu dea înapoi în lupta asta nici atunci cînd vede bine că nu există cale de scăpare. Și stînd în fața hanului care se destrăma sub ochii lui, el le răspundea celor ce încercau să-i abată hotărîrea sau îi plîngeau de milă :

— Nu e nevoie să mă plîngeți. Căci noi, toți, murim doar o dată, pe cînd oamenii de seamă mor de două ori : o dată cînd își dau sufletul, și a doua oară cînd li se nimicește ceea ce au ctitorit.

Cînd nu mai putu să plătească argați, el singur, bătrîn cum era, plivi bălăriile din jurul hanului și făcu cîrpelile mai mici ale clădirii. Așa l-a prins și moartea, într-o bună zi, cînd se cățărase pe acoperiș ca să dreagă un olan pe jumătate crăpat. Se înțelege că un biet hoge dintr-un orășel n-a putut întreține ctitoria unui mare vizir, căreia roata istoriei îi hotărîse pieirea.

După moartea lui Daud-hogea, hanul începu să se părăginească brusc. Primele semne ale decăderii se iviră pretutindeni. Canalele de scurgere se înfundară

și începură să miroasă urît; prin acoperiș pătrundea ploaia; vîntul intra prin uși și prin ferestre; grajdurile se umpluseră de bălegar și de buruieni. Dar pe dinafară, clădirea de piatră, minunat întocmită, părea tot neschimbată și de neclintit în pașnica ei frumusețe. Marile ferestre boltite, de la catul de jos, cu zăbrelele gingașe de parcă ar fi fost făcute din cele mai alese împletituri, tăiate într-un singur bloc de piatră moale, priveau netulburate lumea. Dar la ferestrele neîmpodobite, de deasupra, se și iviseră semnele sărăciei, ale delăsării și ale neorînduielii care domneau înăuntru.

Încetul cu încetul lumea începu să ocolească hanul sau să înnopteze la hanul lui Ustamuici, unde trebuiau să plătească. Drumeții călcau tot mai rar pe la caravanserai, deși aci, în loc de plată, nu trebuia decît să te rogi ca sufletul vizirului să odihnească în pace. În cele din urmă, cînd era limpede că banii nu vor mai sosi și că nu se găsea nimeni care să ia asupra lui dania vizirului, toți, pînă și noul mînuitor al bunurilor, se lepădară de grija pentru clădire, iar caravanseraiul rămase mut și pustiu, începu să se dărapene și să se dărîme, ca toate clădirile în care nu trăiește și pe care nu le îngrijește nimeni.

În jurul lui creșteau buruienile, mărăcinii și ciulinii. Pe acoperiș începură să-și facă cuib și să se adune ciorile și coțofenele, în stoluri negre și gălăgioase.

Astfel, părăsit înainte de vreme și pe neașteptate (toate lucrurile de felul acesta par că vin pe neașteptate!), hanul de piatră al vizirului începu să decadă și să se ruineze.

Dar dacă, din pricina unor împrejurări neobișnuite, caravanseraiul nu și-a mai putut îndeplini rostul și s-a dărăpănat înainte de vreme, podul, care nu cerea nici îngrijire, nici supraveghere, rămase, neclintit și neschimbat, să lege malurile despărțite și să-și arunce dintr-un loc în altul poverile vii și moarte, la fel ca în primele zile.

În zidurile lui se cuibăreau păsările, prin crăpăturile nevăzute, pe care vremea le săpase în piatră, creș-

teau smocuri subţiri de iarbă. Piatra gălbuie şi poroasă, din care fusese construit, se învîrtoşase şi se strînsese din pricină că o năpădeau, rînd pe rînd, cînd umezeala rece, cînd căldura; şi veşnic bătută de vîntul care sufla din două părţi în valea rîului, spălată de ploi şi uscată în arşiţa arzătoare a soarelui, piatra asta se albise cu timpul, căpătînd o culoare mată, ca a pergamentului, şi lucea în întuneric de parcă ar fi fost luminată dinlăuntru. Năvalnicele şi desele revărsări ale apelor, năpastă grea şi neîntreruptă pentru orăşel, podului nu puteau să-i facă nimic. Ele reveneau an de an, primăvara şi toamna, dar nu erau totdeauna la fel de primejdioase şi de amarnice pentru orăşelul de lîngă pod. În fiecare an, o dată sau de două ori, Drina se umflă, se tulbură şi, cu zgomot mare, cară pe sub bolţile podului pari smulşi din îngrăditurile de pe cîmp, buşteni dezrădăcinaţi şi mîluri roşcate, amestecate cu tufele şi cu crengile rupte de prin pădurile de pe mal. În orăşel sînt păgubite ogrăzile, grădinile şi şurele caselor mai apropiate de apă. Şi la asta se mărgineşte totul.

Dar la răstimpuri neegale, cam între douăzeci şi treizeci de ani, se abat revărsările cele mari care sînt ţinute minte după aceea ca răzmeriţele sau ca războaiele şi sînt luate vreme îndelungată drept date pentru măsurarea timpului şi a vechimii clădirilor şi pentru durata vieţii omeneşti. („Cu cinci-şase ani înainte de revărsarea cea mare“, „cînd cu revărsarea cea mare“.)

După o asemenea revărsare rămînea mai nimica din tot ce e clădire în jumătatea Vişegradului aşezată în cîmpie, pe mica limbă de nisip dintre Drina şi Rzav. O revărsare din asta aruncă orăşelul cu cîţiva ani înapoi. Şi generaţia din vremea ei îşi petrece restul zilelor cîrpind pagubele şi îndreptînd nenorocirile pe care le-a lăsat în urmă „revărsarea cea mare“. Pînă la sfîrşitul vieţii oamenii pomenesc despre grozăvia nopţii aceleia de toamnă cînd, sub o ploaie îngheţată şi un vînt ca de iad, la lumina cîtorva felinare, şi-au scos mărfurile, golindu-şi fiecare dugheana, şi le-au cărat sus, pe Meidan, prin

casele și dughenele altora. Cînd a doua zi, în lumina tulbure a dimineții, priveau de sus, de pe munte, orășelul din vale — pe care îl iubeau, fără să-și dea seama de ce, ca pe ochii din cap — și se uitau la apa tulbure și spumoasă năpustită pe uliță pînă la acoperișuri și la acoperișurile smulse de apă fîșie cu fîșie, încercau să ghicească a cui o fi casa rămasă încă în picioare.

La sărbătorile în cinstea sfîntului care ocrotea vreo familie, de Crăciun sau în nopțile Ramazanului, gospodarii cu părul cărunt, apăsați de poverile vieții și plini de griji, se însuflețeau și deveneau vorbăreți de îndată ce se pomenea despre încercarea cea mare și grea a vieții lor, despre „revărsare". După cincisprezece-douăzeci de ani, în care timp mai economiseau cîte ceva și-și dregeau casele, venea iar „revărsarea", ca un lucru de temut și măreț, dar drag și apropiat în același timp; ea făcea legătura nemijlocită între oamenii, încă vii dar din ce în ce mai rari, ai acestei generații, căci nimic nu-i unește mai mult pe oameni decît o năpastă trăită, îndurată laolaltă și înfrîntă cu bine. Și oamenii se simțeau strîns legați prin amintirea năpastei trecute. De asta iubeau atîta amintirea încercării celei mai grele care-i lovise vreodată în viață și găseau în ea mulțumiri de neînțeles pentru cei tineri. Amintirile le erau nesecătuite și se arătau neobosiți cînd era vorba să le evoce; în discuții, se completau unul pe altul; se priveau unul pe altul în ochii îmbătrîniți, cu albul sclerozat și îngălbenit, și vedeau ceea ce tinerii nici nu puteau să bănuiască măcar; se îmbătau de propriile lor cuvinte și își înecau grijile zilei de azi în amintirea necazurilor mai grele, dar înfrînte demult și cu bine.

Stînd în odăile bine încălzite ale caselor năpădite cîndva de potopul apelor, își povesteau, pentru a suta oară, cu plăcere deosebită, unele întîmplări duioase sau tragice. Și cu cît amintirea era mai grea și mai chinuitoare, cu atît mai mare era plăcerea povestirii. Privite prin fumul de tutun sau printr-un păhăruț cu rachiu, întîmplările acestea erau uneori schimbate, exagerate sau înfrumusețate de imaginație și de tre-

cerea îndelungată a timpului, dar asta n-o observa nimeni și ar fi putut să jure fiecare că se întîmplaseră întocmai așa, fiindcă, fără să-și dea seama, fiecare dintre ei își avea partea la înfrumusețarea asta.

Astfel, se găseau totdeauna cîțiva bătrîni care să-și amintească de ultima „revărsare“ și să vorbească într-una între ei despre ea, spunîndu-le celor tineri că acum nu mai sînt nenorociri ca pe vremuri, dar nici traiul tihnit și binecuvîntat de altădată.

Una din cele mai grozave revărsări din cîte au fost vreodată, întîmplată în ultimul an al veacului al XVIII-lea, a rămas multă vreme neuitată și a fost povestită și răspovestită.

Pe atunci, după cum istoriseau mai tîrziu bătrînii, nu mai trăia, de fapt, nimeni care să-și fi amintit bine ultimele mari revărsări. Totuși, în zilele acelea ploioase de toamnă stăteau toți cu sufletul la gură, știind că „apa e un dușman“. Goliseră șoproanele cele mai apropiate de rîu și făceau de pază noaptea, pe mal, cu felinarele în mîini, trăgînd cu urechea la vuietul apei, fiindcă bătrînii spuneau că după un anume vuiet al rîului se poate cunoaște dacă potopul va fi una din revărsările obișnuite, care se abătea în fiecare an asupra orășelului și nu aducea pagube însemnate, sau dacă va fi o năpastă dintre acelea, din fericire rare, care îneacă și podul și orășelul și cară tot ce nu-i zidit trainic și nu se reazemă pe temelii de neclintit. Noaptea următoare, văzînd că Drina nu mai crește, tot Vișegradul s-a cufundat într-un somn adînc, fiindcă oamenii erau istoviți de nedormire și de spaimele nopții din ajun. Așa s-a făcut de i-a înșelat apa. În noaptea aceea Rzavul a crescut pe neașteptate, atît de mult cum nu mai crescuse niciodată și, roșu de mîl, a umplut și a înfundat apele Drinei, acolo unde se întîlnește cu ea. Și astfel, cele două rîuri și-au amestecat șuvoaiele pe deasupra orășelului.

Pe atunci, Suli-aga Osmanagici, unul dintre cei mai bogați turci din Vișegrad, avea un roib arăbesc, un pursînge, de mare preț și frumusețe. De îndată ce apele Drinei, împinse de pragul Rzavului, începură să

crească, cam cu două ceasuri înainte de-a potopi ulițele, roibul prinse să necheze și nu se potoli pînă ce nu-i trezi pe argați și pe stăpînul casei și pînă ce nu fu scos din grajdul aflat chiar lîngă rîu. Așa, au fost treziți din somn cei mai mulți dintre localnici. Sub ploaia rece și sub vîntul turbat al întunecoasei nopți de octombrie, începu fuga și încercarea de a scăpa ceea ce putea fi scăpat. Oamenii, aproape goi, se bălăceau pînă la genunchi în apă, cărînd în spinare copiii, care, treziți din somn, plîngeau de ți se rupea inima. Vitele mugeau înspăimîntate. În fiece clipă se auzeau bubuituri înăbușite: trunchiurile copacilor și buștenii smulși de Drina din pădurile înecate izbeau în stîlpii podului de piatră.

Sus, pe Meidan, unde apa nu poate niciodată și în nici un fel să ajungă, toate ferestrele sînt luminate și felinarele pîlpîitoare se leagănă într-una și se mișcă prin beznă. Toate casele sînt deschise și-i primesc pe năpăstuiții uzi și înfricoșați, cu copiii sau cu lucrurile cele mai trebuitoare în brațe. Iar prin ogrăzi ard focuri lîngă care se usucă cei care n-au încăput în case.

Cei mai cu vază locuitori din mahalaua negustorească, după ce i-au rînduit pe năpăstuiți prin case — turcii în casele turcești, creștinii și evreii în casele creștinești — s-au adunat în odaia cea mare, de jos, a casei lui hagi Ristanov. Au venit aici starostii și fruntașii tuturor mahalalelor orășelului, istoviți și uzi pînă la piele, după ce i-au trezit și i-au dus la adăpost sigur pe toți locuitorii de pe ulițele lor. Sînt de față turci, creștini și evrei, amestecați laolaltă. Puterea stihiei și povara nenorocirii obștești i-au apropiat pe toți și au aruncat o punte, măcar de data asta, peste prăpastia care desparte o credință de alta, și-i desparte mai ales pe turci de creștini. S-au adunat aici Suli-aga Osmanagici, bogătanul Petar Bogdanovici, Mordo Papo, popa Mihailo, un zdrahon de popă, tăcut, dar cu minte ageră, grăsunul și seriosul Mula Ismet, hogea din Vișegrad, și Elias Levi, zis și hagi Liacio, rabinul căruia i s-a dus vestea pînă departe, în afara

orășelului, pentru judecata sănătoasă și firea lui deschisă. Mai se găsesc aici vreo zece gospodari din toate trei religiile, amestecați. Toți sînt uzi leoarcă, palizi, cu fălcile încleștate, dar liniștiți, după cîte par. Șed, fumează și vorbesc despre ce s-a făcut pentru a scăpa de nenorocire și despre ce s-ar mai putea face. În fiecare clipă intră în odaie flăcăi, cu apa șiroind pe ei, dînd de veste că tot ce-i ființă vie a fost adusă pe Meidan și îndărătul cetățuii și adăpostită în casele turcești și creștine și că, devale, apele cresc mereu, înecînd uliță după uliță.

Pe măsură ce noaptea înaintează — dar ea înaintează încet și pare uriașă și se umflă și crește neîncetat, ca și apa din vale — gospodarii și fruntașii încep să se încălzească, tot bînd la cafele și la rachiu. S-a înjghebat un cerc de prieteni, cald și strîns, ca o viață nouă, zămislit din realitate și totuși ireal, care nu e ce a fost ieri și nici ce va fi mîine; ceva ca o insulă trecătoare în potopul vremurilor. Discuția crește, e tot mai însuflețită și, parcă printr-o înțelegere mută, își schimbă cursul. Cei de față se feresc să vorbească chiar și despre revărsările de mai înainte, cunoscute doar din auzite; vorbesc despre lucruri care n-au nici o legătură cu apa și cu năpasta abătută acum.

Oamenii aceștia deznădăjduiți se silesc pe cît pot să pară liniștiți și nepăsători, aproape ușuratici. Datorită unei înțelegeri mute și superstițioase și potrivit unor legi nescrise, dar consfințite, de bună-cuviință și de purtare aleasă, legi care domnesc din vremuri străvechi, fiecare socotește că e de datoria lui să se stăpînească și, în clipa aceea, măcar de ochii lumii, să-și ascundă grijile și temerile, iar în fața nenorocirii împotriva căreia nu se poate face nimic, să vorbească pe-un ton glumeț, despre lucruri de mult trecute.

Dar tocmai cînd oamenii începuseră să se mai liniștească stînd de vorbă și să găsească în sporovăiala lor o clipă de uitare și, în ea, răgazul și puterea de care aveau să aibă atîta nevoie a doua zi, sosiră cîțiva necunoscuți, aducîndu-l cu ei pe Kosta Baranaț. Gos-

podarul ăsta, om încă tînăr, era ud pînă la piele, plin de noroi pînă-n genunchi și cu hainele atîrnîndu-i ca vai de lume. Buimăcit de lumină și de mulțimea celor de față, el privea în jos, ca în somn, ștergîndu-și cu amîndouă palmele apa care îi șiroia pe obraji. I se făcu loc şi i se întinse un pahar de rachiu, pe care nu izbuti să-l ducă la gură. Tremura din tot trupul. Un zvon străbătu pe șoptite încăperea: Kosta voise să se arunce în apa întunecată care se revărsase acum peste malul nisipos. tocmai pe locul unde își avusese hambarele şi șurile.

Era un om în floarea vîrstei, nou venit în orăşel, cu vreo douăzeci de ani în urmă, ca ucenic, unde se însurase mai apoi cu o fată dintr-o familie înstărită, prinzînd cheag el însuși, repede. Fiu de țăran, se îmbogățise în cîțiva ani prin lovituri îndrăznețe și necruțătoare, întrecînd astfel, dintr-o dată, o mulțime de familii avute. Dar nu se obișnuise să piardă şi nu ştia să îndure năpasta. Iar în toamna aceea, se nimerise să cumpere cantități mari de nuci și de prune, cu mult mai mult decît i-ar fi îngăduit puterile proprii, socotind că iarna el va hotărî prețul prunelor uscate şi al nucilor și că, astfel, va scăpa de datorii şi va cîştiga din gros, așa cum se întîmplase și cu un an în urmă. Acum, era la pămînt.

Trebui să treacă o vreme pînă cînd se risipi tulburarea pricinuită tuturor de omul acesta pierdut. Căci toți, unul mai mult, altul mai puțin, fuseseră loviți de revărsarea apelor și numai datorită bunei lor cuviințe înnăscute se stăpîneau mai bine decît îmbogățitul acesta.

Cei mai bătrîni și mai cu vază abătură din nou discuția spre lucruri neînsemnate. Începură iar cu poveştile lungi, din timpuri străvechi, fără nici o legătură cu pacostea care îi adunase aici și-i îngrămădea din toate părțile.

Băură rachiu fiert. Poveștile făceau să reînvie chipuri ciudate, din vremile trecute, amintiri despre unii oameni cam într-o doagă, trăitori odinioară în orășelul lor, felurite întîmplări caraghioase şi neobişnuite.

Popa Mihailo și hagi Liacio îi întrecură pe toți, cu povestirile lor. Iar dacă discuția aluneca din nou, fără voie, la revărsările de mai înainte, erau pomenite doar lucrurile neînsemnate și hazlii sau ceea ce părea așa, după trecerea atîtor ani, ca și cum ar fi făcut farmece ca să-i ferească de revărsarea apelor. Îl pomeniră pe popa Iovan, despre care, pe vremuri, cînd păstorise în Vișegrad, poporenii spuneau că ar fi om cumsecade, dar că „n-are mînă bună" și că rugile lui nu prea au trecere la dumnezeu.

Vara, în vremuri de mare secetă, cînd bucatele erau adeseori amenințate să piară, popa Iovan ieșea, de obicei zadarnic, cu sfintele moaște în cîmp și citea degeaba rugăciuni pentru ploaie, fiindcă după aceea seceta și arșița erau și mai cumplite. Și după o vară din asta secetoasă, într-o toamnă, cînd începură să crească apele Drinei și să amenințe cu potopul lor, popa Iovan merse pe mal, adună oamenii și începu să citească rugăciunea pentru oprirea ploilor și pentru retragerea apelor. Atunci, unul, Iokici, un bețiv și un pierde-vară, socotind că dumnezeu dădea de obicei tocmai pe dos decît cerea popa Iovan, îi strigă în gura mare:

— N-o citi pe asta, taică părinte, zi-o p-aia de secetă, că ea o să ajute să scadă apele.

Ismet-efendi, cel dolofan, vorbi și el despre înaintașii lui și despre felul cum se împotriviseră revărsărilor. Astfel, cu multă vreme în urmă, odată, cînd veniseră apele mari, se apucară doi hogi din Vișegrad să rostească rugi împotriva năpastei. Unul dintre ei avea casa în mahalaua de jos a tîrgului, cea amenințată de ape, iar celălalt sus, pe colină, unde apele nu puteau ajunge. Întîi a rostit rugăciunea hogea de pe colină, dar, cum apa nu dădea semne că s-ar retrage, un țigan, a cărui casă și începuse să se înece, țipă cît îl ținea gura:

— Măi, oameni buni, aduceți-l pe hogea din tîrg, care are casa înecată, cum sînt și ale noastre. Nu vedeți că ăsta de pe deal citește cu jumăta' de gură?

Hagi Liacio, rumen la față și zîmbitor, cu zulufii deși ai părului său alb ieșindu-i pe sub tichia-i nemaipomenit de turtită, făcu haz de cele auzite și strigă către popă și către hoge :

— Nu mai tot vorbiți despre rugăciunile împotriva revărsărilor, că s-ar putea să-și amintească ai noștri de trecut și să ne scoată afară pe toți trei, silindu-ne, pe ploaia asta, să slujim pentru izgonirea apelor.

Și așa, poveștile urmau una după alta, neînsemnate de fapt, și de neînțeles pentru alții, neputînd să aibă rost decît pentru ei și pentru cei de vîrsta lor : numai amintiri nevinovate, intime și cunoscute doar lor, amintiri care evocau viața monotonă, frumoasă și grea a orășelului, viața aceea care era a lor. Dar toate astea se petrecuseră hăt, de mult, rămînînd strîns legate cu ei și totuși foarte depărtate de drama nocturnă care îi adunase laolaltă fără voie, în cercul acesta fantastic.

Astfel, oamenii aceștia de vază, căliți și deprinși din copilărie cu tot soiul de nenorociri, căutau să înfrîngă noaptea „revărsării celei mari“ și găseau în ei destulă putere ca să facă haz în fața năpastei ce îi pîndea, înșelînd nenorocirea de care nu se puteau feri.

Dar în sufletele lor erau toți peste măsură de îngrijorați și fiecare, glumind și făcînd haz de necaz, parcă pe sub mască, sucea și răsucea în minte gîndul înfricoșător și ciulea neîncetat urechile spre urletul apei și al vîntului, spre vuietul care se înălța de jos, din orășel, unde-și lăsaseră tot avutul. Iar a doua zi dimineața, după ce-și petrecură astfel noaptea, putură să-și vadă de pe Meidan, jos, în vale, casele înecate, unele pînă la jumătate, altele pînă la acoperiș. Atunci, pentru prima și ultima oară în viața lor, văzură și orășelul fără pod. Apa se ridicase cu vreo zece metri, atît cît să acopere arcadele înalte și largi, iar rîul curgea pe deasupra podului, care pierise sub valuri. Doar partea mai înaltă, unde se afla „kapia“, răsărea din apele tulburi, iscînd un soi de vîltoare.

Peste două zile apele scăzură pe neașteptate, cerul se însenină și se ivi soarele cald și bogat, așa cum poate fi doar în unele zile ale lui octombrie, pe melea-

gurile acestea mănoase. Orășelul, în ziua aceea însorită, arăta jalnic. Cocioabele țiganilor și ale calicimii de pe malul rîului se plecaseră spre apă, multe fără acoperiș, cu văruiala și lutul căzute, lăsînd să se vadă împletitura neagră a nuielelor de salcie, aidoma unor schelete.

In ogrăzile fără uluci, casele celor mai cu dare de mînă își căscau ferestrele prăpădite: pe fiecare dintre ele, o dîră de nămol roșcat arăta pînă unde le înecase apa. Multe grajduri fuseseră luate de șuvoi, multe hambare răsturnate. Prin dughenele joase ale negustorilor, mîlul ajungea pînă la genunchi și în el zăceau toate mărfurile care nu putuseră fi cărate la timp. Ulițele erau înțesate cu copaci întregi cărați de ape, cine știe de pe unde, și de stîrvurile umflate ale vitelor înecate.

Așa era orășelul lor, în care trebuiau să coboare și să-și urmeze viața. Și între malurile năboite, pe deasupra apei care se rostogolea cu mare zgomot, mereu tulbure și vijelioasă, se înălța în soare podul, alb și neschimbat. Apa îi ajungea pînă la jumătatea stîlpilor și părea intrat într-un alt rîu, mai adînc decît cel ce curgea de obicei pe sub el. De-a lungul parapetului se întindeau straturile de nămol care acum se uscau și crăpau la soare: pe „kapia" se adunaseră sumedenie de vreascuri, rămășițe și mîl, dar toate astea nu schimbau cu nimic înfățișarea podului, care, el singur, trecuse prin potop fără pagube, iar mai apoi ieșise deasupra neschimbat.

Toți vișegrădenii se grăbiră la muncă spre a-și drege stricăciunile, și nimeni n-avu răgaz să se gîndească ce însemnătate și ce rost avea podul acesta învingător; dar, mergînd la treburile lor, în orășelul nenorocos în care apa strica sau cel puțin schimba totul, fără deosebire, fiecare știu că în viața lor e ceva în stare să înfrunte orice stihii și care, datorită uimitoarei potriviri a formelor și puterii nevăzute și bine chibzuite a temeliilor sale, ieșea nevătămat și neschimbat din toate încercările.

Iarna care urmă fu nespus de grea. Toate produsele, rînduite cu grijă prin ogrăzi și prin hambare, adică

lemnul, grîul, fînul, fuseseră luate de ape; trebuiau cîrpite casele, grajdurile şi îngrăditurile, trebuia cerută pe datorie marfă nouă, în locul celei prăpădite prin prăvălii şi dughene. Kosta Baranaţ, care fusese cel mai crunt lovit din pricina negustoriei prea îndrăzneţe cu prunele uscate, nu apucă sfîrşitul iernii aceleia; muri de inimă rea şi de ruşine. În urma lui rămaseră cîţiva prunci muritori de foame şi cîteva datorii mărunte, împrăştiate prin toate satele. Rămase de asemenea şi pilda unui om care se întinsese mai mult decît îl ţineau puterile.

Dar chiar din vara următoare, amintirea revărsării celei mari începu să pălească în mintea bătrînilor, unde avea să dăinuiască încă multă vreme, pe cînd tinerii, cîntînd şi tăifăsuind, şedeau pe „kapia" cea albă şi netedă, deasupra apei care curgea pe dedesubt, la mare adîncime, şi le îngîna, cu vuietul ei, cîntecele. Uitarea are leac pentru orice, însă cîntecul e cel mai frumos mijloc de-a trece peste toate, căci în cîntec omul nu-şi aminteşte decît ce-i doreşte inima.

Astfel, pe „kapia", între cer, rîu şi munţi, generaţie după generaţie se deprindea să nu ofteze prea mult după cele răpite de apele tulburi ale Drinei. Prin asta, ele împărtăşeau filozofia inconştientă a orăşelului: viaţa e o minunăţie de neînţeles, fiindcă se macină şi se subţiază fără încetare şi totuşi dăinuie şi rămîne tare „ca podul de pe Drina".

VI

În afara revărsărilor au mai fost și alte izbeliști îndreptate împotriva podului și a „kapiei“ lui; ele au fost stîrnite de desfășurarea evenimentelor și de neînțelegerile dintre oameni; dar n-au fost în stare nici cît năpasta apei să dăuneze cu ceva podului sau să-i pricinuiască vreo schimbare mai de durată.

La începutul veacului trecut, a izbucnit o răscoală în Serbia. Orășelul ăsta, așezat chiar la granița dintre Bosnia și Serbia, a fost totdeauna în legătură nemijlocită și neîntreruptă cu toate întîmplările însemnate din Serbia, apropiat de ea „ca unghia de carne“. Tot ce se ivea pe meleagurile Vișegradului — secetă, molimă, asuprire sau răzmeriță — nu putea să-i lase nepăsători pe cei din Ujițe, și invers. Numai că, la început, lucrurile păreau că se petrec undeva, foarte departe, și că sînt neînsemnate; păreau că se petrec foarte departe, fiindcă se desfășurau la celălalt capăt al pașalîcului Belgradului, iar neînsemnate păreau fiindcă veștile despre răzmerițe nu erau de loc noutăți. De cînd exista împărăție, existau și răscoalele astea, căci nu e stăpînire fără răscoală și fără uneltiri, după cum nu există nici avuție fără griji și fără pagube. Dar, cu vremea, răzmerița din Serbia începu să pătrundă tot mai mult în viața întregului pașalîc al Bosniei și mai ales în viața orășelului acestuia aflat cale de un ceas de graniță.

Și pe măsură ce răscoala din Serbia creștea, turcilor din Bosnia li se cerea să dea tot mai mulți oameni pentru oaste și să contribuie tot mai mult la echiparea și aprovizionarea lor. Oastea și manutanțele trimise în Serbia treceau, în mare parte, prin orășel, iar trecerea aducea după sine cheltuieli, necazuri și primejdii pentru turci și mai cu seamă pentru sîrbi, care în anii aceia erau bănuiți, prigoniți și puși la amenzi grele, mai mult ca oricînd. În cele din urmă, într-o vară, răscoala coborî și pe meleagurile Vișegradului. Ocolind Ujițe, răsculații ajunseră la două ceasuri depărtare de orășel. Acolo, la Veletovo, ei dărîmară cu tunul turnul lui Lutvibei, iar în satul Tîrnce dădură foc caselor turcești.

Existau în orășel și turci și sîrbi care susțineau că auziseră cu urechile lor bubuitul „tunului lui Karageorge"[1] (firește, simțămintele unora nu se potriveau de loc cu ale celorlalți). Dar dacă putea fi pus la îndoială faptul că bubuitul tunului răsculaților sîrbi se auzea pînă în orășel, fiindcă de multe ori omului i se năzare că aude tocmai ceea ce îi stîrnește temeri sau îi trezește speranțe, oricine putea să vadă focurile aprinse de răsculați, noaptea, pe Panos, creasta povîrnită și golașă dintre Veletovo și Gostilie, creastă pe care poți să numeri cu ochiul liber, din orășel, brazii uriași și singuratici. Și turcii și sîrbii vedeau limpede focurile astea și le priveau cu luare-aminte, prefăcîndu-se însă, și unii, și alții, că nu le iau în seamă. Ascunși pe după ferestre sau în bezna grădinilor pline de tufe, și unii, și alții urmăreau cum se aprind focurile, apoi vîlvătăile și stingerea lor. (Sîrboaicele se închinau în întuneric și plîngeau, pradă unui fior de neînțeles, iar în lacrimi vedeau oglindindu-se focurile răsculaților).

Văpăile astea tremurătoare și inegale, împrăștiate pe fundalul întunecat al nopții de vară, cu bolta cerului asemenea unui munte, li se păreau sîrbilor o

---

[1] Se referă la *George Petrovici*, zis *Karageorge (George cel negru)* (1752—1817), conducătorul răscoalei sîrbești împotriva jugului turcesc (1804—1813).

constelație nouă, în care citeau cu nesaț preziceri îndrăznețe și, înfiorîndu-se, își ghiceau soarta și întîmplările viitoare. Pentru turci, ele însemnau primele talazuri ale unei mări în flăcări, talazuri care, după ce năpădiseră Serbia, iată, se revărsau acum și pe înălțimile de deasupra orășelului. În nopțile acelea de vară, dorințele și rugăciunile, și ale unora și ale altora, gravitau în jurul focurilor de pe Panos, îndreptîndu-se însă fiecare într-altă parte. Sîrbii îl rugau pe dumnezeu ca flacăra mîntuitoare, aidoma flăcării purtate de totdeauna și ascunse cu grijă în sufletele lor, să se întindă și pe-aici, prin munții noștri, pe cînd turcii îl rugau pe Allah s-o oprească, s-o înăbușe și s-o stingă, ca să zădărnicească gîndurile tîlhărești ale ghiaurilor și să aducă iar vechea rînduială a lucrurilor și pacea bună, reazim al dreptei credințe. Nopțile erau atunci pline de șoapte tainice și pătimașe, din care se împrăștiau valurile nevăzute ale dorințelor și ale viselor celor mai îndrăznețe. Gîndurile și planurile cele mai de necrezut se încrucișau, se ciocneau și se frîngeau în beznele albastre de deasupra orășelului. Iar a doua zi, cînd se iveau zorile, turcii și sîrbii porneau la treburile lor, se întîlneau, cu ochii stinși, și cu fețe nepăsătoare, se salutau și vorbeau între ei, folosind sutele de formule obișnuite ale bunei-cuviințe provinciale, care sînt știute de cînd lumea prin orășel și trec de la unul la altul ca banii calpi, făcînd totuși posibile și ușurînd legăturile dintre oameni.

Iar cînd, cam după Sfîntul Ilie, pieriră focurile de pe Panos și cînd se stinse răscoala de pe meleagurile din Ujițe, nici unii și nici ceilalți nu-și dădură pe față simțămintele și cu greu s-ar fi putut spune că ele fuseseră adevărate și la unii, și la alții. Turcii erau mulțumiți că răscoala se depărtase și nădăjduiau s-o vadă stingîndu-se cu totul și pierind acolo unde pier toate încercările necredincioșilor și ale răilor. Și totuși, mulțumirea asta era înjumătățită și întunecată, fiindcă anevoie se putea uita o primejdie atît de apropiată. Mulți dintre ei, chiar după trecerea anilor, aveau să mai vadă încă în vis focurile fantastice ale

răsculaților, asemănătoare unui roi de scîntei, pe înălțimile orășelului, sau să audă tunul lui Karageorge, nu ca pe un ecou înăbușit și depărtat, ci ca pe o canonadă zguduitoare și nimicitoare.

Sîrbii, cum e și firesc, se simțiră dezamăgiți și înșelați în dorințele lor, după ce focurile de pe Panos pieriră, dar în străfundul inimii, în cel mai adînc și mai tainic străfund al inimii, veșnic ascuns față de oricine, stăruia amintirea celor petrecute și gîndul că faptul întîmplat odată putea oricînd să se ivească din nou. Și păstrară nădejdea, acea nebunească nădejde care scaldă cu bogăția ei inimile asupriților. Căci cei ce stăpînesc, și trebuie să asuprească pentru a stăpîni, sînt osîndiți să lucreze cu multă chibzuință. Iar dacă, mînați de patimă sau siliți de dușmani, trec dincolo de acțiuni cugetate, atunci înseamnă că pornesc pe-o cale tare alunecoasă și că și-au hotărît chiar din clipa aceea pieirea ; pe cînd asupriții și exploatații se pot sluji lesne de judecata sănătoasă, pe care o pot folosi în lupta dusă necurmat, cînd ascunsă, și cînd fățișă, împotriva asupritorului.

In vremea aceea, crescu grozav de mult însemnătatea podului, ca singura cale de legătură sigură între pașalîcul Bosniei și Serbia. In orășel se afla acum o garnizoană permanentă pentru paza podului, garnizoană care n-a fost desființată nici mai apoi, cînd domnea cea mai netulburată pace. Ca să poată împlini paza cît mai bine și cu cît mai puțină bătaie de cap, ostașii se apucaseră să ridice un soi de redută, din lemn, în mijlocul podului, o adevărată blestemăție, caraghioasă prin forma, așezarea ei și materialul din care era făcută. (Dar mai toate oștile din lume ridică, numai pentru scopurile și pentru folosința lor trecătoare, asemenea blestemății de construcții care, mai apoi, privite din punct de vedere al vieții obișnuite și al nevoilor păcii, par absurde și de neînțeles). Era o cîtamai căsoaia, cu un cat, greoaie, înjghebată din scînduri groase și din grinzi și avînd pe sub ea o trecere, asemănătoare cu un tunel. Reduta fusese ridicată sus și rezemată pe bulumaci zdraveni, în așa fel încît părea că încalecă podul, și nu se sprijinea

decît la cele două capete ale ei pe „kapia". Pe sub ea, se afla un drum liber pentru căruțe, vite și călători ; dar de sus, de la catul unde dormeau ostașii și unde se ajungea pe o scară cu trepte din lemn de pin, aşezată pe dinafară, oricine trecea podul putea fi supravegheat, i se puteau cerceta oricînd actele și lucrurile, iar, la nevoie, i se putea închide trecerea.

Reduta asta schimba, cu adevărat, înfățișarea podului. Frumoasa „kapie" dispăruse sub căsoaia de lemn care, sprijinită pe grinzi, părea că îi stă deasupra, ca o pasăre gigantică și îngrozitoare.

În ziua terminării ei, reduta mai păstra încă mirosul puternic al lemnului de pin, iar pașii celor ce-i călcau podeaua răsunau a gol. Ostașii de pază se așezară de îndată în ea. Și chiar în prima dimineață, cînd abia se crăpa de ziuă, reduta, ca o capcană, își prinsese primele victime.

În lumina rubinie a soarelui abia ivit în zare, dis-de-dimineață, se aflau grămădiți sub redută ostașii de pază și cîțiva localnici înarmați, turci, dintre cei care patrulau noaptea pe izlazurile orășelului, ajutînd astfel oștirea. În mijlocul mulțimii acesteia ședea pe o grindă comandantul gărzii, iar în fața lui, în picioare, se afla un bătrînel, un soi de vagabond cucernic, semănînd și a călugăr, și a cerșetor totodată, dar blînd și liniștit, curățel și plăcut în sărăcia lui, sprinten încă și voios, deși avea părul cărunt și obrazul zbîrcit. Pe bătrînelul ăsta ciudat îl chema Ielisie și era de felul lui din Ceainice. De ani de zile, blînd, solemn și zîmbitor, umbla pe la biserici și pe la mănăstiri, venea pe la adunările și pe la ospețele credincioșilor, se ruga lui dumnezeu, bătea mătănii și postea. Doar că, mai înainte, stăpînirea turcească nu-l luase în seamă și-l lăsase să umble de colo-colo, ca socotindu-l slab de minte și om al lui dumnezeu, îngăduindu-i să meargă unde vrea și să spună ce vrea. Acum însă, după răscoala din Serbia, veniseră alte timpuri, aducînd cu ele măsuri mai aspre. În orășel sosiseră din Serbia cîteva familii de turci ale căror gospodării fuseseră arse de răsculați ; oamenii ăştia propovăduiau ura şi cereau răzbunare. Pretutin-

deni în jurul orășelului se aflau patrule și gărzi și paza fusese întărită, dar turcii de prin partea locului rămăseseră tot cu grija în suflet, înrăiți și pizmași, uitîndu-se la toți ceilalți cu ochi bănuitori și sîngeroși.

Bătrînul venise pe drumul dinspre Rogatița și, spre nenorocirea lui, se nimerise să fie primul drumeț din ziua în care fusese terminată reduta și așezată în ea prima pază. E drept, picase prost, la ceasul cînd nu se luminase încă de-a binelea, și ținea în mînă, așa cum se ține o lumînare aprinsă, un toiag gros, brăzdat cu semne și cu litere ciudate. Reduta îl înghițise cum înghite păianjenul flămînd o muscă. I se luă un scurt interogatoriu. Ii cerură să spună cine era, din ce loc, și să lămurească înfloriturile și literele de pe toiag; iar el începu să răspundă și la întrebările care nu i se puneau, nesilit și deschis, de parcă s-ar fi aflat în fața Judecății de Apoi, și nu a turcilor răi. Spunea că e nimeni și nimic, un biet călător pe pămînt, un trecător în clipa trecătoare, o umbră sub soare, și că-și petrece zilele scurte și puține, cîte i-au mai rămas, în rugăciuni, colindînd din mănăstire în mănăstire, și-o să colinde tot așa, pînă ce-o călca prin toate locurile sfinte, prin toate ctitoriile și pe toate mormintele țarilor și ale mai-marilor sîrbi. Iar semnele și literele care-i împodobeau toiagul înfățișau feluritele vremuri de libertate și de măreție ale sîrbilor, din trecut și din viitor. Căci, spunea bătrînelul, zîmbind modest și sfios, vremea învierii s-a apropiat, ba, socotind după cele scrise prin cărți și după cîte se pot vedea pe pămînt și în ceruri, s-a apropiat foarte. Împărăția cerească reînvie, răscumpărată prin suferințe și întemeiată pe adevăr și dreptate.

— Eu știu, cinstite fețe, că spusele mele nu vă sînt plăcute auzului și că nu s-ar fi cuvenit să fac în fața domniilor-voastre asemenea mărturisiri, dar m-ați oprit și mi-ați cerut să vă spun întregul adevăr, și altă cale n-am. Dumnezeu e adevărul, dumnezeu e unul! Iar acum, lăsați-mă, rogu-vă, să plec,

fiindcă trebuie să ajung încă în noaptea asta la Banja, la mănăstirea Sfintei Treimi.

Tălmaciul Șefko traducea, străduindu-se zadarnic să găsească, în puținele vorbe turcești pe care le știa, expresii pentru cuvintele abstracte ale bătrînelului. Comandantul pazei, un om bolnăvicios, de prin Anatolia, asculta, pe jumătate adormit, bîlbîiala încîlcită și nelegată a tălmaciului și, din cînd în cînd, se uita la bătrînelul care, fără teamă și cu inima curată ca lacrima, îl privea, aprobînd din ochi tot ce spunea tălmaciul, deși nu știa o iotă turcește. Undeva, în conștiința comandantului, licări limpede ideea că are în față un soi de derviș ghiaur, un smintit blînd și neprimejdios. Ostașii tăiaseră în mai multe locuri toiagul ciudat al moșului, crezîndu-l gol înăuntru și cu scrisori ascunse în el, dar nu găsiră nimic. În tălmăcirea lui Șefko însă cuvintele bătrînelului păreau suspecte, miroseau a politică și trădau gînduri primejdioase. Comandantul, dacă ar fi fost după el, i-ar fi îngăduit bietului calic, bătrîn și slab de minte, să-și vadă de drum, dar se aflau de față ostașii, ca și ceilalți oameni de pază, care ascultaseră cercetarea. Se mai afla aici subofițerul, un anume Tahir, om cîinos la suflet, viclean și prefăcut, care îl mai pîrîse de cîteva ori la mai-marii lui, bîrfindu-l și învinovățindu-l de ușurință în slujbă și de slăbiciune. Și chiar Șefko ăsta, tălmaciul, sucea cu dinadinsul cuvintele cum era mai rău pentru capul smintit al bătrînului, și îi plăcea să-și vîre nasul pretutindeni, să pîrască chiar și cînd n-avea dovezi, să născocească sau să întărească cine știe ce vorbe scornite pe seama cuiva. Mai erau turcii din oraș, volintirii, care, încruntați și încrezuți, fac de veghe în jurul orașului, opresc drumeții suspecți și se amestecă, fără să fie nevoie, în treburile lui. Toți s-au adunat aici. Și, în zilele astea, parcă sînt toți beți de amărăciune, cu gîndul numai la răzbunări, la osîndiri și la ucideri. Neputînd să ucidă pe cine vor, ar vrea să ucidă pe cine pot. Comandantul nu-i înțelege și nu crede ca ei, dar vede că toți abia așteaptă ca reduta să-și aibă victima, chiar din prima zi, și se teme, pricepînd cît

sînt de înrăiți, să n-o pățească dacă nu le îndeplinește dorința. Gîndul că ar putea să aibă supărări din pricina bătrînului ăstuia smintit i se pare de neîndurat. Oricum, bătrînul, cu pălăvrăgeala lui despre împărăția sîrbească, n-ar ajunge prea departe, printre turcii de pe aici, mai furioși decît albinele unui stup răsturnat. Așa că, să-l ia vîltoarea apelor, așa cum l-a adus...

Abia îl legaseră pe bătrînel, iar comandantul se gîndea să plece în oraș, ca să nu fie de față cînd l-or căzni, că se și iviră cîțiva ostași și cîțiva turci, aducînd cu ei un flăcău sîrb, îmbrăcat ca vai de el. Veșmintele îi erau zdrențuite, obrajii și mîinile jupuite. Flăcăul, un anume Mile, orfan din satul Lieska, era argat la o moară de apă, în Osoinița. Să tot fi avut vreo nouăsprezece ani și era sănătos, voinic și plin de viață.

De cu zori, Mile turnase în coșul morii ovăzul care trebuia măcinat, pornise apa iazului și se afundase apoi în crîngul de deasupra casei, ca să taie niște lemne. Își avînta securea și tăia crengile moi ale aninilor, de parcă tăia fire de paie. Îl bucurau răcoarea zorilor și ușurința cu care picau lemnele sub secure. Îi erau dragi mișcările lui, iar sub tăișul ca de brici al securii, lemnul plăpînd se arăta prea slab pentru vlaga pe care o simțea el. Ceva lăuntric îl îndemna și-l îmboldea să chiuie la fiecare mișcare. Chiotele erau tot mai dese și se legau unul de altul. Mile, ca și toți cei din Lieska, nu se pricepea de loc la cîntat și totuși acum cînta, sau urla, în desișul umbros și stufos. Fără să se gîndească la nimic, uitînd unde se află, doinea cum îi auzise și pe alții doinind.

Pe atunci, în vremea răscoalei sîrbești, din străvechiul cîntec popular :

> **Cînd Ali-bei tînăr era,**
> **O fată steagul i-l purta...**

poporul făcuse unul nou :

> **Cînd George tînăr era,**
> **O fată steagul i-l purta.**

În decursul luptei aceleia mari și ciudate care se ducea de veacuri în Bosnia între două credințe, și, la adăpostul credinței, pentru pămînt și pentru putere, pentru un anumit fel de trai și o rînduială anumită a lumii, potrivnicii își smulseseră unii altora nu numai femeile, bidiviii și armele, ci și cîntecele și multe viersuri trecuseră astfel, de la unii la alții, ca o pradă de preț.

Acesta era așadar cîntecul pe care îl doineau în ultima vreme sîrbii, dar cu băgare de seamă și pe ascuns, ferindu-se de urechile turcești, cu ușile încuiate, la praznice, sau pe plaiuri depărtate, unde nu călcau turcii nici măcar o dată pe an și unde omul, în schimbul singurătății și al sărăciei duse pe meleaguri sălbatice, trăiește cum vrea și cîntă ce poftește. Și iată că tocmai viersul ăsta se găsise să-l cînte Mile, argatul morarului, în crîng, chiar deasupra drumului pe unde trec turcii din Oluiak și Orakovak, spre orășel, ca să-și facă tîrguielile.

Zorile abia scaldă cu o geană de lumină crestele munților ; aici, în preajma lui, în poiana umbroasă, ai zice că-i tot noapte. Mile e ud de rouă din cap pînă-n picioare, dar încălzit de somnul zdravăn de azi-noapte și de pîinea proaspătă, își avîntă securea și lovește lîngă rădăcină aninul subțire, iar copacul se încovoaie ușor și se pleacă asemeni unei tinere mirese cînd vrea să-i sărute mîna nănașului. Aninul îl stropește cu rouă rece, ca o ploaie măruntă, și rămîne așa, aplecat, între ierburile pămîntului, prea dese ca să-l lase să pice. Atunci Mile îi smulge crengile tinere, cu o mînă, de parcă s-ar juca. Și făcînd asta, el cîntă cît îl ține gura, rostind cu nespusă plăcere unele cuvinte, ca de pildă *George,* care e pentru el ceva nedeslușit, dar măreț și plin de îndrăzneală, *fata* și *steag,* lucruri necunoscute și ele, dar potrivindu-i-se, oarecum, viselor celor mai dragi : să-și aibă și el fata lui, și ea să poarte un steag. Zău, grozav e de bine să rostești cuvintele astea ! Și toată vlaga din el îi dă ghes să le strige cît îl ține gura și de nenumărate ori, dar, pe măsură ce le rostește, parcă se simte tot mai puternic și parcă îi vine să cînte și mai tare.

Aşa cînta Mile, în zorii zilei, tăind şi despicînd crengile pentru care se dusese în crîng. Apoi, coborî de-a lungul povîrnişului umed, tîrînd după el povara legată. În faţa morii, turcii. Şi-au legat caii, şi aşteaptă ceva. Sînt vreo zece. Mile se pomeni iar cum fusese cînd pornise după lemne, adică sfios, zdrenţuit şi stînjenit, fără nici un *George* în faţa ochilor, fără nici o *fată* şi fără nici un *steag* lîngă el. Turcii aşteptară să-şi lase jos securea, apoi se năpustiră la el, din patru părţi, şi, după o luptă scurtă, îl legară burduf cu o funie lungă, de ştreang, şi-l porniră spre orăşel. În drum, îl loviră cu ciomegele în spinare şi cu picioarele în şezut, întrebîndu-l unde îi e acum *George* şi înjurîndu-i *steagul* şi *fata.*

Sub reduta de pe „kapia", unde tocmai îl legaseră pe bătrînelul cel smintit, se şi strînseseră, pe lîngă ostaşi o mulţime de pierde-vară din orăşel, deşi abia se crăpa de ziuă. Printre ei se aflau de asemenea şi cîţiva turci alungaţi de pîrjolul din Serbia. Erau toţi înarmaţi pînă-n dinţi şi-aveau un aer solemn, de parcă s-ar fi întîmplat cine ştie ce, sau ar fi aşteptat o luptă pe viaţă şi pe moarte. Emoţia le creştea din ce în ce, pe măsură ce se înălţa soarele. Iar soarele se înălţa repede, însoţit de-o boare străvezie şi trandafirie, colo, în fundul zării, deasupra Goleşului. Pe Mile strînsura aceea de oameni îl primi de-ai fi zis că e căpetenia răsculaţilor, deşi era zdrenţăros şi calic şi fusese adus dinspre malul stîng al Drinei, unde nici pomeneală nu era de răscoală.

Turcii din Orakovak şi din Oluiak, scoşi din sărite de îndrăzneala trufaşă a flăcăului, pe care n-o credeau nici în ruptul capului datorită neştiinţei, depuseră mărturie că el cîntase dinadins, chiar lîngă drum, cîntece despre Karageorge şi despre luptătorii ghiauri. La drept vorbind, flăcăul nu semăna de loc a erou şi nici a căpetenie primejdioasă de ceată : părea înspăimîntat, sfîşiat, doborît, în zdrenţele lui ude. Era palid şi, cu o privire piezişă din pricina spaimei, se uita la comandant, aşteptînd parcă de la el scăparea. Fiindcă nu prea călca prin tîrg, habar n-avea că fusese ridicată o redută pe pod. De aceea totul i se părea şi mai

ciudat și mai nefiresc, ca și cum s-ar fi rătăcit, în vis, printr-un oraş străin, printre oameni răi, în care nu te puteai încrede. Bîlbîindu-se și plecîndu-și ochii în jos, se jura că nu cîntase nimic, că nu-și bătuse în viața lui joc de turci, că e un biet argat de la moară, că tăia lemne şi că nu pricepea de ce fusese adus aici. Tremura de frică și, într-adevăr, nu izbutea să înțeleagă ce pățise și cum, după bucuria sărbătorească pe care o încercase lîngă pîrăul răcoros, se pomenise pe neașteptate legat și bătut, aici la „kapia", cu toți ochii pe el, în fața mulțimii ăsteia de oameni cărora trebuia acum să le răspundă. Și chiar de l-ai fi picat cu ceară nu și-ar mai fi adus aminte că a cîntat în viața lui vreun cîntec, chiar cel mai nevinovat.

Dar turcii o țineau morțiș cu ale lor : cîntase cîntece de-ale răsculaților tocmai cînd treceau ei, și se împotrivise cînd voiseră să-l lege. Și asta o spunea fiecare dintre ei, cu jurămînt, comandantului care îi întreba :

— Juri pe Allah ?

— Jur !

— Ai jurat drept ?

— Am jurat drept !

Și așa de trei ori. Apoi îl puseră pe flăcău lîngă Ielisie și se duseră să-l trezească pe călăul care, după cum se vedea, avea somnul tare greu. Bătrînelul se uita cum flăcăul, buimăcit, fîstîcit, rușinat, clipea din ochi, nefiind obișnuit să stea așa, la o parte, ziua în amiaza mare, în mijlocul podului, printre atîția oameni.

— Cum te cheamă ? îl întrebă el.

— Mile, spuse flăcăul, temător de parcă le-ar fi răspuns tot turcilor.

— Mile, fiule, hai să ne îmbrățișăm. Și bătrînelul își rezemă capul cărunt de umărul flăcăului. Să ne îmbrățișăm și să ne închinăm. În numele tatălui, și al fiului și al sfîntului duh, în numele tatălui, și al fiului și al sfîntului duh. Amin !

Se închină, și-l binecuvîntă pe flăcău, doar prin cuvinte, fiindcă avea mîinile legate, și se grăbi s-o facă fiindcă se apropiase călăul de ei.

Călăul, unul dintre ostași, își termină repede treaba, și primii trecători care se coborîră din munte — căci era zi de tîrg — și care călcară pe pod, dădură cu ochii de cele două capete înfipte în pari noi și cioturoși, lîngă redută. Locul însîngerat, de pe pod, unde fuseseră tăiate capetele osîndiților, fusese acoperit cu pietriș și bătătorit.

Astfel începu „să lucreze“ reduta.

Din ziua aceea fură aduși pe „kapia“ cei care, bănuiți sau vinovați cu adevărat, fuseseră înhățați fie pe pod, fie undeva, la graniță, sub cuvînt că au legături cu răsculații. Iar cei o dată aduși legați și cercetați sub redută arareori se mai reîntorceau vii. Acolo se tăiau capetele răsculaților sau ale nefericiților nevinovați și capetele astea erau înfipte în pari, de jur împrejurul redutei. Cît despre trupurile lor, erau zvîrlite de sus, de pe pod, în Drina, dacă nu se înfățișa nimeni să răscumpere și să îngroape leșul decapitat.

Răscoala, întretăiată cînd și cînd de răgazuri liniștite, mai mult sau mai puțin îndelungate, ținu multă vreme și mare a fost, în decursul anilor, numărul celor aruncați în apă „ca să meargă să-și caute alt cap, mai bun și mai deștept“. Întîmplarea a vrut ca alaiul nefericiților să fie deschis de două ființe simple, doi oameni sărmani și nevinovați, luați din gloata neștiutorilor de carte, fiindcă adeseori victime de felul acesta sînt prinse de vîrtejul marilor întîmplări, și pe ei vîrtejul îi atrage fără putință de împotrivire și-i înghite. Așadar, flăcăul Mile și bătrînul Ielisie, uciși în aceeași clipă, în același loc, uniți ca frații, împodobiră cu capetele lor reduta ostașilor de pe „kapia“, redută căreia, mai apoi, cît a ținut răscoala, nu i-au lipsit niciodată asemenea podoabe. Și așa, pieirea celor doi nefericiți, care pînă în clipa morții nu se cunoscuseră și nu se mai văzuseră niciodată, a rămas multă vreme în amintirea oamenilor, mult mai bine întipărită și mai îndelung decît a altor victime, cu faimă.

Astfel, „kapia“ dispăru sub reduta hulită și însîngerată și, o dată cu ea, pieriră adunările de oameni, taifasul, cîntecele și petrecerile. Pînă și turcii treceau

pe-acolo cu silă ; iar dintre sîrbi, nu străbăteau podul decît cei nevoiți să-l treacă și o făceau plecînd capetele și zorind pașii.

În jurul redutei de lemn, ale cărei scînduri se făcuseră, cu timpul, cenușii, apoi negre, se născu repede atmosfera aceea ce înconjoară de obicei clădirile aflate în seama armatei. Pe grinzi se uscau rufe de ostași, de la fereastră erau zvîrlite în Drina gunoiul, lăturile, toate scursorile și toate murdăriile legate de viața cazărmilor. Din pricina asta, de-a lungul stîlpului alb din mijlocul podului, se săpaseră dîre lungi de murdărie care se vedeau de departe.

Cu munca de călău se îndeletnici, multă vreme, unul și același ostaș, unul din Anatolia, gras și țigănos, cu ochi galbeni și tulburi și cu buze ca de harap într-o față grasă, puhavă și pămîntie, care părea mereu că zîmbește, cu zîmbetul acela al oamenilor bine hrăniți și bine dispuși. Îl chema Hairudin și i se dusese repede vestea în orășel și pînă departe, de-a lungul graniței. Hairudin își făcea meseria cu plăcere și mîndrie ; în orice caz, lucra repede și cu pricepere. Localnicii spuneau că are mîna mai ușoară decît Mușan, bărbierul tîrgului. Îl cunoșteau și bătrînii și tinerii, măcar după nume, iar numele lui trezea totodată și curiozitatea, și fiorii spaimei. În zilele de arșiță, Hairudin zăcea toată ziua pe pod, la umbră, sub reduta de lemn. Din cînd în cînd, făcea ocolul capetelor înfipte în pari și le cerceta, așa cum își cercetează grădinarul pepenii, apoi se tolănea iar pe podea, la răcoare, căscînd și întinzîndu-se, greoi, burduhănos și blînd, ca un dulău flocos, îmbătrînit pe lîngă stînă. La capătul podului, pe după zid, se adunau copiii, privindu-l cu teamă și curiozitate.

Dar cînd era vorba de lucru, Hairudin se arăta a fi sprinten și inimos ca nimeni altul. Nu-i plăcea să i se amestece careva în treburile lui. Și asta se întîmpla din ce în ce mai des, pe măsură ce se întețea răscoala. Cînd răsculații puseră foc satelor de deasupra orășelului, furia turcilor din partea locului deveni de nestăvilit. Nu numai că iscoadele îi înhățau pe răsculați sau pe cei doar bănuiți ca atare și că-i aduceau

comandantului, pe pod, dar, în întărîtarea lor, voiau să se amestece și în îndeplinirea osîndei.

Acolo se ivi într-o bună zi și capul popii din Vișegrad, același popă Mihailo, care, în vremea revărsării celei mari, găsise puterea să glumească laolaltă cu hogea și cu rabinul. În furia care-i cuprinsese pe turci împotriva sîrbilor, popa Mihailo pieri nevinovat.

Iar cînd, pe neașteptate, călăul cel burduhănos muri, doborît de dalac, un nou călău, mai puțin îndemînatic, e drept, îi luă locul și, timp de cîțiva ani, cît a ținut nepotolită răscoala din Serbia, pe „kapia" rînjiră mereu cîte două-trei țeste. Oamenii, cărora asprimea vremurilor le împietrise inimile, deveniră în curînd atît de nesimțitori și de nepăsători și se obișnuiră într-atîta cu priveliștea aceasta, încît treceau fără s-o mai vadă și nu băgară de seamă numaidecît atunci cînd se isprăvi cu ea.

Iar cînd răscoala începu să se stingă în Serbia și la graniță, reduta își pierdu însemnătatea și rostul. Dar ostașii continuară să doarmă acolo, deși trecerea peste pod era de mult liberă, fără să mai vegheze nimeni asupra ei. În orice oaste lucrurile merg încet, dar în oastea turcească ele mergeau mai încet decît în oricare alta. Și lucrurile ar fi rămas așa dumnezeu știe cît, dacă într-o noapte nu s-ar fi abătut un foc, stîrnit de la o lumînare aprinsă. Reduta, cu scîndurile ei încinse de arșița zilei, arse pînă la temelie, adică pînă la lespezile de piatră așternute pe pod și pe „kapia".

În orășel oamenii priveau înfiorați vîlvătaia uriașă care lumina puternic nu numai podul alb, ci și munții de prin împrejurimi și se oglindea, cu sclipiri tulburi și roșii, pe luciul apei. Iar cînd se lumină de ziuă, podul se ivi în forma lui dintru început, scăpat de apăsarea redutei greoaie care, ani de zile, îi ascunsese „kapia". Lespezile albe se înnegriseră și se afumaseră, dar ploile și zăpezile le-au spălat destul de repede. Astfel, din redută și din întîmplările sîngeroase legate de ea n-a mai rămas altă urmă decît cîteva amintiri grele, care se șterseră încetul cu încetul și ele și pie-

riră o dată cu generația de pe atunci, și o singură grindă de stejar care nu arsese fiindcă fusese bine înfiptă în treptele scării, pe „kapia".

Iar „kapia" deveni iar pentru orășel ceea ce fusese de totdeauna. Pe terasa din stînga, cum vii dinspre oraș, cafegiul își aprinse din nou tăciunii și-și înșiră din nou uneltele. Numai fîntîna a rămas ciuntită, capul balaurului din care curgea apa fiindu-i zdrobit. Oamenii începură iar să zăbovească pe sofa și să-și petreacă acolo timpul, tăifăsuind, punîndu-și treburile la cale, sau moțăind. În nopțile de vară, flăcăii începură iar să cînte, adunați în cete ; și tot acolo se așezau cei singuratici, înăbușindu-și mîhnirea și dragostea inimilor tinerești sau dorul chinuitor și nedeslușit pentru plecări și vieți trăite departe, pentru isprăvi și aventuri neobișnuite, care îi frămîntă adesea pe tinerii crescuți în medii înguste și mărginite.

Iar la vreo douăzeci de ani după toate întîmplările astea, se și ivise o generație nouă, care cînta și glumea pe pod și nu-și mai amintea nimic despre carapacea redutei butucănoase și urîte, nici despre strigătele răgușite ale străjilor care opreau noaptea trecătorii, nici despre Hairudin, nici despre capetele înfipte în pari, tăiate de el cu deosebită îndemînare.

Doar babele, fugărind ștrengarii veniți să le fure piersicile, blestemau, cu glas tare și mînios :

— Face-ți-ar dumnezeu parte de-un Hairudin, ca să-ți mai reteze puțin din chică ! Dar-ar dumnezeu să nu te mai recunoască maică-ta, înfipt pe „kapia" !

Puștii, însă, gonind prin ogrăzi de le sfîrîiau călcîiele, nu puteau să priceapă adevăratul înțeles al blestemelor acestora : dar știau, firește, că ele nu înseamnă nimic bun și nici priincios lor.

Așa se năștea și pierea o generație după alta, în preajma podului, iar el își scutura, ca pe o pulbere, orice urmă lăsată de toanele și de nevoile trecătoare ale oamenilor, și rămînea, după toate, neschimbat și neschimbător.

VII

Timpul se scurgea peste pod și peste orășel, cu anii și cu zecile de ani. Treceau deceniile acelea de pe la mijlocul celui de al XIX-lea veac, cînd împărăția turcească se apropia de sfîrșit, roasă de boli încete și nevăzute. În ochii contemporanilor, anii aceștia păreau oarecum liniștiți și fericiți, deși ascundeau în ei destule pricini de îngrijorări și de temeri, deși cunoscură secete și revărsări de ape, molime primejdioase și tot soiul de tulburări. Numai că toate astea veneau cu încetul, treptat, cu zguduiri scurte în mijlocul unor îndelungate răgazuri de tihnă.

Hotarul dintre pașalîcul bosniac și cel al Belgradului, care șerpuia chiar pe-aici, pe deasupra orășelului, începu în anii aceștia să se facă simțit tot mai mult și să ia înfățișarea și însemnătatea unei granițe dintre state. Iar situația aceasta schimba felul de trai al întregului ținut, și al orășelului, influența negoțul, cărăușia, starea de spirit generală și legăturile reciproce dintre turci și sîrbi.

Turcii bătrîni se încruntau, clipeau din ochi, nevoind să creadă în schimbările ivite, se mîniau, amenințau, țineau sfaturi, ca să uite apoi de toate, cu lunile, pînă cînd cumplita realitate venea să le amintească iar și să-i frămînte din nou.

Astfel se întîmplă că, într-o zi de primăvară, un turc din Veletovo, coborît de la graniță, se așeză pe

„kapia“ și, tremurînd de emoție, le povesti turcilor mai cu vază, adunați în jurul lui, ce se petrecuse la Veletovo.

Astă-iarnă, povesti cel din Veletovo, pică lîngă satul nostru blestematul de Iovan Micici, serdarul[1] din Ruiau, venind din Aril împreună cu o ceată de oameni înarmați, și începu să cerceteze și să măsoare granița. Cînd îl întrebară ce are de gînd și ce face acolo, el răspunse înfipt că n-are de dat socoteală nimănui și mai cu seamă unor bosniaci turciți, dar, dacă țineau cu tot dinadinsul să știe, zisese, atunci să afle toți că e trimis de prințul Miloș[2] ca să vadă pe unde o să treacă granița și pînă unde o să se întindă Serbia.

Noi credeam, povesti mai departe cel din Veletovo, c-o fi ghiaurul beat și nu și-o fi dînd seama ce spune, mai ales că-l știam de mult ce fel de pramatie și de ticălos e. Și l-am luat la goană, apoi am uitat de el. Cînd colo, nu trec nici două luni, și hop că vine iar, de data asta cu o ceată întreagă de seimeni[3] de-ai lui Miloș și cu un trimis de-al sultanului, un om din Stambul, cu fața stinsă și blajină. Nouă nu ne venea să credem ochilor. Dar trimisul împărătesc adeveri că e întocmai așa. Plecă ochii de rușine, dar adeveri. „E poruncă împărătească, zise el, ca Miloș să domnească peste Serbia, spre cinstirea sultanului, iar granița să fie măsurată, ca să se știe pînă unde i se întinde stăpînirea.“ Cînd oamenii trimisului începură să înfigă țărușii de-a lungul povîrnișului de sub Terebrițe, unde mi se repede Micici și începe să smulgă țărușii din pămînt și să-i arunce cît colo! Ghiaurul turbat (mînca-l-ar cîinii să-l mănînce!) se năpustește la trimisul împărătesc și începe să zbiere la el ca la o slugă și să-l amenințe cu moartea. „Nu e asta granița, zice el, granița a fost hotărîtă de sultan și de

---

[1] Comandant de oaste, mai ales de călărime.

[2] *Miloș Obrenovici* (1780—1860), domnitor al Serbiei între 1815—1839 și între 1858—1860.

[3] Soldat din corpul de infanterie, folosit mai ales pentru paza curții domnitorului.

țarul Rusiei[1], care i-au dat și firman pentru ea prințului Miloș; ea trece acum de-a lungul rîului Lim, cade de-a dreptul pe podul de la Vișegrad și de acolo merge de-a lungul Drinei: toate meleagurile astea sînt ale Serbiei. Și asta, zice, numai pînă una-alta, fiindcă mai tîrziu granița o să fie mutată și mai departe". Trimisul împărătesc abia a izbutit să-l mai potolească, și-atunci au pus granița deasupra satului Veletovo. Și lucrurile au rămas, pînă una-alta, așa. Numai că, de-atunci, ne-au intrat în suflet o bănuială și o temere, și nu mai știm nici ce să facem și nici încotro să ne întoarcem. Ne-am sfătuit cu cei din Ujițe, dar nici ei habar n-au ce-o să se mai întîmple și unde o să ajungem. Iar bătrînul hagi Zuko, cel care a fost de două ori în hagialîc la Meca, și are mai bine de nouăzeci de ani, zice că n-are să treacă mult și granița turcească o să se tragă departe, la Marea Neagră, la cincisprezece poște de-aici.

Turcii mai cu vază din Vișegrad îl ascultă pe omul din Veletovo. Dacă te uiți la ei, par liniștiți, dar sufletul li-i frămîntat și zbuciumat. Din pricina celor auzite, abia mai pot sta locului și mîinile li se încleștează pe lespezile băncilor, de parcă un șuvoi puternic și nevăzut ar izbi pe undeva și-ar clătina podul de sub ei. Stăpînindu-se, ei caută cuvinte ca să micșoreze și să scadă însemnătatea faptelor petrecute.

Veștile rele nu le plac, nici gîndurile grele și nici discuțiile serioase și pline de îngrijorare, dar văd singuri că toate cîte le-au aflat nu prevestesc nimic bun. De crezut, trebuie să-i dea crezare omului din Veletovo, și nu știu bine cum ar face să-i mai ușureze mîhnirea și să-l mai împace. De aceea, abia așteaptă ca țăranul să plece înapoi, sus, la Veletovo, și să-și ia cu el veștile proaste pe care le-a adus. Așa, firește, necazul n-o să fie mai mic, dar măcar o să se cărăbănească de-aici. Și cînd omul plecă, într-

---

[1] În urma războiului ruso-turc care s-a încheiat în 1812, prin pacea de la București, Turcia a fost silită să acorde Serbiei dreptul de autonomie. Totuși, în 1813, turcii au impus iar Serbiei jugul lor. În urma unei noi răscoale, pornite în 1815 și conduse de Miloș Obrenovici, Serbia a obținut, cu sprijinul Rusiei, statutul de principat autonom (1833).

adevăr, ei se simțiră fericiți văzînd că se pot întoarce iar la tabieturile lor și că pot sta mai departe, în tihnă, pe „kapia", fără vorbe care îi amărăsc viața omului și-i arată viitorul în negru, lăsînd timpului grija de-a mai îmblînzi și de-a mai micșora greutatea întîmplărilor desfășurate pe după munți.

Și timpul a făcut ce știa el. Viața se scurse mai departe, părînd neschimbată. Trecură peste treizeci de ani de la vorbele schimbate atunci, pe „kapia". Dar, în vremea asta, țărușii răsădiți pe graniță de trimisul împărătesc și de serdar începură a prinde rădăcini și, după ce se îngroșară puțin, porniră, încetul cu încetul, să dea roade tîrzii, dar nespus de amare pentru turci: ei se văzură siliți să părăsească pînă și ultimele cătune din Serbia. Și, într-o zi de vară, podul de la Vișegrad se umplu de jalnicul alai al refugiaților din Ujițe.

Erau zile călduroase, cu amurguri prelungi și plăcute de petrecut pe „kapia", cînd turcii vin din mahalalele tîrgului și umplu terasele de deasupra apei. În asemenea zile, pepenii sînt cărați în samare, pe spinările asinilor, și aduși pe pod. Cît e ziua de mare, harbujii și zămoșii, bine copți, sînt răciți în butoaie cu apă, iar spre seară vin cetele de pierde-vară să-i cumpere și să-i mănînce pe sofa. De obicei, cîte doi fac prinsoare: pepenele are miezul roșu, sau e boșar? Apoi, îl taie, cel ce pierde plătește, și mănîncă toți laolaltă, sporovăind și glumind în gura mare.

Pe terasele de piatră mai dogorește încă arșița fierbinte a zilei; dar dinspre apă urcă o boare răcoroasă, însoțind amurgul. Mijlocul rîului strălucește, lîngă maluri, însă, pe sub sălcii și răchite, fața lui e umbrită și bate în verde-întunecat. Cît vezi cu ochii, crestele și văile munților sînt purpurii, unele arzînd parcă, altele abia atinse, ușor, de vraja luminii. Deasupra crestelor, pe toată jumătatea dinspre sud-vest a priveliștii ce se deschide de pe „kapia", se întind norii de vară, a căror culoare se schimbă necontenit. Norii aceștia sînt una din marile frumuseți dăruite de „kapia", vara. De cum se face ziuă și soarele saltă pe cer, ei se ivesc de după munți, ca o spumă deasă, albă, argintie și

cenușie, în forme fantastice, asemănătoare cupolelor felurite și multicolore ce se înalță deasupra palatelor somptuoase. Și, după ce cresc o vreme, norii rămîn așa ziua întreagă, nemișcați și grei, peste înălțimile din jurul orășelului pîrjolit de soare. Iar turcii care, cînd amurgește, vin să stea pe „kapia" au mereu în fața ochilor norii, ca niște corturi împărătești, țesute din mătase albă ; și norii ăștia le trezesc în minte imagini și scene din cine știe ce iureșuri de bătălie, și închipuiri de o bogăție ciudată și nemărginită. Apoi, de îndată ce întunericul stinge și risipește norii de vară din preajma orășelului, luna și stelele deschid pe cer noi priveliști fermecate.

Nicicînd frumusețea stranie și cu totul deosebită a „kapiei" nu poate fi mai bine simțită decît în zilele acestea de vară, decît la acea oră. Omului i se pare că se află într-un leagăn fermecat: străbate pămîntul, plutește pe ape, zboară prin văzduh și, totuși, se știe legat temeinic și sigur de orășel și de căsuța lui albă, așezată mai la o parte, cu grădinița și cu livada ei de pruni. Aici, pe „kapia", tot sorbind la cafea și trăgînd din ciubuc, mulți dintre tîrgoveții ăștia neînsemnați, care n-au mai mult decît o căsuță și-un pic de dugheană în mahalaua negustorească, gustă la ceasurile acestea bogăția lumii și nemărginirea darurilor lăsate de Allah. O zidire măreață le poate dărui oamenilor, și le dăruie, veacuri de-a rîndul, toate astea, dacă e frumoasă și puternică, plănuită într-un ceas bun, înălțată unde trebuie și clădită cum se cuvine.

Și iată-ne într-unul din amurgurile acestea, cînd taifasurile nu contenesc, și nici rîsetele și glumele pe care localnicii le schimbă între ei sau le aruncă trecătorilor.

Cel asupra căruia se abat glumele cele mai însuflețite și mai gălăgioase e un flăcău mărunțel, voinic și cu o înfățișare ciudată. E Salko, Ciorkan, Chioru.

Chioru e feciorul unei țigănci și al vreunui ostaș sau al vreunui ofițer de prin Anatolia, venit cu slujba în orășel și plecat încă înainte de a i se naște fiul nedorit. Curînd după naștere a murit și mumăsa, iar copilul a crescut de capul lui. Era hrănit de

întregul orășel; era al tuturora și al nimănui. Muncea prin prăvălii și prin case, împlinind treburi pe care nimeni altul n-ar fi primit să le facă, curățind gropile și șanțurile de scurgere, îngropînd mortăciunile sau stîrvurile aduse de ape. Chioru n-a avut niciodată un acoperiș al lui, nici un nume și nici o meserie anumită. Mînca pe unde se nimerea, stînd în picioare sau din mers, dormea prin podurile caselor, se îmbrăca în zdrențe bălțate pe care i le dădeau alții. Ochiul stîng și-l pierduse de pe cînd era copil. Ciudat, cinstit din fire, glumeț și mare bețiv, el le era tot pe atît de folositor localnicilor, dîndu-le prilej de glumă și de batjocură, pe cît le era cînd muncea pentru ei.

În jurul Chiorului se adunaseră cîțiva tinerei, feciori de negustori, făcînd haz pe socoteala lui și aruncîndu-i glume grosolane.

În văzduh plutea mireasma de pepene copt și de cafea prăjită. Din lespezile de piatră, încinse încă de arșița zilei, stropite cu apă și măturate bine, se ridica mirosul călduț, îmbălsămat și caracteristic „kapiei", miros care alungă grijile din suflet și îmboldește la visare și trîndăvie. Soarele scăpătase, dar nu se vedea încă steaua aceea mare care, de obicei, strălucește deasupra satului Molievnik. Într-un asemenea ceas, cînd și lucrurile cele mai obișnuite pot fura înfățișarea unor viziuni pline de măreție, de teamă și de însemnătate deosebită, se iviră pe pod primii băjenari din Ujițe.

Cei mai mulți dintre bărbați mergeau pe jos, prăfuiți și cocîrjați, în timp ce pe căluții mărunți se clătinau femeile zgîindu-și ochii îndărătul vălurilor ce le acopereau fețele, sau copiii, legați între boccele ori cocoțați pe cufere. Din cînd în cînd trecea cîte un om mai înstărit, călare pe-un cal mai bun, dar cu pas de înmormîntare și cu capul plecat, în așa fel încît vădea și mai mult jalea ce-l împinsese încoace. Erau și unii care n-aveau decît o capră și-o duceau legată de funie. Alții duceau cîte un miel în brațe. Tăceau toți, nu plîngeau nici copiii măcar. Nu se auzea decît tropotul copitelor și al pașilor și zăngănitul monoton

al lucrurilor de lemn și de aramă înghesuite pe caii gemînd sub poveri.

Ivirea oamenilor acestora istoviți și fără adăpost stinse deodată însuflețirea de pe „kapia". Bătrînii rămaseră pe băncile de piatră. Cei tineri se ridicară unul după altul și alcătuiră, de fiecare parte a „kapiei", cîte un zid viu; alaiul trecu prin mijlocul lor. Unii localnici se mulțumeau să-i privească pe refugiați cu milă și să tacă, alții le urau bun venit și încercau să-i oprească, dăruindu-le cîte ceva, dar ei nici măcar nu întorceau capul ca să vadă ce li se dăruiește și abia dacă răspundeau la urările cu care erau întîmpinați. Atîta știau: că trebuie să ajungă, pînă nu se întunecă, la Okolişte, și că trebuie să se grăbească.

Să fi fost, cu totul, vreo sută douăzeci de familii. Ceva mai mult de o sută de familii mergeau la Sarajevo, unde pesemne că aveau să fie adăpostiți; vreo cincisprezece familii rămaseră aici, în orășel; cei mai mulți dintre ei aveau vreo rudă sau vreun prieten în Vișegrad.

Unul singur, din toți oamenii aceștia istoviți, după cîte se părea sărman și fără nimeni pe lume, zăbovi o clipă pe „kapia", bău apă din belșug și primi țigara dăruită. Era albit de praf, ochii îi sticleau de parcă l-ar fi scuturat frigurile și nu putea să-și ațintească privirea pe-un singur lucru. Tot sorbind cu nesaț fumul țigării, își rotea căutătura aprinsă, neplăcută și nu răspundea o vorbă la întrebările sfioase și cuviincioase ale cîte unuia. Își șterse doar mustățile, mulțumi scurt și, cu amărăciunea lăsată în om de oboseală și de simțămîntul singurătății, rosti cîteva vorbe, privindu-i pe toți cu ochii aceia care păreau că nu văd nimic:

— Voi stați aici la taifas, și faceți haz, și nu știți ce urgie vine dinspre Stanișevaț. Iată că noi pribegim în țara turcească, dar unde o să mai pribegiți voi, dimpreună cu noi, cînd o veni rîndul țării ăsteia? Nimeni n-are habar și nici unul din voi nu se gîndește la asta.

Omul tăcu apoi, pe neașteptate. Ceea ce spusese era, totodată, și prea mult pentru oamenii aceștia lipsiți de griji pînă mai adineauri, și prea puțin pentru amărăciunea lui, care nu-i îngăduia să tacă și nici nu-l lăsa să vorbească mai limpede. Întrerupse el însuși tăcerea chinuitoare, luîndu-și rămas bun, mulțumind și dînd fuga să ajungă din urmă convoiul. Atunci se ridicară toți ca să-i strige cu glas tare urări de bine.

În seara aceea, pieri voia bună de pe „kapia". Oamenii rămaseră încruntați și tăcuți. Pînă și Chioru stătea jos, fără să scoată o vorbă, fără să se miște, pe una din treptele de piatră. În jurul lui, se îngrămădeau cojile pepenilor cîștigați pe prinsoare și mîncați. Chioru își ținea fruntea în palme, trist, și privea în pămînt, dus pe gînduri, de parcă n-ar fi avut o lespede în fața lui, ci o zare depărtată, pe care o vedea aievea. Oamenii se împrăștiară pe la casele lor, mai devreme decît de obicei.

Dar, chiar de-a doua zi, fu iarăși ca mai înainte, căci locuitorii Vișegradului nu vor să țină minte nenorocirile și nici s-o ia înaintea necazurilor ; în adîncul sufletului, ei se gîndeau că viața cea adevărată e alcătuită din răgazurile astea liniștite și că ar fi nebunie zadarnică să-și tulbure clipele de tihnă, atît de rare, căutînd o altă viață, mai trainică și mai temeinică, așa cum nu există.

În acești douăzeci și cinci de ani de la mijlocul veacului al XIX-lea, la Sarajevo bîntui de două ori ciuma și o dată holera. Cei din Vișegrad se supuseră atunci preceptelor pe care, după tradiție, le-a dat chiar Mohamed credincioșilor săi, ca să știe cum să se poarte la caz de molimă : „Cînd molima bîntuie într-un loc, nu mergeți acolo, fiindcă-i cu putință a vă molipsi, iar dacă vă aflați tocmai în locul unde bîntuie molima, nu mergeți în altă parte, fiindcă îi puteți molipsi pe alții". Și cum oamenii nu se supun nici învățămintelor celor mai sănătoase, chiar cînd sînt date de trimisul lui Allah, pînă cînd nu

sînt siliți s-o facă „prin forța stăpînirii", stăpînirea, cu prilejul fiecărei „molime", restrîngea sau oprea cu totul trecerea călătorilor și a poștei. Și atunci, viața de pe „kapia" își schimba și ea înfățișarea. Localnicii, oameni cu treburi sau simpli gură-cască, îngîndurați sau veseli, dispărură și pe sofaua pustie se așezară iar, ca pe vremea răscoalelor și a războaielor, cîțiva oameni de strajă. Ei îi opreau pe călătorii veniți dinspre Sarajevo, trimițîndu-i înapoi, amenințîndu-i cu puștile și strigînd cît îi ținea gura. Poșta o primeau tot ei, de la călăreți, luînd toate măsurile trebuincioase: aprindeau pe „kapia" un foc mic, din „lemn aromat"; care împrăștia un fum alb și îmbelșugat. Paznicii apucau scrisorile cu un clește, una cîte una, și le treceau prin fumul acela. Și scrisorile, abia după ce erau astfel dezinfectate, puteau fi trimise mai departe. Mărfurile nu erau primite de loc. Dar grija lor cea mai de seamă nu erau scrisorile, ci oamenii. Zilnic soseau cîte unii, călători, negutători, purtători de mărfuri, vagabonzi. Chiar la intrarea podului îi aștepta paza și, de cum îi zărea de departe, le făcea semn că nu-i voie să se apropie mai mult. Călătorii se opreau, dar începeau să discute, să se certe și să lămurească treburile care-i mînau într-acolo, și fiecare socotea că trebuie neapărat să fie lăsat să intre în orășel, și fiecare se jura că e sănătos tun și că n-are nici o legătură cu holera — „ducă-se pe pustii!" — care bîntuie undeva, la Sarajevo. Și tot explicînd, călătorii ajungeau pînă aproape de jumătatea podului, și se apropiau de „kapia". Aici, se amestecau în vorbă și ceilalți paznici și, cum discutau de la o depărtare de cîțiva pași, strigau toți, în gura mare, și dădeau din mîini. Și mai aveau o pricină să strige așa: cît stăteau pe pod, toată ziulica, străjerii se îndopau cu rachiu și cu usturoi; slujba le dădea dreptul s-o facă fiindcă se credea că și rachiul și usturoiul sînt bune împotriva molimei; iar ei foloseau din belșug dreptul acesta.

Se întîmpla ca mulți călători, obosind să-i tot roage pe paznici, să se întoarcă înspre Okoliște, cu treburile neisprăvite. Dar erau și unii îndărătnici și

stăruitori, și ei rămîneau ore și ore pe „kapia", pîndind o clipă de slăbiciune sau de neatenție, ori așteptînd cine știe ce prilej fericit. Dar dacă se întîmpla să dea pe-acolo Salko Hedo, ajutorul ispravnicului, atunci pierea orice nădejde pentru călători. Hedo e omul stăpînirii, așa cum scrie la carte: nu-l vede și nu-l aude pe cel cu care stă de vorbă, și nu-l ia în seamă decît cît e nevoie ca să-i dea locul ce i se cuvine după ordonanțele și regulamentele existente. În timpul slujbei, Hedo e orb și surd, iar după aceea, devine și mut pe deasupra. Degeaba îl roagă călătorul și încearcă să-l ducă cu vorba:

— Salik-aga, sînt sănătos...

— Apoi du-te sănătos de unde ai venit! Hai, cară-te lua-te-ar dracu!

Cu Hedo nu-i nimic de făcut. Dar dacă nimerești peste cei mai mici ca el, atunci se schimbă treaba. Călătorul mai zăbovește puțin pe pod, mai strigă, mai se ceartă cu ei, mai intră în vorbă și le povestește necazurile care l-au mînat la drum și toate pacostele care l-au lovit în viața lui, și atunci el devine oarecum mai apropiat, mai cunoscut, și seamănă tot mai puțin cu omul bolnav de holeră. Pînă la urmă, vreunul din paznici se arată gata să vorbească în orășel cu cine are treabă călătorul și să-i spună ce are de spus. Asta e primul pas. Dar călătorul știe că treburile lui nu pot fi împlinite prin mijlocitori și că paznicii, așa cum sînt acum, veșnic mahmuri sau pe jumătate beți din pricina gargariselii cu rachiu, nu prea țin minte și duc vorbele tocmai pe dos. De aceea mai lungește vorba, mai se roagă, mai face cu ochiul, arătînd bacșișul, mai amintește de Allah și de omenie. Și tot așa, pînă cînd paznicul care i s-a părut lui mai înțelegător rămîne singur pe „kapia". Atunci treaba e ca și făcută. Străjerul, milos, întoarce capul spre zidul mai ridicat, făcîndu-se că citește inscripția străveche săpată acolo, își pune mîinile la spate și întinde palma dreaptă. Călătorul care nu s-a dat bătut strecoară în palma omului suma de bani făgăduită, se uită în dreapta și-n stînga, și-o întinde peste cealaltă jumătate a podului, pierzîndu-se apoi în orășel. Paznicul

se întoarce iar la locul lui, strivește un usturoi alb și-l udă cu rachiu. Asta îl face să simtă un fel de hotărîre voioasă și lipsită de griji și-i dă puterea să vegheze și să apere orășelul împotriva holerei.

Dar necazurile nu sînt veșnice (și, prin asta, ele seamănă leit cu bucuriile), ci se duc sau măcar iau altă înfățișare și se pierd în uitare. Viața pe „kapia" se înnoiește mereu, în ciuda tuturor întîmplărilor, dar podul nu se schimbă nici cu anii, nici cu veacurile, nici cu prefacerile relațiilor dintre oameni. Toate astea trec peste el, ca apa care i se scurge tulbure pe sub arcadele netede și desăvîrșite.

VIII

Dar nu numai războaiele, ciumele și restriștile vremurilor acelora au lovit în pod și au întrerupt viața pe „kapia". Și alte întîmplări, cu totul deosebite, au dat numele lor anului cînd s-au petrecut și au fost multă vreme pomenite și ținute minte.

În stînga și în dreapta „kapiei", de fiecare parte, parapetul de piatră al podului e netezit de mult și are o culoare ceva mai închisă decît în alte locuri. De sute de ani țăranii își pun aici poverile, cînd vor să se mai odihnească în drumul lor peste pod; și tot aici orășenii ieșiți la plimbare își reazemă spinările sau își proptesc coatele, cînd stau la taifas ori așteaptă pe cîte cineva, sau cînd, singuratici și sprijinindu-se în mîini, privesc șuvoiul adînc din fața lor cum curge, spumos și năvalnic, mereu altul și mereu același.

Dar niciodată ca atunci nu s-au rezemat de parapet și nu s-au uitat în apele rîului, de parcă ar fi vrut să citească în ele, atîta mulțime de pierde-vară și de curioși ca în ultimele zile ale lui august din acel an. Apa era tulburată de ploi, deși încă nu venise toamna. În vîrtejuri, la picioarele podului, se grămădea spuma albă, învîrtindu-se laolaltă cu așchiile, cu rămurelele și cu paiele putrede cărate de ape. Dar sus, lîngă zid, curioșii sprijiniți în coate nu priveau de fapt rîul pe care îl cunoșteau de cînd lumea și nu mai avea ce

să le spună; ei căutau un răspuns la propriile lor gînduri, căutau parcă urma vie încă a unui destin nedeslușit și crud, care, în zilele acelea, îi uimise și-i zdruncinase pe toți.

Pe atunci, se petrecuse acolo, pe „kapia", o întîmplare cu totul deosebită, cum nu se mai pomenise vreodată și cum pesemne că n-o să se mai pomenească în veci, cît or mai fi un pod și-un orășel pe Drina. Întîmplarea a tulburat și a zguduit orășelul, și vestea despre ea s-a dus pînă departe, pe alte meleaguri și tărîmuri, așa cum se duc basmele care colindă lumea.

De fapt, e povestea a două cătune de lîngă Vișegrad, pre nume Veli Lug și Nezuke. Amîndouă cătunele sînt așezate la un capăt și la celălalt al amfiteatrului alcătuit în jurul orașului de poalele castanii și verzi ale munților.

Chiar lîngă oraș, în nord-vestul văii se află Strajiște, un sat mai răsărit. Casele, ogoarele și grădinile lui sînt risipite pe cîteva colnice și încleștate în văile care le despart. Pe coasta rotunjită a uneia din înălțimile acestea se află vreo cincisprezece case, pierdute în livezi de pruni și împrejmuite de ogoare. Acolo, sus, e cătunul Veli Lug, așezare turcească, pașnică, frumoasă și îmbelșugată. Cătunul face parte din comuna Strajiște, dar e mai aproape de orășel decît de comună, căci oamenii care coboară din Veli Lug ajung într-o jumătate de ceas în mahalaua negustorească, unde țin dughene și fac afaceri, la fel cu ceilalți locuitori ai orășelului. Între ei și adevărații localnici din Vișegrad nu-i nici o deosebire, în afară, poate, de faptul că averile lor sînt mai trainice și mai sigure, fiind așezate pe pămînt sănătos, la soare, și ferite de înecul apelor, iar oamenii sînt mai cumpătați, trăiesc mai singuratici, fără obiceiurile rele ale tîrgoveților. Veli Lug are pămînt bun, apă curată și oameni chipeși.

Acolo trăiește o parte a neamului Osmanagicilor din Vișegrad. Și, cu toate că cei din orășel sînt mai numeroși și mai bogați, poporul socotește că ei au „coborît" și că adevărații Osmanagici sînt cei din Veli

Lug, leagănul familiei. Osmanagicii sînt un neam de oameni frumoși, inimoși și mîndri de originea lor. Casa aceea albă, cea mai răsărită din partea locului, care se vede pe coastă, îndreptată către sud-vest, mereu văruită, acoperită cu șindrilă neagră și avînd paisprezece ferestre cu geamuri, e a lor. Se zărește de departe, și e primul lucru de care dă călătorul cu ochii cînd coboară spre Vișegrad sau cînd pleacă, îndepărtîndu-se de orășel. Ultimele raze ale soarelui, în drumul lui înainte de a se culca pe după creasta de la Lieștani, se opresc și se răsfrîng pe fața albă și strălucitoare a acestei case. Și orășenii au, de multă vreme, obiceiul să privească, spre seară, cum se oglindește amurgul în ferestrele Osmanagicilor, cum, după aceea, ferestrele se sting una cîte una, și cum, adeseori, după ce apune soarele și orășelul rămîne în umbră, una din ferestre se aprinde în lumina ultimei raze pierdute printre nori și mai sclipește cîteva clipe, ca o stea mare și roșie deasupra orașului întunecat.

La fel de cunoscut e și Avd-aga Osmanagici, stăpînul casei, om cu vază în orășel, harnic și aprig în viață, ca și în afaceri. El are o prăvălie, un „depozit“ în mahalaua negustorească, o încăpere scundă și întunecoasă, unde, pe scînduri și pe rogojini, stau împrăștiate porumbul, prunele uscate și gogoșile de pin. Avd-aga vinde numai cu ridicata, de aceea prăvălia lui nu e deschisă totdeauna, ci numai în zilele de tîrg, iar în restul săptămînii doar cînd e nevoie. În prăvălie se află veșnic vreunul din feciorii lui Avd-aga, în vreme ce bătrînul stă de obicei pe-o bancă, în fața dughenii. Acolo, discută cu mușteriii sau cu prietenii. Avd-aga e un bărbat înalt și spătos, falnic și roșcovan, dar cu barba și mustățile albe ca neaua. Glasul îi e răgușit și înăbușit. De ani de zile îl chinuie o astmă afurisită. Și cînd, în timpul vreunui schimb de cuvinte, se mînie și se aprinde — ceea ce se întîmplă destul de des — o tuse grea îl îneacă deodată, vinele gîtului i se umflă, fața i se înroșește, ochii i se umplu de lacrimi și pieptul îi geme, îi șuieră și-i răsună ca o furtună în munți. Cînd i se potolește

tusea, Avd-aga își revine de îndată; trage aer în piept, adînc, și reia discuția de unde s-a oprit, doar că vocea îi e schimbată și subțirică. În orășel și prin împrejurimi, Avd-aga e cunoscut ca om tăios la vorbă, dar cu mîna largă și inima cutezătoare. Așa e în toate, și-n negoț, uneori spre paguba lui. Adesea, cu un cuvînt mai îndrăzneț, ridică sau scade prețul prunelor și al porumbului, chiar cînd nu trage nici un folos din asta, doar ca să înfrunte vreun țăran care tremură pentru paraua lui sau vreun negutător lacom de cîștig. De obicei, cuvîntul lui are greutate în lumea negustorească și i se cere părerea, deși oamenii îi cunosc meteahna și știu că de multe ori e repezit și părtinitor în judecățile lui. Iar cînd Avd-aga coboară din Veli Lug și se așază în fața prăvăliei, arareori rămîne singur, fiindcă vecinilor le e plăcut să tăifăsuiască cu el și sînt dornici să-i audă părerea. Bătrînul e deschis la inimă și vioi, oricînd gata să dea pe față și să apere ceea ce alții socotesc că e mai bine să treci sub tăcere. Astma și tusea îl silesc să se oprească mereu, dar, lucru de mirare, nu în dauna spuselor lui, ci, dimpotrivă, pentru a le face și mai convingătoare și pentru a da felului său de a vorbi un fel de demnitate gravă și dureroasă, căreia cu greu i se poate împotrivi cineva.

Avd-aga are cinci feciori însurați și o singură fiică, ultima născută, tocmai bună de măritat. Despre fiica lui Avd-aga, Fatima, se știe că e grozav de frumoasă, leită taică-său. Măritișul ei frămîntă întregul orășel și, puțin cîte puțin, întreaga împrejurime. De cînd lumea, așa e obiceiul la noi: în fiecare generație e cîte-o fată care intră în cîntece și-n basme cu frumusețea și cu hărnicia ei. Și atunci, vreme de cîțiva ani, ea devine ținta tuturor dorințelor și pildă cu neputință de ajuns. La auzul numelui ei, închipuirea își ia zborul, stîrnind înflăcărarea bărbaților și țesînd gelozia femeilor. Fetele acestea sînt ființe deosebite, pe care natura le alege și le înalță pînă la culmi primejdioase.

Fiica lui Avd-aga semăna cu taică-său nu numai la chip și boi, dar și la vorbă și la agerimea minții.

Asta o știau mai bine ca oricine flăcăii care, la nunți sau la șezători, încercau, prin lingușiri ieftine sau prin glume îndrăznețe, să-i moaie inima și s-o sărute. Iscusința ei la vorbă nu-i era cu nimic mai prejos decît frumusețea. De aceea, viersul despre Fatima, fiica lui Avd-aga (despre ființele atît de alese, cîntecele izvorăsc de nu se știe unde și de la sine), spunea:

Înțeleaptă ești, frumoasă ești,
Tu, Fatma a lui Avd-aga !...

Așa se cînta și se vorbea în orășel și prin împrejurimi, dar puțini erau cei care cutezau să ceară mîna fetei din Veli Lug. Iar cînd și aceștia fură, unul după altul, respinși, fata începu să stîrnească în jurul ei admirație, ură și pizmă, și acele dorințe nemărturisite și așteptări răuvoitoare, care înconjură de obicei ființele cu însușiri alese și cu o soartă deosebită. Ființele astea, care sînt slăvite în cîntece și despre care lumea vorbește, sînt răpite grabnic de soarta lor neobișnuită, și, după ele, în locul unei vieți împlinite, trăiesc cîntecul sau basmul.

Pe-aici, pe la noi, se întîmplă adeseori ca tocmai fata despre care se vorbește cel mai mult să rămînă, din pricina asta, fără pețitori, să rămînă „fată bătrînă“, în timp ce altele, care nu-i ajung nici pînă la călcîi, se mărită repede și ușor. Asemenea supărare nu i s-a întîmplat Fatimei, fiindcă s-a aflat un bărbat s-o ceară, destul de îndrăzneț ca să și-o dorească pentru el, și destul de iscusit și de dîrz ca să-și atingă ținta.

În rotundul nedesăvîrșit pe care îl formează valea adîncă a Vișegradului, chiar în partea opusă așezării de la Veli Lug, se află cătunul Nezuke.

Deasupra podului, la mai puțin de o oră de mers de-a lungul apei, tocmai în mijlocul îngrămădirii de munți abrupți dintre care, ca dintr-un zid întunecat, izvorăște Drina făcînd un cot brusc, se află o fîșie îngustă de pămînt roditor, pe malul stîncos al rîului. La temelia ei stau mîlurile cărate de rîu și de șuvoaiele năpustite din stîncile lui Butko. Pe această fîșie

se întind ogoare și grădini, iar spre margine, pășuni povîrnite, cu iarbă fragedă, care mai sus se pierd în rîpele pietroase și în desișurile negre. Întregul cătun e în stăpînirea beilor Hamzici, cărora li se mai spune și Turkovici. O jumătate a cătunului e locuită de cinci sau șase familii de iobagi, iar în cealaltă jumătate se află casele beilor, ale fraților Hamzici, cu Mustai-bei Hamzici în frunte.

Cătunul e așezat deoparte și spre miazănoapte, fără soare dar și fără vînt, mai bogat în fructe și în fînețe decît în grîu. Împrejmuit și strîns din toate părțile de munți înalți și abrupți, el stă aproape toată ziua în umbră și în veșnică tăcere, așa că orice chemare de-a ciobanilor și orice clătinare mai puternică a vreunei tălăngi stîrnesc un ecou viu și prelung, dus din creastă în creastă. Pînă la cătun urcă un singur drum din Vișegrad. Cînd treci podul, ieșind din orășel, și lași șleaul cel mare care o ia spre dreapta, și mergi de-a lungul rîului, coborînd pînă la mal, dai de-o potecă îngustă și pietroasă, ce cotește prin stînga podului, străbate o fîșie de pămînt stîncoasă și stearpă și șerpuiește de-a lungul Drinei, chiar pe lîngă ea, ca o șuviță albă la poalele povîrnișului întunecat și repezit spre rîu. De sus, de pe pod, călărețul sau drumețul care urcă poteca asta par că pășesc pe-o bîrnă îngustă, zvîrlită între apă și stîncă, iar chipurile lor se oglindesc neîncetat, tot timpul cît merg, în apa liniștită și verde a rîului.

Acesta e drumul care duce de la orășel la Nezuke; iar de la Nezuke nu există drum mai departe, fiindcă nu mai poți merge nicăieri și nu mai e nimeni care să vrea să călătorească. Altceva nu se mai află, decît panta abruptă de deasupra caselor, acoperită de-o pădure rară și brăzdată de două șanțuri adînci și albe, pe unde se cațără ciobanii cînd se duc la stîne, în munți.

Aici se înalță casa mare și albă a celui mai vîrstnic dintre Hamzici, Mustai-bei. Casa lui e la fel de arătoasă ca și a lui Osmanagici din Veli Lug, numai că, spre deosebire de aceasta, e ascunsă cu totul vederii în adîncitura și-n desișul de lîngă Drina. De jur îm-

prejurul ei, cresc unsprezece plopi înalți, care, cu foșnetul și cu mișcarea lor, însuflețesc necontenit coclaurii aceștia închiși din toate părțile și anevoie de atins. Chiar sub ea, se află casele celorlalți doi frați Hamzici, ceva mai scunde și mai micuțe. Toți Hamzicii au sumedenie de copii și toți sînt lungi, slabi, cu fețe palide, tăcuți și singuratici, dar uniți și harnici la muncă, deprinși să prețuiască și să-și apere avutul. Ca și oamenii mai înstăriți din Veli Lug, își au și ei în orășel dughenele lor, unde-și duc recolta de la Nezuke. În fiecare anotimp al anului, ei și argații lor mișună și cară ca niște furnici, pe poteca aceea îngustă, de lîngă Drina; unii duc marfă la oraș, alții se întorc, cu paralele la chimir, în sătucul lor nevăzut, din munți.

În casa încăpătoare și albă a lui Mustai-bei Hamzici, care îl întîmpină pe om la capătul potecii pietroase ca un dar plăcut și neașteptat, trăiesc cele patru fiice ale beiului și singurul lui fecior, Nail. Acest Nail-bei din Nezuke, singurul fecior al lui Mustai-bei, fusese printre primii care-și puseseră ochii pe Fatima din Veli Lug. La o nuntă, nu se mai sătura privindu-i frumusețea chipului, prin crăpătura unei uși, unde se înghesuia și se agăța un ciorchine întreg de flăcăi, fermecați de ce văd. Altă dată, cînd o văzu din nou printre prietenele ei, îi aruncă o glumă îndrăzneață:

— Facă Allah ca Mustai-bei din Nezuke să-ți zică noră! Fata chicoti. Să nu rîzi, îi spuse, prin crăpătura îngustă a ușii, flăcăul ațîțat, minunea asta o să se întîmple și ea într-o bună zi.

— O să se întîmple atunci cînd Veli Lug s-o coborî la Nezuke, îi răspunse fata, chicotind iar și mlădiindu-și cu mîndrie trupul, așa cum numai femeile de felul ei și numai la anii ei sînt în stare, spunînd prin mlădierea asta mai mult decît spusese cu vorba sau cu rîsul.

Așa își mînie soarta, adeseori, trufașe și nechibzuite, ființele cu însușiri atît de alese! Răspunsul ei către Hamzici se răspîndi și trecu din gură în gură, ca tot ce făcea și spunea ea de altfel.

Hamzicii nu sînt oameni care să se oprească din drum și să se descumpănească în fața primei greutăți. Chiar cînd e vorba de alte lucruri, mai neînsemnate, ei nu dau buzna să le isprăvească și nu se grăbesc, darămite acum! O încercare, întreprinsă prin mijlocirea unor rude din orășel, se dovedi și ea zadarnică. Și atunci bătrînul Mustai-bei Hamzici se hotărî să pună el la cale căsătoria feciorului său. Avusese de totdeauna legături de negoț cu Avd-aga. Din pricina firii lui năvalnice și trufașe, Avd-aga suferise în ultima vreme pierderi însemnate și, pînă una-alta, cu greu mai putea face față creditorilor. Mustai-bei îl ajutase și-l sprijinise, așa cum numai oamenii de treabă din mahalaua negustorească se ajută unii pe alții cînd sînt la aman: simplu, firesc, și fără multă vorbă.

Prin dughenele întunecate și răcoroase și pe băncile de piatră lustruită din fața lor, nu se pun la cale numai treburi bănești și negustorești, ci și destine omenești. Ce s-a petrecut între Avd-aga Osmanagici și Mustai-bei Hamzici, cum a cerut-o Mustai-bei pe Fatima pentru singurul său fecior, Nail, și cum de „i-a dat-o" trufașul și încăpățînatul Avd-aga? Asta n-o s-o știe nimeni, niciodată! Și, tot așa, nu s-a putut afla cum s-au petrecut lucrurile sus, la Veli Lug, între tată și frumoasa și singura lui fiică. De vreo împotrivire din partea ei, firește, nu putea fi vorba. O privire plină de uimire îndurerată și mlădierea aceea îndărătnică și mîndră a întregului ei trup, apoi supunerea mută și oarbă față de dorința tatălui său, cum a fost pretutindeni la noi, de totdeauna, și cum mai e încă și astăzi. Ca în vis, ea a început să-și scoată la aer, să-și întregească și să-și rînduiască zestrea.

Nici din Nezuke n-a răzbătut nici o vorbă în lume. Hamzicii, prevăzători, nu doreau ca lumea să le țină răbojul izbînzilor, trăncănind de pomană. Căpătaseră ce voiau și, ca totdeauna, se mulțumiseră cu asta. N-aveau nevoie ca alții să se bucure alături de ei, după cum niciodată nu căutau să-i deplîngă cineva la pagube sau la nenorociri.

Și totuși, lumea vorbea mult, pe larg și fără socoteală, așa cum vorbește de totdeauna. În orășel și prin împrejurimi se povestea cum căpătaseră Hamzicii ce doriseră; cum frumoasa, mîndra și înțeleapta fiică a lui Avd-aga, care în toată Bosnia nu socotise nici un mire pe măsura ei, își găsise nașul și fusese îmblînzită; cum, totuși, „Veli Lug avea să coboare la Nezuke". deși Fatima spusese în fața lumii că asta n-o să se întîmple niciodată. Căci oamenilor le place să vorbească vrute și nevrute despre prăbușirea celor ce se înalță și zboară prea sus.

O lună încheiată nu mai tăcură oamenii, clătindu-și parcă gura, în pălăvrăgeala lor, cu siropul apropiatei umiliri a Fatimei. O lună încheiată ținură pregătirile de nuntă la Nezuke și la Veli Lug.

O lună încheiată, Fatima lucră, împreună cu prietenele ei, cu neamurile și cu femei luate cu ziua, la zestre. Fetele cîntau. Cînta și ea. Găsea putere pînă și pentru asta. Și se asculta singură cum cîntă, urmîndu-și în același timp firul gîndurilor. Căci, cu fiecare împunsătură de ac, Fatima știa (și și-o spunea singură) că nici ea, nici cusătura n-au să ajungă vreodată la Nezuke. Ea nu uita asta nici o clipă. Dar lucrînd și cîntînd așa, i se părea că de la Veli Lug și pînă la Nezuke e cale lungă și că o lună de zile e timp berechet. Noaptea, la fel făcea. Noaptea, cînd, spunînd că mai are de isprăvit cîte ceva, rămînea singură, noaptea, cînd i se deschidea în față o lume bogată, strălucitoare, plină de schimbări îmbucurătoare, la nesfîrșit.

În Veli Lug, nopțile sînt calde, și totuși răcoroase. Stelele sînt joase și neliniștite, legate toate parcă printr-un luciu tremurător. Stînd la fereastră, Fatima privește noaptea. Ea poartă în toată ființa ei o forță calmă, neînfrîntă și dulce, și-și simte fiecare parte a trupului ca pe-un izvor de forță și de încîntare: picioarele, coapsele, brațele, gîtul și mai ales pieptul. Sînii ei plini, grei și totuși învolți, ating cu sfîrcurile oblonul de lemn al ferestrei. Și, în locul acela, ea simte cum toată colina, cu tot ce se află pe ea, case,

acareturi, pășuni, respiră cald, adînc, egal, și se înalță și se coboară, laolaltă cu cerul luminos și cu întinderea aceea întunecată. Împins de respirația aceasta, oblonul de lemn coboară și urcă, urcă și coboară, îi atinge sfîrcurile sînilor, îi lasă și se duce undeva, departe, se reîntoarce și-i atinge iar, apoi coboară și, din nou, se depărtează ; și tot mereu așa, rînd pe rînd.

Da, lumea e mare, lumea e uriașă, și tot așa e și ziua, cînd valea Vișegradului freamătă de arșiță și cînd aproape că auzi cum se coc grînele care o acoperă, cînd orășelul e pe de-a-ntregul alb, împrăștiat în jurul rîului verde și împrejmuit de linia dreaptă a podului și de crestele negre ale munților. Dar noaptea, numai noaptea, cînd bolta cerului învie și se învăpăiază, ies la iveală nemărginirea și puterea uriașă a lumii ăsteia în care omul viu se pierde și nu mai poate ști nici despre sine, nici despre ținta către care a plecat, nici ce vrea și nici ce trebuie să facă. Doar atunci se trăiește adevărat, senin și îndelung ; atunci nu există cuvinte care să te lege din greu pe toată viața, nici făgăduieli aducătoare de moarte, nici fapte fără ieșire, cu soroc apropiat, care se scurge și se irosește nemilos, avînd moartea sau rușinea la capăt, ca singură scăpare. Da, atunci nu e ca în viața de ziuă în care ce-ai spus o dată rămîne de neschimbat și ce-ai făgăduit trebuie îndeplinit. Aici totul e liber, nemărginit, fără nume și mut.

Apoi se aude, de undeva, de jos, venind, ca din depărtare, o voce grea, adîncă și înecată :

— Aaah, kh, kh, kh ! Aaah, khkhkh !

E Avd-aga, care, în odaia lui, se luptă cu tusea de noapte.

Iar Fatima nu numai că-i recunoaște vocea, dar îl și vede aievea pe tatăl ei cum stă și fumează, chinuit de tuse și nesomn. I se pare că-i vede ochii mari, întunecați, cunoscuți ca un locșor drag, ochi aidoma cu ai ei, doar ceva mai umbriți de bătrînețe și scăldați de-un luciu înlăcrimat și zîmbitor, ochi în care a citit pentru prima oară că soarta ei este fără scă-

pare, în ziua cînd i s-a spus că fusese făgăduită lui Hamzici și că trebuie să se pregătească pînă într-o lună de zile.

— Kkha, kha, kha, kha!

Încîntarea pe care o simțea adineauri în fața frumuseții nopții și a măreției lumii s-a stins. Respirația îmbălsămată a pămîntului s-a oprit. Sînii fetei s-au crispat, ca într-o încleștare neașteptată. Stelele și spațiul pier. N-a mai rămas decît soarta, soarta ei fără scăpare, năprasnică, în ajunul împlinirii, înfăptuindu-se o dată cu scurgerea timpului, în tăcerea, în neclintirea și în golul care rămîne după toate lucrurile.

De jos, tusea lui Avd-aga răsună înfundat.

Da, și Fatima îl aude, și-l vede, de parcă ar fi aici, în fața ei.

E dragul, unicul, puternicul ei tată, de care se simte legată, de nedespărțit, de cînd se știe pe lume. Și chiar tusea asta grea, zguduitoare, o simte în pieptu-i. Nici vorbă, gura lui a spus *da* la ceea ce Fatima spusese *nu*. Dar în toate fata e una cu el, chiar și în asta. Și *da*-ul lui îl simte ca pe al ei (la fel ca pe *nu*-ul ei). De aceea soarta îi e năprasnică, neobișnuită, în ajun de-a se îndeplini și dacă Fatima nu vede nici o scăpare e fiindcă scăpare nu există. Din pricina *da*-ului rostit de tată, care o leagă la fel ca propriul ei *nu,* Fatima va trebui să treacă prin fața cadiului, cu fiul lui Mustai-bei, fiindcă nu se poate ca Avd-aga să-și calce făgăduiala. Dar ea știe de asemenea, la fel de bine și de sigur, că, după aceea, nu poate să pună piciorul la Nezuke, căci altfel ar însemna că-și calcă ea cuvîntul. Și e cu neputință, fiindcă și cuvîntul ei e al unuia din neamul Osmanagicilor. Acolo, la punctul mort dintre *nu*-ul ei și *da*-ul tatălui, între Veli Lug și Nezuke, la punctul cel mai de nedezlegat, trebuie găsită dezlegarea. Acolo se gîndește Fatima acum. Nu la întinderile lumii ăsteia largi și bogate, nici măcar la întregul drum dintre Veli Lug și Nezuke, ci la bucățica de drum îngrozitoare dintre locul unde cadiul o va cununa cu

fiul lui Mustai-bei, și capătul podului, unde povîrnișul pietros coboară pe poteca îngustă dinspre Nezuke, pe care ea nu va pune piciorul, în privința asta nu încape îndoială. Fîșia asta de drum, gîndul ei o străbate neîncetat, de la un capăt la altul, așa cum fuge suveica prin țesătură. De la cadiu, străbătînd jumătate din centrul orășelului, apoi piața, pînă la capătul podului ; iar de acolo, ca și cum ar fi dat cu ochii de prăpastie, se reîntoarce îndată pe pod, prin piață, străbate centrul orașului, pînă la cadiu. Și mereu așa : cînd înainte, cînd înapoi ! Acolo i se țese soarta.

Și gîndul, care nici nu și-l putea opri, nici nu găsea scăpare, îi zăbovește cel mai adesea pe „kapia", pe sofaua de piatră frumoasă și luminoasă, unde oamenii stau la taifas și flăcăii cîntă, sofaua sub care vuiește rîul verde, năvalnic și adînc. Apoi, îngrozită de scăparea astfel întrezărită, mintea îi zboară din nou, ca împinsă de blestem, de la un capăt al drumului la celălalt, și, negăsind altă ieșire, se oprește din nou pe „kapia". Noapte de noapte, închipuirea i se oprește tot mai des aici și zăbovește tot mai mult. Și numai gîndul la ziua cînd va trebui cu adevărat să străbată drumul acela, nu doar așa, în minte, gîndul la ziua cînd va trebui să găsească o scăpare înainte de a ajunge la capătul podului cuprinde în el toată grozăvia morții, toată josnicia unei vieți veștejite de rușine. Așa, neputincioasă și părăsită cum e, i se pare că însăși grozăvia acestei idei ar trebui să îndepărteze sau măcar să amîne ziua aceea.

Dar zilele trec, nici repede și nici încet, ci egale și de neînlăturat, și cu ele sosește și ziua nunții.

În ultima joi a lunii august (ziua hotărîtă) Hamzicii veniră, călare, să ia mireasa. Acoperită de feregeaua nouă și grea, asemenea unui scut, Fatima fu așezată pe-un cal și pornită spre orășel. În același timp, în ogradă se încărcau lăzile cu zestrea fetei. La judecătorie, cadiul săvîrși legămîntul căsătoriei. Astfel, a fost respectat cuvîntul prin care Avd-aga își

dăduse fiica după fiul lui Mustai-bei. Apoi alaiul porni pe drumul spre Nezuke, unde fusese pregătită petrecerea de nuntă.

Străbătură jumătate din piața orășelului, adică o parte din drumul acela fără scăpare, pe care Fatima îl străbătuse de-atîtea ori în gînd. Drumul e, ca de obicei, așa cum îl știe, aproape mai ușor de trecut decît în gînd. Nici stele, nici întinderi, nici tusea înăbușită a tatălui, nici dorința ca timpul să se scurgă mai repede sau mai încet. Cînd ajunseră la pod, Fatima își simți, o dată mai mult, ca în nopțile acelea de vară, cînd sta la fereastră, fiecare părticică a trupului ei, puternic și distinct, mai ales pieptul, ușor crispat, ca într-o carapace. Iată. Ajunseră pe „kapia". Așa cum făcuse de-atîtea ori în nopțile dinainte, mireasa se aplecă și-i ceru în șoaptă celui mai tînăr dintre frații ei, care călărea alături, să-i scurteze puțin scările șeii, fiindcă se apropiau de povîrnișul unde cobori de pe pod ca să apuci pe drumul pietros ce duce la Nezuke. Mai întîi se opriră ei doi, apoi, ceva mai departe, și ceilalți nuntași, călări.

Popasul n-avea în el nimic neobișnuit. Nu era nici pentru prima, nici pentru ultima oară cînd alaiul unei nunți se oprea pe „kapia". Pînă ce fratele să descalece, să dea ocol bidiviului și să-și înfășoare dîrlogii pe braț, Fatima își mînă calul ei pînă la marginea podului, puse piciorul drept pe parapetul de piatră, și se înălță în șa ; ușoară ca o pasăre înaripată, trecu pe deasupra parapetului și se zvîrli, de sus, în apele care vîjîiau sub pod. Frate-său se repezi după ea și se întinse cît era de lung pe parapet, atinse cu mîna, din zbor, feregeaua desfăcută, dar nu putu s-o oprească. Ceilalți nuntași săriră și ei de pe cai, scoțînd cele mai neauzite strigăte de uimire și rămaseră de-a lungul parapetului de piatră, în atitudini ciudate, ca încremeniți.

În aceeași zi, către seară, căzu o ploaie năvalnică și neobișnuit de rece pentru luna lui august. Drina se umflă și se tulbură. A doua zi, vîltoarea gălbuie zvîrli trupul mort al Fatimei în vadul de lîngă Ka-

lata. Acolo îl zări un pescar și plecă de îndată să dea de veste *mulazimului*[1]. Peste puțin timp, sosiră la fața locului mulazimul împreună cu *muktarul*[2] și cu Salko Chioru. Fiindcă de la asemenea întîmplări Chioru nu lipsește niciodată.

Trupul miresei zăcea în nisipul moale și jilav. Valurile îl udau și, din cînd în cînd, îl acopereau de tot cu apa lor tulbure. Feregeaua nouă, din țesătură neagră, pe care apa nu izbutise s-o fure, se răsucise şi i se trăsese peste cap; astfel, amestecată cu părul des și lung, alcătuia o grămăjoară ciudată și neagră, lîngă trupul alb și minunat al fetei, de pe care vîltoarea sfîșiase și smulsese rochia subțire de mireasă. Încruntați, cu fălcile strînse, Chiorul și pescarul intrară în vad, prinseră fata goală și, cu mare grijă și sfială, de parc-ar fi fost vie, o scoaseră din nisipul îmbibat de apă în care începuse să se afunde, o duseră pe mal și o acoperiră de îndată cu feregeaua udă și plină de mîl.

În aceeași zi, înecata fu îngropată în cimitirul turcesc cel mai apropiat, pe malul înalt, la poalele colinei pe care se ridică Veli Lug. Iar către seară, sumedenie de pierde-vară se strînseră la cafenea, în jurul pescarului și al Chiorului, mînați de aceeași curiozitate bolnăvicioasă și dezgustătoare ce-i stăpînește îndeosebi pe oamenii a căror viață e goală, lipsită de orice frumusețe și săracă în emoții și întîmplări. Zadarnic însă îi îndopară pe cei doi cu rachiu și le dăruiră tutun, cu nădejdea să afle ceva de la ei despre trupul moartei și despre înmormîntare. Zadarnic! Nici chiar rachiul nu putu să le dezlege limbile. Și nici măcar Chioru nu suflă o vorbă. Fuma într-una și se uita cu singurul lui ochi, holbat și strălucitor, la fumul pe care, suflîndu-l puternic, îl alunga cît mai departe cu putință. Ei doi, Chioru și pescarul, cătau din cînd în cînd unul la altul, își ridicau tăcuți cinzecile, amîndoi o dată, ca și cum ar fi ciocnit pe nevăzute, și le sorbeau, pe nerăsuflate.

---

[1] Ispravnic. (Turc.)

[2] Starostele mahalalei. (Turc.)

Așa s-a petrecut pe „kapia“ întîmplarea aceasta neobișnuită și nemaipomenită. Veli Lug n-a coborît la Nezuke, și Fatima, fiica lui Avd-aga, n-a devenit nevasta lui Hamzici.

Avd-aga Osmanagici nu s-a mai coborît de-atunci în orășel. A murit în iarna aceluiași an, înecat de tuse, fără să rostească niciodată și în fața nimănui vreun cuvînt despre jalea care îl ucidea.

În primăvara următoare, Mustai-bei Hamzici și-a însurat feciorul cu o altă fată, de la Brankovici.

Oamenii au mai vorbit un timp despre întîmplare, apoi au început s-o uite. Și n-a rămas decît un cîntec, despre Fatima, a cărei frumusețe și înțelepciune străluceau mai presus de toate, de parcă ar fi fost nemuritoare.

IX

La vreo șaptezeci de ani după răscoala lui Karageorge se porni iar război în Serbia şi ţinuturile de la graniță răspunseră de îndată cu o răscoală.

Și iar fură arse casele turcești și sîrbești pe înălţimile de la Jlieb, Gostilie, Trncici și Veletovo. Pentru prima oară după atîţia ani se iviră iar pe „kapia", în zorii zilei, capetele tăiate ale sîrbilor uciși. Erau capete de țărani, slăbănoage, cu părul tuns scurt şi cu cefele turtite, cu fețe osoase și mustăți lungi; ai fi jurat că sînt aceleași care zăcuseră în pari cu șaptezeci de ani în urmă. Dar toate acestea nu durară mult. De cum luă sfîrșit războiul dintre Turcia şi Serbia [1], oamenii se potoliră. Adevărat, era o amăgire de pace, o pace sub care se ascundeau numeroase temeri, glasuri mînioase şi șoapte îngrijorate. Se vorbea din ce în ce mai sigur și mai deschis despre intrarea oștirii austriece în Bosnia. La începutul verii lui 1878, trecură prin orășel unități ale armatei turcești, în marș de la Sarajevo la Priboi. Atunci se statornici ideea că sultanul avea să predea Bosnia fără împotrivire. Cîteva familii se pregătiră să se refugieze în

[1] Se referă la războiul ruso-turc din 1876—1877, care a izbucnit ca urmare a avîntului mişcării de eliberare naţională şi a ascuţirii contradicţiilor internaţionale în Orientul apropiat. La acest război a participat şi ţara noastră, şi Serbia; ambele au dobîndit independenţa.

Sandjak[1]. Printre ele, erau unele care cu treisprezece ani în urmă se refugiaseră de la Ujițe, nevrînd să trăiască sub stăpînirea sîrbă, și acum se pregăteau din nou să fugă, de-o altă stăpînire creștină. Dar cei mai mulți rămaseră, așteptînd desfășurarea evenimentelor, pradă unei nedumeriri chinuitoare și prefăcîndu-se nepăsători.

Pe la începutul lui iulie, sosi muftiul din Plevlie, însoțit doar de cîțiva oameni, dar cu hotărîrea neclintită de-a pune la cale în Bosnia rezistența împotriva austriecilor. Înalta față bisericească, om serios, bălan la chip și liniștit la înfățișare, dar cu o fire înflăcărată, se așeză pe „kapia" și-i adună acolo, în minunata zi de vară, pe cei mai de vază turci din orășel, străduindu-se să-i însuflețească la lupta împotriva austriecilor. Îi încredința că grosul oștirii turcești, la nevoie chiar nedînd ascultare ordinelor oficiale, avea să rămînă locului și să lupte laolaltă cu poporul împotriva noului năvălitor, și-i chema pe toți tinerii să se alăture de îndată lui și să-i trimită cît mai multe merinde la Sarajevo. Muftiul știa bine că locuitorilor din Vișegrad nu le mersese niciodată faima de războinici înflăcărați și că le plăcea mai mult să trăiască nebunește decît să moară nebunește, dar îl uimi, totuși, răceala și chiar nepăsarea de care se izbi. Neputînd rămîne mai mult, muftiul îi amenință cu judecata poporului și cu mînia cerească, și-l lăsă pe ajutorul său, Osman Karamanlîi-efendi, să le arate mai departe turcilor din Vișegrad că spre binele lor trebuiau să ia parte la răscoala generală.

În timpul discuțiilor cu muftiul, cel mai îndărătnic dintre toți se arătă a fi Ali-hogea Mutevelici. Familia lui era una dintre cele mai vechi și mai de vază din orășel. Mutevelicilor le mersese faima nu pentru avuția lor, ci pentru cinstea și firea lor deschisă. De totdeauna ei trecuseră drept oameni încăpățînați, dar dușmani ai corupției, ai fricii, ai lingușirii și ai tuturor celorlalte mijloace și imbolduri josnice. Mai bine

[1] Ținut din sud-vestul Iugoslaviei, care după războiul din 1877 a rămas încă sub jugul turcesc.

de două sute de ani, cel mai în vîrstă din familia Mutevelicilor fusese îngrijitorul, păzitorul și mînuitorul daniilor pioase lăsate de Mehmet-pașa orășelului. Ei avuseseră în grijă, de asemenea, vestitul caravanserai din piatră, aflat lîngă pod. Am văzut cum, după pierderea Ungariei, hanul fusese văduvit de veniturile care-i îngăduiau să se întrețină și cum, datorită împrejurărilor de mai apoi, devenise o ruină, rămînînd din ctitoria vizirului doar podul, ca un bun pentru folosința tuturor, fără nevoie de întreținere și neaducător de venituri. Iar numele de familie al Mutevelicilor le-a rămas ca un fel de cinstire pentru funcția pe care au avut-o atîta amar de vreme. Slujba lor, de fapt, n-o mai îndeplineau încă de pe cînd Daud-hogea fusese învins în lupta pentru păstrarea hanului ; dar le rămăsese mîndria și, o dată cu ea, obiceiul înnăscut de a se socoti pe ei, pe cei din familia Mutevelici, înaintea oricui pe lume, chemați să aibă grijă de pod și răspunzători oarecum de soarta lui, fiindcă podul, măcar din punct de vedere arhitectural, făcuse parte integrantă din marea și frumoasa danie în fruntea căreia se aflau ei și care se năruise și pierise atît de jalnic. Și se mai păstra în familia lor un obicei, din vremuri străvechi : la fiecare generație, cel puțin unul dintre Mutevelici învăța carte și devenea față bisericească. Acum, îl aveau din neamul lor pe Ali-hogea. Altminteri Mutevelicii se împuținaseră de tot și ca număr, și ca avere. Mai stăpîneau doar cîțiva iobagi și o dugheană pe care o țineau din moși-strămoși în tîrg, la locul cel mai bun, chiar în piața de lîngă pod. Doi dintre frații mai mari ai lui Ali-hogea muriseră în războaie, unul în Rusia, celălalt în Muntenegru.

Ali-hogea era încă tînăr, vioi, zîmbitor și plin de vlagă. Ca un adevărat Mutevelici ce se afla, își avea totdeauna, în toate problemele, o părere a lui pe care și-o apăra cu dîrzenie și încăpățînare, pînă la capăt. Din pricina firii lui deschise și a încăpățînării dovedite cu orice prilej, se certa adeseori cu fețele bisericești din orășel și cu mai-marii lui. Ali-hogea

avea numele și cinul de hoge, dar nu îndeplinea nici o funcție, și titlul nu-i aducea nici un venit. Ca să poată fi cît mai puțin la cheremul altora, își vedea singur de dugheana rămasă de la taică-său.

Ali-hogea, asemenea celor mai mulți musulmani din Vișegrad, era împotriva ideii unei împotriviri armate. În ce-l privea, nu putea fi vorba nici de frică, nici de slăbire a credinței. Și el ura tot atît pe cît ura muftiul sau oricare altul dintre răsculați stăpînirea străină și creștină care venea, și tot ce putea să aducă ea. Dar, văzînd că sultanul lasă cu adevărat Bosnia în mîinile nemților și, cunoscîndu-și compatrioții, era împotriva unei rezistențe populare neorganizate, care nu putea să fie urmată decît de înfrîngerea și năpasta cea mai îngrozitoare. Iar o dată ce-și statornici în minte gîndul acesta, îl înfățișă fără ocol și îl apără din toate puterile. Și de data aceasta, el puse tot soiul de întrebări meșteșugite și făcu observații pline de finețe, care, îndeosebi, îl descumpăniră pe muftiu. Astfel, fără să vrea, Ali-hogea întreținea printre locuitorii Vișegradului, care oricum nu erau prea grăbiți să pornească la luptă și nici prea înclinați pentru jertfă, spiritul unei împotriviri deschise față de gîndurile războinice ale muftiului.

Cînd Osman Karamanlîi-efendi rămase ca să ducă mai departe discuțiile cu turcii din Vișegrad, se lovi și el de împotrivirea lui Ali-hogea. Iar cei cîțiva bei și agale care își înghițeau cuvintele și-și măsurau frazele — deși în sinea lor erau pe deplin încredințați că Ali-hogea are dreptate — îl lăsau pe cinstitul și înflăcăratul hoge să-și spună părerea și să se certe cu Karamanlîi.

Turcii cei mai de vază din Vișegrad ședeau roată, către seară, pe „kapia“, cu picioarele ghemuite sub ei, orînduiți după cinul fiecăruia. Iată-l pe Osman-efendi, înalt și palid. Fiecare mușchi de pe fața lui e nefiresc de întins, ochii îi licăresc, fruntea și obrajii îi sînt plini de cicatrice, ca la epileptici. Față în față cu el, stă în picioare Ali-hogea, rumen, mărunțel și totuși impunător. Cu capul înfierbîntat și cu vocea șuierătoare, el pune mereu alte întrebări. Care sînt

forțele? Ce obiectiv au? Ce-o să se întîmple în caz de înfrîngere? Pedanteria rece, aproape răutăcioasă, cu care discută hogea, ascunde doar îngrijorarea și amărăciunea pricinuite de superioritatea creștinilor și de slăbiciunea vădită şi talmeș-balmeșul care domnesc la turci. Dar înflăcăratul și sumbrul Osman-efendi nu e omul care să poată observa și înțelege asemenea lucruri. Fire nestăpînită și brutală, fanatic cu nervi bolnavi, el își pierde ușor răbdarea și cumpătul şi se repede la fiecare semn de îndoială sau de șovăire de parc-ar avea în față un neamț. Hogea ăsta îl scoate din sărite, așa că-i răspunde cu mînie stăpînită, doar prin generalități și vorbe mari. Ostașii se duc încotro trebuie și cu ce mijloace au. Lucrul de căpetenie e ca dușmanul să nu fie lăsat să intre în țară, fără luptă, și cine pune multe întrebări întîrzie izbînda și-l ajută pe dușman. Pînă la urmă, peste măsură de înfuriat, Osman-efendi răspunde cu un dispreț aproape vădit la fiecare întrebare pusă de hoge: „A venit vremea să murim“, „Vrem să ne dăm capetele“, „Vom pieri toți, pînă la unul.“

— Va să zică așa! îl întrerupse hogea. Și eu care credeam că vreți să-i goniți pe nemți din Bosnia și că de-aia ne adunați! Păi, dacă e vorba să murim, știm și noi să murim, efendi, chiar și fără tine. Nimic nu-i mai ușor decît să mori.

— Văd că tu nu prea ai chef să mori, i-o reteză scurt Karamanlîi.

— Eu, în schimb, văd că tu ai chef, îi răspunse hogea, răspicat, numai că nu pricep de ce-ți cauți tovarăși pentru sminteala asta.

Apoi ajunseră de la vorbe liniștite la ceartă adevărată, și Osman-efendi îl făcu pe Ali-hogea ghiaur spurcat și trădător, dintre cei cărora trebuie să li se reteze scăfîrliile, ca și ghiaurilor spurcați, aici, pe „kapia“, iar hogea nu conteni în a tăia firul în patru și a cere aprig lămuriri și dovezi, ca și cum nu i-ar fi auzit amenințările și ocara.

Zău, cu greu s-ar fi găsit doi oameni mai nepotriviți și făcuți să se înțeleagă mai anevoie! Nu te puteai aștepta de la ei decît să încîlcească și mai rău

treburile și să stîrnească și mai mare vrajbă. Dureros lucru, firește, dar de neschimbat, fiindcă în clipele cînd o mulțime omenească e zguduită și cînd se iscă prefaceri mari și de neînlăturat, oamenii de felul ăsta ies uneori în frunte și conduc treburile de-a-ndoaselea, ori pe un drum greșit. De altminteri, ăsta e un semn al vremurilor tulburi.

Totuși, beilor și agalelor cearta le-a prins bine, fiindcă așa participarea lor la răscoală n-a fost hotărîtă, și nici n-au fost siliți să-și spună neîntîrziat părerea. Fierbînd de mînie și amenințînd în gura mare, Osman-efendi a plecat a doua zi cu cîțiva dintre oamenii lui, pe urmele muftiului, spre Sarajevo.

Veștile care sosiră în luna aceea îi întăreau tot mai mult pe bei și pe agale în părerea lor, că lucrul cel mai bun e să-ți păzești orășelul și casa ta.

Pe la jumătatea lui august, austriecii intrară în Sarajevo. Puțin după aceea avu loc nefericita luptă de la Glasinaț. Ea a însemnat totodată și sfîrșitul oricărui fel de împotrivire. De-a lungul drumului stîncos de pe Lieska, prin Okoliște, începură să coboare în orășel resturile detașamentelor turcești, învinse. Veneau de-a valma ostași din armata regulată care, în ciuda ordinului sultanului, luaseră parte, pe pielea lor, la lupta de rezistență, și răsculați de prin partea locului. Ostașii se mulțumeau doar să ceară pîine și apă și să întrebe încotro e drumul spre Uvaț, dar răsculații erau oameni îndîrjiți și războinici, nepotoliți de înfrîngere. Innegriți, prăfuiți și rupți, ei răspundeau răstit la întrebările turcilor pașnici din Vișegrad și se pregăteau să sape tranșee și să apere trecerea Drinei și podul.

Și, o dată mai mult, a dovedit Ali-hogea ce poate: neîncetat și netinînd seama de nimeni, el arăta că orășelul nu e în stare să se apere și că apărarea n-avea nici un rost de vreme ce neamțul a și încercuit Bosnia, de la un capăt la altul. Răsculații știau și ei asta, dar nu voiau s-o recunoască, fiindcă îi scoteau din sărite și-i înfuriau oamenii aceștia curățel îmbrăcați, bine hrăniți, care își păstraseră neatinse casele și ogoarele, ferindu-se cu istețime și cu lașitate de

răscoală și de luptă. Tocmai atunci se ivi din nou Osman Karamanlîi-efendi, ca un ieșit din minți, și mai palid, și mai slab, și mai bătăios, și mai năvalnic decît înainte. Osman-efendi era unul din oamenii pentru care nu există înfrîngere. Nu vorbea decît de rezistență, pretutindeni și cu orice preț, și-i da zor cu nevoia de a muri. În fața rîvnei lui turbate, toți se fereau și se trăgeau deoparte, în afară de Ali-hogea. El îi dovedi bătăiosului Osman-efendi, fără pic de răutate, rece și fățiș, că răscoalei i se întîmplase ce-i prorocise el, cu o lună în urmă, chiar pe „kapia". Îl sfătui să plece cît mai repede cu putință, împreună cu oamenii lui, spre Plevlie, ca să nu facă din rău mai rău. Hogea era acum mai puțin certăreț și se purta cu grijă îndurerată și cu înduioșare față de Karamanlîi, de parcă l-ar fi crezut bolnav. Căci, în adîncul sufletului, deși părea plin de-atîta vigoare, hogea era adînc mîhnit din pricina apropiatei năpaste. Era nenorocit și întristat așa cum poate fi numai un musulman adevărat cînd vede cum se apropie fără milă o putere străină căreia, știe el, bătrîna rînduială islamică n-o să i se poată împotrivi multă vreme. În vorbele lui răzbătea, fără voie, această mîhnire tainică.

La toate ocările lui Osman Karamanlîi, el răspundea aproape cu tristețe.

— Crezi tu, efendi, că mie îmi e ușor să stau aici, viu, și să-l văd pe neamț în țara mea ? Parcă noi n-am înțelege ce ne așteaptă și ce vremuri vin... Știm și noi ce ne doare și ce pierdem ; o știm prea bine. Dacă ai de gînd să ne-o mai spui și tu, apăi nu era nevoie să mai vii încă o dată și, pe Allah, degeaba te-ai mai pornit din Plevlie încoace. Căci socotelile astea nu le pricepi, văd eu bine. Dacă le-ai pricepe, n-ai fi făcut ce-ai făcut și n-ai vorbi așa cum vorbești. E o năpastă mai mare decît îți închipui tu, efendi dragă ; leacul, eu nu îl cunosc, dar știu că nu se află în povețele tale.

Osman-efendi însă era surd la tot ce nu răspundea patimii sale adînci și sincere de a lupta, și-l ura pe hogea ăsta ca pe neamțul împotriva căruia se ridi-

case. Așa se întîmplă cîteodată: cînd dușmanul, mai puternic și mai numeros, se apropie, în ajunul marilor înfrîngeri, în poporul osîndit se iscă uri fratricide și tulburări lăuntrice. Nemaigăsind cuvinte de ocară noi, Osman-efendi îl numea într-una pe Ali-hogea trădător şi-l sfătuia în batjocură să se boteze, pînă nu vin nemții.

— Nu mi s-au botezat nici strămoșii, și nici eu n-o să mă botez. Eu, efendi, nu vreau să mă las botezat de-un neamț, nici să mă las tîrît în luptă de-un neghiob, îi răspunse hogea liniștit.

Toți turcii mai cu vază din Vișegrad erau de aceeași părere cu Ali-hogea, dar nu toți găseau nimerit s-o spună, sau, în orice caz, n-ar fi spus-o atît de nemilos și de fățiș. Se temeau ei de austriecii care veneau, dar se temeau și de Karamanlîi, care, cu oamenii săi, pusese stăpînire pe orășel. De aceea se închideau în case ori se retrăgeau pe moșioarele dinafara orașului, și cînd nu se puteau feri de întîlnirea cu Karamanlîi și cu oamenii lui, atunci priveau într-o parte și vorbeau cu două înțelesuri, căutînd mijlocul cel mai nimerit și calea cea mai potrivită să scape.

Pe micul podiș din fața ruinelor caravanseraiului, Karamanlîi ținea adunări nesfîrșite, de dimineață pînă seara. Aici sosea și de-aici pleca într-una o mulțime pestriță: oameni de-ai lui Karamanlîi, sau alții care veneau, întîmplător, să-l roage ceva pe noul stăpîn al orășelului, sau trecători pe care cei răsculați îi aduceau mai mult sau mai puțin cu sila ca să-l asculte pe mai-marele lor. Iar Karamanlîi vorbea și vorbea, neîncetat. Și cînd îi spunea cîte ceva unuia, țipa de parcă le-ar fi vorbit la sute de oameni. Era și mai palid, își rotea necontenit ochii al căror alb bătea din ce în ce mai mult în galben, iar în colțurile gurii i se îngrămădea o spumă albă. Unul dintre localnici îi vorbi despre credința populară musulmană privitoare la șeicul Turkania, mort aici, în vremuri străvechi, pe cînd oprea oștirile ghiaure să treacă Drina și care acum se odihnește în mormîntul lui, pe malul celălalt, chiar deasupra podului, dar el se va scula, fără îndoială, în clipa cînd primul ostaș ghiaur

va pune piciorul pe pod. Karamanlîi se legă imediat, cu patimă, nebunește, de credința aceasta, înfățișînd-o oamenilor ca pe un ajutor neașteptat și adevărat:

— Fraților, podul ăsta este danie pioasă a vizirului. E scris că puterea ghiaură nu poate să-l treacă. Nu-l apărăm numai noi, ci și „*el*“, pe care nici plumbul nu-l atinge, nici sabia nu-l taie. La venirea dușmanului, *el* se va ridica din mormînt, va sta drept în mijlocul podului și-și va desface brațele, iar nemților, cînd îl vor vedea, li se vor muia genunchii, li se va veșteji inima în ei fără de veste și se vor îngrozi într-atît, încît nici nu vor mai putea să fugă. Fraților turci, nu vă împrăștiați, veniți cu mine pe pod!

Așa striga Karamanlîi în fața mulțimii adunate. Țeapăn, în minteanul lui negru și învechit, cu brațele desfăcute larg, arăta cum va sta „*el*“, și semăna cu o cruce înaltă, neagră și subțire, cu un fes în vîrf.

Toate astea le știau turcii din Vișegrad mai bine chiar decît Karamanlîi, fiindcă fiecare dintre ei auzise și istorisise în copilărie de nenumărate ori povestea despre șeicul Turkania, dar nu vădeau nici cea mai mică dorință să-și amestece viața cu poveștile și să pună temei pe ajutorul morților acolo unde nici o ființă vie nu-i mai putea scăpa. Ali-hogea, care nu se îndepărta de lîngă dugheana lui, dar afla de la oameni tot ce se vorbește și se întîmplă în fața hanului de piatră, clătina doar, trist și compătimitor, din cap.

— Știam eu că neghiobul ăsta n-o să-i lase în pace nici pe vii și nici pe morți. *Allah selamed olsun* — Allah să ne-ajute!

Iar Karamanlîi, neputincios față de dușmanul real, își revărsa mînia pe Ali-hogea. Amenința, zbiera și se jura că înainte de-a fi silit să părăsească orășelul îl va țintui pe căpățînosul de hoge pe „kapia“, ca pe un viezure, să-i aștepte așa pe nemții împotriva cărora n-a vrut să lupte și nici pe alții nu i-a lăsat s-o facă.

Toată cearta asta au întrerupt-o austriecii, cînd s-au ivit la poalele muntelui Lieska. Se văzu atunci că, într-adevăr, orășelul nu se putea apăra. Karamanlîi părăsi ultimul Vișegradul, lăsînd pe micul podiș din fața caravanseraiului amîndouă tunurile de

tuci pe care le cărase pînă acolo. Dar, înainte de-a se retrage, își duse la îndeplinire amenințarea: porunci unuia dintre oamenii săi, un potcovar înalt cît un munte și cu creier de păsărică, să-l lege pe Ali-hogea, și așa, legat, să-i țintuiască urechea dreaptă de grinda de stejar care mai rămăsese din reduta de odinioară, prinsă între două trepte de piatră, pe „kapia".

În învălmășeala și spaima care năpădiseră piața orășelului, auziră cu toții porunca asta rostită cu glas tare, dar nu-i trăsni prin minte nimănui că va trebui dusă la îndeplinire întocmai cum fusese dată. Cîte nu se spun, și cîte vorbe mari și ocări usturătoare nu se aud în astfel de împrejurări! Așa și acum. Mai întîi de toate, lucrul părea de necrezut. Mai degrabă trebuia socotit drept o amenințare, o jignire, sau ceva de soiul ăsta. Nici Ali-hogea nu-l luă în serios. Și fierarul însuși, căruia i se poruncise să-l îndeplinească și care meșterea ceva la tunuri, părea că șovăie și că stă pe gînduri. Dar vorba că hogea trebuia țintuit pe „kapia" fusese aruncată și mințile acestea tulburate și amărîte cîntăreau acum sorții și putința înfăptuirii sau neînfăptuirii unei asemenea crime. O să se înfăptuiască... n-o să se înfăptuiască... Mai întîi, porunca li se păru celor mai mulți așa cum și era de fapt, adică fără nici un rost, mîrșavă și cu neputință de îndeplinit. Dar în clipele acelea de neliniște, ceva trebuia înfăptuit, ceva mare, neobișnuit, și ăsta era singurul lucru care putea fi făcut. N-o să fie înfăptuit... O să fie înfăptuit! Gîndul ăsta prindea tot mai mult temei și devenea, cu fiecare clipă, cu fiecare mișcare, tot mai cu putință și mai firesc. De ce să nu fie? Doi inși l-au și apucat pe hogea, care de altfel nici nu prea se apără. Îi leagă mîinile la spate. Toate astea sînt încă departe de actul atît de groaznic și de nebunesc. Dar se apropie, din ce în ce mai mult. Potcovarul, ca și cum s-ar fi rușinat deodată de slăbiciunea și de șovăiala lui, își scoate, nu se știe de unde, ciocanul cu care a meșterit pînă mai adineauri la tunuri. Gîndul că nemții și ajunseseră acolo, că se aflau doar la o jumătate de oră de mers

îi dădu potcovarului tăria și curajul să îndeplinească porunca pînă la capăt. Și tot din gîndul ăsta chinuitor își trăgea hogea nepăsarea sfidătoare față de orice și chiar față de osînda nedreaptă, nebunească și mîrșavă la care era supus.

Și astfel, în cîteva clipe, se întîmplă ceea ce în fiecare dintre clipele acelea, luate în parte, părea cu neputință și de necrezut. Nimeni nu socoti fapta drept bună sau cu putință de săvîrșit, și totuși, fiecare, cît de puțin, luă parte la ducerea lui Ali-hogea pe pod și la țintuirea urechii lui drepte în rămășița de grindă de pe „kapia". Iar cînd se risipiră cu toții în fața nemților care coborau spre orășel, hogea rămase în poziția aceea neobișnuită, chinuitoare și caraghioasă, osîndit să stea în genunchi, fără să se clintească, fiindcă cea mai mică mișcare îi pricinuia dureri și amenința să-i smulgă urechea, care i se părea grea și mare cît un munte. Țipa, dar nu se găsea nimeni să-l audă și să-l scape din starea aceea cumplită, căci tot ce era suflet viu se pitise prin case sau se risipise prin sate de teama și a nemților care soseau, și a răsculaților care băteau în retragere. Orașul părea fără viață și podul pustiu, ca și cum moartea ar fi șters totul. Nu mai e nimeni să-l ajute : Ali-hogea stă singur, nemișcat și ghemuit, pe „kapia", cu obrazul lipit de grindă, gemînd de durere. Dar chiar în starea asta își frămîntă mintea și caută noi dovezi împotriva lui Karamanlîi.

Austriecii se apropiau încet. Avangărzile lor văzură, de pe celălalt mal, în fața caravanseraiului, lîngă pod, cele două tunuri și se opriră de îndată ca să-și aștepte tunurile lor de munte. Spre prînz, zvîrliră dintr-o pădurice, asupra caravanseraiului părăsit, cîteva obuze pricinuind pagube hanului care și așa abia se mai ținea pe temeliile lui și sparseră zăbrelele acelea neobișnuit de frumoase, așezate la ferestre și tăiate dintr-o singură bucată de piatră moale. Abia cînd nimeriră și dădură peste cap amîndouă tunurile turcești, văzînd că sînt lăsate în voia soartei și că nimeni nu răspunde, nemții încetară focul și începură să se apropie, cu mare grijă, de pod și de orășel.

Niște honvezi unguri ajunseră pe „kapia", pășind încet și ținînd puștile în poziție de tragere. Dar se opriră uluiți cînd dădură cu ochii de hogea ghemuit acolo. Iar bietul hoge, de teama obuzelor care îi treceau șuierînd pe deasupra capului, uitase pentru o clipă durerea ce i-o pricinuia urechea țintuită. Cînd îi văzu pe ostașii dușmani cu puștile ațintite înainte, hogea începu să geamă dureros și prelung, socotind că limba asta o înțelege oricine. Auzind vaietele, honvezii se feriră să tragă ; și pe cînd unii dintre ei înaintau pas cu pas pe pod, alții rămaseră lîngă hoge, privindu-l îndeaproape și neputînd să priceapă ce-i cu el. Abia după sosirea unui sanitar găsiră niște clești și-i scoaseră cu grijă cuiul, un cui dintre acelea cu care se potcovesc caii, și-l eliberară pe osîndit. Ali-hogea era atît de înțepenit și de istovit, încît se prăbuși pe treptele de piatră, gemînd și văietîndu-se într-una. Sanitarul îi unse urechea cu un lichid usturător. Printre lacrimi, hogea vedea, ca într-un vis, pe brațul stîng al ostașului, o bandă lată și albă și pe ea o cruce mare, din postav roșu. Numai atunci cînd te scutură frigurile poți avea coșmaruri atît de groaznice și de înspăimîntătoare! Crucea îi înota și i se oglindea în lacrimi ca un spectru uriaș, acoperind totul în jur. Apoi ostașul îi pansă rana și peste pansament îi puse *akhmedia*[1] sa. Astfel, cu capul bandajat, cu șalele frînte, hogea se ridică și rămase cîteva clipe rezemat de parapetul de piatră al podului. Se liniștea și își revenea greu.

În fața lui, pe partea cealaltă a „kapiei", chiar sub inscripția turcă săpată în piatră, un ostaș lipea un afiș mare, alb. Deși îi vuia capul de durere, hogea nu putu să-și învingă curiozitatea lui înnăscută și să nu se uite pe afișul alb. Era proclamația generalului Filipovici, în limbile sîrbă și turcă, adresată locuitorilor Bosniei și Herțegovinei cu prilejul intrării armatei

[1] Fes dintr-o țesătură albă, purtat de hoge.

austriece în Bosnia. Astupîndu-și ochiul drept, Ali-hogea silabisi textul turcesc, alegînd numai frazele tipărite cu litere mai mari și mai groase:

„Locuitori ai Bosniei şi Herţegovinei!

Armata împăratului Austriei — rege al Ungariei — a trecut granița țării voastre. Ea nu vine ca un duşman, să cucerească țara cu forța. Vine ca prieten, pentru a pune capăt tulburărilor care de ani de zile neliniştesc nu numai Bosnia şi Herţegovina, ci şi zonele de frontieră ale Austro-Ungariei.

Împăratul-Rege nu putea privi multă vreme cum forţa brutală şi dezordinea domnesc în vecinătatea ţinuturilor Lui, cum sărăcia şi jalea bat la graniţele ţărilor Lui.

El a atras atenţia puterilor străine asupra situaţiei voastre şi un consiliu al naţiunilor a hotărît în unanimitate ca Austro-Ungaria să vă redea pacea şi bunăstarea pe care de multă vreme le-aţi pierdut.

Majestatea-Sa Sultanul, a cărei inimă vă doreşte binele, s-a simţit îndemnat a încredinţa ocrotirea voastră puternicului său prieten Împăratul-Rege.

Împăratul-Rege ordonă ca toţi fiii acestei ţări să se bucure de aceleaşi drepturi după lege, iar viaţa, credinţa şi bunurile tuturor să fie apărate.

Locuitori ai Bosniei şi Herţegovinei! Puneţi-vă cu încredere sub ocrotirea glorioaselor stindarde austro-ungare. Intîmpinaţi-i pe ostaşii noştri ca pe nişte prieteni, supuneţi-vă autorităţilor, reîntoarceţi-vă la treburile voastre, roadele muncii vă vor fi ocrotite."

Hogea citea cu glas tare, frază după frază, întrerupîndu-se mereu; nu înțelegea toate cuvintele, dar toate îi pricinuiau durere; era o durere deosebită, cu totul alta decît aceea pe care o simțea la urechea rănită sau în cap și în șale. Abia acum, din cuvintele astea, *„cuvintele Împăratului"*, înțelese limpede că s-a

isprăvit cu el, cu toți ai lui și cu tot ce era al lor, că s-a isprăvit o dată pentru totdeauna, dar într-un fel ciudat: ochii văd, gura vorbește, omul trăiește mai departe, dar viață, viață adevărată nu mai există. Un împărat străin a pus mîna pe ei și o credință străină i-a supus. Asta reiese limpede din vorbele mari și din ordonanțele încîlcite și face și mai limpede durerea grea din piept, mai grea și mai cumplită decît toate durerile cîte se pot închipui. Iar miile de neghiobi, ca Osman Karamanlîi-efendi, nu sînt în stare de nimic și nu pot schimba nimic. (Așa continua să se certe hogea, în sinea lui.) „O să pierim cu toții! Să pierim!" La ce bun zbuciumul, cînd, iată, a venit pentru om vremea unei astfel de prăbușiri, încît nici nu poate pieri, nici nu poate trăi, ci putrezește ca un bulumac în pămînt și e al tuturor, numai al lui nu. Asta e adevărata, marea năpastă, pe care toți Karamanlîii de rînd nici n-o văd și nici n-o înțeleg, și-o fac, prin neînțelegerea lor, și mai grea, și mai ticăloasă.

Cufundat în aceste gînduri, Ali-hogea pornește încetișor pe pod. Nici nu observă măcar că-l însoțește sanitarul. Urechea îl doare mai puțin decît ghiuleaua aceea de plumb și de jale care deodată, după citirea *„cuvintelor Împăratului"*, i s-a cuibărit în mijlocul pieptului. Hogea pășește încetișor și i se pare că n-o să mai treacă niciodată pe malul celălalt și că podul ăsta, care e mîndria orășelului, și care, de cînd a fost ridicat, e strîns legat de familia lui, podul unde a crescut și unde își petrecea viața, podul ăsta s-a frînt deodată de la mijloc, acolo, lîngă „kapia"; că afișul mare și alb, cu proclamația austriacă, l-a rupt la mijloc ca o explozie tăcută, și că acum se află acolo o prăpastie fără fund; că stîlpii singuratici se mai înalță și acum la stînga și la dreapta rupturii acesteia, dar că nu mai există trecere, fiindcă podul nu mai leagă malurile, și fiecare trebuie să rămînă veșnic pe partea unde s-a găsit în clipa aceea.

Ali-hogea pășește încetișor, cufundat în gîndurile lui amare, și se clatină ca un om greu rănit, iar ochii i se umplu neîncetat de lacrimi. Pășește călcînd cu

șovăială, ca un cerșetor bolnav care ar străbate podul pentru prima oară ca să intre într-un oraș străin și necunoscut. Niște glasuri îl fac să tresară. Pe lîngă el trec cîțiva ostași, și printre ei zărește din nou chipul dolofan și zîmbitor al soldatului cu crucea roșie pe braț, care l-a scos de la osîndă. Zîmbind mereu, soldatul îi arată pansamentul și-l întreabă ceva, într-o limbă de neînțeles. Hogea se gîndește că vrea din nou să-l ajute și, de îndată, își înțepenește spinarea și se încruntă.

— Pot eu și singur, pot eu... N-am nevoie de nimeni.

Și, cu un pas mai viu, mai hotărît, pornește spre casă.

X

Intrarea solemnă și oficială a trupelor austriece avu loc abia a doua zi.

De cînd exista pe lume, orășelul nu mai cunoscuse o asemenea tăcere. Nici măcar prăvăliile nu fuseseră deschise și, în căldura zilei aceleia însorite, de august, ușile și ferestrele caselor erau zăvorîte. Ulițele erau pustii, ogrăzile și grădinile păreau moarte. În casele turcești domneau deznădejdea și buimăceala, în cele creștine, bănuiala și neîncrederea. Dar pretutindeni se înscăunase teama. Nemților care intrau în oraș le era frică să nu li se întindă curse; turcii se temeau de nemți, și sîrbii se temeau de nemți și de turci. Cît despre evrei, se temeau de toți. În urechile tuturora mai stăruia încă ecoul canonadei din ajun. Iar dacă oamenii n-ar fi ascultat decît de teama lor, în ziua aceea nimeni nu și-ar mai fi scos nasul pe afară. Dar omul mai are și alți stăpîni. Detașamentul austriac care intrase cu o zi înainte în oraș îi dibuise pe mulazim și pe oamenii lui. Ofițerul care comanda detașamentul îi lăsă mulazimului sabia și-i dădu poruncă să-și facă slujba mai departe și să păstreze ordinea în orășel. Îi mai spuse, de asemenea, că în ziua următoare, cu o oră înaintea prînzului, avea să sosească colonelul-comandant și că localnicii cei mai de vază, adică reprezentanții celor trei credințe, trebuiau să-l întîmpine la intrarea

în orășel. Cărunt și resemnat, mulazimul trimise de îndată să-i cheme la el pe Mula Ibrahim, pe Husein-aga, *muderisul*[1], pe popa Nikola și pe rabinul David Levi, și le aduse la cunoștință că ei „ca reprezentanți ai credinței, și ca oameni de vază“ trebuie să-l întîmpine mîine, înainte de ora prînzului, pe „kapia“, pe comandantul austriac, să-i ureze bun venit și să-l însoțească pînă în piața orășelului.

Cu mult înainte de ora hotărîtă, cei patru „reprezentanți ai credinței“ se întîlniră în piața pustie și porniră agale pe drumul spre „kapia“. Acolo, Salko Hedo, ajutorul ispravnicului, împreună cu un polițai, așternuse un covor turcesc, lung și în culori vii, acoperind treptele și mijlocul jilțului de piatră, unde avea să șadă comandantul austriac. Ei rămaseră pe „kapia“, un timp, solemni și tăcuți, apoi, nevăzînd nici urmă de comandant de-a lungul drumului alb care coboară dinspre Okoliște, se priviră țintă și, ca la o vorbă, se așezară pe partea neacoperită a sofalei de piatră. Popa Nikola își scoase punga lui de tutun și le-o întinse și celorlalți.

Stăteau pe sofa, ca pe vremuri, cînd, tineri și fără griji, își petreceau timpul pe pod, așa cum făceau toți tinerii. Doar că acum îmbătrîniseră, unul mai mult, altul mai puțin. Popa Nikola și Mula Ibrahim erau bătrîni, iar muderisul și rabinul, oameni în puterea vîrstei. Cum stăteau așa, înveșmîntați de sărbătoare, nu se gîndea fiecare decît la sine și la ai săi. Sub soarele puternic de vară, se priviră îndelung și îndeaproape și fiecăruia i se păru că ceilalți sînt prea îmbătrîniți pentru vîrsta lor și prea dărîmați. Fiecare dintre ei își revedea în gînd vecinii, așa cum fuseseră în tinerețe sau în copilărie, crescînd pe lîngă pod, fiecare cu generația lui, mlădiță verde din care nu se știa ce avea să iasă.

Fumau, vorbeau despre una și se gîndeau la alta, uitîndu-se mereu spre Okoliște, spre Okoliște de unde trebuie să se arate comandantul, stăpînitorul lor de-acuma, și care putea să aducă pentru ei, pentru lumea

[1] Superiorul seminarului, la musulmani.

lor, pentru întregul orășel, și binele, și răul, și liniște, și primejdii noi.

Dintre toți patru, popa Nikola era cel mai netulburat, cel mai stăpîn pe sine — așa părea cel puțin. Trecuse de șaptezeci de ani, dar era tot ager și voinic. Fecior al vestitului popă Mihailo, căruia îi retezaseră turcii capul chiar aici, pe pod, popa Nikola avusese o tinerețe zbuciumată. Fugise de mai multe ori în Serbia ca să se pună la adăpost de ura și de răzbunarea unor turci. Cu firea lui neîmblînzită și cu purtarea lui stîrnise ura și dorința de răzbunare. Dar anii cei furtunoși trecură și feciorul popii Mihailo se așeză în parohia tatălui său, se însură și se potoli. Vremurile acelea trecuseră de mult și erau uitate („e mult de cînd mi s-a schimbat firea și de cînd turcii noștri s-au domolit“, spunea în glumă popa Nikola). De cincizeci de ani își păstorea popa Nikola parohia lui grea și risipită pe graniță. O păstorea cu liniște, și parohia nu cunoscuse alte frămîntări sau alte năpaste decît cele pe care viața le poartă în ea însăși.

Toată lumea îi spunea „bunicul“. Pentru întregul orășel și pentru întreaga regiune, popa Nikola întruchipa biserica sîrbă și tot ce poporul numește și socotește drept creștinism.

Popa Nikola era un om înalt și neobișnuit de voinic, fără multă învățătură de carte, dar cu inimă mare, cu mintea sănătoasă și cu sufletul senin și curajos. Zîmbetul lui potolea, liniștea și încuraja, zîmbetul de nedescris și de neprețuit al omului puternic și mărinimos, care trăiește împăcat cu sine însuși și cu toți cei din preajmă. Ochii lui mari și verzi se îngustau cîteodată pînă ajungeau ca un firișor negru din care izbucneau scîntei aurii. Astfel rămăsese popa Nikola pînă la bătrînețe. Așa, înfășurat în scurteica lui din blană de vulpi, cu fața aureolată de barba roșcovană, pe care anii abia dacă i-o argintaseră și care îi acoperea tot pieptul, cu potcapul lui uriaș sub care se răsucea, spre spate, coada împletită și deasă a părului bogat, el străbătea tîrgul de parcă ar fi fost păstorul orășelului de lîngă pod și al întregului ținut muntos nu numai de cincizeci de ani și nu numai al

ortodocșilor, ci de la zidirea lumii, cînd feluritele credințe și feluritele biserici de astăzi nu-i despărțiseră încă pe oameni. Din dughenele de pe o parte şi de alta a uliței tîrgului, negustorii, oricare le-ar fi fost religia, îl salutau. Femeile se dădeau la o parte și, cu fruntea plecată, așteptau ca „bunicul" să treacă. Copiii se opreau din joacă și nu mai strigau, iar cei mai răsăriți dintre ei, temători și solemni, se apropiau de mîna uriaşă și grea a „bunicului" ca să simtă o clipă, deasupra capetelor tunse și obrajilor îmbujorați de joc, glasul puternic și voios:

— Să te țină dumnezeu! Să te țină dumnezeu, puiule!

Semnul acesta de respect față de „bunic" devenise un obicei străvechi, oarecum moștenit, căci generațiile de localnici îl aveau parcă înnăscut.

Dar o umbră întunecase și viața popii Nikola: n-avea copii. Fără îndoială că asta îl chinuise amarnic, dar nimeni nu-și amintea să fi auzit, fie din gura lui, fie din a preotesei, vreun cuvînt de plîngere sau să-i fi citit în ochi vreo licărire de amărăciune. In casa lui se aflau totdeauna cel puțin doi copii înfiați, de-ai rudelor de la țară. Pe copiii ăștia îi țineau pînă la însurătoare, apoi își luau alții.

Lîngă popa Nikola stătea Mula Ibrahim. Inalt, slab și uscat, cu barba rară și cu mustața pleoștită, Mula Ibrahim era de-o vîrstă cu popa Nikola. Avea familie numeroasă și avere frumoasă, moștenită de la taică-său, dar era atît de neîngrijit, de prăpădit și de sfios, cu ochii lui ca de copil, albaștri și limpezi, încît semăna mai mult a pustnic sau a derviș rătăcitor, sărac lipit pămîntului, decît a hoge de Vișegrad, coborîtor din neam mare. Pe Mula Ibrahim îl necăjea o meteahnă: se bîlbîia cînd vorbea. („Trebuie să nu mai ai nimic de făcut dacă ai de gînd să stai de vorbă cu Mula Ibrahim", spuneau localnicii.) Totuși, Mula Ibrahim era vestit cale de șapte poște pentru bunătatea și mărinimia lui. Intreaga lui ființă împrăștia blîndețe și seninătate și, de cum îl cunoșteai, îi uitai și înfățișarea, și bîlbîiala. Mula Ibrahim îi atrăgea spre

el, ca printr-un farmec, pe toți cei năpăstuiți de boli, de sărăcie sau de alte rele. Lumea venea din cătunele cele mai depărtate ca să-i ceară sfatul. În fața casei lui se aflau totdeauna oameni care îl așteptau. Bărbații și femeile care căutau la el îndemn sau ajutor îl opreau adeseori pe stradă. El nu izgonea niciodată pe nimeni, și nici nu vindea înscrisuri și amulete scumpe, cum făceau alți hogi. Se așeza, de îndată, undeva, pe-aproape, la umbră sau pe-o piatră, mai la o parte; omul îi povestea pe șoptite necazurile lui; Mula Ibrahim îl asculta cu luare-aminte și cu milă; apoi îi spunea cîteva vorbe bune, arătîndu-i totdeauna calea cea mai nimerită de urmat, sau își înfunda mîna slăbănoagă în buzunarul adînc al anteriului și, încredințîndu-se că nu-l vede nimeni, îi punea în palmă cîțiva bani. Cînd era vorba să ajute vreun musulman, nimic nu i se părea greu, nici respingător, nici cu neputință. Pentru asta, avea totdeauna timp și găsea totdeauna bani. Și atunci nici gîngăveala nu-l mai necăjea, căci, tot șușotind cu credinciosul lui aflat la nevoie, uita pînă și să se bîlbîie. Dacă nu toți oamenii plecau de la el împăcați pe deplin, cel puțin fiecare se simțea pentru o clipă despovărat prin faptul că cineva îi împărtășește necazul de parcă ar fi fost al lui. Prins necontenit de grijile și nevoile fiecăruia, negîndindu-se niciodată la el însuși, Mula Ibrahim trăise — așa cel puțin i se părea lui — o viață întreagă sănătos, fericit și în îmbelșugare.

Muderisul din Vișegrad, Husein-efendi, era un om scund și plinuț, încă tînăr, îmbrăcat frumos și curat. Barba lui neagră și scurtă, tunsă cu grijă, îi încadra într-un oval regulat fața albă și trandafirie, cu ochii ca tăciunele, rotunzi. Fiind cărturar, știa multe lucruri și trecea drept un mare învățat, dar el însuși se socotea și mai învățat decît era. Îi plăcea să vorbească și să fie ascultat. Încredințat fiind că are darul vorbirii, îi plăcea să se audă. Își rostea frazele meșteșugit și afectat, cu gesturi studiate, ridicîndu-și puțin brațele, amîndouă la aceeași înălțime, și răsucindu-și într-una pălmuțele albe, îngrijite. cu unghii trandafirii, umbrite de pufușor des, scurt și negru. Și

vorbind, se mişca de parcă ar fi fost în faţa oglinzii. Muderisul avea cea mai mare bibliotecă din orăşel, un lădoi legat în fier, bine încuiat, şi plin de cărţi, moştenire de la învăţătorul lui, vestitul Arap-hogea; iar Husein-efendi nu numai că îngrijea cărţile, ferindu-le de praf şi de molii, ci le şi citea numai arareori şi cu zgîrcenie mare. Dar faptul că avea atîtea cărţi de preţ îl înălţa în ochii oamenilor care habar n-aveau ce e o carte şi-l ridica în propriii săi ochi. Se ştia că el scrie hronicul întîmplărilor celor mai de seamă din orăşel. Şi asta îl făcea să treacă în faţa localnicilor drept un om învăţat şi ales, fiindcă oamenii socoteau că în felul acesta faima oraşului şi a fiecărui locuitor în parte se află în mîinile lui. De fapt, cronica nu era nici amănunţită, nici prea primejdioasă. De vreo cinci-şase ani, de cînd începuse s-o alcătuiască, muderisul abia dacă umpluse vreo patru file dintr-un caieţel; căci socotise că mare parte a faptelor petrecute în orăşel nu se cuvenea să intre în hronicul lui, nefiind îndeajuns de interesante şi de însemnate. Iată pricina pentru care biata cronică rămăsese la fel de stearpă, la fel de seacă, la fel de goală ca o fată bătrînă şi încrezută.

Al patrulea dintre „reprezentanţii credinţei" era David Levi, rabinul din Vişegrad, nepotul vestitului rabin, al bătrînului hagi Liacio, care-i lăsase ca moştenire numele, enoria şi averea, dar nimic din înţelepciunea şi din măreţia lui.

Rabinul Levi era tînăr, mărunţel şi palid, cu ochi negri, catifelaţi şi cu privirea tristă, sfios şi tăcut din cale-afară. Abia fusese făcut rabin, că se şi însurase. Ca să pară mai impunător şi mai voinic purta un veşmînt larg şi bogat, dintr-o ţesătură groasă; faţa îi era umbrită de barbă şi de mustăţi; dar sub toată găteala asta se ghicea un trup plăpînd şi friguros, iar prin barba neagră şi rară se zărea ovalul unui obraz tinerel şi bolnăvicios. Rabinul suferea îngrozitor ori de cîte ori trebuia să iasă în lume şi să ia parte la discuţii şi la hotărîri, fiindcă se simţea mereu mic, slab şi neînsemnat.

Acum, ședeau toți patru la soare și asudau din pricina veșmintelor de ceremonie, mai emoționați și mai îngrijorați decît ar fi vrut să pară.

— Apăi, hai să mai aprindem cîte una, doar timp e berechet, fir-ar să fie! Că doar omul ăsta n-o fi pasăre, să se așeze din zbor pe pod, vorbi popa Nikola, ca unul care a învățat de mult să-și ascundă cu o glumă îngrijorarea și gîndurile adevărate, ale lui și ale altora.

Se uitară toți spre drum, către Okoliște, apoi începură să fumeze.

Discuția se desfășura încet și cu grijă, învîrtindu-se mereu în jurul problemei primirii comandantului. Toți erau de părere că popa Nikola e cel care trebuie să-l salute și să-i ureze bun venit. Tăcut, popa Nikola îi privea pe toți trei, îndelung și cu luare-aminte, încruntîndu-și sprîncenele și strîngîndu-și pleoapele în așa fel încît ochii-i păreau două șuvițe subțiri din care țîșnea un zîmbet de scîntei aurii.

Rabinul cel tînăr murea de frică. Nu mai avea putere nici măcar să împrăștie fumul care i se rotea încetișor și îndelung în barbă și în mustăți. Și muderisul era speriat. Toată priceperea lui de a vorbi frumos, toată demnitatea lui de om învățat îl părăsiseră deodată în dimineața aceea. Și nu-și dădea seama nici pe departe cît e de buimăcit și de înspăimîntat, căci înalta părere pe care o avea despre sine îl împiedica s-o vadă. Încerca să țină una din savantele lui cuvîntări, cu gesturi măsurate, care lămureau tot, dar pălmuțele lui frumușele îi cădeau în poală, și cuvintele i se încîlceau și i se întrerupeau. Iar el se mira că i-a pierit obișnuita demnitate și se căznea mereu să și-o regăsească, zadarnic însă, ca pe un lucru cu care te-ai deprins și nu-l mai poți dobîndi tocmai cînd ai nevoie de el.

Mula Ibrahim, ceva mai palid decît de obicei, era liniștit, își păstra cumpătul. Din cînd în cînd, privirea lui se încrucișa cu a popii Nikola, ca și cum asta ar fi fost pentru ei doi un mijloc de-a se înțelege. Erau amîndoi cunoștințe vechi și prieteni din copilărie. Cînd, în tinerețea lui, popa Nikola avusese necazuri

cu turcii din Vișegrad și fusese nevoit să se ascundă și să pribegească, Mula Ibrahim, al cărui tată era atotputernic în oraș, îl ajutase într-o anumită măsură. Mai tîrziu, cînd veniseră vremuri mai liniștite pentru orășel, legăturile dintre cele două credințe fiind și ele mai omenești, cei doi, ajunși la vîrsta maturității, se împrieteniseră. Își spuneau unul altuia, în glumă, „vecine“, căci locuințele lor se aflau la capetele opuse ale orașului. În vremuri de secetă, de revărsări, de molime sau cînd vreo altă năpastă se abătea asupra localnicilor, ei se străduiau laolaltă, fiecare pentru credincioșii lui. Iar cînd, în alte împrejurări, se întîlneau pe Meidan sau la Okoliște, ei își urau ziua bună așa cum nicăieri nu o fac un popă și un hoge. În asemenea împrejurări, arătînd cu ciubucul în jos, spre orășelul răsfirat de-a lungul rîului, popa Nikola găsea adeseori prilejul să spună:

— Pentru toată suflarea ce se tîrăște și vorbește cu grai omenesc, acolo, jos, răspundem noi doi, eu și cu tine.

— Apăi chiar așa, vecine, recunoștea Mula Ibrahim, bîlbîindu-se, cu adevărat răspundem.

(Iar localnicii, care găseau totdeauna prilej să-și rîdă de toate, spuneau despre cei ce trăiau în prietenie și bună înțelegere: „se iubesc ca popa cu hogea“. Și vorba asta ajunsese zicală.)

Acum, deși nu scoseseră o vorbă, cei doi se înțelegeau de minune. Popa Nikola știa cît îi e de greu lui Mula Ibrahim, iar Mula Ibrahim știa că popii nu-i e ușor de loc. Și se uitau unul la altul, așa cum mai făcuseră de multe ori în viață, de nenumărate ori și cu felurite prilejuri: ca doi oameni care poartă răspunderea tuturor locuitorilor trăitori în orășel, unul al celor ce-și făceau semnul crucii, iar celălalt al celor care se prosternau.

În clipa aceea se auzi tropotul unui cal și răsări un străjer gonind pe-o mîrțoagă măruntă. Omul, gîfîind speriat, striga de departe, ca un crainic:

— Iată comandantul! Iată-l, pe calul său alb!

Atunci se ivi de undeva și mulazimul, tot liniștit, plin de bunăvoință și tăcut, ca de obicei.

Dinspre Okolište se ridica o trîmbă de praf.

Oamenii aceștia, născuți și crescuți în vremurile decăderii turcești din al XIX-lea veac, nu avuseseră, firește, niciodată prilejul să vadă o armată adevărată, puternică și bine organizată, a unui mare stat. Tot ce putuseră vedea pînă atunci erau unitățile în neorînduială ale oștirii sultanului, prost hrănite, îmbrăcate ca vai de lume și plătite din an în paște sau, mai rău încă, bașbuzuci bosniaci, înrolați cu de-a sila, nedisciplinați și fără pic de entuziasm în ei. Și acum, pentru prima oară, li se arăta în față adevărata „putere și ordine" a unei împărății, victorioasă, strălucitoare și sigură pe sine. O asemenea armată trebuia să le ia ochii și să le taie glasul. La prima privire aruncată pe harnașamentele cailor și pe nasturii de la tunica fiecărui soldat, bănuiai, în spatele husarilor și al vînătorilor ăstora gătiți în mare ținută, reazemul unei țări puternice, forța, ordinea și bunăstarea unei alte lumi. Mare era uimirea, și adîncă impresia!

În frunte, călăreau doi gorniști, pe cai suri, dolofani. Venea apoi un detașament de husari, pe cai negri. Bidiviii luceau de curățenie și pășeau ca fetele, mărunt și reținut. Husarii, cu chipie roșii, fără cozoroace, și cu piepturile pline de brandemburguri galbene, toți flăcăi cu fețe rumenite de soare, cu mustăți în furculiță, păreau proaspeți și odihniți de parcă abia atunci ieșiseră din cazarmă. În urma lor, călărea un grup de șase ofițeri, cu colonelul în frunte. Toate privirile se ațintiră asupra lui. Colonelul avea un cal mai înalt decît al celorlalți, musculos și subțire, cu un gît neobișnuit de lung și de arcuit. La oarecare depărtare în urma ofițerilor venea o companie de infanteriști, vînători în uniforme verzi, cu pene la chipiele de piele și cu centuri albe peste piept. Ei închideau zarea și păreau o pădure în mișcare.

Gorniștii și husarii defilară călare pe dinaintea fețelor bisericești și a mulazimului și se opriră în piața tîrgului, rînduindu-se de o parte și de alta.

Cei patru aşteptau, palizi de emoţie, pe „kapia", în mijlocul podului, cu feţele întoarse spre ofiţerii care soseau. Un ofiţer mai tinerel îşi mînă calul spre colonel şi-i spuse ceva. Călăreţii îşi încetiniră mersul. Ajuns la cîţiva paşi de „reprezentanţii credinţei", colonelul se opri, deodată, şi descălecă. Ca la un semn, ceilalţi ofiţeri descălecară şi ei. Cîţiva ostaşi veniră în fugă să ia caii şi să-i ducă mai la o parte.

De cum atinse pămîntul cu piciorul, colonelul păru altul. Era mărunt, neînsemnat, istovit, neplăcut la înfăţişare şi fioros. Ai fi putut jura că, dintre toţi, el singur se războise şi pentru ceilalţi.

Acum, putea fi văzut aşa cum era în realitate, îmbrăcat simplu, nu prea îngrijit, ba chiar neglijent în comparaţie cu ofiţerii lui cu obraji ca de lapte şi cu mijlocul încorsetat în tunică. Era imaginea vie a omului care se istoveşte fără socoteală şi se mănîncă singur; avea faţa pîrlită de soare, năpădită de barbă, ochii tulburi şi neliniştiţi, chipiul înalt, pus cam pe-o ureche, uniforma boţită şi prea largă pentru trupu-i slăbănog, picioarele vîrîte în cizme de călărie cu carîmbi scurţi şi moi, nelustruiţi. Călcînd crăcănat şi răsucindu-şi cravaşa, el se apropie cîţiva paşi. Unul dintre ofiţeri îi dă raportul, arătîndu-i oamenii aliniaţi în faţa lui. Colonelul îi priveşte scurt, cu ochii lui negri şi mînioşi, cu căutătura pătrunzătoare a unuia care e într-una împovărat de treburi grele şi înconjurat de primejdii mari. Şi, de îndată, se văzu limpede că nici nu ştia să privească altfel.

În clipa aceea începu să vorbească popa Nikola, cu glas liniştit şi adînc. Colonelul săltă capul şi-şi aţinti ochii pe faţa omului acestuia impunător, înveşmîntat în sutană neagră. Chipul mare şi paşnic, de patriarh biblic îi opri o clipă atenţia. Poate că nu înţelegea sau se prefăcea că nu înţelege vorbele bătrînului, dar chipul nu putea să nu i-l vadă. Iar popa Nikola vorbea curgător şi firesc, adresîndu-se mai mult ofiţeraşului, care trebuia să-i traducă spusele, decît colonelului. În numele feţelor bisericeşti de toate credinţele, aflate acolo, îi aducea mărturie colonelului că ei, laolaltă cu poporul, doreau să se supună de bunăvoie

celor acum sosiți și să facă tot ce s-o putea ca să păstreze pacea și ordinea cerute de noua stăpînire. Iar ei cereau ca oștirea să-i ocrotească pe ei și familiile lor și să le îngăduie să trăiască în tihnă și să muncească cinstit.

Popa Nikola vorbi puțin și încheie brusc. Colonelul, nervos, n-avu cînd să-și piardă răbdarea. Dar, în schimb, nu așteptă pînă la capăt tălmăcirea ofițerașului. Răsucindu-și cravașa, îl întrerupse cu o voce tăioasă și inegală :

— Bine, bine ! Vor fi ocrotiți toți cei ce se vor purta cum se cuvine. Dar ordinea și pacea trebuie menținute pretutindeni. Altfel nu se poate, chiar dacă nu vor ei !

După asta, își scutură capul și porni înainte fără o vorbă de bun găsit, fără o privire. Preoții se traseră mai la o parte. Colonelul trecu prin fața lor, urmat de ofițeri și de ordonanțele care duceau caii. Nu se mai sinchisi nimeni de „reprezentanții credinței", care rămaseră singuri, pe „kapia".

Aceștia erau toți dezamăgiți ; căci și dimineața și noaptea trecută, cînd fiecare abia dacă apucase să închidă ochii, se întrebaseră de o sută de ori cum o să arate clipa asta petrecută pe „kapia", clipa întîmpinării comandantului oștirii împărătești. Și-o închipuiseră în mii de feluri, fiecare după mintea și firea lui, și se pregătiseră la gîndul că îi așteaptă tot ce poate fi mai rău. Unii dintre ei se și văzuseră surghiuniți în Germania aceea depărtată, despărțiți pe veci de casă și de familie. Alții își aduseseră aminte cele povestite despre Hairudin, care, odinioară, tăia capete chiar aici, pe „kapia". Își închipuiseră lucrurile în toate felurile, numai așa cum se desfășuraseră nu, cu ofițerul ăsta mărunt dar tăios și pornit să se mînie din te miri ce, care nu trăia decît pentru război, nu se gîndea la el și nici la alții, nu privea oamenii și țările din preajma lui decît ca pe niște lucruri sau ca pe niște mijloace de luptă și de război ; și se purta ca și cum s-ar fi războit pe socoteala și în numele lui.

Stăteau așa, cătînd unul la altul, zăpăciți. Și fiecare privire părea o întrebare mută : „Mai sîntem

oare vii? A trecut ceasul cel rău? Ce ne mai așteaptă? Ce e de făcut?"

Mulazimul și popa Nikola își veniră primii în fire. Hotărîră că „reprezentanții credinței" își făcuseră datoria și că nu le mai rămînea decît să se întoarcă la casele lor și să-i îndemne pe oameni să n-aibă teamă și să nu fugă, ci să cugete bine la tot ce săvîrșesc. Ceilalți, cu fețele palide și cu capetele golite de gînduri, primiră hotărîrea asta așa cum ar fi primit oricare altă hotărîre, căci nu mai erau în stare de nimic.

Mulazimul, care nu putea fi clintit din calmul lui obișnuit, porni să-și vadă de treburi. Polițaiul strînse covorul cel lung și multicolor căruia nu-i fusese hărăzit să primească un comandant. Lîngă el stătea Salko Hedo, nesimțitor și rece ca „destinul" însuși. Între timp, „reprezentanții credinței" se despărțiră, fiecare în felul lui și fiecare pe drumul lui. Rabinul porni cu pași mărunței și repezi, dornic să ajungă cît mai repede acasă și să simtă tihna și căldura căminului unde îi trăiau mama și soția. Muderisul se mișca ceva mai agale, adîncit în gînduri. Acum, cînd trecuse totul, și încă atît de ușor, i se arăta limpede că nu există pricină de spaimă și i se părea că în viața lui, pînă astăzi, nu se temuse de nimic. Se întreba doar ce însemnătate putea să aibă evenimentul acesta în cronica lui și cît loc să-i dea: vreo douăzeci de rînduri ar ajunge, ba poate că cincisprezece sau chiar mai puține. Și, cu cît se apropia mai mult de casă, cu atît scădea numărul rîndurilor. Cu fiecare rînd cruțat avea impresia că vede totul în preajmă pierzîndu-și însemnătatea și micșorîndu-se, pe cînd el, muderisul, căpăta mai mult preț și creștea în propriii săi ochi.

Mula Ibrahim și popa Nikola merseră împreună pînă sub Meidan. Tăceau amîndoi, mirați și amărîți de înfățișarea și de purtările colonelului din armata imperială. Se grăbeau amîndoi să ajungă cît mai curînd acasă și să-i revadă pe-ai lor. În locul unde drumurile li se despărțeau, se opriră o clipă și se priviră în tăcere. Mula Ibrahim își holba ochii și-și mișca bu-

zele de parcă ar fi rumegat mereu același cuvînt pe care nu izbutea să-l rostească. Popa Nikola își regăsi zîmbetul împodobit cu scîntei aurii și asta avu darul să-i dea curaj și lui și hogei. Și atunci își rosti gîndul, care era și al turcului :

— Sîngeroasă treabă şi oştirea asta, Mula Ibrahime !

— Bbbbine zici, ssssîngeroasă, se bîlbîi Mula Ibrahim, ridicînd amîndouă brațele; după asta, cu o mișcare a capului și o strîmbătură a feței, își luă rămas bun de la prietenul său.

Iar popa Nikola, cu pas greoi și tîrît, ajunse la casa lui, lîngă biserică. Nevasta îl întîmpină fără să-l întrebe nimic. Popa se grăbi să-şi scoată cizmele, să-și lepede sutana şi să-şi libereze de sub potcap coada deasă și asudată a părului său roșcovan şi cărunt. Apoi se aşeză pe-un divan mic și scund. Pe marginea de lemn a divanului, preoteasa îi şi pusese un pahar cu apă și o bucățică de zahăr. După ce se răcori, popa aprinse o țigară şi închise ochii. Dar, în fața privirii lăuntrice, i se ivea într-una colonelul cel repezit, ca un fulger care te uluieşte şi-ți ia toată zarea, încît nu-l mai vezi decît pe el, deși nu-i poți deosebi chipul. Oftînd, popa suflă departe fumul, zicîndu-și încetișor, pentru sine :

— Of, ce mai lighioană !... Of, lua-te-ar...!

Din orăşel, răzbăteau pînă aici, pe-o melodie neobişnuită şi nouă, răpăitul tobelor și sunetul pătrunzător şi voios al trompetelor detaşamentului de vînători.

XI

Astfel, marea schimbare în viața orășelului de lîngă pod se înfăptui fără ca nimeni să fi avut de suferit, în afară de Ali-hogea. După cîteva zile, viața își reluă desfășurarea obișnuită și păru, în esență, aceeași. Ali-hogea însuși își reveni și, ca și ceilalți negustori, își deschise iar prăvălia de lîngă pod ; doar că de-atunci începu să-și poarte turbanul plecat puțin spre dreapta, ca să nu i se vadă cicatricea de la ureche. „Ghiuleaua de plumb“, care i se pusese pe piept cînd văzuse crucea roșie de pe brațul soldatului austriac și cînd citise printre lacrimi *„cuvintele Împăratului“*, de fapt nu-i dispăruse, dar se făcuse mică, abia cît o boabă de mătanie, așa că putea trăi cu această durere. Și-apoi nu era singurul care să-și aibă „ghiuleaua“ în inimă.

Astfel începură vremurile noi, sub ocupația pe care lumea, neputînd s-o împiedice, o socotea vremelnică. Cîte n-au trecut peste pod în acești primi ani de ocupație! Furgoane militare, vopsite în galben, îl străbăteau, în șiruri lungi, huruitoare, cărînd hrană, îmbrăcăminte, mobile, unelte și echipamente necunoscute pînă atunci.

La început, localnicii nu văzură decît armata. Ca apa din pămînt, așa izvorau soldații, de după fiecare colț și din fiecare tufiș. Piața era plină de ei și-i găseai pretutindeni, prin toate ungherele orașului. În

fiece clipă răsuna țipătul vreunei femei speriate care, în ogradă sau în livadă, dăduse pe neașteptate peste vreun soldat. Arși de soarele a două luni de marșuri și de lupte, fericiți că mai sînt în viață, dornici de odihnă și de plăceri, ei hoinăreau în uniformele lor albastre prin orășel și prin împrejurimi. Pe pod, îi găseai la orice oră din zi. Puțini localnici se mai duceau pe „kapia“, căci era mereu plină de soldați. Acolo stăteau, cîntau în felurite limbi, glumeau, cumpărau fructe în chipiele lor albastre cu cozoroace de piele și cu stemă de tinichea galbenă în care erau tăiate inițialele imperiale ale lui Franz Joseph : F.J.I.

Dar, o dată cu venirea toamnei, soldații începură să plece. Treptat și pe neobservate, se răreau din ce în ce. Rămaseră doar detașamentele de jandarmerie. Ei își luară în primire locuințele și se pregătiră să rămînă pentru totdeauna. În același timp începură să sosească funcționari mai mari sau mai mici, cu familiile și cu slugile lor și, după ei, meșteșugari și cunoscători ai unor lucrări și meserii neștiute pînă atunci la noi. Veniră cehi, polonezi, croați, unguri și nemți.

La început, păreau că sosesc întîmplător, ca și cum i-ar fi adus vîntul, ca și cum ar fi venit doar vremelnic, ca să trăiască laolaltă cu noi, într-un fel sau altul, viața care fusese de totdeauna trăită aici, ca și cum autoritățile civile ar mai fi trebuit să prelungească doar puțin ocupația începută de armată. Cu fiecare lună însă, numărul străinilor creștea. Dar ceea ce îi mira mai mult pe localnici și-i umplea de neîncredere nu era atît numărul lor cît planurile lor uriașe și de neînțeles, hărnicia lor neistovită și străduința cu care își duceau pînă la capăt treburile. Oamenii ăștia nu stăteau o clipă liniștiți și nu îngăduiau nimănui să stea ; s-ar fi zis că se hotărîseră ca prin rețeaua lor nevăzută, dar din ce în ce mai simțită, rețea alcătuită din legi, regulamente și ordonanțe, să cuprindă toată viața, oamenii, animalele, lucrurile, și să schimbe și să răstoarne totul în preajma lor, înfățișarea exterioară a orășelului, obiceiurile și moravurile localnicilor, de la leagăn pînă la mormînt. Și

toate astea le făceau liniștiți, fără vorbă multă, fără să silească sau să provoace, așa că nimeni nu li se putea pune împotrivă. Dacă, din întîmplare, se loveau de neînțelegerea sau de îndărătnicia cuiva, se opreau de îndată, se sfătuiau undeva, nevăzuți, schimbau numai direcția și metoda de lucru, și duceau mai departe, cu orice chip, ceea ce hotărîseră să facă. Tot ce începeau părea nevinovat, ba chiar fără nici un rost. Măsurau vreun ogor înțelenit, însemnau niște copaci în pădure, cercetau canalele și closetele, cătau la dinții cailor și ai vacilor, verificau măsurile și greutățile, voiau să afle bolile de care suferă poporul, numărul și numele pomilor fructiferi, rasele de oi sau de păsări. (Ai fi zis că se joacă. Toate treburile astea treceau în ochii poporului drept lucruri de neînțeles, ușuratice și zadarnice.) Apoi, deodată, tot ce înfăptuiseră cu atîta rîvnă și luare-aminte pierea pe undeva fără să lase urme, de parcă ar fi fost nimicit pentru totdeauna. Dar, peste vreo cîteva luni, adeseori chiar după un an întreg, cînd oamenii uitaseră cu totul lucrul acela, ieșea pe neașteptate la lumina zilei rostul măsurătorilor care păruseră fără nici o noimă și fuseseră uitate de mult. Starostii mahalalelor erau chemați la primărie și li se comunica noua ordonanță cu privire la tăiatul pădurilor, la combaterea tifosului, la felul de vînzare al fructelor și al dulciurilor, la pășunatul vitelor. Și așa, cu fiecare zi venea o nouă legiuire. Și cu fiecare legiuire, fiecare om vedea restrîngîndu-se o părticică din libertatea lui individuală sau lărgindu-i-se obligațiile, dar viața orășelului, a satelor și a tuturor locuitorilor laolaltă era din ce în ce mai cuprinzătoare.

În case însă, și nu numai în cele turcești, ci și în cele sîrbești, nu se schimbă nimic. Oamenii trăiau, munceau și petreceau acolo, la fel ca înainte; pîinea era frămîntată în copaie, cafeaua era prăjită pe vatră, rufele se fierbeau în cazane și se spălau cu leșia care mînca și rănea degetele femeilor; se țesea și se broda la războaie și pe gherghefuri. Datinele vechi ale sărbătorilor și ale nunților se păstrară neștirbite; iar despre obiceiurile noi aduse de străini, localnicii șu-

șoteau ca despre niște lucruri de necrezut și de departe. Într-un cuvînt, în cele mai multe case se muncea și se trăia ca de totdeauna și cum avea să se mai muncească și să se mai trăiască încă vreo cincisprezece-douăzeci de ani după sosirea ocupanților.

Pe de altă parte însă, înfățișarea orășelului se schimba văzînd cu ochii. Și, aceiași oameni care în casele lor păstrau vechile obiceiuri și nu se gîndeau să le schimbe se împăcau destul de ușor cu răsturnările petrecute în oraș și le primeau, după ce mîrîiau și se mirau, mai mult sau mai puțin. Firește, cum se întîmplă pretutindeni în asemenea împrejurări, noul fel de trai însemna, de fapt, un amestec între vechi și nou. Vechile concepții și vechile valori se ciocneau, se împotriveau celor noi, se amestecau sau viețuiau laolaltă, ca și cum ar fi așteptat să vadă care dintre ele va dăinui. Oamenii făceau socoteli la fel de bine în fiorini și în creițari ca și în groși și în parale, măsurau în arșici, în ocale și în dramuri, ca și în metri, în kilograme și în grame, fixau termenele de plăți și livrări după noul calendar, dar mai adesea după obiceiurile vechi : de Sfîntul Gheorghe și de Sfîntul Dumitru. Potrivit unei legi firești, oamenii se împotriveau unui lucru nou, dar împotrivirea aceasta nu era dusă pînă la capăt, căci, pentru cei mai mulți, viața are mai multă însemnătate și preț decît forma pe care o îmbracă. Doar cei cu totul deosebiți erau cu adevărat frămîntați de drama profundă a luptei între învechit și modern. Pentru ei, felul de trai era strîns legat, sudat chiar, cu viața însăși.

Un asemenea om era Șemsi-bei Brankovici din Țîrnce, unul dintre beii cei mai înstăriți și mai cu vază din oraș. Avea șase fii dintre care patru se și însuraseră. Casele lor alcătuiau un cătun întreg, împrejmuit de ogoare, livezi și crînguri. Șemsi-bei era capul recunoscut, ursuz și aspru, al acestei mari comunități. Înalt, încovoiat de ani, purtînd un uriaș turban alb țesut cu fir, el cobora în orășel doar vinerea, ca să-și facă rugăciunile, la geamie. Din prima zi a ocupației, nu se mai oprea nicăieri în orășel, nu mai vorbea cu nimeni și nu arunca nici măcar o pri-

vire în preajmă. În casa lui Brankovici nu cuteza nimeni să aducă cea mai neînsemnată parte de îmbrăcăminte sau încălţăminte nouă, cea mai neînsemnată unealtă sau cuvînt nou. Nici unuia dintre fiii lui, Brankovici nu-i îngăduia să facă ceva care ar fi avut vreo legătură cu noua stăpînire, nici unuia dintre nepoţi nu-i îngăduia să meargă la şcoală. Din pricina asta, întreaga familie suferea. Printre fiii săi se simţea nemulţumirea pricinuită de încăpăţînarea bătrînului, dar nimeni nu îndrăznea, nimeni nu putea spune o vorbă sau nu se putea împotrivi măcar cu o privire. Turcii din mahalaua negustorilor, cei care aveau legături de negoţ cu noii veniţi şi se amestecau cu ei, îl salutau pe Şemsi-bei cînd trecea prin tîrg, cu un respect mut, în care intra şi teamă, şi admiraţie, şi frămîntări ale conştiinţei. Cei mai bătrîni şi mai neînduplecaţi turci din oraş se duceau la Ţîrnce adeseori, ca în pelerinaj, ca să se aşeze lîngă Şemsi-bei şi să se sfătuiască cu el. Acolo era locul de întîlnire al celor care, hotărîţi să stăruie pînă la capăt în împotrivirea lor, nu voiau cu nici un preţ să se plece în faţa realităţii. De fapt, acolo se ţineau consfătuiri îndelungi, cu vorbe puţine şi care se încheiau fără concluzii practice.

Şemsi-bei, înfofolit şi încheiat pînă-n gît, vara ca şi iarna, şedea pe-un covoraş mic şi roşu şi fuma, înconjurat de musafiri. De obicei, discuţia se desfăşura, cu multă bună-cuviinţă, în jurul vreunei noi măsuri de neînţeles şi de neîndurat de-a ocupanţilor sau în jurul turcilor care se împăcau din ce în ce mai mult cu noua stare de lucruri. În faţa omului acestuia aspru şi demn, simţeau toţi nevoia să-şi arate amărăciunile, temerile şi uimirea. Şi fiecare discuţie se sfîrşea cu întrebarea: „Unde o să ne ducă asta şi unde are să se oprească ? Cine sînt şi ce vor străinii ăştia care par că nu cunosc nici odihnă, nici răgaz, nici măsură, nici hotare ? Cu ce scopuri au venit ? De unde scot atîtea nevoi, că parcă s-ar naşte una din alta, şi ce-au să facă cu toate? Ce-i frămîntarea asta care îi întărîtă ca un blestem şi-i îmboldeşte la toate

treburile și lucrările noi, cărora nu li se întrezărește sfîrșitul ?“

Șemsi-bei îi privea doar și tăcea aproape tot timpul. Fața îi era întunecată, nu de dogoarea soarelui, ci fiindcă i-o întunecau gîndurile dinlăuntru. Căutătura îi era aspră, dar pierdută în gol, iar ochii lui tulburi aveau negrul pupilelor încercuit cu dungi alb-cenușii, ca la vulturii bătrîni. Gura lui, mare, cu buze subțiri ca niște fire și strînse tare, se mișca încet, de parcă ar fi cumpănit mereu un același cuvînt pe care nu apuca niciodată să-l rostească.

Și totuși, oamenii plecau de la el mai ușurați parcă, nici mîngîiați sufletește, nici domoliți, ci mișcați și înflăcărați de pilduitoarea lui neînduplecare, dîrză și deznădăjduită.

Iar cînd Șemsi-bei cobora iar, vinerea următoare, în tîrg, îl aștepta o nouă schimbare a oamenilor sau a clădirilor, care nu existase vinerea trecută. Ca să nu fie silit să le privească, el își pleca ochii în pămînt, dar și acolo, în noroiul uscat al uliței, vedea urmele copitelor de cai și observa că pe lîngă potcoavele rotunjite și pline ale cailor turcești se iveau tot mai des potcoavele îndoite ale cailor nemțești, cu vîrfuri ascuțite la capete. Astfel, și acolo, în noroi, privirea lui citea aceeași osîndă nemiloasă pe care o vedea pretutindeni, pe chipurile și pe lucrurile din preajmă, osînda vremurilor care nu pot fi oprite în loc.

Dîndu-și seama că nu mai avea unde să-și ațintească nici privirile, Șemsi-bei încetă să mai calce prin tîrg. Se retrase cu totul la Țîrnce, unde sălășluia ca un cap de familie, tăcut dar aspru și neînduplecat, cumplit față de toți, dar mai cu seamă față de el însuși. Turcii mai bătrîni și mai cu vază din orășel veneau și acum să-l vadă, ca pe niște sfinte moaște aflate în viață. (Iar printre ei, venea mai ales Alihogea Mutevelici). Și, în al treilea an de ocupație, muri Șemsi-bei, fără să zacă de boală. Își dădu sufletul fără să rostească vreodată cuvîntul acela amar pe care îl cumpănise mereu în gura lui bătrînească și

fără să mai pună piciorul în mahalaua negustorească unde totul pornise pe drumuri noi.

Într-adevăr, orășelul își schimba repede înfățișarea, fiindcă străinii doborau copacii, îi sădeau rar, în alte locuri, dregeau drumurile, întocmeau altele noi, săpau șanțuri, ridicau clădiri publice. Din primii ani, ei dărîmară dughenele nealiniate la marginea pavajului, dughene care, la drept vorbind, nu stătuseră niciodată în calea nimănui. Și-n locul dughenelor vechi, cu obloane de lemn, ridicară prăvălii noi, trainice, cu acoperișuri de tablă sau de olane și cu obloane de fier la uși. (Și dugheana lui Ali-hogea ar fi trebuit să cadă jertfă măsurilor acestora, dar hogea se împotrivi cu atîta dîrzenie, merse la judecăți și făcu tot ce se putea face, că pînă la urmă izbuti ca dugheana lui să rămînă așa cum era și la locul unde se afla.) Piața tîrgului fu lărgită și nivelată. Se ridică un nou *konak*, clădire mare în care trebuia să se instaleze judecătoria și administrația ținutului. Cît privește armata, ea lucra pe seama ei, și mai repede și mai fără cruțare decît autoritățile civile. Se ridicau barăci, se desțeleneau, se plantau și se schimbau la înfățișare coline întregi.

Bătrînii din oraș nu se puteau obișnui și nu mai conteneau cu mirarea. Și tocmai cînd își închipuiau că avîntul de neînțeles se apropie de sfîrșit, străinii începeau o nouă lucrare și mai ciudată. Localnicii se opreau și priveau lucrările astea, însă nu cum fac copiii cărora le place să se uite la munca oamenilor mari, ci, dimpotrivă, ca niște oameni mari care se opresc o clipă ca să arunce o privire la jocurile copiilor. Dar nevoia neîncetată a străinilor de-a tot face și desface, de-a tot săpa și zidi, de-a întocmi și de-a schimba, dorința lor neîncetată de-a preîntîmpina acțiunea forțelor naturii, de-a scăpa sau de a se feri de ele, asta nimeni de-aici n-o înțelegea nici în ruptul capului și nu știa s-o prețuiască. Dimpotrivă, toți vișegrădenii, și mai cu seamă bătrînii, o socoteau drept ceva nesănătos și vedeau în ea un semn rău prevestitor. Orașul, după a lor părere, trebuia să păstreze neschim-

bată înfățișarea tuturor orășelelor orientale: ce se strica să se dreagă, ce se prăbușea să se sprijine; dar înainte și în afară de asta, nimeni, fără să fie silit, și cu planuri sau cu tot soiul de întocmeli, să nu înceapă lucrări, să nu se atingă de temeliile clădirilor și nici să schimbe înfățișarea pe care dumnezeu o lăsase orășelului.

Străinii însă își duceau cu bine lucrările la capăt, una după alta, cu grabă și stăruință, după planuri necunoscute și bine chibzuite, spre uimirea din ce în ce mai mare a vișegrădenilor.

Astfel, într-un chip cu totul neașteptat pentru oamenii noștri, veni și rîndul caravanseraiului lăsat în plata domnului și dărăpănat, și care, cu trei veacuri în urmă, alcătuia un tot cu podul. La drept vorbind, ceea ce se numea „hanul de piatră" ajunsese de mult o ruină. Porțile îi putreziseră, zăbrelele dantelate, tăiate în piatră moale și așezate la ferestre, erau acum sparte, acoperișul se prăbușise înlăuntrul clădirii; din el creștea un salcîm cît toate zilele și o grămadă de tufe și de buruieni fără nume; dar zidurile dinafară rămăseseră încă întregi și-și înălțau dreptunghiul lor de piatră albă, armonios clădită. În ochii localnicilor, de cînd se nășteau și pînă mureau, astea nu întruchipau ruine obișnuite, ci, ca o împlinire a podului, trup din trupul orășelului, asemeni caselor în care se născuseră ei, și niciodată nu-i trăsnise nimănui prin gînd, nici chiar în vis, că s-ar putea atinge cineva de hanul cel vechi și că ar trebui schimbat acolo ce nu schimbase vremea și natura. Dar într-o bună zi veni și rîndul hanului. Mai întîi, inginerii măsurară și iar măsurară în preajma ruinelor, apoi se iviră meșterii și salahorii care începură să scoată piatră după piatră, speriind și gonind păsările de toate soiurile și animalele mărunte care se cuibăriseră acolo. În cîteva zile, pe platoul pleșuv de deasupra pieței nu se mai vedea nici urmă de ziduri, iar din han nu mai rămase decît un morman de pietre puse una peste alta,

Iar peste un an și ceva, în locul caravanseraiului de piatră albă, de odinioară, se ridică o cazarmă cu un cat, înaltă și greoaie, văruită în albastru-deschis, acoperită cu tablă cenușie și împrejmuită cu metereze. Pe platoul lărgit, soldații făceau instrucție cît era ziua de mare și, ca niște mucenici, la comenzile tunătoare ale căprarilor, își desfăceau mîinile și picioarele și cădeau cu gura în praf, ca nenorociții. Iar seara, prin numeroasele ferestre ale clădirii ăsteia urîte, răsunau silabele cîntecelor războinice și de neînțeles, însoțite de acordurile armonicii. Și o țineau așa, pînă ce sunetul ascuțit al trompetei, care, cu melodia ei tristă, făcea să urle toți cîinii din orășel, punea capăt hărmălăii din cazarmă și ultimelor lumini de la ferestre. Astfel pieri frumoasa danie pioasă a vizirului și tot astfel cazarma, căreia oamenii, credincioși tradiției, îi spuneau „hanul de piatră", își începu viața pe platoul de lîngă pod, nepotrivindu-se nici cît negru sub unghie cu tot ce o împrejmuia.

Podul era acum izolat pe de-a-ntregul.

La drept vorbind, pe pod se petrecuseră lucrurile care făcuseră să se ciocnească obiceiurile neschimbate ale oamenilor din partea locului cu noutățile aduse de străini și de orînduirea lor ; iar în ciocnirile astea, se întîmplase că tot ce era vechi, tot ce era băștinaș se văzuse mereu osîndit să dea înapoi și să se adapteze.

În ce-i privește pe oamenii noștri, viața pe pod se scurgea mai departe, mereu aceeași. Se putea vedea doar că acum sîrbii și evreii veneau din ce în ce mai nestînjeniți pe „kapia", din ce în ce mai mulți și la orice oră, fără să țină seama, ca pe vremuri, de turci, de tabieturile și de privilegiile lor. Altminteri, toate mergeau după vechile obiceiuri. În timpul zilei, stăteau acolo precupeții și oamenii de afaceri care ieșeau în întîmpinarea țăranilor și cumpărau lînă, păsări și ouă ; pe lîngă ei, se învîrteau o droaie de pierde-vară care se mutau, o dată cu soarele, de la un capăt la altul al orășelului. Spre seară, ceilalți orășeni veneau de la treburile lor ca să mai stea puțin de vorbă, sau să privească în tăcere nesfîrșitul rîu verde, măr-

ginit de sălcii pitice și de grămăjoare de nisip. Iar noaptea podul era al flăcăilor și al bețivanilor care nu știuseră niciodată și nu știau nici acum cît se cuvine să stai și cum se cuvine să te porți.

Viața de noapte suferise, cel puțin la început, unele schimbări, care iscaseră nemulțumiri. Noua stăpînire introdusese în orășel iluminatul permanent. Încă din primii ani, pe ulițele principale și la răspîntii, fuseseră puși niște stîlpi verzi, cu felinare, în care ardeau lămpi cu petrol. (Felinarele le ștergea, le umplea și le aprindea Ferhat-lunganul, un biet calic, cu o casă plină de copii; Ferhat fusese mai înainte slugă la primărie, avînd în grijă aprinderea artificiilor la sărbătoarea Ramazanului și alte asemenea treburi, fără leafă sigură și fixă). Podul fu astfel luminat în mai multe locuri și chiar pe „kapia". Stîlpul care ținea felinarul acolo era prins în grinda de stejar rămasă din reduta de altădată. Felinarul de pe „kapia" trebuise să se războiască multă vreme cu obiceiurile chefliilor și ale celor cărora le plăcea să cînte, să fumeze și să stea la taifas pe întuneric, ca și cu pornirile sălbatice ale tinerilor la care se amestecau și se ciocneau aleanul dragostei, singurătatea și rachiul. Pe ei, lumina asta pîlpîitoare îi supăra și de nenumărate ori felinarul și lampa cădeau în țăndări. Felinarul de pe „kapia" pricinuise multe amenzi și pedepse. La un moment dat, un polițai fusese pus anume să-l păzească. Și astfel, oaspeții nocturni de pe „kapia" se pomeniră cu un martor viu, cu mult mai supărător decît felinarul. Dar vremea învinse; generațiile noi se obișnuiră treptat și se împăcară atît de bine cu lumina încît își dădură frîu liber simțămintelor nocturne sub slaba pîlpîire a felinarului și nu mai aruncară în el, de fiecare dată, cu pietre, cu bețe, sau cu ce le cădea sub mînă. Această adaptare se săvîrși mai ușor și datorită faptului că în nopțile cu lună plină, cînd „kapia" era cu osebire căutată, de obicei nu se aprindeau felinarele.

Doar o dată pe an era silit podul să îndure o iluminație măreață. În ajunul zilei de 18 august, în fiecare an, pentru aniversarea nașterii împăratului, au-

toritățile împodobeau podul cu ghirlande de frunze și cu șiraguri de brazi tineri, iar la căderea nopții erau aprinse mănunchiuri întregi de felinare și de lampioane: sute de cutii de conserve militare, din tinichea, umplute cu seu și cu stearină, așezate în șiruri lungi, aruncau flăcări pe fiecare parte a podului. Ele luminau mijlocul podului, în timp ce marginile și stîlpii de care era sprijinit zăceau în beznă, astfel încît partea luminată părea că plutește în aer. Dar nici o lampă nu arde o veșnicie și orice zi de sărbătoare are un sfîrșit. Chiar de-a doua zi, podul devenea iar cum fusese mai înainte. Nu le rămînea copiilor din generația de-atunci decît priveliștea nouă și neobișnuită a podului scăldat în jocul trecător al luminilor, priveliște însuflețită și impresionantă, dar scurtă și fugară ca un vis.

În afară de iluminarea permanentă, noua stăpînire mai adusese pe „kapia" și curățenia, adică, mai bine zis, un soi de curățenie într-adevăr deosebit și potrivit cu concepțiile ei. Cojile de fructe, semințele de pepeni și cojile de alune și de nuci nu mai zăceau acum cu zilele de-a lungul lespezilor, pînă se îndura să le care ploaia sau vîntul. Totul era măturat în fiecare dimineață de un măturător pus anume pentru treaba asta, și, pînă la urmă, nu se supărase nimeni, fiindcă oamenii se împacă și cu păstrarea curățeniei, chiar cînd nu-i născută din nevoile și din deprinderile lor, cu singura condiție, firește, să nu fie ei nevoiți s-o facă.

Și mai era o noutate adusă de ocupație: pentru prima dată de cînd exista „kapia", începură să vină aici femei. Nevestele și fiicele funcționarilor, slujnicele și doicile zăboveau ca să pălăvrăgească sau se așezau acolo, în zilele de sărbătoare, însoțite de cavaleri militari sau civili. Asta nu se întîmpla prea des, dar era de ajuns ca să-i necăjească pe bătrînii veniți acolo, deasupra apei, ca să-și fumeze ciubucul în tihnă și-n tăcere, și ca să-i zăpăcească și să le dea fiori celor tineri.

Existase, firește, dintotdeauna, o anumită legătură între „kapia" și partea femeiască din orășel, dar legătura asta se mărginea la faptul că tinerii aruncau cîte o vorbă măgulitoare fetelor care treceau peste pod, sau își dădeau glas înflăcărării și necazurilor inimii, sau se luau la harță pentru vreo femeie, sau spuneau ce au împotriva lor, căutînd să se lecuiască de ele. Nenumărați erau singuraticii care ședeau aici cu orele și cu zilele, cîntînd încetișor („numai pentru sufletelul lor"), fumînd, sau, pur și simplu, privind, muți, apele repezi, plătind astfel obolul înflăcărării aceleia căreia îi cădem pradă cu toții și doar puțini scăpăm de ea. Acolo s-au hotărît și s-au pus la cale destinele multor potrivnici din rîndurile tinerilor; acolo au fost zămislite multe urzeli de dragoste. Patimi fără număr s-au aprins pe „kapia" și tot atît de multe s-au stins. Oricum însă, niciodată femeile, ca atare, nu se opriseră și nu se așezaseră pe „kapia", nici creștinele și cu atît mai puțin musulmanele. Acum, totul se schimbase.

Duminicile și în zilele de sărbătoare, puteau fi văzute pe „kapia" bucătărese cu fețe dolofane, strînse în talie, cu gogoloașe de grăsime revărsate peste și pe sub corsetul care le tăia respirația. Lîngă ele stăteau sergenții, în uniformele lor bine periate, cu nasturi de metal strălucitori, cu găitane roșii și cu eghileți de tiraliori pe piept. Iar în zilele de lucru, mai spre seară, funcționarii și ofițerii cu soțiile lor ieșeau la plimbare, se opreau pe „kapia", discutau în limbajul lor de neînțeles, rîdeau tare și se mișcau în voie.

Femeile acestea, care nu trebuiau să muncească, și care se mișcau libere și voioase, înfățișau o priveliște mai mult sau mai puțin ciudată pentru toată lumea. Localnicii se mirară și strîmbară din nas un timp, apoi începură să se obișnuiască și cu asta, așa cum se obișnuiseră cu atîtea altele, deși nu se învoiseră cu ele.

În genere, se poate spune că toate schimbările petrecute pe pod erau neînsemnate, nu mergeau în adînc și erau de scurtă durată. Numeroasele prefa-

ceri importante pătrunse în spiritul și în obiceiurile localnicilor și în aspectul exterior al orășelului parcă trecuseră pe lîngă pod fără să-l atingă. Părea că bătrînul pod alb, peste care se scurseseră fără să lase urme sau cicatrice trei veacuri de-a rîndul, rămînea același, chiar sub noul împărat, și că avea să învingă și iureșul acesta de noutăți și de schimbări, așa cum învinsese de totdeauna cele mai mari revărsări, ieșind de fiecare dată nepătat și alb, ca un prunc nou-născut, din puhoiul întunecat al apelor care îl năpădiseră.

XII

Astfel, viața pe „kapia“ devenise și mai însuflețită și mai felurită. Acum, tot timpul zilei și chiar la anumite ore din noapte, mulțimea asta numeroasă și pestriță, localnicii și străinii, tinerii și bătrînii ședeau acolo. Fiecare nu se sinchisea decît de grijile lui și era prins cu totul de gîndurile, de plăcerile și de patimile care îl mînau într-acolo. De aceea, nimeni nu dădea atenție trecătorilor care aduși de alte gînduri și de alte griji, străbăteau podul, cu capetele plecate și cu ochii în gol, fără să se uite nici la dreapta nici la stînga, fără să țină seamă de cei așezați pe „kapia“.

Printre acești trecători se număra, firește, și Milan Glasincianin, din Okoliște, un om înalt, slab, palid și adus de spate. Întregul lui trup părea străveziu și fără greutate, dar prins în călcîie de plumb. Din pricina asta Milan se clătina în mers și se încovoia ca o lumînare ținută în mînă de un copil care însoțește o procesiune. Părul și mustața le avea cărunte, ca de bătrîn; ochii îi ținea mereu plecați în jos. Astfel trecea el pe-acolo, pășind ca un lunatic. Habar n-avea că se schimbase ceva pe „kapia“ și în purtările oamenilor și că el însuși nu e luat în seamă de cei veniți aici să șadă, să viseze, să cînte, să vîndă, să discute sau să-și piardă timpul. Bătrînii îl uitaseră, cei tineri nu-și mai aminteau de el iar străinii nu-l cunoșteau de loc. Și, cu toate astea, soarta lui fusese strîns

legată de „kapia", dacă judecăm cel puțin după cîte se povesteau în orășel și după cîte se șușotiseră despre el cu vreo zece-doisprezece ani în urmă.

Tatăl lui Milan, bătrînul Nikola Glasincianin, venise în orășel cam pe vremea cînd răscoala din Serbia era în toi și cumpărase o proprietate frumoasă, la Okoliște. Se crezuse întotdeauna că bătrînul Nikola fugise de undeva cu parale grele, dobîndite pe căi nu prea cinstite. Dar cum nu existau dovezi, lucrurile erau crezute doar pe jumătate; totuși, nimeni nu îndepărta cu totul părerea asta. Nikola se însurase de două ori, fără să aibă noroc la copii. Nu-i rămăsese în viață decît un singur fiu, Milan, și-i lăsase moștenire tot avutul lui, și cele aflate la vedere și cele ascunse. Iar Milan n-avea decît un copil, pe Petru. Averea moștenită i-ar fi fost de ajuns și prea de ajuns dacă nu l-ar fi ros o singură și atotputernică patimă: jocurile de noroc.

Vișegrădenii de baștină, prin firea lor, nu sînt jucători. După cum am văzut, patimile lor sînt de-un soi cu totul diferit: dragostea nemărginită pentru femei, înclinare către băutură, cîntec, hoinăreală sau visare leneșă pe malul rîului. Dar și în privința asta puterile omului sînt întru totul limitate; de aceea patimile se ciocnesc în el, se îmbrîncesc de multe ori și, adesea, se înlătură unele pe altele. Asta nu înseamnă că nu erau în orășel oameni căzuți pradă patimii jocului, dar numărul lor era într-adevăr neînsemnat față de numărul jucătorilor din alte orașe și cea mai mare parte dintre ei erau străini sau nouveniți. Oricum, Milan Glasincianin făcea parte dintre aceștia. Din cea mai fragedă tinerețe, el se dăruise trup și suflet jocurilor de noroc. Cînd nu-și afla în orășel tovarăși de joc, se ducea pînă în comuna vecină de unde se înapoia plin de bani, ca un negustor întors de la tîrg, sau cu buzunarele goale, fără ceas, ba chiar fără lanț, fără tabacheră și inel, dar în orice caz palid și fără vlagă, de parcă ar fi zăcut.

Altminteri, locul lui obișnuit se afla la hanul lui Ustamuici, în marginea mahalalei negustorești din

Vișegrad. Acolo exista o cămăruță îngustă, fără ferestre, în care ardea, chiar și în timpul zilei, o lumînare și unde se găseau totdeauna trei-patru oameni cărora jocul de noroc le era mai scump decît orice pe lume. Închiși acolo, îmbîcsindu-se în fumul de tutun și în aerul stătut, cu ochii injectați de sînge, cu gîtlejul uscat și cu mîinile tremurătoare, ei se adunau adeseori ziua și noaptea, jertfindu-se patimii, ca niște mucenici. În odăița asta își cheltuise Milan o bună parte din tinerețe și-și lăsase o bună parte din puteri și din avuție. Și abia dacă împlinise treizeci de ani cînd s-a petrecut în el o prefacere bruscă și de neînțeles pentru majoritatea oamenilor, prefacere care trebuia să-l lecuiască pentru totdeauna de patimă, dar, în același timp, să-i răstoarne viața și să-l schimbe cu totul.

Într-o toamnă, să tot fi trecut vreo paisprezece ani de atunci, sosi la han un străin. Omul ăsta nu era nici tînăr, nici bătrîn, nici frumos, nici urît; era de vîrstă mijlocie și de statură mijlocie, vorbea puțin, și zîmbea doar cu ochii. Om de afaceri, cu gîndul numai la treburile pentru care venise, străinul înnoptă la han și, spre seară, nimeri în odăița unde încă de la amiază se zăvorîseră jucătorii. Îl primiră cu neîncredere, dar străinul se purtă atît de liniștit și de cuviincios încît nici nu băgară de seamă cînd începu și el să mizeze, cîțiva bănuți acolo, pe cîte o carte. Mai mult pierdea decît cîștiga; tulburat, își încrunta sprîncenele și, cu o mînă nesigură, scotea piese de argint din buzunarele de dinăuntru. Și, fiindcă pierduse cam multișor, trebuiră să-i dea și lui să împartă cărțile. La început, el le împărți încet și cu grijă, apoi din ce în ce mai cu însuflețire și mai îndemînatic. Juca, nu numai fără emoție, dar și plin de îndrăzneală, pînă la capăt. Grămada de arginți creștea mereu în fața lui. Jucătorii începură, unul după altul, să se lase păgubași. Unul dintre ei își miză lanțul de aur pe-o carte, dar străinul îl refuză, spunînd că nu joacă decît pe bani.

Spre ziuă, jocul se întrerupse, fiindcă nimeni nu mai avea bani în buzunare. Milan Glasincianin rămăsese ultimul, dar pînă la urmă trebuise și el să se dea bătut. Străinul își luă rămas bun, cuviincios, și se duse în odaia lui.

A doua zi jucară iar, și din nou străinul pierdu și cîștigă, rînd pe rînd, cîștigînd totdeauna mai mult decît pierdea, așa că mușteriii din oraș rămaseră iar fără o para. Îi priveau mîinile, îi cercetau mînecile, îl pîndeau din toate părțile, aduceau cărți noi, își schimbau locurile pe bancă, dar degeaba. Jucară *otuz biru*[1], joc ușor, dar cu faimă proastă, pe care îl știau toți, din copilărie; și totuși, nu putură dibui felul de-a proceda al străinului care, cînd trăgea pînă la douăzeci și nouă sau treizeci, cînd rămînea la douăzeci și cinci. Primea orice miză, fie ea cît de mică sau cît de mare, și trecea cu vederea micile coțcării ale jucătorilor, de parcă nici nu le-ar fi observat, iar pe cele mari le dădea pe față, rece și fără vorbă multă.

Pe Milan Glasincianin prezența străinului acestuia la han îl chinuia și-l ațîța. În zilele acelea, el se simțea mai arțăgos și mai istovit parcă. Jura că nu mai joacă, dar juca într-una și pierdea tot, pînă la ultima para, apoi se întorcea acasă plin de venin și de rușine. A patra sau a cincea seară, izbuti să se stăpînească și rămase acasă. Își pregătise banii și se îmbrăcase, dar nu-și schimbase, totuși, hotărîrea dintîi. Îi vîjîia capul și respira greu. Cină grăbit, în doi timpi și trei mișcări, fără să știe măcar ce îmbucă. Apoi ieși de mai multe ori prin fața casei, fumă, se plimbă și privi orășelul adormit care i se așternea la picioare, în noaptea senină de toamnă. Într-un tîrziu — era multă vreme de cînd se tot plimba — zări deodată pe drum o umbră nedeslușită care mergea agale și își încetinise pasul lîngă uluca lui.

— Seara bună, vecine! îi strigă necunoscutul.

---

[1] Treizeci și unu. (Turc.)

Milan îi recunoscu glasul: era străinul de la han. Omul, se vedea bine, îl căuta pe el și voia să-i spună ceva. Milan se apropie de ulucă.

— Nu vii astă-seară la han? îl întrebă străinul domol și nepăsător, de parcă ar fi vorbit așa, într-o doară.

— Astăzi nu prea am chef. Sînt ceilalți acolo.

— Nu mai e nimeni. Au plecat toți, mai devreme decît de obicei. Hai să mergem amîndoi.

— Pe legea mea, e tîrziu, și nici n-avem unde merge...

— Hai să ne așezăm jos, pe „kapia". Acu o să răsară luna.

— Păi nu e încă timpul ei, încercă să se apere Milan, dar gura i se încleștă și cuvintele i se părură străine, de parcă nu le rostise el.

Străinul stătea mai la o parte și aștepta, ca și cum nici nu i-ar fi trecut prin minte că s-ar putea să fie altfel decît cum spune el.

Și într-adevăr, Milan deschise poarta grădinii și porni împreună cu omul acela, în ciuda împotrivirii și a dezgustului față de străin, deși prin cuvinte, prin gînduri și prin ultimele tresăriri ale voinței mai încerca să scape de forța asta vicleană care îl atrăgea și căreia nu-i putea rezista.

Coborîră grăbiți povîrnișul dinspre Okoliște. Luna, mare dar nu plină, răsărea, într-adevăr, de după Stanișevaț. Podul părea fără sfîrșit și ca în basme, deoarece capetele lui se pierdeau într-o negură lăptoasă, iar stîlpii, jos, îi pieriseră, înghițiți de beznă. Cîte o parte a fiecărui stîlp și a fiecărei arcade era puternic luminată, pe cînd cealaltă parte zăcea cu totul în umbră. Suprafețele astea luminate și întunecate se frîngeau și se tăiau în linii ascuțite, astfel că întregul pod părea un arabesc ciudat, născut din jocul trecător al luminii și al întunericului.

Pe „kapia" nu se afla țipenie de om. Se așezară. Străinul scoase cărțile. Milan încercă să spună că nu-i e la-ndemînă, că nu prea se văd cărțile și nici banii nu se deslușesc ca lumea, dar străinul nici nu se uită la el. Jocul se porni.

La început, mai schimbară cîteva cuvinte, dar pe măsură ce jocul se însufleți, tăcură cu desăvîrșire. Își răsuceau doar țigări și le aprindeau, unul de la altul. Cărțile trecură de mai multe ori din mîinile unuia în ale celuilalt, dar pînă la urmă se statorniciră la străin. Banii picau fără zgomot pe lespedea învăluită într-o pojghiță subțire, de rouă. Veni și clipa, clipa aceea pe care Milan o cunoștea atît de bine, cînd străinul, avînd douăzeci și nouă, trăgea un doi, sau avînd treizeci trăgea un as. Lui Milan parcă îi stătea un nod în gît și i se încețoșa privirea. Iar chipul străinului, scăldat în lumina lunii, părea și mai liniștit decît de obicei. În mai puțin de o oră, Milan rămase fără un ban. Străinul se arătă gata să-l însoțească pînă acasă, să-și ia alții. Plecară, se întoarseră, și jucară mai departe. Glasincianin juca de parcă ar fi fost mut și orb ; ghicea cartea și prin semne spunea ce avea de spus. De fapt, se părea că între ei doi cărțile deveniseră doar un fel de unealtă neînsemnată sau o pricină pentru lupta lor desperată și necontenită. Cînd Milan rămase din nou fără bani, străinul îi porunci să meargă acasă și să-și aducă alții, iar el îl așteptă pe „kapia", fumînd. Nu socotise că ar fi nevoie să-l mai însoțească, fiindcă nu era de închipuit că Milan nu i se va supune sau îl va înșela, rămînînd acasă. Și Milan i se supuse, plecă fără vorbă și tot așa se întoarse. Apoi norocul se schimbă, pe neașteptate. Milan cîștigă iar ce pierduse. De emoție, nodul care i se pusese în gît îl strîngea din ce în ce mai tare. Străinul începu să dubleze miza, apoi s-o tripleze. Jocul deveni din ce în ce mai fulgerător și mai tare. Între ei doi, cartea șuiera și țesea o urzeală de argint și de aur. Tăceau amîndoi. Doar Milan răsufla greu, simțea, rînd pe rînd, cum îl cuprind cînd frigul, cînd fierbințelile, în noaptea asta blîndă, la lumina lunii. Juca, împărțea, și-și acoperea cărțile, nu fiindcă i-ar fi făcut plăcere ci fiindcă nu putea altfel. I se părea că străinul nu-i soarbe numai banii, ducat cu ducat, ci și măduva din oase și sîngele din vine, picătură cu picătură și că, la fiecare pierdere

nouă, îl părăseau puterile, îl părăsea voința. Din cînd în cînd, se uita cu coada ochiului la străin. Se aștepta să vadă un chip drăcesc, cu dinți rînjiți și ochi de jar, dar, dimpotrivă, străinul — cu aceeași față obișnuită — își păstra expresia încordată a omului care-și face munca de fiecare zi și care se grăbește să-și termine treaba începută, nici prea ușoară, nici prea plăcută.

Din nou, Milan își pierdu la repezeală toți banii. Străinul îi propuse să joace pe vite, pe case și pe pămînt.

— Pun patru galbeni turcești, sunători și grei, pentru murgul tău, cu șa cu tot. Primești ?

— Primesc.

Așa se duse murgul, urmat de încă doi cai de povară, apoi vacile și vițeii. Ca un negustor grijuliu și cu sînge rece, străinul înșira pe rînd vitele din grajdul lui Milan și prețuia fiecare cap la valoarea lui, de parcă s-ar fi născut și-ar fi crescut în casa aceea.

— Uite, pun unsprezece ducați dacă-ți pui și tu locul căruia i se zice „Sălcușa". Primești ?

— Primesc.

Străinul dădu cărțile. În cele cinci ale lui, Milan avea în total douăzeci și opt de puncte.

— Mai vrei ? întrebă străinul, liniștit.

— Încă una, șopti Milan, abia auzit, și tot sîngele i se năpusti spre inimă.

Străinul întoarse liniștit cartea. Era un doi, carte salvatoare. Milan, nepăsător, lăsă să-i scape printre dinți :

— Mi-ajunge !

Își strînse cărțile, tremurînd, și le acoperi cu palma. Se căznea să-și facă glasul și chipul cît mai nepăsătoare, ca să nu ghicească celălalt la cîte puncte s-a oprit.

Atunci străinul începu să tragă cărți pentru el, pe față. Cînd ajunse la douăzeci și șapte, se opri, îl privi calm pe Milan în ochi, dar acesta coborî pleoapele. Străinul mai întoarse o carte. Era un doi. Oftă scurt

și de-abia auzit. Părea că se va opri la douăzeci și nouă. În așteptarea bucuriei și a victoriei, Milan simțea cum i se urcă sîngele în cap. Dar străinul tresări, își umflă pieptul, își dădu capul pe spate, așa fel încît fruntea și ochii îi luciră în bătaia lunii, și mai întoarse o carte. Era tot un doi. Părea de necrezut ca trei de „doi" să poată urma unul după altul, și totuși, așa se nimerise. Pe cartea întoarsă, Milan își văzu locul, primăvara, cînd, arat și grăpat, avea cea mai frumoasă înfățișare. Brazdele se învîrteau în jurul lui ca și cum l-ar fi doborît leșinul, dar glasul liniștit al străinului îl făcu să-și vină în fire:

— *Otuz biru!* Locul e-al meu!

Apoi fu rîndul altor ogoare, al celor două case, al crîngului de stejari de la Osoinița. În privința prețului, se înțelegeau de minune. Din cînd în cînd Milan cîștiga și strîngea cu lăcomie banii. Speranța lucea ca aurul, dar după două sau trei „mîini" nenorocite, rămînea iar fără bani și-și miza averea.

Cînd jocul, ca un șuvoi de munte, luă totul, cei doi jucători se opriră o clipă, nu ca să-și dreagă răsuflarea, fiindcă s-ar fi zis că amîndoi se temeau de asta, ci ca să se gîndească pe ce ar mai putea miza. Străinul își păstra cumpătul și părea un lucrător grijuliu, care se odihnește după ce și-a terminat jumătate din muncă, dar e grăbit să treacă la cealaltă jumătate. Milan sta înțepenit și buimac; sîngele îi zvîcnea în urechi și i se părea că banca de piatră de sub el se înalță și se scufundă. Apoi străinul vorbi cu glasul lui monoton, plicticos și puțin fonfăit:

— Știi ce, prietene? Să mai dăm o dată cărțile, dar de data asta să jucăm totul pentru tot. Eu pun tot ce-am cîștigat astă-seară iar tu să-ți pui viața. Dacă cîștigi, al tău e totul, ca și mai înainte, banii, vitele și pămîntul. Dacă pierzi, să te arunci în Drina, de pe „kapia".

Și spuse asta cum le spusese toate pînă atunci, scurt, cu vocea unui negustor, ca și cum ar fi fost vorba de tocmeala cea mai obișnuită dintre doi jucători, cufundați în joc.

Milan gîndea că a sosit clipa să-și piardă sau să-și mîntuie sufletul, și se căznea să se ridice, ca să se smulgă din vîrtejul de neînțeles care îi răpise totul și acum îl atrăgea și pe el, dar cu o unică privire, una singură, străinul îl țintui iar la locul lui. Și, ca și cum ar fi jucat la han, pe-o biată miză de trei-patru groși, el își plecă fruntea și întinse mîna.

Tăiară amîndoi cărțile. Străinului îi veni un patru iar lui Milan un zece. Era rîndul lui să împartă cărțile. Asta îl umplu de speranțe. Dădea, și străinul cerea mereu cărți noi.

— Mai dă! Încă una! Încă una!

Omul luă cinci cărți și abia după aceea spuse: „ajunge!" Acum trăgea Milan. Ajuns la douăzeci și opt, el se opri o clipă, privi cărțile strînse ale străinului și chipul lui de nepătruns. Nu putea să ghicească cîte puncte are dar era mai mult ca sigur că trecea de douăzeci și opt; mai întîi fiindcă toată noaptea nu se oprise niciodată la un punctaj mai mic și apoi fiindcă avea cinci cărți în mînă. Și, adunîndu-și ultimele puteri, Milan mai întoarse o carte. Era un patru. În totul: treizeci și doi, deci pierduse.

Privea cărțile, fără să-și creadă ochilor. I se părea cu neputință să piardă totul, dintr-o dată. Ceva arzător și zgomotos îi străbătu tot trupul, din tălpi pînă-n creștet. Și deodată, văzu limpede: prețul vieții, valoarea omului, și ce însemna blestemata și inexplicabila lui patimă de-a juca cu ai săi și cu străinii, ba chiar și singur, sau cu oricine din preajma lui. Totul era luminos și clar, ca și cum s-ar fi făcut ziuă și ca și cum ar fi visat că jucase și că pierduse, dar, în același timp, era adevărat, de neschimbat și de neînlăturat. Voi să spună ceva, să geamă, să cheme în ajutor, să ofteze, dar nu găsi nici atîta putere măcar.

Lîngă el, străinul aștepta.

Și atunci, undeva, pe mal, răsună cucurigul unui cocoș, subțire și puternic, o dată, apoi încă o dată! Cocoșul părea că e atît de aproape, încît i se auzeau și bătăile aripilor. Și, în aceeași clipă, cărțile risipite zburară, ca prinse de-un vîrtej, banii se împrăștiară și întreaga „kapie" se clătină pînă în temelii. Înspăi-

mîntat, Milan închise ochii și se gîndi că-i sosise ceasul de pe urmă. Cînd își desfăcu iar pleoapele, văzu că e singur. Adversarul lui se topise ca un balon de spumă și, o dată cu el, cărțile și banii aflați pe lespede.

Luna, mîncată și portocalie, plutea în fundul zării. Se pornise o adiere răcoroasă. Vuietul apei din adînc deveni tot mai puternic. Milan pipăi cu luare-aminte piatra pe care ședea, străduindu-se să afle unde se găsește și să știe ce i se întîmplase, apoi se ridică, cu greu, și porni spre casa lui de la Okoliște, umblînd parcă pe picioare străine.

Gemînd și clătinîndu-se, abia izbuti să ajungă pînă în fața pragului, unde se prăbuși ca un rănit, izbindu-se de ușă. Ai casei, treziți din somn, îl duseră în pat.

Două luni zăcu Milan, aiurînd, pradă fierbințelilor. Se credea că n-o să mai scape. Popa Nikola veni și-i dădu împărtășania de pe urmă. Totuși, el se înzdrăveni și se ridică din pat, dar nu mai era același. Părea acum un om îmbătrînit înainte de vreme și cu o fire ciudată, care trăia retras, vorbea puțin și se ferea pe cît putea de lume. Pe chipul lui, de unde pierise zîmbetul, se citea neîncetat un fel de atenție dureroasă și încordată peste măsură. Milan își vedea numai de casa și de treburile lui, de parcă n-ar fi știut niciodată ce-i petrecerea și jocul de cărți.

În timpul bolii, el îi povestise popii Nikola tot ce i se întîmplase în noaptea aceea, pe „kapia", iar mai tîrziu le istorisi încă la doi prieteni buni, căci simțea că n-ar fi putut trăi cu taina în suflet. Lumea află cîte ceva dar, ca și cum cele întîmplate în realitate ar fi fost prea puțin, mai adăugă și mai înflori întreaga poveste ; mai apoi însă, așa cum are ea obicei să facă, își îndreptă atenția asupra sorții altuia și uită cu totul de Milan și de pățania lui. Iar omul care nu mai era decît umbra lui Milan Glasincianin de odinioară trăia, muncea și se învîrtea printre locuitorii orășelului. Tinerii îl știau doar așa cum arăta acum și nu bănuiau că ar fi fost altfel, pe vremuri. Și el însuși se purta de parcă ar fi uitat totul. Iar cînd pleca de-acasă și cobora spre orășel, străbătea podul cu pași grei și înceți,

de lunatic, și trecea pe lîngă „kapia" fără să se tulbure de loc, ba chiar fără să-și aducă aminte. Nici nu-i dădea prin gînd măcar că sofaua asta gătită cu bănci de piatră albă, pe care ședeau oameni nepăsători, ar fi avut vreo legătură cu locul acela groaznic, de undeva, de la capătul lumii, unde, într-o noapte, el își jucase ultimul joc, punînd pe-o carte înșelătoare tot ce avea, pe sine însuși, propria lui viață în lumea aceasta și-n lumea de apoi.

Adeseori, Milan se întreba dacă întîmplarea din noaptea petrecută pe „kapia" nu fusese mai degrabă un vis urît, visat cînd leșinase în fața ușii, mai curînd urmarea decît pricina bolii. La drept vorbind, și popa Nikola și cei doi prieteni cărora li se destăinuise înclinau mai mult să ia povestea lui Milan drept o închipuire, o nălucire, năzărită pe cînd îl scuturau frigurile. Căci, într-adevăr, nici unul dintre ei nu putea să creadă că diavolul juca *otuz birul* și că-i momea pe „kapia" pe cei cărora le voia pieirea. Dar întîmplările prin care trecem sînt adeseori atît de încîlcite, atît de nedeslușite, încît nu e de mirare că oamenii văd în ele amestecul satanei, căznindu-se astfel să le explice sau măcar să le facă de îndurat.

Oricum o fi fost, cu sau fără ajutorul diavolului, în vis sau în realitate, un lucru e sigur : că Milan Glasincianin, după ce, într-o noapte, își pierduse sănătatea, tinerețea și o groază de parale, a scăpat pentru totdeauna, ca prin minune, de patima lui. Și asta nu-i tot ! La povestea lui Milan Glasincianin se adaugă, strîns legată de ea, încă o soartă de om, iar firul ei pornește tot de la „kapia".

Ziua care a urmat după noaptea cînd Milan Glasincianin (în vis sau în realitate) jucase ultimul și îngrozitorul lui joc pe „kapia" a fost o zi însorită de toamnă. Era sîmbătă. Și, ca în toate sîmbetele, evreii din Vișegrad se adunară pe „kapia", negustorii și băieții lor. Gravi și stînd degeaba, înveșmîntați în pantaloni de atlaz și în caftane de lînă, cu fesurile roșii turtite puse pe cap, ei sărbătoreau cuviincioși ziua domnului, plimbîndu-se de-a lungul rîului de parcă ar fi

căutat ceva în apele lui. Dar cea mai mare parte din timp și-o petreceau pe „kapia“ și discutau însuflețit și gălăgios în spaniolă [1], rostind în sîrbește numai înjuráturile.

Printre primii sosiți în dimineața aceea pe „kapia“ era și Bukus Gaon, fiul mai mare al evlaviosului bărbier Abraham Gaon, un bătrîn cinstit și sărac. Bukus avea șaisprezece ani și nu-și găsise încă nici de lucru, nici o meserie anume. Tînărul, spre osebire de toți ceilalți Gaoni, era cam țicnit, din care pricină nu se putea așeza și începe vreo muncă mai cu rost. De asta era veșnic îndemnat să caute, în toate, cîte ceva mai de soi și mai de folos pentru el. Cînd vru să se așeze, Bukus se aplecă să vadă dacă banca de piatră era curată. Și atunci dădu cu ochii de-un firișor galben, care lucea în crăpătura dintre două lespezi. Firișorul avea strălucirea aurului, atît de plăcută ochiului omenesc. Bukus se uită mai cu luare-aminte. Nici o îndoială: acolo căzuse un ducat. Tînărul se uită în preajmă, să vadă dacă nu-l observă cineva și să caute ceva ca să poată scoate ducatul care îi zîmbea din crăpătură. Dar își aduse aminte îndată că e sîmbătă și că ar fi mare păcat și rușine dacă ar face vreo muncă oarecare. Tulburat și stingherit, Bukus se așeză acolo și nu se mai ridică pînă la amiază. Cînd se făcu ora prînzului și cînd toți evreii, bătrîni și tineri, plecară spre casele lor, Bukus apucă un pai de ovăz ceva mai groscior și, uitînd de păcat și de ziua sfîntă, scoase cu grijă ducatul dintre lespezi. Era un galben bun, turcesc, subțire și ușor ca o frunză uscată. Bukus ajunse tîrziu acasă. Și așezîndu-se la masa sărăcăcioasă — în jurul ei ședeau roată treisprezece ființe (unsprezece copii, tata și mama) — nici nu luă în seamă mustrările tatălui care îl făcea haimana și pierde-vară și-l certa că nu e în stare nici măcar să nu întîrzie de la masă. Urechile îi vîjîiau și ochii îi pluteau ca în ceață. Visul de totdeauna, visul unei vieți fără seamăn de îmbelșugate, i se deschidea în față. I se părea că poartă soarele în buzunar.

---

[1] O parte dintre evrei vorbesc în dialect spaniol.

A doua zi, fără să stea prea mult pe gînduri, Bukus dădu fuga la hanul lui Ustamuici și intră în odăița unde zi și noapte se învîrteau cărțile. Asta visase el întotdeauna, dar n-avusese niciodată destui bani ca să îndrăznească să intre și să-și încerce norocul. Acum, visul i se împlinea.

Petrecu acolo cîteva ceasuri pline de spaimă și de neliniști. Mai întîi, fu primit cu dispreț și neîncredere. Cînd îl văzură schimbînd ducatul, ceilalți se gîndiră imediat că îl șterpelise de undeva, dar îl lăsară să mizeze. (Căci dacă jucătorii s-ar pune să cerceteze de unde vin banii fiecăruia dintre ei, nu s-ar mai putea juca niciodată.) Pentru începător, se iviră atunci noi încercări. Cînd cîștiga i se ridica sîngele în cap și ochii i se încețoșau din pricina fierbințelii și a nădușelii. Iar cînd pierdea ceva mai multișor, i se părea că i se taie suflarea și că i se oprește inima în piept. Dar, după toate chinurile astea, care i se păreau fără scăpare, Bukus ieși totuși din han, în seara aceea, cu patru ducați în buzunar. Și, deși era istovit și înfrigurat din pricina emoției, de parcă l-ar fi bătut cineva cu vergi încinse în foc, mergea ținîndu-se drept și mîndru. În ochii lui ca de tăciune se deschideau perspective depărtate și strălucitoare, care îi acopereau cu luciul lor sărăcia de-acasă și măturau orașul pînă în temelii. Și Bukus pășea astfel, ca beat, cu pași solemni. Pentru prima dată în viață simțea nu numai strălucirea și zăngănitul aurului, ci și greutatea lui.

În aceeași toamnă, Bukus, deși tînăr și nepriceput, ajunsese haimana și jucător de meserie și părăsi casa părintească. Bătrînul Gaon muri de durere și de rușine din pricina fiului său cel mare; întreaga obște evreiască resimți nenorocirea aceasta ca pe-o nenorocire a ei. Mai tîrziu, Bukus plecă din oraș ca să-și poarte în lume trista lui soartă de jucător. De-atunci, cu toate că s-au scurs paisprezece ani, nimeni n-a mai auzit niciodată vorbindu-se despre el. Și pricina tuturor relelor ăstora a fost — după cum se spune — „ducatul diavolului“, găsit pe „kapia“, și scos în ziua de sabbat.

XIII

Veni și al patrulea an de ocupație. Într-o oarecare măsură părea că totul se liniștește și se netezește. Iar dacă dulcea tihnă din vremea turcilor nu se mai reîntorcea — lucru cu neputință de altfel — cel puțin începuse să se statornicească ordinea, după noile concepții. Dar tocmai atunci se iviră iar tulburări în țară. Trupe noi sosiră pe neașteptate în orășel și, din nou, pe „kapia" se iviră soldați de strajă. Lucrurile s-au petrecut în felul următor :

În anul acela, noua stăpînire începu recrutarea pentru oaste în Bosnia și în Herțegovina și asta iscă mari frămîntări în popor, mai ales printre turci. Cu cincisprezece ani în urmă, cînd sultanul hotărîse închegarea unei armate regulate, îmbrăcate, instruite și echipate europenește, turcii de pe aici ridicaseră steagul răscoalei și duseseră adevărate războaie, mici dar sîngeroase, căci nu voiau nici în ruptul capului să poarte uniforma ghiaurilor și să-și lege pe ei curelele care, încrucișîndu-se pe piept, închipuiau scîrbavnicul semn al crucii. Iar acum, se vedeau nevoiți să îmbrace aceleași „haine strîmte" ; și unde mai pui că trebuiau s-o facă în slujba unui împărat străin, de altă credință.

Din primii ani ai ocupației, cînd stăpînirea începuse să pună numere la case și să facă recensămîntul populației, măsurile acestea ațîțară printre turci sen-

timente de neîncredere și treziră în ei temeri nelămurite, dar adînci.

Ca totdeauna în astfel de împrejurări, turcii din orășel, cei mai cu vază și mai învățați, se adunară fără știrea autorităților, ca să chibzuiască împreună ce rost aveau noile măsuri și cum să răspundă la ele.

Într-o zi de mai se întîlni pe „kapia", ca din întîmplare, „fruntea" orășelului și se așeză pe sofa. Sorbind liniștiți cafelele și privind drept înainte, oamenii vorbiră, aproape în șoaptă, despre noile măsuri suspecte luate de autorități. Pe toți, măsurile astea îi nemulțumeau. Prin însăși natura lor ele erau potrivnice tuturor concepțiilor și tuturor obiceiurilor turcești, și fiecare turc simțea ca o umilire zadarnică și de neînțeles amestecul acesta al stăpînirii în treburile lor personale și în viața lor de familie. Dar nu se pricepea nimeni să arate adevăratul rost al recensămîntului și nici să spună în ce fel să i se pună piedici. Printre cei adunați se afla și Ali-hogea care altminteri venea rareori pe „kapia" fiindcă simțea în urechi o mîncărime dureroasă ori de cîte ori dădea cu ochii de treptele de piatră ce duceau la sofa.

Muderisul din Vișegrad, Husein-aga, om învățat și vorbăreț, își spunea părerea, ca unul îndreptățit s-o facă, despre ce ar putea să însemne punerea numerelor pe case și recensămîntul copiilor și al adulților.

— După cîte se pare, ăsta e un obicei de-al ghiaurilor, de cînd lumea. Acum vreo treizeci de ani, dacă nu și mai mult, trăia la Travnik vestitul vizir Tahir-pașa din Stambul. Era el turcit, dar, prefăcut și viclean, rămăsese ghiaur în sufletul lui, așa cum fusese de totdeauna. Oamenii povestesc că avea lîngă el un clopoțel și cînd voia să-și cheme vreo slugă suna clopoțelul, ca un popă creștinesc, pînă ce sluga îi răspundea. Și tocmai Tahir-pașa a fost cel dintîi care s-a găsit să numeroteze casele din Travnik și să prindă pe fiecare cîte o scîndură cu un număr. (Din pricina asta îl și porecliseră „scîndurarul".) Dar poporul s-a răsculat, a strîns toate scîndurelele de pe la case, le-a adunat într-un loc și le-a dat foc. Era cît pe-aci să se întîmple vărsare

de sînge. Dar, din fericire, s-a dus vestea pînă la Stambul și Tahir-pașa n-a mai fost lăsat în Bosnia. Pierde-i-s-ar urma să i se piardă! Și acum se petrece ceva asemănător. Neamțul vrea să le aibă pe toate la catastif, pînă și capetele noastre.

Priveau toți drept înainte și-l ascultau pe muderisul care era cunoscut pentru obiceiul lui de-a trăncăni despre amintirile altora în loc să-și spună scurt și limpede părerile proprii despre cele întîmplate în ziua aceea.

Ca întotdeauna, cel dintîi își pierdu răbdarea Ali-hogea.

— Astea n-au nimic de-a face cu credința nemților, ci cu ceea ce țintesc, muderis-efendi. Nu se joacă ei și nu-și risipesc ei vremea nici măcar în somn, ci urmăresc o socoteală. Acum n-o putem vedea încă, dar o s-o vedem peste cîteva luni sau peste vreun an. Căci multă dreptate mai avea răposatul Șemsibei Brankovici cînd spunea: „Ghiuleaua neamțului are fitil lung". Numărătoarea asta a caselor și a oamenilor, după cîte cred eu, le trebuiește pentru vreun bir nou sau poate că or fi gîndind să strîngă oamenii pentru corvadă sau pentru armată. Ba, te pomenești că e și pentru una și pentru alta. Și, dacă mă întrebați cum s-o scoatem la capăt, uite ce gîndesc eu: ca să ne răsculăm de îndată, n-avem oștire în stare de asta. Și Allah o vede și oamenii o știu. Dar nu trebuie să ne supunem la tot ce ni se poruncește. Nimeni nu trebuie nici să-și păstreze numărul nici să-și spună data nașterii. Las' să ghicească ei cînd s-a născut fiecare. Dacă întrec măsura și se ating de copiii și de fericirea noastră, atunci să nu ne dăm bătuți, să ne apărăm, și Allah cu mila!

Mai chibzuiră ei multă vreme despre hotărîrile nesuferite ale stăpînirii, dar, în general, rămaseră la propunerea lui Ali-hogea: să se împotrivească pe tăcute. Bărbații să-și ascundă vîrsta sau să dea date greșite, punînd vina pe neștiința lor de carte. Cît despre femei, nimeni nu cuteză să le pună vreo întrebare, fiindcă asta ar fi însemnat o ocară sîngeroasă. Tăblițele cu numerele caselor, în ciuda instruc-

țiunilor și amenințărilor stăpînirii, le bătură în locuri unde nu puteau fi văzute sau le puseră cu josul în sus. Ba, pe deasupra, începu chiar atunci văruitul caselor și, ca din întîmplare, oamenii mîzgăliră cu var și tăblițele.

Văzînd că împotrivirea este adîncă și adevărată, deși ascunsă, stăpînirea se arătă înțelegătoare, ferindu-se de a aplica cu asprime legea și de toate urmările și conflictele care s-ar fi iscat neapărat de pe urma acestor asprimi.

De atunci trecuseră doi ani. Neliniștea stîrnită de recensămînt fusese uitată, cînd începu cu adevărat recrutarea tinerilor, fără deosebire de credință și de stare socială. În Herțegovina răsăriteană oamenii se răsculară pe față, și, de data aceasta, sîrbii se uniră cu turcii. Capii răsculaților căutau să ia legătură cu străinătatea, mai ales cu Turcia, spunînd că puterea ocupantă depășise împuternicirile încredințate ei de către Congresul de la Berlin și că n-avea dreptul să facă recrutări în ținuturile ocupate, aflate tot sub suveranitatea turcească. În Bosnia n-a existat o rezistență înarmată, dar, prin Focea și Gorajda, răzmerița se întinse pînă în împrejurimile ținutului vișegrădean. Unii răsculați, singuri sau strînși în rămășițe de-ale cetelor înfrînte, încercară luptînd să se refugieze în Sandjak sau în Serbia, trecînd peste podul de la Vișegrad. Și, ca totdeauna în astfel de împrejurări, alături de răscoală începu să înflorească haiducia.

Atunci, după atîta amar de ani, pe „kapia“ se făcea din nou de strajă. Deși era în toiul iernii și căzuse zăpadă cu nemiluita, doi jandarmi stăteau acolo zi și noapte. Ei opreau trecătorii necunoscuți și suspecți, îi cercetau și-i percheziționau.

După două săptămîni, sosi în orășel un detașament de *Streifkorps*[1], și luă locul jandarmilor, pe „kapia“. *Streifkorps*-ul fusese înființat de îndată ce răscoala din Herțegovina începuse să ia proporții mai serioase. Era format din elemente de șoc, foarte mobile, alese

---

[1] **Gărzi mobile. (Germ.)**

și echipate pentru acțiuni pe terenuri anevoioase, alcătuite din voluntari bine plătiți. Printre ei se aflau foști soldați, veniți ca rezerve o dată cu trupele de ocupație, și care, nemaivrînd să se întoarcă la vetrele lor, se înrolaseră în *Streifkorps*. Mai erau și alții, mutați din jandarmerie în gărzile mobile, și, în sfîrșit, se mai aflau printre ei și un număr de localnici, care serveau ca oameni de încredere și ca tălmaci.

Cît a ținut iarna aceea, care nici ușoară și nici scurtă n-a fost, un post de doi oameni din *Streifkorps* făcu de pază pe „kapia". De obicei, stăteau cîte doi odată, un străin și un localnic. Nu clădiseră redută, ca turcii pe vremea răscoalei lui Karageorge, din Serbia. Nu se pomeneau nici ucideri, nici capete retezate. Totuși, și de data aceasta, ca totdeauna cînd „kapia" era închisă, se petrecură întîmplări neobișnuite, care lăsară urme în orășel. Căci vremurile grele nu pot trece fără să aducă nenorocirea unora.

Printre ostașii din *Streifkorps* care făceau de pază pe „kapia", se afla și un flăcău, un rus din Galiția răsăriteană, pe nume Grigorie Fedun. Flăcăul ăsta de douăzeci și trei de ani avea un trup de uriaș și-un suflet de copil. Era puternic ca un urs și rușinos ca o fată mare. Pe cînd își făcea stagiul militar, regimentul lui fusese mînat spre Bosnia. Aici, luase parte la luptele de la Maglai și de la Glasinaț. Apoi își petrecuse un an și jumătate prin felurite garnizoane din Bosnia răsăriteană. Iar cînd veni vremea să se elibereze, lui Fedun îi fu greu să se întoarcă în orașul lui galițian, Kolomeia, în casa părintească plină de copii și goală de toate celelalte. Grigorie se mai afla încă la Budapesta, la regiment, cînd apăru apelul către voluntari, chemîndu-i să se înroleze în *Streifkorps*. Dat fiind că luptase în Bosnia timp de cîteva luni, Fedun fu primit imediat. Iar el se bucură din toată inima gîndindu-se că va revedea poienile și orășelele bosniece, unde petrecuse și zile grele și zile voioase, de care îl legau acum amintiri, iar în aceste amintiri zilele grele străluceau mai frumos și mai viu decît

cele voioase. Se topea de plăcere și se umfla de mîndrie închipuindu-și fețele părinților, ale fraților și ale surorilor cînd vor primi cei dintîi fiorini de argint, trimiși de el, din solda lui de voluntar. Și unde mai pui că avea norocul să fie repartizat nu în Herțegovina răsăriteană, unde luptele cu răsculații erau istovitoare și, adeseori, foarte primejdioase, ci într-un orășel, pe Drina, unde n-aveai altceva de făcut decît să patrulezi și să stai de pază.

Aici, pe „kapia", își petrecu Fedun iarna, tropăind de frig și suflîndu-și în degete ore întregi în timpul nopților senine și înghețate, cînd crapă pietrele de ger și cînd pălește cerul deasupra orășelului iar stelele mari ale toamnei ajung cît niște păcătoase de lumînărele. Aici, pe „kapia", așteptă el venirea primăverii și aici i se arătară primele semne: trosniturile greoaie și înfundate ale ghețurilor de pe Drina, cu bubuiri care-i pătrund omului pînă în rărunchi, și vuietul năprasnic al unui vînt nou urlînd cît e noaptea de lungă prin pădurile dezgolite ale munților ghemuiți deasupra podului.

Flăcăul făcea de pază cînd îi venea rîndul, dîndu-și seama cum primăvara, ale cărei semne se iveau pe pămînt și ape, pătrundea cu încetul în el, cum îl năpădea și cum îi tulbura toate simțurile, îmbătîndu-l și încîlcindu-i gîndurile. Și, stînd de pază, cînta cîntecele maloruse, de prin țara lui. Iar cînd cînta i se năzărea din ce în ce mai mult, cu fiece zi de primăvară, că are întîlnire cu cineva, aici, în locul ăsta neadăpostit și bătut de vînt.

Pe la începutul lui martie, comandamentul trimise o înștiințare către detașamentul de pază al podului, încunoștințîndu-l să-și sporească atenția, căci, după știri demne de crezare, binecunoscutul haiduc Jakov Cekîrlia se repezise din Herțegovina în Bosnia și se ascundea acum pe undeva, prin împrejurimile Vișegradului, de unde aproape sigur că va încerca să ajungă la granița sîrbă sau turcă. Voluntarii din *Streifkorps* primiră semnalmentele lui Cekîrlia, cu mențiunea că e vorba de-un haiduc care, deși mic de stat și nearătos, era voinic, îndrăzneț și deosebit de

șiret, căci izbutise pînă atunci, de mai multe ori, să ducă de nas patrulele, cînd îl încercuiseră, și să le scape.

La raport, auzi și Fedun înștiințarea și-o luă în serios, ca pe toate comunicările oficiale. La drept vorbind, i se părea cam prea din cale-afară, căci nu-și putea închipui cum ar izbuti cineva să se strecoare neobservat într-un spațiu de zece pași, cît era lărgimea podului. Liniștit și fără grijă, el petrecu pe „kapia" cîteva ore din zi și din noapte. Își spori, ce e drept, atenția, dar nu îndreptînd-o spre eventuala apariție a numitului haiduc Jakov, despre care nici nu se știa pe unde se află, ci absorbit cu totul de numeroasele semne și fenomene ale naturii prin care, pe „kapia", se vestea primăvara.

Nu e ușor să-ți îndrepți toată luarea-aminte asupra unui singur lucru, cînd ai douăzeci și trei de ani, cînd simți cum îți furnică sîngele în vine, semn de putere și de viață, și cînd, în jurul tău, de pretutindeni, primăvara foșnește, strălucește și împrăștie miresme. Neaua se topește prin vîlcele, apele rîului curg repezite, cenușii ca sticla afumată, vîntul dinspre nord-est aduce mirosul zăpezilor din munți și al primilor boboci din vale. Toate astea îl îmbată și-l încîntă pe Fedun care măsoară locul de la o terasă la alta, sau, dacă face de pază noaptea, se reazemă de zid și cîntă, laolaltă cu vîntul, cîntecele lui maloruse. Și ziua, ca și noaptea, nu-i dă răgaz simțămîntul că așteaptă pe cineva, un simțămînt care, pare-se, își găsește adeverire în tot ce se întîmplă pe ape, pe pămînt și în văzduh.

Și într-o bună zi, cam pe la vremea prînzului, trecu pe lîngă pază o fetișcană turcă. Era la vîrsta cînd turcoaicele nu poartă încă vălul, dar nici nu umblă cu totul descoperite, ci se înfășoară cu un șal mare și subțire, care le ascunde tot trupul, brațele, părul, bărbia și fruntea, lăsînd însă descoperită o parte a feței: ochii, nasul, gura și obrajii. Era la vîrsta cînd, în scurtul răstimp dintre copilărie și adolescență, fetele musulmane își arată cu nevinovăție

și plăcere farmecele feței, copilărești încă și totuși feminine, pe care mîine poate că le va acoperi pentru totdeauna feregeaua.

Pe „kapia" nu se afla țipenie de om. Cu Fedun făcea de gardă un oarecare Stevan din Pracea, unul dintre țăranii înrolați în *Streifkorps*. Omul ăsta mai bătrîior, căruia îi era drag rachiul, moțăia, stînd, în ciuda regulamentului, pe sofaua de piatră.

Fedun se uita cu luare-aminte și sfios la fată. În jurul ei flutura șalul multicolor, unduindu-se și sclipind în soare ca argintul viu, în bătaia vîntului și în ritmul pașilor ei legănați. Chipul liniștit și frumos îi era strîns ca într-un chenar în țesătura întinsă a șalului. Ochii, plecați în jos, dar tremurători. Astfel, trecu pe lîngă el și pieri, coborînd spre tîrg.

Flăcăul își văzu mai departe de pază, călcînd cu mai multă însuflețire de la o terasă la alta și cătînd mereu cu privirea spre tîrg. I se părea acum că într-adevăr are pe cine să aștepte. După o jumătate de ceas — pe pod mai dăinuia încă liniștea amiezii — fetișcana turcă se reîntoarse din tîrg și trecu iar pe lîngă flăcăul tulburat. Acum, el o privi mai îndelung și cu mai multă îndrăzneală, și, lucru ciudat, îl privi și ea, scurt, pieziș, dar fără teamă, zîmbindu-i cu oarecare șiretenie, dar șiretenie din aceea plină de nevinovăție, ca a copiilor cînd se păcălesc unii pe alții, în joacă. Și iar pieri, cu mersul ei legănat, cu pasul ei rar, și totuși depărtîndu-se repede, cu miile de cute și unduiri ale șalului ei larg care îi înfășura trupul tînăr dar voinic. Podoabele orientale și culorile vii ale șalului ei se iviră încă multă vreme printre căsuțele de pe malul celălalt.

Abia atunci își reveni flăcăul. Stătea în același loc și în aceeași poziție, așa cum se afla în clipa cînd fata trecuse pe lîngă el. Trezindu-se, își pipăi pușca și se uită împrejur cu simțămîntul că lăsase să-i scape ceva. Stevan moțăia în soarele înșelător, de martie. Flăcăului i se păru că amîndoi sînt vinovați și că ar fi putut să se strecoare pe lîngă ei un pluton întreg în răgazul acela de timp, de-a cărui lungime și însemnătate pentru restul lumii nici el

nu-și mai putea da seama. Rușinat, îl trezi pe Stevan cu mai multă rîvnă de cît s-ar fi cuvenit și continuară amîndoi să stea de pază pînă la venirea schimbului.

Toată ziua aceea, și în ceasurile de repaus, și cît făcu de gardă, fetișcana turcă îi trecu, de nenumărate ori, ca o nălucă, prin gînd. Iar a doua zi, tot cam către amiază, cînd pe pod și în tîrg nu prea e lume, ea străbătu din nou, aievea, podul. Ca într-un joc ale cărui reguli nu le cunoștea decît pe jumătate, Fedun îi privi din nou obrajii închenăruiți de țesătura multicoloră a șalului. Totul se petrecu aidoma ca în ajun. Doar privirile fură ceva mai lungi, zîmbetele mai vii și mai îndrăznețe. Ca și cum ar fi luat și el, în felul lui, parte la joc, Stevan moțăi ca de obicei, apoi se jură, tot ca de obicei, că nu dormise și că nici noaptea, în pat, nu putea să închidă ochii. La întoarcere, fata aproape că se opri, țintindu-l drept în ochi pe soldat, iar el bîlbîi vreo două vorbe, încîlcite și fără nici o noimă, simțind cum îl trec fiori și i se moaie picioarele și uitînd cu desăvîrșire locul unde se afla.

Asemenea îndrăzneală nu putem avea decît în vis. Cînd fata pieri din nou, pe celălalt mal, flăcăul se cutremură de spaimă. Era de necrezut ca o turcoaică să cuteze a se uita la un soldat neamț. Un lucru atît de uluitor și de nemaipomenit nu se putea întîmpla decît în vis, sau primăvara, pe „kapia". Și apoi, el știa, știa prea bine, că nimic nu-i mai de ocară și mai primejdios, în țara asta și în situația lui, decît să se atingă de-o turcoaică. Despre asta li se vorbise și în armată și acum, în *Streifkorps*. Pentru asemenea păcate, existau pedepse grele. Unii le plătiseră cu viața, uciși de turcii mînioși care suferiseră ocara. Toate astea, Fedun le știa și ar fi dorit din toată inima să nu se abată de la ordine și de la litera regulamentelor, și totuși, păcătuia tocmai împotriva lor. Piaza rea a năpăstuiților e tocmai faptul că lucrurile la care oricum nu pot ajunge și le sînt oprite devin, pentru o clipă, cu putință și ușor de atins (sau, cel puțin, par așa) și că, de îndată ce încep să le

dorească cu tot dinadinsul, ele se arată din nou așa cum sînt: cu neputință de ajuns și oprite, cu toate urmările lor pentru cei ce le rîvnesc și întind mîna spre ele, în ciuda opreliștii.

A treia zi, către amiază, fetișcana trecu iar. Și cum în vise totul se rînduiește după dorința omului, singura realitate, stăpînă peste toate celelalte, Stevan moțăia din nou, convins și oricînd gata să-i convingă și pe alții că nu închidea un ochi măcar. Pe „kapia", nici țipenie de om. Flăcăul bîlbîi iar cîteva cuvinte, fata își încetini pasul și-i răspunse cu teamă cîteva vorbe la fel de nedeslușite.

Jocul acesta, primejdios și de necrezut, continuă. A patra zi, fata, în treacăt, pîndind clipa cînd nu se afla nimeni pe „kapia", îl întrebă în șoaptă pe flăcăul înflăcărat cînd îi mai vine rîndul să stea de pază. Iar el îi răspunse că va fi din nou pe „kapia" către amurg, cam pe la ceasul celei de-a patra rugăciuni a turcilor.

— Am s-o duc pe bunica în tîrg, ca să doarmă acolo, și-am să vin înapoi singură, îi șopti fata, fără să se oprească din mers și fără să-și întoarcă măcar o clipă capul, dar privindu-l pieziș și grăitor.

Și, din fiecare vorbă de-a ei, răsuna bucuria tainică a gîndului că are să-l revadă.

Șase ore mai tîrziu, Fedun se afla din nou pe „kapia", împreună cu adormitul de Stevan. După ploaie, se lăsă un amurg proaspăt, care i se părea plin de făgăduințe. Trecătorii se răreau din ce în ce. Și atunci, pe drumul dinspre Osoinița, se ivi fetișcana turcă, înfășurată în șalul căruia înserarea îi stinsese culorile. Alături de ea, pășea o turcoaică bătrînă și gheboșată, învelită într-o feregea groasă și neagră. Bunica era atît de încovoiată încît aproape că atingea pămîntul cu fruntea și-și sprijinea mîna dreaptă de-un toiag, iar stînga de brațul fetei.

Și așa, trecură amîndouă pe lîngă Fedun. Fata își încetini pasul și-l potrivi după mersul anevoios al bătrînei pe care o însoțea. Iar ochii, măriți de umbrele întunericului timpuriu, și-i aținti acum fără teamă și cu bucurie în ochii flăcăului, de parcă nu-i mai venea

să se despartă de ei. Cînd turcoaicele pieriră în tîrg, pe Fedun îl trecură fiori. Flăcăul începu să umble grăbit, de pe o terasă pe alta, ca și cum ar fi vrut să recapete ceea ce pierduse. Cuprins de-o tulburare asemănătoare cu teama, el aștepta acum reîntoarcerea fetei. Stevan moțăia.

— Ce-o să-mi spună, cînd o trece iar? chibzuia flăcăul. Și eu, ce am să-i spun? Poate o să mă cheme, să ne găsim pe undeva, noaptea, la loc ferit?

Și tremura gîndindu-se la plăcerile și la primejdia cuprinse în întîlnirea aceasta.

Trecu un ceas întreg de așteptare, apoi încă o jumătate, și fata nu mai venea. Dar, chiar și așteptarea asta își avea farmecul ei. Și farmecul îi crescu, pe măsură ce se lăsa noaptea. În sfîrșit, în locul fetei se ivi schimbul. De data asta însă, nu veniră numai cei doi care trebuiau să facă de gardă ci sosi, o dată cu ei, *Wachtmeister*[1]-ul Drajenovici, în persoană. Omul ăsta aspru, cu barbă scurtă și neagră, le ordonă lui Fedun și lui Stevan, cu glas răutăcios și țipător, să intre în dormitor de îndată ce ajung la cazarmă și să nu plece de-acolo, pînă la noi dispozițiuni. Simțămîntul unei vinovății nedeslușite făcu să i se urce sîngele în cap lui Fedun.

Dormitorul, mare și rece, cu cele douăsprezece paturi aliniate perfect, era pustiu. Ostașii se aflau în oraș sau la masă. Fedun și Stevan așteptară neliniștiți și nerăbdători, gîndindu-se și căutînd zadarnic să ghicească de ce îi pedepsise *Wachtmeister*-ul cu atîta severitate și așa, din senin. Cam peste vreun ceas, cînd primii soldați începuseră să vină la culcare, intră un afurisit de caporal, cu sprîncenele încruntate, și le strigă, cu glas tare și ascuțit, să-l urmeze. După toate semnele astea, Fedun și Stevan simțiră că asprimea față de ei creștea și că ea nu prevestea nimic bun. De îndată ce ieșiră din dormitor fură despărțiți și interogați pe rînd.

---

[1] Grad inferior în armata austro-ungară, corespunzător sergentului major sau vagmistrului.

Se făcuse tîrziu. Se apropia, încetul cu încetul, ora cînd în orășel se sting ultimele lămpi, dar ferestrele cazărmii erau tot luminate. Din cînd în cînd se auzea clopotul de la poartă, zornăit de chei și bufniturile grele ale ușilor. Ștafetele veneau și plecau, grăbindu-se să străbată orășelul întunecat și adormit, făcînd naveta între cazarmă și clădirea comandamentului, unde, la primul etaj, luminile erau de asemenea aprinse. Numai semnele acestea erau de ajuns să-ți poți da seama că în orășel se petrecea ceva neobișnuit.

Cînd, pe la unsprezece noaptea, îl duseră în cancelaria *Rittmeister*[1]-ului lui Fedun i se păru că se scurseseră zile, ba chiar săptămîni întregi, de la cele petrecute pe „kapia". Pe masă ardea o lampă cu petrol, făcută din metal, cu un abajur de porțelan verde. La masă ședea *Rittmeister*-ul Cîrcimar. Mîinile îi erau luminate pînă la coate de lumina lămpii, iar capul și pieptul îi erau umbrite de abajurul verde. Flăcăul cunoștea chipul dolofan și palid al *Rittmeister*-ului, obrajii spîni, femeiești, mustăcioara aproape invizibilă, cearcănele vinete care îi făceau cercuri în jurul ochilor cenușii. Soldații se temeau ca de foc de ofițerul acesta burduhănos și domol care tărăgănea cuvintele și se mișca greoi. Puțini oameni erau în stare să nu se tulbure în fața privirii ochilor lui mari și cenușii și să nu se bîlbîie cînd răspundeau la întrebările *Rittmeister*-ului care rostea fiecare cuvînt încetișor, dar despărțit, limpede, distinct, de la prima și pînă la ultima silabă, ca la școală sau ca pe scenă. Ceva mai încolo, stătea *Wachtmeister*-ul Drajenovici. Și el avea capul și pieptul ascunse în umbră. Nu i se vedeau decît mîinile, puternic luminate, mîini păroase, atîrnînd molatice în jos. La unul din degetele *Wachtmeister*-ului, lucea un inel.

Drajenovici începu interogatoriul.

---

[1] Grad ofițeresc în armata austro-ungară, corespunzător căpitanului de cavalerie.

— Spune-ne cum ți-ai petrecut timpul între cinci și șapte, cînd ai fost de gardă pe „kapia“, împreună cu soldatul auxiliar Stevan Kalațan?

Fedun simți că-i năvălește sîngele în obraji. Fiecare își petrece timpul cît poate mai bine și cum înțelege el, dar nimănui nu-i dă prin minte că va trebui mai tîrziu să stea în fața unui tribunal sever și să răspundă de tot ce s-a întîmplat, pînă la cele mai mici amănunte, pînă la gîndurile cele mai tainice și pînă la ultima clipă. Nimănui, și mai cu seamă unui flăcău de douăzeci și trei de ani, care, primăvara, și-a petrecut vremea pe „kapia“. Ce să răspundă? Cele două ore de gardă le făcuse ca totdeauna, ca ieri, ca alaltăieri... Dar, în clipa aceea, îi fu cu neputință să-și amintească vreun lucru care i se întîmpla zilnic, vreun lucru obișnuit, ca să-l folosească drept răspuns. I se perindau prin minte numai lucruri lăturalnice sau oprite, pe care le fac toți dar nu le destăinuiesc superiorilor, de pildă faptul că Stevan, ca de obicei, a tras un pui de somn, iar el, Fedun, a schimbat cîteva cuvinte cu o fetișcană, o turcoaică, și că, mai apoi, la căderea nopții, îngînase încetișor, dar cu foc, toate cîntecele din țara lui, așteptînd reîntoarcerea fetei, reîntoarcere care trebuia să aducă o dată cu ea ceva tulburător și neobișnuit. Vai, ce greu e să răspunzi! Și nu se poate să spui totul, și nu se cade să ascunzi unele amănunte! Dar trebuie să te grăbești, căci vremea trece și nu face decît să-ți sporească încurcătura și stînjeneala. Oare de cît timp durează tăcerea asta a lui?

— Ei? se auzi glasul *Rittmeister*-ului.

Îi cunoșteau toți „ei“-ul ăsta, clar, sonor, puternic, ca sunetul unui mecanism viguros, complex și bine uns.

Și Fedun începu să se bîlbîie și să se încurce, chiar de la început, ca un vinovat.

Ceasurile nopții treceau, dar lămpile nu se stinseră nici în cazarmă și nici la comandament. Interogatoriile, procesele-verbale și confruntările urmau unele după altele. Mai fură anchetați și alții dintre cei care,

în aceeași zi, făcuseră de gardă pe „kapia". Anchetatorii descoperiră și chiar aduseră în fața lor cîțiva dintre trecători. Dar era vădit că cercul se strîngea tot mai mult în jurul lui Fedun, al lui Stevan, și al cercetării lor cu privire la turcoaica bătrînă însoțită de-o fetișcană.

Flăcăului i se părea că i s-au prăvălit pe cap toate păcatele drăcești și de neclintit ale viselor lui. Țăranul clipea din ochi cu șiretenie, și vorbea prefăcut, cu un glas subțirel, spunînd mereu că-i un biet neștiutor de carte și punîndu-se la adăpost după „domnul Fedun", cum îl numea într-una pe camaradul lui de gardă.

„Așa trebuie să răspunzi", gîndea în sinea lui flăcăul, în timp ce îi chiorăiau mațele de foame și tremura tot de emoție, deși încă nu-și dădea limpede seama despre ce e vorba și care e, la urma urmei, greșeala sau vina lui. Dar dimineața se lămuriră toate.

Cît ținu noaptea, se învîrti într-una hora aceasta de neînchipuit, în mijlocul căreia se afla *Rittmeister*-ul, rece și fără milă. Neclintit și mut, *Rittmeister*-ul nu îngăduia nimănui să stea liniștit și să tacă. Prin purtarea și prin înfățișarea lui, nu semăna nicidecum a ființă omenească ci părea întruchiparea datoriei, preotul neînduplecat al justiției, în afara tuturor slăbiciunilor și sentimentelor, înzestrat cu o putere nefirească, scutit chiar de nevoile omenești ale hranei, somnului și odihnei. Iar cînd se lumină de ziuă, Fedun fu adus, pentru a doua oară, în fața *Rittmeister*-ului. Acolo, în afară de *Rittmeister* și de Drajenovici, se mai afla un jandarm înarmat și o făptură femeiască, o arătare, după cum i se păru în prima clipă flăcăului. Lampa fusese stinsă. Odaia, cu ferestrele spre miazănoapte, era rece și aproape întunecată. Flăcăul își vedea cu uimire visul încîlcit din timpul nopții, continuîndu-se și nevrînd să pălească și să piară, nici măcar la lumina zilei.

— Asta era de gardă? o întrebă *Rittmeister*-ul pe femeie.

Făcînd o sforțare dureroasă, Fedun o privi abia atunci cu luare-aminte. Era fetișcana turcoaică din ajun, dar fără șal, cu capul descoperit, cu două cozi castanii și grele care abia îi stăteau pe cap. Purta niște șalvari turcești, pestriți, dar restul veșmintelor, ia, brîul și ilicul îi erau la fel ca ale fetelor de sîrbi din cătunele muntenești de deasupra orășelului. Fără șal, părea mai vîrstnică și mai trupeșă. Fața i se schimbase cu totul : avea gura mare și rea, pleoapele înroșite, iar ochii îi erau limpezi și luminoși de parcă zburaseră din ei umbrele tainice din seara trecută.

— El e, răspunse femeia cu un glas aspru și nepăsător, care lui Fedun i se păru la fel de nou și de ciudat ca și întreaga ei apariție.

Drajenovici continuă să pună întrebări : cum și de cîte ori, în totul, trecuse peste pod, ce-i spusese ea lui Fedun și ce-i spusese Fedun ei ? În general, ea răspundea exact, dar nepăsătoare și dîrză.

— Elenka, ce ți-a zis el, ultima dată cînd ai trecut podul ?

— A zis ceva, dar nu mai știu bine ce, fiindcă nu-l ascultam, că doar mă gîndeam cum să fac să-l trec pe Iakov.

— La asta te gîndeai ?

— La asta, răspunse în silă femeia, care se vedea cît de colo că era istovită și că nu voia să vorbească mai mult decît trebuia.

Dar *Wachtmeister*-ul stărui. Cu o voce în care se simțea amenințarea și care trăda obișnuința de-a i se răspunde imediat, el îi ceru femeii să mai repete o dată tot ce spusese la primul interogatoriu, de la comandament.

Elenka se apăra, prescurta și sărea anumite părți din prima mărturie, dar el o întrerupea mereu și, cu întrebări aspre și iscusite, o silea să revină la cele declarate.

Încetul cu încetul ieși la iveală întregul adevăr. Pe femeie o chema Elenka și era din neamul Tasicilor, din Lieska de Sus. Toamna trecută poposise acolo haiducul Iakov Cekîrlia și iernase, ascuns în-

tr-o şură, ceva mai sus de satul lor. Ai ei îi duceau de mîncare şi primeneli. De cele mai multe ori, ea făcuse treaba asta! Şi aşa, se îndrăgiseră amîndoi şi se făgăduiseră unul altuia. Şi cînd începu zăpada să se topească iar *Streifkorps-ul* să-l încolţească, Iakov hotărî să treacă în Serbia cu orice chip. La vremea asta e anevoie să răzbaţi peste Drina, chiar cînd nu e păzită, şi acum pe pod se aflau mereu ostaşi. Iakov îşi puse în gînd să treacă peste pod şi născoci un vicleşug ca să înşele paza. Elenka se hotărî să meargă cu el, să-l ajute, fie ce-o fi, chiar dacă ar costa-o viaţa. Coborîră mai întîi pe Lieska, apoi, printr-o viroagă, mai sus de Okolişte. Încă demult, pe cînd se afla la Glasinaţ, Iakov îşi făcuse rost de la nişte ţigani de veşminte femeieşti, cum poartă turcoaicele: feregea, şalvari şi un şal. Apoi, după învăţătura lui, ea începu să treacă peste pod, la ceasurile cînd nu sînt turci mulţi pe-acolo, ca să nu se întrebe vreunul dintre ei a cui e fetişcana asta necunoscută şi ca să se deprindă paza cu ea. Aşa că, timp de trei zile la rînd, femeia străbătu podul şi se hotărî să-l strecoare pe Iakov.

— Şi de ce l-ai trecut tocmai cînd era ostaşul ăsta de gardă?

— Fiindcă el mi s-a părut mai slab de înger.

— De-asta?

— De-asta.

La stăruinţele *Wachtmeister*-ului, femeia povesti mai departe. După ce a pus astfel totul la cale, Iakov s-a înfăşurat în feregeaua lui şi ea, cum s-a lăsat amurgul, l-a trecut, dîndu-l drept bunică-sa, pe lîngă cei doi paznici care n-au băgat de seamă nimic fiindcă flăcăul, adică Fedun, se uita la fetişcană şi nu la bătrînă, iar celălalt se lungise pe sofa şi părea că doarme.

Ajunşi în tîrg, voiseră să fie prevăzători şi să n-o ia de-a dreptul prin mijlocul oraşului, ci ocoliră prin uliţele lăturalnice. Asta i-a pierdut. S-au rătăcit prin uliţe necunoscute şi, în loc să dea de podul de pe Rzav şi să ajungă astfel la drumul care duce la amîndouă graniţele, s-au pomenit în faţa unei cafenele

turcești de unde tocmai ieșeau cîțiva oameni. Printre ei se afla și-un jandarm, un turc, chiar din oraș. Jandarmul a bănuit că nu-i lucru curat cu bătrîna înfofolită și cu fetișcana, pe care nu le mai văzuse pînă atunci. Și a prins să le urmărească. Le-a urmărit așa, pînă la Rzav. Acolo, s-a apropiat de ele și le-a întrebat cine sînt și încotro se duc. Iakov, care prin vălul feregelei nu slăbea o clipă din ochi mișcările jandarmului, socoti că sosise clipa să fugă. Își azvîrlise feregeaua și o îmbrîncise pe Elenka înspre jandarm, cu atîta putere, încît căzură amîndoi („că el e subțirel și mic de stat, dar tare ca piatra și are o inimă cum n-au alți oameni!"). Fata, după cum mărturisea singură, liniștită și fără să se abată de la adevăr, îl apucase pe jandarm de picioare. Pînă cînd să scape jandarmul de ea, Iakov și trecuse Rzavul ca pe-o băltoacă, deși apa îi ajungea pînă peste genunchi, și se mistuise de partea cealaltă, printre răchiți. Pe ea o duseseră mai apoi la comandament, și-o bătuseră, și-o amenințaseră, dar ea n-avea nimic de spus și nu voia să spună nimic.

Degeaba se căzni *Wachtmeister*-ul, cu întrebări ocolite, cu lingușeli și amenințări, să scoată de la Elenka ceva mai mult, ca să afle tăinuitorii și ajutoarele lui Iakov sau gîndurile lui viitoare. Toate încercările n-avură nici o urmare asupra femeii. Despre ce voia să vorbească, ea povestea mai mult decît ar fi fost nevoie, dar despre ce nu voia să vorbească, era cu neputință să-i smulgă un singur cuvînt, cu toate strădaniile lui Drajenovici.

— Mai bine să ne mărturisești tu, de pe acuma, tot ce știi, decît să-l cerceteze și să-l chinuiască pe Iakov, care pînă acum sigur că a fost prins la graniță.

— Cine să fie prins? El? Ha!

Și fata se uita cu atîta milă la *Wachtmeister* de parcă ar fi avut dinaintea ochilor un om care nu știe ce spune iar colțul buzei de sus i se ridică, disprețuitor. (În genere, zvîcnirile buzei ăsteia de sus, asemănătoare cu zvîrcolirile unei lipitori, arătau simțămintele ei de mînie, de silă sau de ură, ori de cîte ori ele

deveneau mai puternice decît cuvintele pe care Elenka le folosea.)

Zvîcnirea buzei dădea pentru o clipă o înfățișare chinuită și urîtă întregului ei chip care, altminteri, era frumos și cu trăsături regulate. Și, cu o expresie pe de-a-ntregul copilărească și visătoare, de loc potrivită cu strîmbătura aceea urîtă a buzei de sus, ea se uita pe geam, așa cum se uită țăranul la fîșia de ogor cînd vrea să cîntărească în ce fel a înrîurit starea timpului asupra semănăturilor.

— Domnul cu voi! Iată că s-a făcut ziuă. De ieri seara și pînă acum ar fi putut să străbată toată Bosnia, cît e ea de mare, nu numai să treacă granița, care e abia la un ceas sau două de mers de-aici. Asta o știu eu. Pe mine puteți să mă bateți și să mă ucideți; de-asta m-am dus cu el. Da' pe el n-o să-l mai vedeți în veci. Să vă mutați gîndul. Ha!

Și buza de sus i se strînse și i se ridică spre partea dreaptă și toată fața părea dintr-o dată mult mai îmbătrînită, mai coaptă, mai dîrză și mai urîtă. Iar cînd buza i se destinse și se lăsă în jos, fața femeii își recăpătă deodată expresia copilărească, plină de-o drăgălașă și nechibzuită îndrăzneală.

Nemaiștiind cum s-o scoată la capăt, Drajenovici se uită la *Rittmeister;* acesta îi făcu semn s-o ia pe fată de-acolo. Și reîncepură iar interogarea lui Fedun, care nu mai putea fi nici grea și nici îndelungă. Flăcăul recunoscu tot și nu putu să aducă nimic întru apărarea lui, nici măcar ce-i strecura cu dinadinsul Drajenovici în întrebările puse. Nici măcar cuvintele *Rittmeister*-ului — exprimînd o condamnare fără apel și fără milă, în toată gravitatea ei, dar din care, totuși, reieșea o părere de rău, pricinuită tocmai de temeinicia faptelor — nu putură să-l trezească pe Fedun din amorțeala lui.

— Te socoteam, Fedun, un tînăr serios, conștient de datoria și de scopul tău în viață, începu Cîrcimar, în limba germană. Și credeam că într-o bună zi o să iasă din dumneata un ostaș desăvîrșit, o mîndrie a detașamentului nostru. Iar dumneata ți-ai pierdut mințile, te-ai îndrăgostit de prima muiere care

ți-a trecut pe dinaintea nasului. Te-ai purtat ca o ființă slabă, ca un om căruia nu-i poate fi încredințată o treabă serioasă. Trebuie să te înaintez tribunalului. Dar, orice osîndă vei primi, pentru dumneata cea mai mare pedeapsă va rămîne faptul că nu te-ai arătat demn de încrederea acordată și că n-ai putut să rămîi la postul dumitale ca un bărbat și ca un ostaș adevărat, atunci cînd a fost nevoie. Și acum, pleacă.

Nici cuvintele acestea, rostite grav, tăios, sacadat, n-au fost în stare să trezească nimic nou în mintea flăcăului. Le avusese, pe toate, în el. Ivirea și vorbele femeii, țiitoarea haiducului, purtarea lui Stevan și toată desfășurarea anchetei îi înfățișaseră, deodată, în adevărata lui lumină, jocul ușuratic de pe „kapia", jocul nechibzuit, naiv și de neiertat. Cuvintele *Rittmeister*-ului nu făceau decît să pună o pecete oficială peste toate; ele îi erau mai necesare *Rittmeister*-ului — pentru satisfacerea unor cerințe nescrise, dar veșnice, ale ordinii și legii — decît lui Fedun însuși. Ca în fața unei priveliști de-o măreție copleșitoare, flăcăul stătea dinaintea unui adevăr de necuprins: ce pot însemna cîteva clipe de uitare într-un ceas rău și într-un loc primejdios. Dacă ar fi fost trăite acolo, pe „kapia", și dacă ar fi rămas necunoscute, clipele astea n-ar fi avut nici o însemnătate: mici întîmplări, de flăcău, care se povestesc apoi, între camarazi, noaptea, în timpul patrulărilor plicticoase. Dar așa, cîntărite în lumina răspunderilor adevărate, ele prețuiau mai mult decît orice pe lume. Mai mult decît moartea. De-acum nu mai era cu putință o dezvinovățire întreagă și dreaptă nici în fața lui însuși, nici în fața altora. De-acum se isprăvise cu scrisorile din Kolomeia, cu fotografiile celor de-acasă, cu mandatele poștale pe care le trimitea atît de mîndru. Sfîrșitul unui om care s-a înșelat și a îngăduit să fie înșelat.

Din pricina asta, nu găsise nici un cuvînt să-i răspundă *Rittmeister*-ului.

Paza lui Fedun n-a fost deosebit de severă. I s-a adus gustarea de dimineață pe care el a mîncat-o, ca să zic așa, cu o gură străină parcă. Apoi i s-a ordonat

să-și pregătească lucrurile personale, să predea armele și efectele de serviciu. La zece, trebuia să pornească, însoțit de-un jandarm, cu trăsura poștei, spre Sarajevo, ca să fie înaintat tribunalului garnizoanei.

Pe cînd flăcăul își strîngea lucrurile de pe polița de deasupra patului, cîțiva camarazi de-ai lui, aflați încă în dormitor, ieșiră în vîrfurile picioarelor, închizînd ușa în urma lor, cu grijă și fără zgomot. În jurul lui Fedun se lărgea mereu cercul singurătății și al tăcerii grele, care îl împrejmuiește întotdeauna pe cel lovit de năpastă, ca pe o vită bolnavă. Mai întîi el scoase cuiul tăbliței negre pe care se aflau zugrăvite, cu vopsea, în limba germană, numele, gradul, numărul detașamentului și al unității din care făcea parte, și o puse pe genunchi, cu partea scrisă în jos. Pe dosul negru al tăbliței, Fedun scrise repede și mărunt, cu o bucățică de cretă: „Rog să trimiteți tot ce rămîne de pe urma mea tatei, la Kolomeia. Îi salut pe toți camarazii și-i rog pe mai-marii mei să mă ierte. — G. FEDUN."

Apoi mai aruncă o ultimă privire spre fereastră și îmbrățișă cu ochii tot ce putu vedea din lume într-o clipă și dintr-un loc atît de mărginit. Își luă după aceea pușca și o încărcă cu un cartuș greu, plin de unsoare. Se descălță, își spintecă ciorapul, cu un briceag, la degetul mare de la piciorul drept, se lungi pe pat, strînse pușca în mîini și între genunchi, așa fel încît vîrful țevii să i se înfunde adînc în bărbie, puse piciorul astfel ca gaura ciorapului să agațe trăgaciul și trase. Detunătura făcu să răsune toată cazarma.

După o hotărîre mare, totul devine ușor și simplu. Sosi medicul. Moartea fu constatată oficial. Un proces-verbal, în copie, fu adăugat actelor cu privire la interogarea lui Fedun.

Apoi începură să se îngrijească de înmormîntare. Drajenovici primi ordin să meargă la popa Nikola și să stea de vorbă cu el: putea fi îngropat Fedun în cimitir, deși își luase singur zilele? Voia popa Nikola să citească slujba pentru un răposat de credința unitariană?

De un an de zile, popa Nikola îmbătrînise brusc și începuse să-și simtă picioarele slăbite rău ; de aceea, își luase ca ajutor, pentru parohia lui întinsă, pe popa Iosa, un om tăcut și cuprins de neastîmpăr, slab și negru ca un tăciune. In ultimele luni, popa Iosa își trecuse asupra lui aproape toate treburile bisericești și slujbele religioase, în oraș și prin sate ; iar popa Nikola, care se mișca din ce în ce mai anevoie, nu făcea de obicei decît ce putea face fără să iasă din casă, precum și slujbele din biserica aflată alături de casă.

Potrivit ordinului *Rittmeister*-ului, Drajenovici se duse la popa Nikola. Bătrînul îl primi culcat pe o canapea unde-și făcea siesta ; lîngă el, stătea popa Iosa. Cînd Drajenovici le înfățișă chestiunea morții lui Fedun și a înmormîntării, cei doi popi tăcură o clipă. Văzînd că popa Nikola nu scoate o vorbă, Iosa începu el să-și arate părerea, cu o voce șovăielnică și temătoare ; era vorba, spunea el, de-o treabă cu totul neobișnuită ; existau oprelişti și în canoanele bisericești și în obiceiurile lumești ; doar dacă s-ar dovedi că răposatul nu se aflase în toate mințile lui în clipa cînd își luase zilele, s-ar mai găsi poate vreo cale...

Atunci de pe canapeaua lui tare și îngustă, acoperită cu un covor vechi și decolorat, se săltă popa Nikola. Trupul lui își recăpătă iar înfățișarea de statuie pe care o avusese totdeauna pe vremea cînd trecea prin mijlocul orașului și oamenii îl salutau de-o parte și de alta a drumului. Primul cuvînt rostit îi lumină fața largă, încă rumenă, cu mustăți uriașe, pierdute în barbă, cu sprîncenele roșcovane, aproape sure, țepoase și zburlite, față de om care, de cînd se afla pe lume, învățase să gîndească așa cum socotea el, să-și spună părerea cinstit și să și-o apere cu toată hotărîrea.

Fără multă șovăire și fără vorbe mari, el le răspunse direct și popii și *Wachtmeister*-ului :

— După ce a căzut năpasta pe om, nu mai ai ce dovedi. Cine oare, în toate mințile fiind, și-ar lua singur zilele ? Și cine și-ar face păcatul să-l îngroape ca pe-un păgîn, după vreo ulucă și fără popă ? Hai,

domnule, fii sănătos, și poruncește să se rînduiască toate, ca să-l îngropăm cît mai repede cu putință. Și în cimitir, nu altundeva. O să-i slujesc eu. Și-apoi, dacă s-o afla vreodată vreun popă de credința lui, să adauge și să îndrepte el ce-o socoti că n-a fost făcut cum se cuvine. Iar după ce plecă Drajenovici, se mai întoarse o dată spre popa Iosa, care stătea rușinat și mirat: Cum să nu primești un creștin în cimitir? Și de ce să nu-i slujești? Nu e oare de ajuns că n-a avut parte de noroc în viață? Lasă, pe lumea cealaltă, să-l întrebe de păcate cei ce ne vor întreba și pe noi de păcatele noastre.

Și astfel, flăcăul care săvîrșise o greșeală pe „kapia" rămase pentru totdeauna în orășel. Îl înmormîntară în dimineața următoare, fiind prohodit de popa Nikola și de țîrcovnicul Dimitrie.

Unul cîte unul, soldații din *Streifkorps* trecură pe dinaintea gropii și-i zvîrliră cîte un bulgăre negru de țărînă. Iar cînd cei doi gropari își începură grăbiți munca, ei mai zăboviră cîteva clipe în jurul mormîntului, ca și cum ar fi așteptat vreo comandă, privind țintă spre malul celălalt al rîului, lîngă cazarmă, unde se ridica o dîră de fum, albă și dreaptă. Pe pajiștea înverzită din fața cazărmii ardeau paiele din salteaua lui Fedun, plină de sînge.

Soarta necruțătoare a flăcăului din *Streifkorps*, căruia nimeni nu-i mai știa numele și care plătise cu viața cîteva clipe de uitare și de visare primăvăratică pe „kapia", își găsi loc printre întîmplările multă vreme și cu drag ținute minte și povestite de localnici. Amintirea flăcăului cu inimă simțitoare, lovit de năpastă, dură mai multă vreme decît garda de pe „kapia".

Chiar din toamna următoare, răscoala începu să se stingă în Herțegovina. Cîteva căpetenii mai de frunte, musulmani și sîrbi, fugiră fie în Muntenegru, fie în Turcia. Pe meleagurile acestea mai rămaseră doar cîțiva haiduci care, de fapt, n-aveau nimic de-a face cu răscoala și haiduceau pe socoteala lor. Apoi, fură și ei prinși sau împrăștiați, unul după altul. Herțegovina se liniști. Bosnia dădu ostași fără împotrivire.

Dar plecarea primilor recruți n-a fost nici ușoară și nici simplă.

Nu fuseseră luați decît vreo sută, din tot contingentul, dar în ziua cînd se adunară în fața comandamentului, țăranii cu desagii și tîrgoveții cu lădițele lor de lemn, ai fi zis că a izbucnit în orășel și molima și răscoala. Mulți dintre recruți băuseră vîrtos încă din zori, amestecînd băuturile. Țăranii purtau cămăși albe, curate ca lacrima. Puținii dintre ei care nu băuseră stăteau în picioare, lîngă boarfele lor, rezemați de perete, și moțăiau. Cei mai mulți erau înfierbîntați, roșii de băutură și asudați de arșița zilei. Cîte o ceată de patru-cinci flăcăi din același sat se luau de gît, își uneau capetele și, clătinîndu-se ca niște copaci vii, se văicăreau, prelung și răgușit, de parcă ar fi fost singuri pe lume:

— O-of, mîndruțo! Of!

Făceau ei gălăgie și zaveră, ce e drept, dar și mai multă decît ei făceau femeile, mamele, surorile și neamurile flăcăilor, venite de prin sate depărtate ca să-i însoțească, să-i mai privească o dată, să-i plîngă și să-i bocească, să le mai dea, pe drum, o ultimă mîngîiere, un ultim semn de dragoste. Piața de lîngă pod gemea de neamul ăsta femeiesc. Ele ședeau acolo, ca împietrite, așteptînd parcă citirea unei osînde. Vorbeau între ele și, din cînd în cînd, își ștergeau lacrimile cu colțurile basmalelor. Degeaba li se explicase mai înainte, prin sate, că flăcăii nu mergeau nici la război nici în robie, ci la Viena, ca să-l slujească pe împărat, că vor fi bine hrăniți, îmbrăcați și încălțați, și că, după doi ani de slujbă, aveau să se întoarcă la casele lor; că flăcăii din celelalte părți ale împărăției făceau și ei armata, vreme de trei ani. Toate lămuririle astea trecuseră pe lîngă ele ca vîntul, ca niște lucruri străine și de neînțeles. Femeile nu-și ascultau decît pornirile și se conduceau numai după imboldul lor. Iar pornirile acestea străvechi și moștenite de la mamă la fiică le împingeau lacrimi în ochi și gemete în piept, le îndemnau să-i însoțească pînă unde or putea, cu toată rîvna, și să cate cu o ultimă

privire, spre cei mai scumpi decît viața și pe care un împărat necunoscut îi mîna într-o țară necunoscută, spre încercări și munci necunoscute. Zadarnic forfoteau acum printre ele jandarmii și slujbașii de la comandament și le spuneau că jalea lor n-are nici un rost, sfătuindu-le să nu încurce trecerea, să nu alerge pe drum după recruți și să nu stîrnească zarvă și neorînduială, că au să se reîntoarcă toți la casele lor, vii și teferi. Toate astea erau zadarnice. Femeile îi ascultau, dădeau din cap, supuse și parcă neînstare să înțeleagă ceva, apoi, de îndată, izbucneau în lacrimi și se împrăștiau bocind cu jale de nespus. Ai fi putut jura că le erau la fel de dragi lacrimile și bocetele pe cît le erau cei pe care îi boceau.

Iar cînd veni clipa plecării și cînd recruții se aliniară, cum e obiceiul, în rînduri de cîte patru și porniră peste pod, se iscă o îmbulzeală și-un iureș în care și jandarmii cei mai domoli abia putură să-și păstreze firea. Femeile alergau, smulgîndu-se din mîinile jandarmilor, voind fiecare să ajungă lîngă cel drag, se înghesuiau și se îmbrînceau. Bocetele lor se amestecau cu țipetele, cu rugămințile și cu ultimele sfaturi. Unele alergară pînă în fața convoiului de recruți, unde mergeau în rînd patru jandarmi, se aruncară la picioarele lor, își loviră piepturile dezgolite și strigară, cu deznădejde în glas:

— Peste trupul meu! O să trebuiască să mă călcați în picioare, nenorocita de mine!

Bărbații le ridicau anevoie, descurcîndu-și cu grijă cizmele și pintenii din părul lor despletit și din fustele lor încîlcite.

Unii recruți, rușinați, îndemnau chiar ei, cu gesturi mînioase, femeile, sfătuindu-le să se întoarcă acasă. Dar cea mai mare parte dintre flăcăi cîntau sau chiuiau, și asta sporea și mai mult zarva. Cîțiva vișegrădeni, galbeni de emoție, cîntau la unison, ca la oraș:

Bosnia și Sarajevo,
Maică, plîngi, îndurerată,
Că feciorul ți-l răpește
Împăratul la armată.

Cîntecul dezlănţui şi mai multe vaiete.

Cînd, cu chiu, cu vai, trecură pînă la urmă podul, pe care întregul alai părea că se înţepenise, şi cînd porniră pe drumul către Sarajevo, pe amîndouă părţile îi aşteptau înşiruiţi locuitorii orăşelului, ieşiţi să-şi ia rămas bun de la recruţi şi să-i plîngă de parcă ar fi fost duşi la împuşcare. Şi se aflau şi-acolo destule femei ca să bocească laolaltă, fără excepţie, deşi nu era nici unul de-ai lor printre cei ce plecau. Căci fiecare are pricini destule ca să verse lacrimi şi e mai plăcut să plîngi pentru jalea altuia.

Dar, încetul cu încetul, şirurile acestea de pe margine se răriră. Ţărăncile, una după alta, rămîneau în urmă. Cele mai îndîrjite se arătau a fi mamele, care alergau în preajma convoiului de parcă ar fi avut cincisprezece ani, săreau şanţul din marginea drumului, de pe o parte pe alta, şi încercau să-i înşele pe jandarmi, ca să stea cît mai mult cu putinţă lîngă feciorii lor. Văzîndu-le, chiar flăcăii, albi de emoţie şi cu glas stînjenit, se întorceau spre ele şi strigau:

— Du-te acasă, dacă-ţi spun!

Dar mamele mai mergeau după ei multă vreme, ca orbite, nemaivăzînd nimic în afară de copiii lor şi neascultînd altceva decît propriile bocete.

Trecură şi zilele acestea tulburi. Oamenii se împrăştiară pe la sate şi orăşelul se potoli. Iar cînd începură să sosească de la Viena scrisorile şi primele fotografii ale recruţilor, totul deveni mai uşor şi mai cu putinţă de îndurat. Femeile vărsară şiroaie de lacrimi peste scrisorile şi peste fotografiile primite, dar cu inima mai împăcată şi mai domolită.

Streifkorps-ul fu desfiinţat şi părăsi orăşelul. Pe „kapia“ nu mai era de multă vreme pază şi oamenii stăteau acolo vara, aşa cum stătuseră şi pe vremuri.

Cei doi ani trecură repede. Şi în toamna aceea, într-adevăr, se reîntoarseră primii recruţi, curaţi, tunşi. Oamenii se adunau în jurul lor, iar ei povesteau despre viaţa ostăşească şi despre măreţia oraşelor pe care le văzuseră, amestecînd în vorbele lor nume necunoscute şi vorbe străine. La plecarea contigentului următor, lacrimile şi bocetele se împuţinară vădit.

În totul, viața deveni mai obișnuită. Crescură tinerii care n-aveau prea multe amintiri puternice și vii de pe vremea turcilor și, în multe privințe, se deprinseseră cu noul fel de trai. Dar pe „kapia“ se trăia tot după vechile obiceiuri ale orășelului. Fără să țină seama de noile modele de îmbrăcăminte, de noile meserii și de noul fel de negoț, acolo ei deveniră iarăși, cu toții, locuitori ai orașului, asemeni celor ce fuseseră pe-aici de cînd lumea și pămîntul; și păstrară obișnuința taifasurilor care le fusese de totdeauna și le rămăsese și acum o adevărată nevoie a inimii și a închipuirii.

Recruții se duc la armată fără zarvă și fără îmbulzeală. Despre haiduci, nu se mai pomenește decît în povestirile bătrînilor. Garda din *Streifkorps* a fost dată uitării, ca și vechea strajă de pe vremea turcilor, cînd se clădise o redută pe „kapia“...

XIV

Traiul în orășelul de lîngă pod părea tot mai viu, mai rînduit, și căpăta acel echilibru către care tinde viața pretutindeni și de totdeauna și la care nu ajunge decît arareori, în parte și doar pentru cîtăva vreme.

În orașele depărtate și necunoscute de noi, de unde se stăpînea și se conducea și țara asta, se statornicise pe-atunci — în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea — tocmai una din acalmiile acelea rare și scurte în relațiile omenești și în evenimentele sociale. O frîntură din acalmia aceasta se simțea puțin și pe meleagurile noastre pierdute, așa cum imensa liniște a mării se simte pînă în golfurile cele mai depărtate.

Astfel au fost cele trei decade de bunăstare relativă și de pace aparentă — *à la* Franz Joseph — în timpul cărora mulți europeni crezură că au găsit formula fără greș pentru împlinirea visului secular al dezvoltării complete și armonioase a individului în libertate universală și în progres. Secolul al XIX-lea își scotea la iveală în fața milioanelor de oameni binefacerile multiple și iluzorii și-și crea mirajul lui de trai bun, de securitate și de fericire pentru toți și pentru fiecare în parte, cu ajutorul prețurilor scăzute și al vînzărilor în rate. Dar în orășelul pierdut din Bosnia nu ajungeau, despre toată viața asta a secolului al

XIX-lea, decît ecouri înăbușite, și acestea numai în măsura și în forma în care mediul nostru oriental, înapoiat, le putea primi, înțelegîndu-le și aplicîndu-le în felul său.

După primii ani de neîncredere, de bătut pasul pe loc, de șovăială și de sentiment al provizoratului, orășelul începu să-și dibuie locul în noua stare a lucrurilor. Oamenii păreau a găsi ordine, cîștig și securitate. Și atît era de ajuns pentru ca viața, viața exterioară, să pornească și aici pe calea „perfecționării și a progresului". Toate celelalte erau împinse în afundul conștiinței.

După primele neînțelegeri și primele ciocniri, noua stăpînire li se păru oamenilor cu adevărat trainică și puternică. (Ea însăși era pătrunsă de iluzia asta.) Exercitîndu-se indirect, era, în felul acesta, mult mai ușor de îndurat decît vechea stăpînire turcească. Tot ce avea în ea cumplit și hrăpăreț era ascuns sub o spoială de demnitate, lustru și forme consfințite de tradiție. Oamenii se temeau de stăpînire, dar așa cum te-ai teme de moarte sau de boală și nu cum tremuri în fața răutății, a nenorocirii și a violenței. Reprezentanții noii stăpîniri, atît militarii, cît și civilii, erau, în marea lor majoritate, străini de țară și nu cunoșteau poporul. Ei înșiși păreau neînsemnați ; dar simțeai la fiecare pas că sînt rotițele minuscule ale unui mecanism uriaș și că în spatele fiecăruia se află un șir nesfîrșit de grade nenumărate, de oameni puternici și de instituții mai mari. Asta le dădea o autoritate care le depășea cu mult propria personalitate și o influență magică în fața căreia te supuneai ușor. Prin funcțiile lor, părînd atît de importante aici, prin calmul și obiceiurile lor europenești, inspirau poporului, de care erau atît de diferiți, încredere și respect, și nu stîrneau nici pizmă și nici pricini de a-i bîrfi, deși nici nu le erau pe plac oamenilor și nici nu-i iubeau.

Pe de altă parte, după cîtva timp, străinii aceștia nu putură nici ei să scape cu totul de influența ciudatului mediu oriental în care trebuiau să trăiască. Copiii lor le aduceau copiilor din orășel expresii și

nume străine, jucau jocuri noi pe „kapia" și le arătau jucării necunoscute pentru ai noștri, dar primeau și ei, la fel de ușor, de la copiii din partea locului, cîntecele noastre, felul nostru de-a vorbi, de-a se hîrjoni, și străvechile noastre jocuri, capra etc. La fel și cei vîrstnici. Aduceau o nouă orînduire, cu expresii și cu obiceiuri noi, dar, în același timp, luau zilnic, în limbajul sau în felul lor de trai, cîte ceva de la localnici. Adevărul e că oamenii noștri, mai ales creștinii și evreii, începură să semene din ce în ce mai mult la îmbrăcăminte și la purtări cu străinii aduși de ocupație; dar nici străinii nu scăpau de influența și de atingerea mediului în care trebuiau să trăiască. Pe mulți dintre funcționarii aceștia, maghiari energici sau polonezi cu aere de noblețe, îi vedeai călcînd cu teamă peste pod și pășind cu dezgust în orășel, unde, la început, se ținură deoparte, ca picăturile de untdelemn în apă. Dar, peste cîțiva ani, îi găseai stînd ore întregi pe „kapia", trăgînd din țigarete groase, de chihlimbar, și, asemeni localnicilor, privind cum se împrăștie și piere fumul sub cerul albastru, în aerul încremenit al amurgului; sau așteptînd căderea serii, laolaltă cu localnicii mai de vază și cu beii noștri, pe vreo pajiște verde, cu o tufă de busuioc dinainte și, pe cînd tăifăsuiau agale, fără să dea greutate și sens anumit cuvintelor rostite, îi vedeai sorbind tacticos și luînd din cînd în cînd cîte o îmbucătură, așa cum numai cei din Vișegrad se pricep s-o facă. Iar printre străinii aceștia, au fost și unii funcționari sau meseriași care s-au însurat în orășelul nostru, hotărîți să nu-l mai părăsească niciodată.

Pentru nici unul dintre localnici viața asta nouă nu însemna realizarea a ceea ce aveau în sînge și-și doriseră din tot sufletul, de totdeauna; dimpotrivă, toți, și musulmanii și creștinii, intrau în această viață cu nenumărate temeri adînc înrădăcinate. Dar reticențele lor erau tainice și ascunse, iar viața era deschisă înaintea oricui și puternică, plină de posibilități noi, care păreau nemăsurat de mari. Și, după șovăieli mai mult sau mai puțin îndelungate, cei mai mulți dintre

ei se lăsau duși de noul curent, vindeau și cumpărau, trăiau după noile idei și după noile purtări care dădeau mai mult avînt și ofereau mai multe posibilități fiecăruia, în parte.

Noul fel de trai nu era de loc mai puțin legat de anumite condiții și mai puțin îngrădit decît cel vechi, din vremea turcilor; atîta doar că era mai ușor și mai omenos, iar condițiile și legăturile erau acum hotărîte de departe și cu atîta iscusință, încît individul nu le simțea direct. Și de asta i se părea fiecăruia că totul din jurul lui devenise mai larg, mai luminos, mai felurit și mai bogat.

Noul stat, cu aparatul lui administrativ bine pus la punct, reușea fără brutalități și fără zguduiri să scoată din buzunarele oamenilor birurile și poverile pe care stăpînirea turcească le storsese prin mijloace grosolane și nechibzuite, uneori chiar prin jaf; noul stat izbutea să capete tot atîția bani, ba chiar și mai mulți, cu mult mai repede și mai sigur.

Precum, la vremea lor, după armată veniseră jandarmii, iar după jandarmi funcționarii, tot așa după funcționari se iviră negustorii. Se începu tăierea pădurii și sosiră antreprenorii străini, ingineri și lucrători, aducînd prilejuri felurite de cîștig pentru negustorași ori pentru negustorii mai mari, iar pentru popor obiceiuri noi, schimbări în îmbrăcăminte și în vorbire. Se construi primul hotel. (Despre el vom mai vorbi, peste cîtăva vreme.) Începură să iasă ca din pămînt cantine și dughene necunoscute pînă atunci. Pe lîngă evreii spanioli, numiți sefardimi, care viețuiau aici de secole, căci se statorniciseră în orășel cam pe vremea clădirii podului de peste Drina, sosiră acum și evreii din Galiția, așa numiții askenazi.

Ca un sînge proaspăt, banii începură să circule prin țară în cantități nemaivăzute pînă atunci și, ceea ce e și mai important, începură să circule în mod public, fără sfială și pe față. La focul iureșului acestuia de aur, argint și bancnote, fiecare putea să-și încălzească mîinile sau măcar să-și mîngîie ochii, căci pînă și la cei mai săraci se năștea iluzia că sărăcia e vremelnică și, deci, ușor de îndurat.

Bani și oameni bogați existaseră și înainte, nici vorbă; dar pe-atunci nu găseai bogătași la tot pasul căci cei avuți își ascundeau avuția cum își ascunde șopîrla picioarele, și boieria și-o purtau, și-o arătau doar ca pe un mijloc de a se ține tari și de-a se apăra, copleșitoare și pentru ei și pentru cei din jurul lor. Iar acum, bogăția, sau ceea ce era privit ca atare și se numea astfel, era publică și se înfățișa tot mai mult sub forma plăcerilor și a mulțumirilor personale; iată pentru ce majoritatea oamenilor putea să aibă ceva din strălucirea ei sau din cioburile strălucirii acesteia.

La fel era și cu toate celelalte. Plăcerile, care pînă atunci fuseseră gustate pe ascuns și pe furiș, acum puteau fi cumpărate și arătate pe față, și asta, făcîndu-le și mai atrăgătoare, sporea numărul celor ce le căutau. Ceea ce părea altădată de neatins, depărtat, scump, oprit de legi sau de pricini atotputernice deveni, în multe cazuri, posibil și la îndemîna oricui era destul de pricopsit sau de isteț. Numeroase patimi, pofte și dorințe tăinuite pînă atunci în locuri ferite, sau rămase cu totul de neîmplinit, puteau acum izbucni și încercau pe față izbînda deplină sau cel puțin parțială. De fapt, opreliștile, ordinea și disciplina legală erau mai strașnice decît înainte vreme; păcatele se pedepseau, iar plăcerile se plăteau mai scump și mai anevoie decît înainte; doar că legile și mijloacele erau altele și lăsau oamenilor și în privința asta, ca și în toate celelalte, iluzia că, dintr-o dată, viața devenise mai largă, mai luxoasă și mai liberă.

Nu existau mai multe plăceri adevărate decît existaseră pe vremuri, și nici, mai ales, nu exista mai multă fericire; dar fără doar și poate că plăcerile puteau fi mai ușor împlinite și se părea că e loc pretutindeni pentru norocul fiecăruia. Vechea înclinație înnăscută a vișegrădenilor pentru o viață lipsită de griji, o viață de huzur, își găsea acum imbold și putință de realizare în noile obiceiuri și în noile forme de negoț și cîștig ale străinilor pripășiți de curînd.

După cazarma, clădită acolo unde odinioară era hanul de piatră, fusese ridicată, cu pietrele rămase de la vechea clădire, o construcție nouă, și în ea se instalase administrația ținutului și judecătoria. După ele, cea mai mare casă din orășel era hotelul lui Zaler, ce se înălța pe mal, chiar lîngă pod. Locul unde se afla hotelul, pe dreapta rîului, era întărit cu un zid vechi, care sprijinea malul la amîndouă capetele podului și fusese construit o dată cu podul. Astfel, la dreapta și la stînga podului, se întindeau două platouri, ca două terase deasupra apei. Pe maidanele astea, numite de localnici *musale* sau cîmpuri de curse, se jucaseră copiii vișegrădenilor, generație după generație. Acum autoritățile comunale, ocupînd maidanul din stînga, împrejmuindu-l și sădind pe el pomi fructiferi și tufe, făcuseră din el un soi de pepinieră.

Pe maidanul din dreapta fusese clădit hotelul. Pînă atunci, prima clădire cînd intrai în tîrgul orașului era hanul lui Zarie, așezat la vad bun, fiindcă drumețul ostenit și însetat, venind peste pod în orășel, trebuia să se izbească de el. Acum, era cu totul umbrit de marea clădire a noului hotel. Vechiul han, cu zidurile lui scunde și bătrîne, arăta din zi în zi tot mai pleoștit și mai umilit, de parcă s-ar fi înfundat în pămînt.

Oficial, noul hotel purta numele podului lîngă care fusese clădit. Dar poporul le botează pe toate după felul lui de-a judeca lucrurile și după semnificația reală dată fiecăruia. Deasupra intrării hotelului lui Zaler, firma cu inscripția nemțească *Hotel zur Brücke*[1], zugrăvită cu litere groase și în culori de apă de către un soldat priceput la asemenea treburi, pălise curînd. Oamenii îi spuseseră de la bun început *Hotelul Lotikăi* și numele ăsta-i rămăsese. Căci, dacă hotelul era ținut de Zaler, un evreu gras și mototol, care avea o nevastă bolnăvicioasă, Debora, și două fiice, Mina și Irena, adevărata stăpînă și sufletul în-

[1] *Hotelul Podului.* (Germ.)

treprinderii era cumnata lui Zaler, Lotika, o femeie tînără și de-o frumusețe desăvîrșită, o văduvă, isteață la vorbă, ca un bărbat de energică.

La catul de sus al hotelului se aflau șase odăi curate și bine orînduite, pentru mușterii, iar jos, două încăperi, una mare și alta mică. În cea mare venea lume mai sărăcuță și mai de rînd, subofițeri și meseriași. Sala mică era despărțită de cea mare printr-o ușă de sticlă mată, cu două canaturi: pe o parte a ușii era scris cuvîntul EXTRA, iar pe cealaltă, cuvîntul ZIMMER [1]. Aici, în încăperea asta, se afla centrul vieții sociale pentru funcționarii, ofițerii și bogătașii din orășel. La Lotika se bea, se jucau cărți, se cînta, se mînca bine, se dormea în așternuturi curate. Se întîmpla adeseori ca aceeași societate de bei, negustori și funcționari să rămînă acolo peste noapte și să chefuiască mai departe toată ziua următoare, pînă ce picau doborîți de alcool sau de somn și atît de istoviți din pricina jocului de cărți, încît nu mai vedeau în fața ochilor. (Acum nu se mai juca pe ascuns și în taină în odăița întunecoasă și înăbușitoare de la birtul lui Ustamuici.) Și Lotika îi dădea afară, politicos, pe cei ce băuseră prea mult sau pierduseră tot la joc, și-i întîmpina pe noii-veniți, treji încă și poftitori de cărți și de rachiu.

Nimeni nu știa și nimeni nu se întreba cînd se odihnește femeia asta, cînd doarme, cînd mănîncă sau cînd își găsește timp să se îmbrace și să-și îngrijească frumusețea. Căci ea se afla totdeauna (sau cel puțin așa părea) la dispoziția clienților, amabilă cu toată lumea, egală cu toți și la fel de îndrăzneață și de pricepută.

Bine făcută, trupeșă, cu pielea ca fildeșul, cu părul ca smoala, cu ochi arzători, ea știa să se poarte cu o stăpînire de sine desăvîrșită față de mușteriii care lăsau bani cu nemiluita la hotel, dar, împinși de băutură, deveneau uneori agresivi și obraznici. Cu toată lumea Lotika avea un fel de a vorbi dulceag, îndrăzneț, isteț, înțepător, mîngîietor și împăciuitor. (Gla-

[1] **Odaie specială. (Germ.)**

sul îl avea răgușit și inegal, dar, uneori, se preschimba într-un soi de gungurit adînc și alintător. Și vorbea cu greșeli, căci nu învățase bine limba sîrbească; folosea un grai plăcut la auz și plin de pitoresc, în care cazurile nu erau niciodată la locul lor, iar substantivele nu erau niciodată sigure, dar care, cu toate acestea, prin ton și prin sens, se potrivea întru totul felului popular de vorbire.)

Fiecare client profita de prezența ei, și, pentru banii și timpul risipiți la hotel, îi făcea curte și-o urmărea cu dorințele lui. Dar numai două lucruri — risipa de bani și de timp — erau singurele neîndoielnice și de durată. Restul părea doar că există, fără să aibă însă o existență sigură. Pentru două generații de cheflii, bogătași sau bei, Lotika fu un fel de miraj, o apariție strălucitoare, costisitoare și rece, care se juca doar cu simțurile lor. În anecdotele lor, erau pomeniți vreo cîțiva rari indivizi care se bucuraseră de grațiile Lotikăi, dar ei înșiși n-ar fi putut spune exact de ce anume se bucuraseră și în ce măsură.

Nu era nici simplu și nici ușor să lupți cu bărbații ăștia bogați și beți, în care se trezeau adesea instincte neașteptate și brutale. Dar Lotika, neostenită, dibace, cu simțuri reci, cu mintea ageră și cu inima bărbătească, potolea orice furie, domolea fiecare poftă a clienților dezlănțuiți, cu mlădierile misterioase ale trupului ei desăvîrșit, cu adînca ei istețime și cu îndrăzneala ei la fel de mare; și reușea totdeauna, și cu fiecare, să păstreze între el și ea distanța cuvenită care înflăcăra și mai mult dorințele și-o făcea și mai prețuită. Cu bărbații ăștia dezlănțuiți, ea se juca în clipele lor cele mai grosolane și mai primejdioase, de beție și de furie, așa cum se joacă toreadorul cu taurul, căci le deprinsese repede felul de-a fi și găsise ușor cheia tuturor poftelor, în aparență atît de complexe. Cunoștea toate părțile slabe ale bărbaților ăstora sentimentali, cruzi și senzuali. Le oferea totul, le făgăduia totul, dar le dădea puțin, sau mai bine zis nimic, căci dorințele, prin însăși natura lor, erau de nepotolit și, pînă la urmă, ei trebuiau să se mulțumească cu puțin. Față de cei mai mulți dintre clienți,

ea se purta de parcă ar fi avut de-a face cu niște bolnavi, cu niște oameni apucați din cînd în cînd de crize și de tulburări. În general, se putea spune despre Lotika, în ciuda meseriei ei care, bineînțeles. nu putea fi nici frumoasă, nici foarte cinstită, că era o femeie cu bun-simț, bună la inimă și bună din fire şi că știa să-i mîngîie și să-i ajute pe cei ce cheltuiau pe băutură mai mult decît s-ar fi cuvenit sau pierdeau la cărți mai mult decît ar fi trebuit. Ea îi înnebunea, fiindcă erau de felul lor nebuni, îi înșela, pentru că ei doreau să fie înșelați și, în sfîrșit, nu le lua decît ce era oricum sortit să fie risipit și pierdut. Cîștiga mult, e drept, dar își păzea banul și, astfel, din primii ani, strînsese o întreagă avere. Dar știa la fel de bine să șteargă o datorie sau să uite o pierdere, cu mărinimie și fără multe vorbe. Dăruia cerșetorilor şi bolnavilor, și, cu multă pricepere și băgare de seamă, pe neobservate și cu delicatețe, ajuta fostele familii de bogătași ajunse la sapă de lemn, orfanii și văduvele din familiile cele mai de vază, toată calicimea rușinoasă care nu e în stare să ceară, se simte stingherită și șovăie cînd e vorba să primească o pomană.

Și făcea asta cu aceeași dibăcie cu care își administra hotelul și-i ținea la distanță pe clienții beți, desfrînați și obraznici, luîndu-le tot ce putea fără să le dea nimic în schimb, dar nerespingîndu-i niciodată pentru totdeauna și cu totul.

Cei ce cunoșteau lumea și citiseră cărți de istorie își spuneau adeseori că soarta a greșit hărăzindu-i femeii acesteia un cîmp de acțiune atît de îngust și de josnic. Dacă n-ar fi fost ce era și în locul unde se afla, cine știe ce-ar fi ajuns și ce-ar fi dat femeia asta deșteaptă și omenoasă, care nu se gîndea la ea şi care, lacomă și dezinteresată în același timp, frumoasă și seducătoare, dar, de asemenea, castă și rece, conducea un hotel de provincie și golea buzunarele chefliilor din orășel. Ea ar fi devenit poate una dintre femeile ilustre pomenite în istorie şi care conduc destinele marilor familii şi ale curților.

Pe vremea aceea, cam prin 1885, cînd Lotika era în plină putere, existau fii de bogătași care își petreceau și zilele și nopțile la hotel, în *Extrazimmer*-ul cu uși de sticlă opace și albicioase. Acolo, către seară, lîngă sobă, ei moțăiau cu pleoapele grele și mahmuri, netreziți încă din noaptea trecută, uitînd, în oboseala și în somnolența lor, unde se află și ce așteaptă. Profitînd de acalmia aceasta, Lotika se retrăgea la primul cat, într-o odăiță pentru slugi, unde își instalase biroul și nu lăsa pe nimeni să intre. În odăița asta erau înghesuite tot felul de mobile, de fotografii și de obiecte de aur, argint și cristal. Acolo, după o perdea, se afla ascunsă casa de bani a Lotikăi, din oțel vopsit în verde, ca și birouașul ei încărcat cu hîrtii, invitații, chitanțe, socoteli, ziare nemțești, tăieturi din gazete indicînd cursurile la bursă și listele biletelor cîștigătoare la loterie.

În odăița asta îngustă, înghesuită și înăbușitoare, a cărei singură fereastră, mult mai mică decît celelalte, dădea direct spre prima și cea mai subțire arcadă a podului, Lotika își petrecea clipele de răgaz și trăia o a doua parte a vieții, partea tainică, aparținîndu-i numai ei.

Acolo, în clipele de libertate furate muncii, citea ea noutățile bursei, studia prospectele, își punea la punct socotelile, răspundea scrisorilor primite de la bănci, lua hotărîri, dădea ordine, stabilea destinația banilor depuși și trimitea noi sume. Acolo se desfășura acea parte a muncii Lotikăi necunoscută celor de jos ca și întregii lumi, partea nevăzută și adevărată a vieții ei. Acolo, își lepăda masca zîmbitoare și fața îi devenea dură, privirea aspră și întunecată. Din odăița aceea scria Lotika scrisori către numeroasele ei rubedenii, către familia Apfelmayer din Tarnovo, către frații, către surorile măritate, către neamurile de tot felul, bieți evrei săraci din Galiția orientală, împrăștiați prin Galiția, Austria și Ungaria. Ea conducea destinele a vreo douăsprezece familii evreiești, pătrundea în cele mai mici amănunte ale vieții lor, le punea la cale căsătoriile, îndruma copiii la școli sau la meserie, îi trimitea pe bolnavi să-și caute de sănă-

tate, îi certa pe cei trîndavi și risipitori, îi lăuda pe cei cumpătați și pe cei harnici. Le potolea certurile familiale, dădea sfaturi cînd se iveau neînțelegeri sau nedumeriri, îi îmboldea pe toți să ducă o viață mai chibzuită, mai bună și mai demnă, și totodată le înlesnea și le ușura calea spre o astfel de viață. Căci fiecare scrisoare de-a ei era urmată de-un mandat care făcea cu putință să-i fie ascultat sfatul, să i se urmeze povața, să fie împlinită vreo nevoie sufletească sau trupească și să fie înlăturat vreun necaz.

(În săltarea aceasta a întregii familii și în înlesnirea drumului fiecărei rude în parte, ea își găsea unica plăcere adevărată și răsplata pentru toate poverile și renunțările din viața ei. Cu fiecare fată sau băiat din familia Apfelmayer care se ridica măcar cu o treaptă pe scara socială, Lotika se ridica și ea, găsind în asta răsplată pentru munca ei grea și puteri noi pentru strădaniile viitoare.)

Se întîmpla uneori să urce în odăiță, de jos, din *Extrazimmer* atît de istovită sau de scîrbită încît să nu mai aibă putere nici să-și citească, nici să-și scrie scrisorile și socotelile; atunci se ducea de-a dreptul la fereastră ca să-și umple plămînii cu aer proaspăt, venit dinspre rîu, un aer cu totul deosebit de cel din local. Privirea îi cădea atunci pe arcada de piatră puternică și zveltă, care acoperea întreaga zare, și pe apa vijelioasă de sub ea. În plină lumină a soarelui, în amurg sau în zori, în bătaia lunii, iarna, sau în lucirea blîndă a stelelor, arcada era mereu aceeași. Amîndouă laturile ei se întindeau una spre alta întîlnindu-se într-un vîrf ascuțit și susținîndu-se reciproc într-un echilibru desăvîrșit și de neclintit. Cu trecerea anilor, arcada devenise pentru Lotika orizontul obișnuit, martorul mut căruia i se adresa în clipele cînd căuta odihnă și înviorare și cînd ajungea la un punct mort sau la impas în afacerile și în grijile familiei totdeauna rezolvate de ea singură.

Dar clipele de răgaz nu țineau niciodată mult: le întrerupea, cînd erau mai plăcute, gălăgia de jos, din cafenea. Și gălăgie făceau fie clienții noi, cerînd s-o vadă pe Lotika, fie vreun bețiv trezit și dezmeticit,

care poruncea să i se aducă iar băutură, voia să se aprindă lămpile, să fie chemați lăutarii și o striga pe Lotika. Atunci ea își părăsea ascunzișul și, încuind cu o cheie specială ușa odăiței, cobora să-și întîmpine clienții sau să-l domolească pe bețiv cu zîmbetul și cu felul ei de-a vorbi, ca pe-un copil ce s-a deșteptat din somn, și să-l așeze la o masă ca să-și urmeze mai departe cheful, discuția, băutura, cîntecul și cheltuiala.

Căci jos, cît lipsește ea, toate merg anapoda. Clienții s-au luat la ceartă. Un bei din Țîrnce, tinerel, palid, cu privirea rătăcită, azvîrle pe jos băuturile care i se aduc, găsește cusururi la toate, caută ceartă cu luminarea, și clienților, și celor ce servesc. Lăsînd la o parte scurtele răgazuri, de cîteva zile el bea într-una la hotel și oftează după Lotika, dar bea în așa fel, încît se vede că-l împinge un amar mult mai greu — necunoscut chiar și lui însuși — un amar care depășește dragostea lui nerăsplătită și gelozia fără rost pentru frumoasa evreică din Tarnovo.

Lotika se apropie de bei fără teamă, ușor și firesc.

— Ce s-a întîmplat, Eiub? De ce strigi, dragul meu?

— Unde erai? Vreau să știu unde erai, bîlbîie tinerelul beat, cu glasul mai domolit; și, clipind din ochi, o privește ca pe-o arătare. Mi se dă să beau otravă aici. Vor să mă otrăvească; dar habar n-au că eu, dacă...

— Șed, șed liniștit, spune femeia, ca să-l potolească, jucîndu-se cu mîinile ei albe și parfumate lîngă obrazul beiului. Ramui aici. Pentru tine am să faci tot ce se poate, am să găsești și lapte de pasăr, dacă e nevoie. Caut eu băutur pentru tine.

Lotika îl cheamă pe chelner și-i comandă ceva, în nemțește.

— Nu vorbi în fața mea ce nu înțeleg, nu ciripi *firțen-fufțen* că... mă știi cine sînt.

— Te știi, te știi, Eiub; nu cunoști mai bun ca tine, dar pe tine te știi...

— Hm! Cu cine ai fost? Spune!

Și discuția între tinerelul beat și femeia cu mintea trează continuă la nesfîrșit, fără sens, fără rezultat, lîngă vreo sticlă cu vin scump și lîngă două pahare: unul pentru Lotika, mereu plin, și altul pentru Eiub, golit și umplut mereu.

Și pe cînd tînărul pierde-vară morfolește cuvintele și trăncănește, cu limba împleticită de alcool, tot soiul de palavre despre durerea dragostei fără leac, despre moarte și despre altele asemenea, pe care Lotika le știe pe dinafară, căci fiecare dintre bețivii de-aici spune aceleași lucruri și cu aceleași vorbe, ea se ridică, se apropie de alte mese unde stau alți clienți, dintre cei ce vin în fiecare zi, spre seară, să se întîlnească la hotel.

La o masă sînt cîțiva tineri, feciori de bani gata, care abia acum ies în lume și se deprind cu băutura; snobilor ăstora de provincie birtul lui Zarie a început să li se pară lipsit de eleganță și plictisitor, dar nici la hotel nu se simt încă în apele lor. La o altă masă stau funcționarii, străini, și vreun ofițer care a părăsit astăzi cazinoul ofițeresc și s-a coborît pînă la hotelul civililor, fiindcă are de gînd să-i ceară Lotikăi un împrumut urgent. La o a treia masă stau inginerii care construiesc linia ferată, prin pădure, pentru exploatarea lemnului.

Retrași cu totul într-un colț, șed Pavle Rankovici, unul dintre proprietarii cei mai tineri dar și cei mai bogați, și un austriac, un antreprenor care lucrează pentru calea ferată. Pavle e îmbrăcat turcește și poartă un fes roșu pe care nu-l scoate nici chiar în cafenea. Are ochii mici, ca două crăpături luminoase, negre și oblice, tăiate pe fața lată și palidă; dar crăpăturile astea se pot lărgi nespus de mult și pot deveni mari, strălucitoare și al naibii de vesele în rarele clipe de bucurie și de triumf. Antreprenorul poartă un costum cenușiu, sport, și cizme înalte, galbene, cu șireturi pînă la genunchi. El scrie cu un creion aurit, prins într-un lănțișor de argint, pe cînd Pavle are un capăt de plaivaz bont, uitat acum vreo cinci ani în prăvălia lui de-un dulgher, meșter-militar,

venit acolo să tîrguiască niște cuie și niște balamale. Pavle și antreprenorul fac o învoială cu privire la hrănirea celor ce muncesc la calea ferată. Adînciți în treaba asta, înmulțesc amîndoi, împart și adună de zor, înșiră cifrele, unele vizibile, pe hîrtie, cu ajutorul cărora trebuie să se convingă și să se înșele unul pe altul, și altele invizibile, în minte, cu ajutorul cărora socotesc, atent și repede, fiecare pentru sine, posibilitățile ascunse și profiturile.

Pentru fiecare client în parte, Lotika găsește un cuvînt potrivit, un zîmbet mărinimos sau numai o privire mută, plină de înțelegere. Apoi, din nou, ea se întoarce la beiul cel tinerel care a început iar să fie turbulent și agresiv.

În timpul nopții și al bețiilor, printre frazele furtunoase, exaltate, plîngătoare sau brutale, pe care le cunoaște atît de bine, Lotika va mai găsi o clipă de răgaz să se urce în odăița ei și să-și continue, la lumina lăptoasă a lămpii de porțelan, odihna sau corespondența, pînă ce iar se încurcă lucrurile jos și iar e nevoită să coboare.

Și, a doua zi, se repetă aceeași poveste, cu același bei chefliu, beat și plin de toane, sau cu altul ; pentru Lotika, încep iar aceleași griji duse cu zîmbetul pe buze și aceeași muncă, asemănătoare unui joc ușor și neînfrînat.

Pare de neînțeles cum de putea Lotika să se descurce și să se mențină printre sutele de treburi, de toate soiurile, care îi umpleau zilele și nopțile și-i cereau mai multă viclenie decît poate avea o femeie și mai multă putere decît poate cheltui un bărbat. Și totuși, ea o scotea la capăt, fără să se vaiete vreodată, fără să destăinuie nimic, nimănui, fără să vorbească atunci cînd punea la cale vreo afacere, fără să spună ce făcuse pînă atunci și ce-o aștepta în viitor. Și, în ciuda tuturor lucrurilor acestora, ea își împărțea în așa fel timpul încît găsea în fiecare zi cel puțin o oră pentru Ali-bei Pașici.

Ali-bei e singurul bărbat din oraș despre care se zice că a izbutit să-i fie drag Lotikăi, cu-adevărat și în afară de orice socoteli. Dar e, totodată, și bărbatul

cel mai închis în sine și mai tăcut din oraș. Întîiul născut dintre cei patru frați Pașici, el nu se însurase (în oraș se credea că și asta se trăgea tot din pricina Lotikăi), nu făcea afaceri și nu se amesteca în viața orășelului. Nu bea și nu-și pierdea niciodată nopțile cu cei de vîrsta lui. Era mereu același, la fel de blînd și la fel de rezervat față de toți, fără deosebire. Liniștit și închis în sine, nu fugea nici de oameni, nici de discuții și, totuși, nimeni nu-și aducea aminte de vreo părere de-a lui și nu i se repetau nicăieri cuvintele. Îi era suficientă propria lui persoană și se mulțumea pe deplin cu ceea ce era și cu ce însemna în ochii altora. Nu simțea de loc nevoia să fie sau să pară altceva și nimeni nu aștepta de la el și nu-i cerea nimic mai mult. Era unul dintre bărbații aceia care își poartă noblețea ca pe o povară grea și demnă, destulă ca să umple o viață, o mare noblețe înnăscută, respectabilă, justificîndu-se prin ea însăși și neputînd fi nici explicată, nici tăgăduită și nici imitată.

Cu mușteriii din sala mare, Lotika nu prea se amestecă. Acolo lucrează Malcika, chelnărița, și Gustav, oberchelnerul. Pe Malcika o știe tot orașul: o unguroaică trupeșă — ai jura că-i nevasta vreunui îmblînzitor de fiare. Gustav e un neamț din Boemia, un roșcovan mărunt și certăreț din fire, cu ochii injectați de sînge, cu picioarele crăcănate și plate. Și Malcika și Gustav cunosc toată clientela, ba chiar pe toți localnicii; știu cine plătește cum trebuie, știu cum arată fiecare la beție, știu cine trebuie primit fără multă prietenie, cine trebuie întîmpinat din toată inima și cine nu trebuie lăsat nici măcar să intre, nefiind „pentru hotel". Ei veghează să se bea mult și să se plătească cinstit, dar și să se termine totul cuviincios și cum trebuie, fiindcă Lotika are deviza: *Nur kein Skandal!*[1] Iar dacă se întîmplă cîteodată, în mod excepțional, să facă vreunul urît la beție sau, după ce a băut prin alte localuri mai de mîna a doua, să pătrundă cu forța în hotel, atunci își face apariția un argat, Milan, un flăcău înalt, lat în spete și cio-

[1] Numai să nu iasă scandal! (Germ.)

lănos. Născut la Lika, Milan e un munte de om, tăcut dar bun la toate treburile. E îmbrăcat totdeauna ca un servitor de hotel (căci Lotika are grijă de toate) : nu poartă niciodată haină, ci o vestă cafenie, o cămașă albă, și un șorț lung, de postav verde. Din mînecile cămășii suflecate, și vara și iarna, pînă la coate, i se văd brațele uriașe, păroase și negre, ca două perii enorme. Și are o mustăcioară cu vîrfurile răsucite și-un păr negru, năclăit cu pomadă mirositoare, soldățească. Milan e cel ce înăbușă din fașă orice scandal.

Pentru treaba asta neplăcută și nedorită mai există o tactică, pusă la punct și consfințită de multă vreme. Gustav îl distrează pe clientul agresiv și beat, pînă ce vine Milan, care se apropie pe la spate. Apoi oberchelnerul se dă deodată la o parte iar flăcăul îl înșfacă pe bețiv proptindu-i o mînă în brîu și alta în guler. Lucrurile sînt făcute cu atîta îndemînare și atît de repede încît nimeni, niciodată, n-a putut să înțeleagă în ce constă „figura" lui Milan. Iar bețivul cel mai voinic zboară spre ușă, ca un manechin umplut cu paie. Malcika deschide ușa cît ai clipi, și tocmai cînd trebuie, în așa fel încît chefliul se pomenește drept în stradă. În același timp, Gustav aruncă după el șapca sau bastonul sau ce a mai lăsat în local, iar Milan se proptește cu toată greutatea și trage oblonul de la ușă. Toate astea se săvîrșesc într-o clipă, în deplină înțelegere și unire ; pînă cînd să bage de seamă ceilalți clienți, chefliul nedorit se și află în stradă și nu poate, dacă și-a pierdut mințile cu totul, decît să lovească de cîteva ori cu vreo piatră sau cu vreun cuțit, în oblon, așa cum arată anumite urme. Dar atunci înseamnă că nu e scandal în local, și asta e treaba polițaiului care e totdeauna prin apropiere.

Milan nu pățește niciodată ce pățesc alții care lucrează prin cafenele, adică să se întîmple ca mușteriul zvîrlit afară să tîrască după el și să doboare mese și scaune sau să se înțepenească în ușă cu mîinile și cu picioarele și să nu-l mai poți scoate nici cu o pereche de boi. Milan nu depune în munca asta mai multă rîvnă sau mai multă supărare decît e nevoie, nici în-

flăcărare de luptător sau mîndrie personală; de asta izbutește atît de bine și de repede. Și imediat ce a zvîrlit afară clientul scandalagiu, el se și întoarce la post, în bucătărie, sau la magazie, ca și cum nu s-ar fi petrecut nimic.

Doar Gustav trece, ca din întîmplare, prin *Extrazimmer* și, privind spre Lotika, așezată la masa vreunui client mai de soi, clipește cu amîndoi ochii o dată, ceea ce înseamnă că a fost ceva, dar că toate s-au terminat cu bine. Atunci Lotika, fără să-și întrerupă conversația și zîmbetul, clipește și ea repede, pe neobservate, cu amîndoi ochii împreună; asta înseamnă: „Bine. Îți mulțumesc și ai grijă, pînă la capăt!"

Mai rămîne doar problema băuturii consumate sau a lucrurilor sparte de clientul alungat. De suma asta îl descarcă Lotika pe Gustav, cînd fac socotelile, noaptea, tîrziu, după un paravan roșu.

XV

Sînt mai multe mijloace prin care mușteriul scandalagiu, dat afară cu atîta îndemînare, să-și poată veni în fire și să se poată liniști după neplăcerile îndurate — dacă nu este cumva dus chiar din fața hotelului direct la închisoare. El poate să pornească, împleticindu-se, spre „kapia", și să se răcorească acolo, în aerul rece pe care-l aduce vîntul venind dinspre ape și din munții de prin împrejurimi. Și mai poate să schimbe localul, ducîndu-se la Zarie, al cărui birt se află ceva mai încolo, în Piața comunală. La Zarie poate să scrîșnească din dinți cît vrea și cît îi poftește inima, poate să amenințe și să înjure ceasuri întregi mîna invizibilă, care, cu atîta prefăcătorie și putere, l-a aruncat afară din hotel.

La Zarie, de cum începe să se lase amurgul, de cum se împrăștie capii de familie și oamenii harnici veniți aici numai să-și bea porția de rachiu, nu există și nu poate să existe scandal, căci fiecare bea cît vrea și cît poate plăti și vorbește cum îi dă inima ghes. Aici nu li se cere mușteriilor să-și cheltuiască banii și să se îmbete purtîndu-se ca și cum n-ar fi băut. În sfîrșit, dacă vreunul întrece măsura, aici se află Zarie, greoi și tăcut, potolindu-i și cumințindu-i doar cu înfățișarea lui cruntă și amenințătoare pe bețivii și pe certăreții cei mai înrăiți. El îi domolește

mișcîndu-și încet mîna greoaie și spunîndu-le cu vocea lui groasă :

— Hai, lasă-te! Nu te juca cu focul! Lasă-te de prostii!

Și chiar în birtul ăsta străvechi, unde nu există odăi separate, nici chelneri, și unde servește totdeauna vreun băiețandru de prin Sandjak, în straie țărănești, moravurile vechi se amestecă într-un mod ciudat cu cele noi.

Retrași în colțurile mai întunecoase, băutorii de rachiu cei mai cunoscuți și mai înrăiți tac. Aceștia nu pot suferi zgomotul și învălmășeala. Lor le place umbra și liniștea colțului ăstuia unde s-au așezat în fața paharului de rachiu ca-n fața unui lucru sfințit. Cu stomacul ars, cu ficații roși, cu nervii măcinați, bețivii, nebărbieriți și îmbrăcați ca vai de ei, nepăsători față de orice pe lume, dezgustați de ei înșiși, stau așa și beau, și tot bînd așteaptă să li se reverse în suflet lumina vrăjită pe care o aprinde băutura în cei ce i se dăruie ei cu totul, lumina asta pentru care e plăcut să te chinui, să cazi și să mori, deși, din păcate, unora li se ivește tot mai rar și mai stinsă, pe măsură ce trec anii.

Mai vorbăreți și mai gălăgioși sînt începătorii, îndeosebi feciorii de bogătași, tineri la vîrsta primejdioasă, care fac primii pași pe calea pierzaniei, dînd astfel tributul plătit de toți patimilor băuturii și trîndăviei, unii pentru un timp anumit, alții pentru vreme îndelungată. Dar cei mai mulți dintre ei nu rămîn cine știe cît pe calea asta, ci o părăsesc, întemeiază o familie, se dedau cîștigului și muncii, vieții obișnuite, cu vicii tăinuite și cu patimi de mîna a doua. Și doar cîțiva, osîndiți din născare, merg fără abatere, alegînd în locul vieții alcoolul care, în traiul nostru scurt și amăgitor, reprezintă iluzia cea mai vremelnică și mai mincinoasă; ei trăiesc pentru rachiu și ard de dragul lui, pînă devin posomorîți, buimaci și buhăiți, asemeni celor așezați în birtul lui Zarie la mesele de prin colțuri.

De cînd cu înscăunarea obiceiurilor noi — viață fără rînduială și chibzuință, negoț mai însuflețit,

cîștiguri mai mari — alături de Sumbo, țiganul, care de vreo treizeci de ani însoțește cu sunetele flautului său toate petrecerile din oraș, vine acum destul de des pe la birtul lui Zarie și Franz Furlan cu armonica lui. Slăbănog și roșcovan, cu un cercel de aur în urechea dreaptă, Furlan e dulgher de meserie, dar îi sînt tare dragi muzica și vinul. Soldații și muncitorii străini îl ascultă cu mare plăcere.

De multe ori, se nimerește prin cîrciumă și cîte un guzlar, de obicei vreun muntenegrean, slab ca un mucenic, îmbrăcat sărăcăcios, dar cu fruntea sus și cu privirea senină, flămînd dar retras, mîndru și totuși silit să trăiască din pomeni. El șade cîtăva vreme într-un colț, ferindu-se vădit; nu cere nici de băut, nici de mîncat și privește drept înainte, prefăcîndu-se că nu știe nimic și că puțin îi pasă de toate. Și totuși, se vede cît de colo că are alte gînduri și alte intenții decît cele pe care i le arată înfățișarea. În el se înfruntă, fără s-o arate, mulțime de simțăminte potrivnice și de neîmpăcat, și mai ales măreția a ceea ce poartă în suflet cu sărăcia și slăbiciunea a ceea ce poate să arate și să exprime în fața altora. De asta e el puțin încurcat și stingherit cînd se află între oameni. Mîndru și răbdător, guzlarul așteaptă să-i ceară cineva un cîntec și chiar și atunci își scoate șovăind guzla din tolbă, suflă în ea, se uită dacă nu cumva umezeala i-a destins arcușul, își acordează instrumentul, și le face pe toate dorind parcă să atragă cît mai puțin atenția asupra pregătirilor lui. Cînd trece pentru prima dată cu arcușul peste strună, nu se aude încă decît un sunet tremurat și inegal, ca un drum năpădit de ploaie. Apoi, cu gura închisă, cîntînd pe nas, începe să însoțească încet sunetul guzlei, pe care îl desăvîrșește cu propriul lui glas. Și cînd cele două glasuri se contopesc pe de-a-ntregul, într-un sunet tînguitor și monoton care-i țes cîntecului o urzeală întunecată, atunci săracul ăsta, ca prin farmec, devine altul: sfiala chinuitoare îi piere, toată frămîntarea lăuntrică i se potolește și i se stinge, toate necazurile lumii din afară sînt uitate. Guzlarul își saltă capul deodată, ca un om care își leapădă masca

modestiei, nemaiavînd nevoie să ascundă cine e și ce face, și începe, cu glas neașteptat de puternic, aproape strigînd, primele versuri :

> Busuiocul mărunţel se tînguia :
> Rouă dragă, cum nu cazi pe mine ?

Mușteriii, care pînă atunci vorbeau între ei, prefăcîndu-se că nu-l iau în seamă, tac pînă la unul. De la primele viersuri, un același fior îi străbate pe toți, și pe turci, și pe creștini, dorință nedeslușită și sete după aceeași rouă care trăiește în cîntec așa cum trăiește în ei, fără deosebire, fără alegere.

Dar cînd, de îndată, guzlarul urmează, mai încet :

> Asta n-a fost busuiocul mărunţel...

și, ridicînd vălul metaforei, începe să înșire dorințele și destinele reale, turcești sau sîrbești, care se ascund în viersurile despre rouă și despre busuioc, simțămintele ascultătorilor se împart și iau drumuri diferite, după ceea ce poartă fiecare în sine, după ce dorește și ce crede fiecare. Totuși, potrivit unei legi nescrise, toți îi ascultă cîntecul în tăcere, pînă la capăt, răbdători și reținuți, fără să-și dea gîndurile pe față. Doar că se uită în pahare, zărind prin limpezimea rachiului izbînzile rîvnite, și își închipuiesc lupte, eroi, glorii și străluciri care nu există nicăieri în lume.

Cînd negustorii tineri și fiii bogătașilor rămîn mai mult să bea, în cîrciumă e mare însuflețire. Atunci și Sumbo și Franz Furlan și Chioru și Șaha, țiganca, au de lucru.

Șaha e o țigancă sașie, o muiere bărbătoasă și neobrăzată, care bea cu oricine poate să-i plătească, dar nu se îmbată niciodată. Fără ea și fără glumele ei deocheate, nu se poate închipui nici un chef.

Oamenii care petrec pe socoteala lor se schimbă, dar Chioru, Sumbo și Șaha rămîn mereu aceiași. Ei trăiesc din muzică, din glume și din rachiu. Munca lor e pierderea de timp a altora, cîștigul — risipa de bani a altora ; iar adevărata lor viață se desfășoară noaptea, exact la ceasurile cînd oamenii sănătoși și

fericiți dorm, cînd rachiul și patimile, stăpînite pînă atunci, iscă o stare sufletească furtunoasă și strălucitoare, și avînturi neașteptate — mereu aceleași, însă părînd mereu noi și mai frumoase ca totdeauna. Ei sînt martorii tăcuți și plătiți, în fața cărora oricine îndrăznește să se arate așa cum este (sau, după cum spun sîrbii și croații „să-și arate sîngele de sub piele"), fără să fie nevoiți mai apoi nici să se căiască, nici să se rușineze; cu ei și în fața lor e îngăduit tot ce ar fi socotit necuviință în fața lumii, sau păcat și lucru neîngăduit în familie. La adăpostul numelui și pe socoteala hazliilor ăstora, tații și fiii, oameni înstăriți, cu vază, din familii respectabile, pot să fie pentru o clipă așa cum n-ar cuteza să se arate nimănui, dar așa cum sînt, măcar din cînd în cînd, și cu o singură parte a ființei lor adevărate. Pe ei, brutele îi pot batjocori și îi pot bate, fricoșii îi pot înjura, darnicii îi pot umple de daruri, vanitoșii le pot cumpăra lingușirile, melancolicii și capricioșii glumele și năzbîtiile, desfrînații îndrăzneala sau serviciile. Ei sînt o necesitate veșnică și nerecunoscută a localnicilor a căror viață sufletească e îngustă și deformată. Ei sînt, oarecum, ca niște artiști într-un mediu în care arta e necunoscută. De bărbați și femei de soiul ăsta, cîntăreți, glumeți, trăsniți și bufoni, nu duce niciodată lipsă orășelul. Cînd vreunul dintre ei îmbătrînește și moare, un altul îi ia locul, căci alături de cei cunoscuți și vestiți se dezvoltă și cresc alții noi, care vor face să treacă timpul și vor înveseli viața noilor generații. Dar o să se scurgă multă vreme pînă s-o mai ivi vreun om ca Salko Chioru.

După ocupație, cînd a sosit în oraș primul circ, Chioru s-a îndrăgostit de-o fată care juca pe sîrmă și, din pricina ei, a făcut atîtea prostii și năzbîtii încît a intrat la pușcărie și a fost bătut, iar bogătașii imorali, care îi zăpăciseră mințile și-l împinseseră să se poarte așa, au fost nevoiți să plătească amenzi mari de tot.

De atunci au trecut cîțiva ani, oamenii s-au deprins cu multe, și sosirea cîntăreților, acrobaților și a scamatorilor străini nu mai stîrnește o senzație ge-

nerală și molipsitoare, cum s-a întîmplat la sosirea primului circ, dar se mai pomenește încă despre dragostea Chiorului pentru dansatoare.

De multă vreme se zbate el așa, slujind ziua oricui și la orice treabă, iar noaptea, bogătașilor și beilor, pentru a-i face să petreacă la beție glumind pe socoteala lui. Și asta din generație în generație. Cînd unora le trece cheful de ștrengării și se căpătuiesc, se însoară, se potolesc, vin alții, mai tineri, gata să pornească pe același drum. Acum, Chioru e istovit și îmbătrînit înainte de vreme: îl găsești mai mult în cîrciumă decît la lucru, și trăiește mai mult din pomenile, băuturile și resturile de la mesele bogătașilor decît din cîștigul lui.

În nopțile ploioase de toamnă, oamenii adunați în cîrciuma lui Zarie mor de plictiseală. La o masă, șed cîțiva bogătași. Mintea judecă anevoie, învîrtindu-se mereu în jurul acelorași lucruri triste și neplăcute; glasul le e greu și certăreț și sună dogit; au privirile reci, pierdute și neîncrezătoare. Nici rachiul nu mai e în stare să-i învioreze și să-i însuflețească. Pe o bancă, într-un colț al cîrciumii, moțăie Chioru. L-au doborît somnul, căldura umedă și primele pahare de rachiu. Astăzi, l-a udat ploaia pînă la piele pe cînd căra niște lucruri tocmai la Okoliște.

Ca din întîmplare, unul dintre mușteriii posomorîți de la masa bogătașilor pomenește despre dansatoarea de la circ și despre dragostea nefericită a Chiorului. Toți își întorc privirile spre colțul unde șade Chioru dar el stă nemișcat și se preface că moțăie mai departe. N-au decît să spună ce vor; el a hotărît — și asta chiar azi-dimineață, cînd îl chinuiau amețelile — să nu mai răspundă la ocările și la batjocurile lor și să nu le mai îngăduie să-i joace feste atît de crude, cum i-au jucat bogătașii cu o seară înainte, chiar aici, în cîrciumă.

— Eu cred că tot își mai scriu, începe unul.

— Ia te uită! Feciorul ăsta de tîrfă îi trimite scrisori de dragoste unei femei și ține alta aici, lîngă el, adăugă altul.

Chioru se căznește să rămînă nemișcat, dar vorbele astea îl ating și-l mușcă de parcă i-ar gîdila soarele obrazul. Singurul lui ochi se cască fără voie și toți mușchii feței i se destind într-un zîmbet fericit. Nu mai poate rămîne tăcut și înțepenit pe locul lui. Face la început un gest de nepăsare, cu mîna, dar pînă la urmă tot spune:

— Asta s-a dus de mult.

— Aha! S-a dus? Adevărat? Măi, oameni buni, afurisită haimana mai e și Chioru ăsta! Una se ofilește, la mama dracului, de dorul lui, și alta înnebunește după el, aici. Ce-a fost s-a dus, o să se ducă și-asta, și-o să vină o a treia. Unde-o să-ți ajungă sufletul, ticălosule, dacă le zăpăcești așa, una după alta?

Chioru s-a și sculat în picioare și se apropie de masa lor. A uitat și de somn, și de oboseală, și că a hotărît azi-dimineață să nu se mai amestece în nici o discuție. Cu mîna pe inimă, el se jură în fața bogătașilor că nu e nici crai și nici nu sucește mințile fetelor, cum se spune despre el. Hainele îi sînt încă ude și obrajii îi sînt mînjiți (fiindcă din fesul lui roșu, un fes de doi bani, se scurge vopseaua), dar l-a năpădit un zîmbet de fericire înduioșătoare. Și se așază lîngă masa bogătașilor.

— Adu un rom pentru Chioru, strigă Santo Papo, un evreu dolofan și vioi, fiul lui Mento și nepotul lui Mordo Papo, cunoscuți negustori de fierărie.

Căci, de cîtăva vreme, Chioru, de cîte ori are prilejul, bea rom în loc de rachiu. Băutura asta nouă pare făcută — ca să zicem așa — pentru oameni ca el: e mai tare, se urcă mai repede la cap, e mai plăcută și mai altfel decît rachiul. Se vinde în sticluțe de cîte două sute de grame, cu etichetă pe care se află chipul unei mulatre tinere, cu buze cărnoase și ochi focoși, cu o pălărie de paie cît toate zilele pe cap, cu niște cercei mari, de aur, în urechi, și dedesubt, cu o inscripție în litere roșii: *Jamaica.* (Soiul ăsta de exotism pentru bosniacii în ultimul grad de alcoolism, nu departe de *delirium tremens,* e fabricat la Slavonski Brod, de către Eiser, Sirowatka et

Comp.) De cum dă cu ochii de chipul mulatrei, Chioru simte de îndată focul și aroma noii băuturi și se gîndește că, dacă ar fi murit numai cu un an înainte, n-ar fi cunoscut fericirea asta pămîntească. („Și cîte fericiri din astea n-or mai fi pe lume!") La gîndul ăsta, se înduioșează; de asta rămîne cîteva clipe să chibzuiască, de cîte ori destupă o sticluță de rom. Iar după plăcerea izvorîtă din gîndul acesta, urmează plăcerea băuturii înseși.

Și acum, Chioru ține în fața obrazului sticluța îngustă, și parcă i-ar spune vorbe dezmierdătoare, fără să-l audă nimeni. Iar cel care a început și-a izbutit să-l tragă în discuție îl întreabă, cu asprime în glas:

— Ce-ai de gînd să faci cu fata asta, nenorocitule? Vrei s-o iei de nevastă sau doar te joci cu ea, cum te-ai jucat și cu altele?

E vorba de una, Pașa, din Dușce, fata cea mai frumoasă din orășel. Orfană de tată, ea lucrează broderii, ca și maică-sa.

În timpul nenumăratelor plimbări și chefuri din vara trecută, tinerii vorbeau adeseori și cîntau mereu despre Pașa și despre frumusețea ei de care nu te puteai apropia. Încetul cu încetul și pe nesimțite Chioru se înflăcărase și el o dată cu ei, fără să-și dea seama cum și de ce. Așa începuseră glumele pe socoteala lui.

Într-o vineri, ca să mai petreacă, tinerii îl duseră într-o mahala, unde, înapoia porților și a ulucilor dese, puteau fi auzite chicotelile înăbușite și șoaptele unor fete invizibile. Dintr-o curte, în care se afla Pașa cu prietenele ei, i se aruncă Chiorului la picioare un buchet de calapăr. Chioru se opri, mișcat, să nu calce cumva pe flori și neîndrăznind să ridice buchetul. Tinerii care îl aduseseră cu ei începură să-l bată pe umeri și să-l felicite pentru norocul lui: printre atîția alții, Pașa îl alesese tocmai pe el arătîndu-i — vorba vine — o atenție pe care nimeni n-o dobîndise din partea ei.

În noaptea aceea se bău la Mezalin, pe malul rîului, sub nuci, pînă la ziuă. Chioru stătea lîngă foc, țeapăn și solemn, cînd visător și vesel, cînd neclintit

și îngîndurat. În noaptea aceea nu-i îngăduiră să-i slujească, nici să-și facă de lucru cu cafelele și gustările.

— Știi tu, nenorocitule, ce înseamnă un buchet de calapăr zvîrlit de mîna unei fete? îl întrebă unul dintre cheflii. Înseamnă că Pașa zice: „Mă ofilesc de dorul tău, ca frunza asta ruptă; iar tu nici nu mă ceri de nevastă, nici nu mă lași să mă mărit cu altul!“

Și îi vorbesc toți despre Pașa, fata fără pereche pe lume, cu pielea bălană și cu mișcări mlădioase ca ale viței ce se cațără pe ziduri și așteaptă mîna celui ce-i va culege roadele; iar cel așteptat e Chioru, în persoană.

Bogătașii se prefac că sînt amărîți și se văicăresc cu glas tare: cum naiba de și-a pus ochii tocmai pe el? Alții îl apără. Și Chioru bea. Uneori, crede și el în minunea asta, alteori se apără de gluma chefliilor, încearcă să-i convingă că dragostea asta nu-i pentru el, un biet nenorocit, îmbătrînit și urîțit; dar în clipele de tăcere visează la Pașa, la frumusețea și la fericirea pe care ea o poate dărui, fără să se mai întrebe dacă e sau nu pentru el. În noaptea fermecată de vară, pe care focul aprins în iarbă, cîntecele și rachiul o fac să pară nesfîrșită, totul e cu putință; nimic nu e aievea, dar nimic nu e de necrezut și nici peste puteri de înfăptuit. Chefliii glumesc și-și bat joc de el, Salko știe asta; domnii nu pot trăi fără să rîdă, trebuie să necăjească pe cineva, să facă din el caraghiosul lor; așa a fost de cînd lumea și așa e și acum.

Dar dacă toate astea sînt doar o glumă, nu e de loc glumă femeia minunată și dragostea cu neputință de atins, la care a visat întotdeauna și mai visează încă și acum. Nu sînt glume cîntecele în care dragostea e și reală și ireală totodată, iar femeia e cînd aproape, cînd departe, ca în visele lui. Pentru cheflii, totul, pînă și asta, e glumă; dar pentru el e adevăr, e lucru sfințit, purtat de totdeauna în inimă și existînd în realitate, fără legătură cu petrecerile bogătașilor,

cu băutura și cu cîntecele, fără legătură cu nimic, nici chiar cu Pașa însăși.

Toate astea el le știe bine și le uită pe toate, la fel de bine. Fiindcă sufletul i se topește și mintea i se împrăștie ca apa.

Și astfel, Chioru, la trei ani după marea lui iubire și după nemaipomenita poveste cu nemțoaica aceea care juca pe sîrmă, căzu într-o nouă vrajă de dragoste: și astfel, bogătașii și chefliii găsiră un joc nou, destul de crud și de ațițător ca să-i înveselească nopți și ani de-a rîndul.

Toate astea se întîmplaseră pe la mijlocul verii. Trecu toamna, sosi iarna, și glumele lor despre dragostea Chiorului pentru frumoasa Pașa umpleau serile și făceau să pară mai scurte zilele petrecăreților. Chiorului nu i se mai spunea decît „mirele“ sau „ibovnicul“. Ziua, cînd mahmur și adormit, Chioru trebăluiește prin dugheni, dregînd și cărînd felurite lucruri, se miră singur și se necăjește că i se spune așa, mulțumindu-se doar să ridice din umeri. Dar cum cade noaptea, la cîrciuma lui Zarie se aprind lămpile și cineva strigă: „un rom pentru Chioru!“ iar un altul începe să cînte încetișor și ca din întîmplare:

> **Acșam geldi, apune soarele**
> **Și nu mai strălucește pe obrazul tău...**

Atunci, dintr-o dată, totul se schimbă. Nu mai există poveri și nici nu mai ridică din umeri, nu mai există nici orășelul, nici cîrciuma, nici Chioru, așa cum e, înghețat pînă în măduva oaselor, neras, învelit în zdrențe și în haine lepădate de alții. Există doar un pridvor înalt, luminat de soarele amurgului și împodobit cu corzi de viță, și o fată care privește, așteptîndu-și iubitul ca să-i arunce un buchet de calapăr. Nici vorbă, mai există în jurul lui și rîsete gălăgioase, și vorbe de tot soiul, și glume grosolane; dar toate astea sînt departe, ca într-o ceață, pe cînd cel care cîntă e lîngă el, aici, lîngă urechea lui:

Of, de-aş putea să mă-ncălzesc
La soare, lîngă tine...

Şi el se încălzeşte la soarele ăsta apus, cum nu s-a încălzit în viaţa lui la soarele cel adevărat, care se înalţă şi apune zi de zi deasupra orăşelului.

— Un rom pentru Chioru!

Aşa trecură nopţile de iarnă. Iar către sfîrşitul ei, se întîmplă să se mărite Paşa. Pe biata cusătoreasă din Duşce, cu frumuseţea şi cu cei nouăsprezece ani neîmpliniţi ai ei, o luă, ca a doua nevastă de harem, hagi Omer, de dincolo de cetăţuie, un turc bogat şi cu vază, om de vreo cincizeci şi cinci de ani.

Hagi Omer e însurat de peste treizeci de ani. Nevastă-sa e de neam şi e vestită pentru deşteptăciunea şi îndemînarea ei. Moşioara lor de dincolo de cetăţuie e un adevărat cătun, înfloritor şi îmbelşugat; prăvăliile lor din tîrg sînt trainic zidite şi le aduc cîştiguri mari şi sigure. Şi toate astea se datoresc mai puţin paşnicului şi greoiului hagi Omer, care se mulţumeşte doar să treacă de două ori pe zi, călare, de la cetăţuie în oraş şi din oraş la cetăţuie, cît mai ales harnicei lui neveste, deşteaptă şi mereu cu zîmbetul pe buze. Pentru toate turcoaicele din oraş şi de prin împrejurimi, părerea ei, în tot soiul de necazuri, e cea mai de seamă măsură şi ultimul cuvînt.

Familia lor e în toate privinţele cea mai bună şi cea mai respectată, dar oamenii ăştia doi, îmbătrîniţi acum, nu au copii. Multă vreme au tras nădejde că vor avea. Hagi Omer s-a dus chiar la Meca. Nevastă-sa a împărţit pomeni la săraci şi la mănăstirile musulmane. Şi anii au trecut, avuţiile au sporit, dar în ce-i durea mai mult nu s-a arătat milostenie cerească. Hagi Omer şi nevastă-sa, care e femeie deşteaptă, şi-au îndurat cu înţelepciune şi răbdare nenorocul. Acum, însă, nu mai puteau trage nădejde de urmaş. Femeia împlinise patruzeci şi cinci de ani.

Bogata moştenire a lui hagi Omer se afla, aşadar, în joc. Problema asta dădea de gîndit şi numeroaselor rude ale hagiului şi ale nevestei sale cît şi întregului orăşel. Unii ar fi dorit ca din căsătoria asta să

nu iasă niciodată copii ; alții socoteau că e păcat ca un asemenea om să moară fără moștenitori iar avuția lui să fie împărțită și risipită de rude, și de aceea stăruiau să-și ia încă o nevastă, tînără, cît mai e vreme și cît mai există speranță de moștenitori. În privința asta, turcii din orășel se împărțiseră în două tabere. Dar tot nevasta cea stearpă a lui hagi Omer a dat lucrurilor de capăt. Deschis, hotărît și sincer, cum le făcea pe toate, ea îi spuse într-o bună zi șovăielnicului ei bărbat :

— Milostivul Allah ne-a dăruit de toate, fie-i numele lăudat ; ne-a dăruit bună înțelegere, sănătate și îmbelșugare, dar nu ne-a bucurat cu ce are fiecare sărac : să ne vedem copilașul nostru și să știm cui o să-i rămînă averea, cînd n-om mai fi. Dar dacă, după voia lui Allah, eu sînt nevoită să-mi îndur soarta păcătoasă, tu nu trebuie s-o faci. Văd că orășelul ne poartă de grijă și și-a pus în gînd să te însoare. De ! dacă vor ei să te însoare, mai bine s-o fac eu, că doar îți sînt omul cel mai apropiat.

Și îi dezvălui ce chibzuise : fiindcă nu mai era nici un fel de nădejde ca ei doi să mai aibă copii, trebuie ca el să-și mai aducă, pe lîngă ea, încă o nevastă, una tînără, de la care să poată avea urmași. Legea îi îngăduie s-o facă. Iar ea, bineînțeles, o să rămînă mai departe în casă, ca nevastă mai bătrînă, și o să vegheze ca lucrurile să meargă bine.

Hagi Omer se împotrivi multă vreme, spunînd că nu-și dorește o soață mai bună ca ea, că el n-are nevoie de-o femeie mai tînără, dar hagi Omeroaia nu numai că stărui în planurile ei, dar îi spuse și ce femeie i-a ales. Dacă e vorba să se însoare ca să aibă copii, cel mai bine e să aleagă o fată zdravănă, tînără și săracă, în stare să-i dăruiască prunci sănătoși și să mulțumească sorții cît o trăi pe lume. Alegerea ei se opri la frumoasa Pașa, fata cusătoresei din Dușce.

Și chiar așa s-a făcut. După voia nevestei bătrîne și cu ajutorul ei, hagi Omer se însură cu frumoasa Pașa. Iar peste unsprezece luni, Pașa născu un băiețel de mai mare dragul. Astfel se isprăvi cu frămîn-

tările în privința urmașului lui hagi Omer, astfel fură spulberate numeroasele nădejdi ale rudelor, astfel fu închisă gura oamenilor din orășel. Pașa era fericită, nevasta bătrînă era mulțumită, și trăiau amîndouă în bună înțelegere, ca o mamă cu fiica ei.

Sfîrșitul acesta fu pentru Chioru începutul marilor suferințe. În iarna aceea, îndurerarea lui pricinuită de măritișul Pașei a fost distracția cea mai căutată a chefliilor din cîrciuma lui Zarie. „Ibovnicul" nefericit bea ca niciodată pînă atunci; bogătașii îi plăteau băutura și, pe banii dați, fiecare putea să rîdă cu lacrimi. Șolticii îi născoceau vorbe trimise de Pașa, ziceau că fata plînge zi și noapte, că se topește de dorul lui, fără să spună nimănui ce suferință o mistuie. Iar Chioru, înnebunit, cînta, plîngea, răspundea serios și cu de-amănuntul la toate întrebările, se tînguia de soarta lui care îl făcuse atît de prăpădit și de sărac.

— Ia ascultă, Chiorule, cu cîți ani ești tu mai tînăr decît hagi Omer ? începea vorba vreun bogătaș.

— Habar n-am. Și la ce-mi folosește că sînt mai tînăr ? răspundea Chioru, cu obidă.

— Ehei, dacă ar fi după inimă și după dragoste, n-ar mai avea hagi Omer ce are și nici Chioru n-ar mai fi unde este, adăuga altul de-alături.

Dar Chiorului nu-i trebuia mai mult ca să se întristeze și să se înduioșeze. I se turna rom după rom, și-l convingeau că el nu-i doar mai tînăr, mai frumos și mai potrivit cu Pașa „după inimă", dar că, la urma urmei, nici nu e așa de sărac după cum se crede și pe cît se pare. În nopțile lungi, stînd cu paharele de rachiu dinainte, chefliii născociră o întreagă poveste. Cică taică-său fusese un ofițer turc, necunoscut, pe care el nu-l văzuse niciodată. Și ofițerul ăsta cică ar fi lăsat în Anatolia avuții nenumărate pentru copilul lui din flori, născut la Vișegrad, socotit ca singurul moștenitor ; dar rudele de-acolo împiedică îndeplinirea testamentului. Ar fi însă de ajuns ca Chioru să se înfățișeze el însuși în îndepărtatul și bogatul oraș Brusa, ca să zdrobească uneltirile și vicleniile falșilor moștenitori și să ia ce-i al lui. Atunci ar putea să-l

cumpere pînă și pe hagi Omer, cu toată avuția lui, numai cu fărîmiturile căzute de la masă.

Chioru îi ascultă, bea și se mulțumește doar să ofteze. Toate astea îl mîhnesc, dar, în același timp, îi e și plăcut să se simtă și să se poarte ca un om înșelat și jefuit aici, în orășel, și acolo, undeva, prin îndepărtatele și frumoasele meleaguri de unde venise taică-său cel necunoscut. Și iată că oamenii din preajmă îi pun la cale așa-zisa plecare către Brusa. Glumele sînt nesfîrșite, cumplite și plănuite pînă în cele mai mici amănunte.

Intr-o noapte ei aduc un pașaport fals, gata pentru călătorie, îl împing pe Chioru în mijlocul cîrciumii, îl învîrtesc și-l sucesc și-i scriu în pașaport semnalmentele, făcînd glume grosolane și grohăind de rîs. Altă dată fac socoteala cîți bani i-ar trebui ca să ajungă pînă la Brusa, cum ar călători și unde și-ar găsi sălaș să poposească. Și cu asta petrec iarna, o bună parte din nopțile care li se par prea lungi.

Cît timp e treaz, Chioru se apără ; crede și nu prea crede tot ce i se spune. Mai mult se îndoiește decît crede. Adică, de fapt, cînd e treaz, nu crede o iotă. Dar de îndată ce se îmbată, se poartă ca și cum ar crede. Cînd îi ia rachiul mințile, nu se mai întreabă ce-i adevărat, ce-i glumă și ce e minciună. Realitatea e că, după a doua sticluță de rom, simte un vînt înmiresmat venind dinspre Brusa depărtată, și vede, vede cu ochii lui grădinile verzi și clădirile albe. La urma urmei, a fost înșelat, nenorocit de la naștere, în toate, și-n privința familiei, și a bogăției, și a dragostei ; a fost nedreptățit, atît de nedreptățit încît și Allah și oamenii i-au rămas datori. Nici vorbă că el nu e ceea ce pare, nici ceea ce îl socotesc oamenii. Și, după fiecare păhărel, îl chinuie și mai mult nevoia de-a le-o spune celor din jurul lui, deși își dă singur seama cît e de greu să dovedești un adevăr care ție ți se vădește limpede ca lumina zilei, dar împotriva căruia se ridică tot ce e în tine și în preajma ta. Și totuși, după primele păhărele de rachiu, el explică asta, fiecăruia, cît e noaptea de lungă, vorbind printre sughițuri, cu gesturi caraghioase, cu ochii înecați în

lacrimi de bețiv. Și cu cît explică mai mult, cu atît mai vîrtos cei din jurul lui rîd și-l batjocoresc. Ei hohotesc atîta și cu atîta poftă încît li se umflă coastele și le trosnesc fălcile din pricina rîsului ăstuia molipsitor, de nestăpînit, mai plăcut decît toate mîncărurile și decît toate băuturile. Făcînd haz, își uită plictisul nopților de iarnă și, pe lîngă Chioru, beau și ei de rup pămîntul.

— Omoară-te! îi spune Meh-aga Saraci, care, cu felul lui de-a fi, rece și serios, izbutește cel mai bine să-l stîrnească și să-l scoată din minți pe Chioru. Fiindcă tot n-ai fost în stare s-o iei pe Pașa de la boșorogul de hagi Omer, nu mai meriți să trăiești. Omoară-te, Chiorule, ăsta e sfatul meu.

— De! omoară-te, omoară-te, se vaietă Chioru. Tu crezi că eu nu m-am gîndit la asta? De-o sută de ori m-am dus să mă arunc în Drina, de pe „kapia“, și de-o sută de ori ceva m-a făcut să mă întorc.

— Ce te-a făcut să te întorci? Frica te-a făcut să te întorci. Ți-e turul pantalonilor plin de ea, Chiorule!

— Da de unde! Nu de frică, pe legea mea că nu de frică!

În grohăitul și în rîsul tuturor, Chioru sare, se izbește cu pumnul în piept, smulge o bucată din pîinea aflată în fața lui și o întinde spre obrazul neclintit și rece al lui Meh-aga.

— Vezi asta? Îți jur pe pîine și pe îndestulare că nu de frică, ci...

Tocmai atunci, se pornește cineva să cînte, pe neașteptate, cu glas subțirel:

> **. . . . apune soarele**
> **Și nu mai strălucește pe obrazul tău...**

Și toți îngînă cîntecul, laolaltă, acoperindu-i glasul lui Meh-aga care îi strigă Chiorului:

— O-moa-ră-te!

Și cîntînd așa, cad ei înșiși în starea în care voiau să-l aducă pe bietul nenorocit, pînă cînd, în cele din urmă, totul se preschimbă într-o beție cruntă.

Într-una din nopțile de februarie, au stat așa pînă în zori, scoși din minți în același timp cu victima lor și, victime, ei înșiși, ale propriei lor nebunii. Se lumina de ziuă cînd ieșiră, toți o dată, din cîrciumă. Înfierbîntați, cu mintea pierdută, cu vinele umflate de băutură, se îndreptară spre podul pustiu și acoperit cu polei.

Chiuind cît îi ținea gura și hohotind de rîs, fără să se uite la rarii trecători porniți cu noaptea-n cap de-acasă, chefliii făcură rămășaguri : cine poate să treacă podul, mergînd peste parapetul îngust de piatră care strălucea sub gheața subțire.

— Chioru poate să-l treacă, strigă unul dintre bețivani.

— Chioru ? Aiurea...

— Cine nu poate ? Eu ? O să-ți arăt, nenorocitule, că eu pot ce nu poate nici un om pe lume, urlă Chioru, bătîndu-se cu pumnii în piept.

— N-ai curaj ! Să te vedem, dacă ai curaj !

— Ba am, mă jur pe ce vreți !

— Chioru are curaj ! Are !

— Ba n-are ! Minte !

Așa se întreceau în urlete și-n cuvinte de laudă bețivii ăștia, deși ei înșiși abia se țineau pe picioare, călcînd pe podul larg, și se clătinau, se poticneau, se țineau unul de altul...

Nici nu-și dădură seama cînd se urcă Chioru pe parapetul de piatră. Îl văzură, deodată, legănîndu-se deasupra lor, beat și dezmățat, încercînd să-și țină echilibrul și să pășească de-a lungul lespezilor.

Parapetul de piatră nu e mai larg de două-trei palme. Chioru calcă plecîndu-se cînd spre dreapta, cînd spre stînga. La stînga e podul și pe pod, aici, la picioarele lui, se îmbulzesc oamenii beți care îi însoțesc fiecare pas și-i strigă cuvinte abia deslușite, stîrnind un soi de murmur neînțeles.

Dar la dreapta e prăpastia și în prăpastie, jos, undeva, în adîncuri, vuietul apelor nevăzute ; dinspre ele urcă aburul gros, ca un fum alb care se înalță în zorile de gheață.

Rarii trecători se opresc, înspăimîntați și, cu ochii larg deschiși, se uită la omul beat care, în loc să calce pe pod, umblă pe parapetul îngust și alunecos, deasupra hăului, dînd cu desperare din mîini ca să-și păstreze echilibrul. Și în șleahta de cheflii, cîte unii, mai puțin beți, cu un rest de minte în cap, rămîn încremeniți locului, de parcă s-ar trezi dintr-un vis, vineți de spaimă, privind jocul periculos al Chiorului. Ceilalți, neînțelegînd primejdia, merg de-a lungul parapetului, însoțindu-l cu strigătele lor pe bețivul care se clatină și, căutîndu-și echilibrul, joacă deasupra abisului.

În poziția asta atît de primejdioasă, Chioru se pomenește, deodată, despărțit de șleahta lui. Pare acum un monstru uriaș, înălțat deasupra celorlalți. Primii pași îi face cu grijă și încet. Bocancii lui greoi alunecă într-una pe lespezile acoperite cu polei. I se pare că picioarele îi fug singure sub el, că hăul de dedesubt îl atrage, oricît ar încerca să se împotrivească; i se pare că se prăbușește, că s-a prăbușit chiar.

Dar poziția neobișnuită în care se găsește și apropierea unei primejdii atît de mari îi dau forțe noi și puteri necunoscute pînă atunci. Luptîndu-se să-și păstreze echilibrul, el face salturi mici, din ce în ce mai însuflețite, și se încovoaie tot mai mult de la brîu și de la genunchi. În loc să meargă, începe, fără să știe nici el cum, să joace cu pași mărunți, fără grijă, de parcă s-ar afla pe-o pajiște largă și verde și nu pe parapetul îngust, acoperit de polei. Pe neașteptate, devine ușor și mlădios, așa cum se întîmplă uneori, în vis. Trupul lui greoi și istovit și-a pierdut acum greutatea. Chioru, beat, dansează și zboară pe deasupra abisului, de parcă ar avea aripi, în timp ce muzica în ale cărei sunete joacă pare o forță veselă, dătătoare de încredere în sine și de echilibru. Dansul îl duce acolo unde mersul nu l-ar fi dus niciodată. Și, fără să se mai gîndească la primejdie sau la posibilitatea de a cădea, Chioru saltă de pe un picior pe altul și cîntă, cu brațele desfăcute larg, de parcă s-ar însoți singur cu tambura.

— Tiridam, tiridam, tiridirididirididiridam, tiridam... hi, hai, haihi!

Cîntă Chioru și-și bate el singur măsura după care străbate drumul periculos, fără teamă și jucînd. Își îndoaie genunchii și-și clatină capul, cînd la dreapta, cînd la stînga.

— Tiridam, tiridam... hiha!...

În poziția asta cu totul neobișnuită și înfricoșătoare, înălțat deasupra tuturor, el nu mai e Salko zis Chioru, batjocura orașului și a cîrciumii; sub el nu mai e parapetul de piatră, îngust și alunecos, al podului cunoscut pe care, de mii de ori, și-a mestecat pîinea și, cu gîndul la o moarte plăcută, în valuri, a moțăit la umbra „kapiei".

Nu! Asta e călătoria depărtată și irealizabilă, despre care i se vorbește în fiecare seară la cafenea, cu glume grosolane și cu rîsete batjocoritoare. Iată-l pornit! E calea cea luminoasă și mult dorită a marilor îndrăzneli. Iar acolo, jos, la capătul căii acesteia, se află cetatea împărătească a Brusei, cu bogățiile ei adevărate și cu moștenirea lui, cuvenită pe drept, se află soarele care a apus și frumoasa Pașa cu pruncul, nevasta și copilul lui.

Jucînd așa, ca în vis, el străbate partea proeminentă a parapetului, care înconjoară sofaua, apoi cealaltă jumătate a podului. Ajuns la capăt, sare jos și, înduioșat, se uită în preajmă, mîhnit că aventura s-a sfîrșit astfel și mirat că se află iarăși pe drumul bine cunoscut al Vișegradului. Ceata, care îl însoțise pînă atunci cu urletele, încurajările și glumele ei, îl întîmpină, cît ai clipi. Vin, de asemenea, în fuga mare, și cei ce se opriseră înspăimîntați. Încep să-l îmbrățișeze, să-l bată pe umeri și pe fesul decolorat. Și toți strigă într-un glas:

— Aferim, Chiorule, pui de șoim!

— Aferim, biruitorule!

— Un rom pentru Chioru, urlă Santo Papo cu glas răgușit, cu accent spaniol, crezîndu-se la cîrciumă și desfăcîndu-și larg brațele.

În mijlocul îmbulzelii și al zarvei, cineva dădu ideea să nu se despartă, să nu se ducă pe la casele lor, ci să bea mai departe, în cinstea isprăvii Chiorului.

Copiii care aveau pe atunci vreo opt sau nouă ani și, în dimineața aceea, grăbeau spre școala depărtată trecînd peste podul acoperit de polei, se opriră și priviră scena asta neobișnuită. De uimire își căscau gurițele din care se înălțau aburii albi. Așa, mărunței, înfofoliți, cu tăblițele și cu cărțile sub braț, nu puteau pricepe jocul ăsta al oamenilor mari ; dar el le-a rămas în ochi pentru toată viața, împreună cu silueta podului și cu imaginea Chiorului, a omului atît de bine cunoscut, care, metamorfozat și sprinten, făcea salturi îndrăznețe și, vesel, vrăjit parcă, mergea pe unde nu e voie să mergi și pe unde, în genere, nu calcă nimeni.

XVI

Trecuseră douăzeci de ani de cînd primele furgoane militare austriece, vopsite în galben, străbătuseră podul. Douăzeci de ani sub ocupație înseamnă un lung șir de zile și de luni. Fiecare dintre zilele și lunile astea, luate în parte, părea nesigură și vremelnică, dar toate, laolaltă, alcătuiau, oarecum, cel mai lung răgaz de pace și de propășire materială din cîte își aducea aminte orășelul, cuprindeau cea mai mare parte din viața generației ajunsă la maturitate în momentul ocupației.

Au fost ani de bunăstare vădită și de cîștiguri sigure, deși adeseori neînsemnate, ani în timpul cărora mamele, vorbind despre fiul lor, spuneau :

— Să-i dea dumnezeu viață, sănătate și pîine ușoară !

În anii aceștia, pînă și nevasta lui Ferhat, lunganul cel veșnic sărac, a lui Ferhat care aprindea felinarele pe ulițe și care primea pentru asta douăzeci de fiorini pe lună, spunea cu mîndrie :

— Slavă domnului, și Ferhat al meu e slujbaș la primărie.

Așa se scurseră ultimii ani ai veacului al XIX-lea, ani fără emoții și fără evenimente mari, asemănători unui rîu liniștit care se revarsă înainte de a ajunge la gurile lui necunoscute. Judecînd după mersul tihnit al vremii, ai fi zis că din viața popoarelor

europene dispăruseră clipele tragice, așa cum dispăruseră și din orășelul de lîngă pod, sau că nu ajungeau pînă la noi, ori ni se păreau depărtate și de neînțeles.

Și așa, într-o zi de vară, după ani și ani, se ivi din nou pe „kapia“ un comunicat oficial, tipărit pe hîrtie albă. Era scurt, de data asta cu un chenar gros și negru, și anunța că majestatea-sa împărăteasa Elisabeta[1] a murit la Geneva, victimă a unui atentat mîrșav, răpusă de mîna anarhistului italian Luccheni. Comunicatul arăta apoi dezgustul și adînca mîhnire a tuturor popoarelor din marea monarhie austro-ungară și le cerea să se unească și mai strîns în dragostea lor pentru tron, fiind astfel mîngîiere pentru suveranul pe care soarta îl lovise atît de dureros.

Comunicatul fusese lipit pe lespedea albă cu inscripția turcească, acolo unde odinioară fusese lipită și proclamația generalului Filipovici vestind ocuparea țării ; și oamenii îl citiră cu emoție, căci era vorba în el despre o împărăteasă și o femeie, dar fără prea multă înțelegere și fără prea adîncă părere de rău.

Timp de cîteva seri, nici nu se cîntă nici nu se făcură petreceri zgomotoase pe „kapia“, fiindcă așa poruncise stăpînirea.

Un singur om din orășel fu greu lovit de vestea aceasta : Pietro Sola, unicul italian din Vișegrad, antreprenor și zidar, cioplitor în piatră și pictor, sau, pe scurt, omul priceput la toate și specialistul orășelului nostru. Meșterul Pero — cum îi spuneau toți — venise pe vremea ocupației și se statornicise aici, însurîndu-se cu o oarecare Stana, fată săracă și cu faimă nu prea bună. Roșcovană, voinică, de două ori mai înaltă decît el, Stana era socotită drept o femeie cu limba ascuțită și cu palma grea, cu care nu e bine să te iei la harță. Iar meșterul Pero era un om mărunțel, cocîrjat, blajin, cu ochi albaștri, blînzi, și cu mustăți pleoștite. Lucra bine și cîștiga mult. Cu timpul, devenise un adevărat localnic al Vișegradului ; doar limba și rostirea ei nu

[1] Se referă la împărăteasa Elisabeta a Austro-Ungariei (1837—1898), soția lui Franz Joseph.

izbutea — ca și Lotika — să le învețe. Din pricina mîinilor lui de aur și a firii blînde, îl iubea tot orașul ; iar nevastă-sa, cu înfățișarea ei de luptător, îl mîna în viață ținîndu-l din scurt și îngrijindu-l cum își îngrijește o mamă copilul.

Cînd, întorcîndu-se de la lucru, plin de praful pietrelor cioplite și mînjit de vopsele, meșterul Pero citi comunicatul, își înfundă pălăria pe ochi și-și mușcă luleaua pe care o ținea veșnic între dinți. Și, pe toți oamenii mai de vază și mai serioși, întîlniți în cale, îi opri și le dovedi că el, deși e italian, n-are nici o legătură cu Luccheni ăsta și cu mîrșăvia crimei săvîrșite. Oamenii îl ascultau, îl linișteau și-l asigurau că îl credeau și că, de altminteri, nici nu le-ar fi trăsnit prin minte un asemenea lucru. Dar el continua să-i explice fiecăruia că îi e rușine să mai trăiască și că, în viața lui, nu ucisese măcar un pui de găină, darămite o ființă omenească și mai ales o femeie, o ființă atît de sus-pusă.

Pînă la urmă, teama i se preschimbă în adevărată manie. Oamenii începură să rîdă de grija și de rîvna cu care le explica meșterul Pero că n-are nici o legătură cu ucigașii și cu anarhiștii. Dar copiii născociră imediat un joc cumplit. Ascunși pe după uluci, îi strigau, de cîte ori trecea :

— Luccheni !

Și bietul om se apăra de strigătele lor ca de niște viespi invizibile, își înfunda pălăria pe ochi și fugea acasă unde se văicărea și plîngea în poalele largi ale nevesti-si :

— Mi-e rușine ! Mi-e rușine ! gemea nefericitul. Mi-e rușine să mă mai uit în ochii oamenilor.

— Hai, prostule, de ce ți-e rușine ? Că a omorît-o un italian pe împărăteasa ? Păi să-i fie rușine regelui Italiei, nu ție. Cine ești tu și de ce să-ți fie rușine ?

— Uite, mi-e rușine că mai trăiesc, se văieta meșterul Pero către nevastă-sa care îl scutura și se străduia să-i dea curaj și încredere, și-l învăța să treacă prin centrul orașului cu fruntea sus, nestingherit, și să nu plece ochii în fața nimănui.

În vremea aceea, pe „kapia“ ședeau oamenii mai în vîrstă, cu chipurile neclintite și cu privirile lăsate în jos, ascultînd știrile scoase de prin ziare despre uciderea împărătesei Austriei. De fapt, știrile astea nu erau decît motive pentru discuții generale despre soarta capetelor încoronate și a personalităților de seamă. Într-un cerc de turci înstăriți, oameni curioși dar neștiutori din mahalaua negustorească, Husein-efendi, muderisul din Vișegrad, explică ce sînt și cine sînt anarhiștii ăștia.

Muderisul e la fel de solemn și de bățos, la fel de curat și de pus la punct ca odinioară, cu vreo douăzeci de ani în urmă, cînd, tot aici, pe „kapia“, îi întîmpinase pe primii nemți, împreună cu Mula Ibrahim și cu popa Nikola, care de multă vreme se odihnesc în mormintele lor.

Acum barba îi e căruntă, dar tăiată și rotunjită la fel de îngrijit ; fața îi e calmă și senină, căci oamenii cu minte ageră și inimă tare îmbătrînesc anevoie. Înalta părere pe care a avut-o întotdeauna despre sine a sporit și mai mult în acești douăzeci de ani din urmă. În treacăt fie zis, cufărul plin de cărți, pe care i se bizuie în bună parte faima de om învățat, e tot neatins și necitit, iar cronica orășelului nostru a crescut în acești douăzeci de ani doar cu patru file, căci, pe măsură ce îmbătrînește, muderisul prețuiește din ce în ce mai mult cronica și pe sine însuși, socotind din ce în ce mai neînsemnate evenimentele desfășurate în jurul său.

Acum, el glăsuiește cu voce înceată, rostind cuvintele rar, de parcă ar descifra vreun hrisov nedeslușit, dar e măreț, solemn și sever, luînd soarta împărătesei ghiaure doar ca prilej de vorbă și neamestecînd-o cu nimic în adevăratul tîlc al cuvintelor lui. După cîte spune (iar spusele nu sînt ale lui, ci găsite prin înțeleptele cărți vechi, moștenite de la învățătorul de odinioară, vestitul Arap-hogea), cei cărora li se zice acum anarhiști au existat de totdeauna și vor exista cît lumea și pămîntul. Că așa e rînduită viața omenească — după voința lui Allah, unicul — ca lîngă fiecare fărîmă de bine să fie și două fărîme de rău, ca, pe

lumea asta, să nu poată exista bunătate fără ură, nici mărire fără pizmă, după cum lucrușorul cel mai mărunt nu poate exista fără umbra lui. Și asta e adevărat mai cu seamă pentru oamenii deosebit de mari, de cucernici și de vestiți. Lîngă fiecare dintre ei, o dată cu slava lui, călăul pîndește prilejul: și-l înhață, uneori mai devreme, alteori mai tîrziu.

— Iată, de pildă, cel de-un neam cu noi, Mehmet-pașa, care de multă vreme se află în rai, spune muderisul, arătînd cu degetul spre lespedea cu inscripție turcească, Mehmet-pașa, care a slujit sub trei sultani, a fost mai înțelept decît Asaf[1] și a clădit piatra asta pe care ședem noi acum din mila și puterea lui, și tot a pierit de cuțitul anarhiștilor. Oricît a fost el de puternic și de înțelept, nu și-a putut ocoli clipa. Cei cărora vizirul le stătea în cale — adunați într-un partid mare și puternic — au găsit un mijloc să armeze și să tocmească un derviș nebun, ca să-l ucidă, și asta tocmai cînd se ducea să-și facă rugăciunea de vineri după-amiază. Cu mantia lui roasă pe umeri și cu mătăniile în mînă, dervișul a stat pe unde trebuia să treacă alaiul vizirului și a cerut pomană, prefăcîndu-se cu vicleană umilință, iar cînd vizirul și-a vîrît mîna în buzunar, ca să-l miluiască, l-a străpuns. Și astfel, ca un martir, pierit-a Mehmet-pașa.

Oamenii ascultă și, trăgînd din țigară, se uită cînd la lespedea de piatră, scrisă turcește, cînd la afișul alb, cu chenar negru. Ei ascultă atenți, deși nu prea înțeleg tot ce spune muderisul. Dar, tot urmărind cum se spulberă în văzduh fumul țigărilor, dincolo de inscripție și de afiș, bănuiesc pe undeva, prin lume, o altă viață, felurită de-a lor, o viață de înălțări și de prăbușiri adînci, în care măreția se amestecă cu tragicul, în contrast cu existența lor vegetativă, existența asta calmă și monotonă, de pe „kapia".

Și au trecut și zilele acelea cum trecuseră toate celelalte. Pe „kapia" s-a reîntors vechea rînduială, cu obișnuita vorbărie gălăgioasă, cu glumele și cîntecele ei.

---

[1] Nume dat în legendele musulmane unui personaj care era socotit primul vizir al lui Solomon și era considerat tipul dregătorului desăvîrșit.

Discuțiile despre anarhiști au încetat. Afișul care anunța moartea împărătesei străine și puțin cunoscute localnicilor a pălit din pricina soarelui, a ploilor și a prafului, pînă cînd, mai apoi, l-a sfîșiat vîntul și l-a împrăștiat, fîșie cu fîșie, de-a lungul apei, pe lîngă mal.

Un timp, ștrengarii din orășel au mai strigat după meșterul Pero: „Luccheni!“, fără să știe nici ei ce însemna vorba asta și nici de ce-o strigau, ci doar așa, din nevoia copiilor de-a întărîta și de-a chinui ființele slabe și simțitoare. Strigară, apoi încetară să mai strige, fiindcă își găsiseră altă joacă. La schimbarea asta a pus umărul și Stana de pe Meidan, bătîndu-i crunt pe doi dintre ștrengarii cei mai îndrăzneți.

Peste o lună sau două, nu mai pomenea nimeni nici despre împărăteasă, nici despre anarhiști. Viața asta, de sfîrșit de veac, părea îmblînzită și domesticită pentru totdeauna; ea cuprindea totul în matca ei largă și monotonă, lăsîndu-le oamenilor simțămîntul că se află în pragul unei ere de muncă tihnită, către un viitor depărtat și cu neputință de întrezărit.

Activitatea neîncetată și neobosită la care părea osîndită stăpînirea străină și cu care oamenii se împăcaseră atît de anevoie, schimbă, în decurs de douăzeci de ani, mult din înfățișarea orășelului, din portul și din obiceiurile localnicilor. Și era firesc să nu se oprească în fața podului cu înfățișarea lui veșnic aceeași.

Veni anul 1900, sfîrșitul veacului acestuia și începutul unui veac nou, care, potrivit părerilor și simțămintelor unora, trebuia să fie fericit. Atunci se iviră din nou inginerii care începură cercetarea podului. Lumea se și obișnuise cu ei, iar copiii știau ce rost are sosirea oamenilor ăstora cu haine de piele, cu buzunarele pline de creioane felurit colorate, și ce înseamnează cînd încep să dea tîrcoale vreunui munte sau vreunei construcții. Ceva trebuia clădit, dărîmat, străpuns sau schimbat. Doar că nimănui nu-i trecea prin gînd ce s-ar fi putut face cu podul, care, pentru toți oamenii din orășel, înfățișa un lucru veșnic și de neschimbat,

asemeni pămîntului pe care călcau și cerului de deasupra lor.

Inginerii dădură, așadar, tîrcoale; măsurară, notară, apoi se duseră și fură uitați. Dar prin miezul verii, cînd apele sînt mai scăzute, veniră iar meșterii și lucrătorii și începură să ridice barăci provizorii, pentru adăpostitul sculelor. Abia se răspîndi zvonul despre repararea podului că se și încolăciră schele în jurul stîlpilor, iar pe pod fură aduse macarale cu scripeți; cu ajutorul lor, muncitorii se mișcau de-a lungul stîlpilor de parcă ar fi stat în niște balconașe de lemn, și se opreau la locurile unde se aflau crăpături sau smocuri de iarbă crescute printre lespezi.

Fiecare crăpătură fu umplută, iarba smulsă, cuiburile de păsări înlăturate. Iar cînd isprăviră treaba asta, începură să repare temeliile mîncate de apă. Rîul fu zăgăzuit și întors, așa fel încît se vedea piatra înnegrită și învechită și cîteva grinzi de stejar, roase, dar pietrificate în apa unde fuseseră așezate cu trei sute treizeci de ani în urmă. Macaralele coborau într-una ciment și pietriș, ladă după ladă; cei trei stîlpi centrali, mai expuși curentului repede al rîului, fură umpluți la temelie, ca niște dinți roși la rădăcină.

În vara aceea n-a mai stat nimeni pe „kapia" și nici nu s-a desfășurat viața obișnuită din preajma podului. Totul era ticsit de cai și de căruțe pline cu ciment și nisip. De pretutindeni se auzeau strigătele muncitorilor și poruncile maiștrilor. Și chiar pe „kapia" se ridică o magazie pentru adăpostitul scîndurilor.

Oamenii priveau lucrările desfășurate la podul cel mare, se minunau și rămîneau nedumeriți. Unii se mulțumeau să glumească, alții să dea disprețuitori din mîini și să plece mai departe, dar tuturor li se părea că străinii o fac și pe asta cum le făceau pe toate, numai ca să nu stea locului, fiindcă altfel n-ar mai fi putut trăi. N-o spunea nimeni, dar o simțeau toți.

Cei obișnuiți să-și piardă vremea pe „kapia" zăbovesc acum în fața hotelului Lotikăi, a birtului lui Zarie sau în fața obloanelor de lemn ale dughenelor aflate

în vecinătatea podului. Acolo beau cafele și discută, așteptînd să fie liberată „kapia“ și să treacă iureșul acesta împotriva podului, așa cum aștepți sfîrșitul unei ploi repezi de vară sau al cine știe căror alte ceasuri neplăcute.

În fața prăvăliei lui Ali-hogea, înghesuită între hanul de piatră și birtul lui Zarie, așa fel încît podul se zărește pieziș, stau de dis-de-dimineață doi turci, doi pierde-vară, care trăncănesc despre toate și mai ales despre pod.

Ali-hogea îi ascultă și tace, posomorît, uitîndu-se îngrijorat la podul pe care mișună muncitorii, ca furnicile.

În douăzeci de ani ăștia, Ali-hogea s-a însurat de trei ori, are acum o nevastă cu mult mai tînără decît el și gurile rele din mahalaua negustorească spun că, din pricina asta, înaintea prînzului, e totdeauna posomorît. De la cele trei neveste, Ali-hogea are paisprezece copii în viață. Cît e ziulica de mare copiii fac o zarvă în casă de-i vuiesc urechile și, în mahalaua negustorească, umblă gluma că hogea nu-și cunoaște toate odraslele după nume. Ba chiar s-a născocit povestea că și-ar fi întîlnit pe uliță unul din plozi, și, cînd acesta i-a sărutat mîna, hogea l-ar fi mîngîiat pe cap și i-ar fi zis :

— Să trăiești, să trăiești ! Dar ia spune, al cui ești tu ?

Ca înfățișare, hogea nu s-a schimbat prea mult. E doar ceva mai plin și obrajii nu-i mai sînt atît de roșii. Nici nu mai calcă sprinten, ca odinioară, și uneori urcă agale spre Meidan, căci, de la o vreme, se înăbușă, chiar în somn. Din pricina asta s-a dus să-l vadă medicul orașului, doctorul Marovski, singurul dintre noii veniți pe care îl recunoaște și-l stimează. Doctorul i-a dat niște picături care nu vindecă boala, dar îi ajută omului s-o rabde. Tot de la el, hogea a aflat și numele latinesc al bolii :*angina pectoris*.

Ali-hogea e unul din puținii turci care n-a primit nici una din noutățile și schimbările aduse de străini, nici în felul de-a se îmbrăca, nici în felul de-a

gîndi, nici în felul de-a vorbi, nici în negustorie și în afaceri. Cu aceeași asprime și încăpățînare cu care se ridicase odinioară împotriva unei rezistențe fără sorți de izbîndă, el s-a împotrivit de-a lungul anilor la tot ce e nemțesc și străin și la tot ce, în preajma lui, a luat un avînt zi de zi mai nestăvilit. De asta s-a certat de multe ori cu lumea și a fost nevoit să plătească amenzi la poliție. Acum, e nițel obosit și dezamăgit. De fapt, are aceeași fire ca atunci cînd se tocmea cu Karamanlîi, pe „kapia" : e un încăpățînat și un om cu păreri deosebite de-ale altora, totdeauna și în toate. Doar că sinceritatea lui proverbială se preschimbă într-un soi de asprime, de mînie și de amărăciune și atunci nu-i mai sînt de ajuns cuvintele cele mai tari și nu se potolește decît în tăcere și în singurătate.

Cu vremea, hogea stăruie tot mai mult într-un fel de cugetare domoală, în care n-are nevoie de nimeni și-l stingherește oricine, fie că e vreun pierde-vară din mahalaua negustorească, fie că e vreun mușteriu sau că e nevastă-sa cea tînără sau vreunul din liota de copii care fac să-i răsune casa. Încă înainte de-a răsări soarele, hogea fuge la prăvălie și deschide mai devreme decît toți ceilalți negustori. Acolo își face rugăciunea. Acolo i se aduce pînă și prînzul. Iar peste zi, cînd e sătul de vorbe, de trecători sau de treburi, închide oblonul și se retrage într-un soi de firidă, în spatele prăvăliei. Firidei ăsteia, hogea îi spune „coșciugul". E un ungher ascuns, îngust, scund și întunecos. Cînd intră înăuntru, hogea abia se mai poate mișca. Acolo se află un scăunel de lemn, acoperit cu un covor, pe care se poate așeza trăgîndu-și picioarele sub el. Și mai sînt cîteva rafturi cu grămezi de cutii goale, cu greutăți vechi și cu tot soiul de mărunțișuri care n-au mai încăput în prăvălie. Din încăperea asta îngustă și întunecoasă, hogea ascultă, prin peretele subțire al prăvăliei, zvonurile vieții din mahalaua negustorească, tropotul cailor, strigătele vînzătorilor. Și toate ajung pînă la el ca dintr-o altă lume. Aude chiar cum unii trecători se opresc în fața prăvăliei închise ca să-l bîrfească și să rîdă pe socoteala lui. Dar îi ascultă liniștit, fiindcă pentru el oamenii ăștia sînt

niște morți care nu și-au găsit încă odihna: cum îi aude, îi și uită. Căci, la adăpostul cîtorva scînduri, gîndurile îl apără cu strășnicie pe hogea împotriva a tot ce-i poate aduce viața asta pe care o socotește stricată de multă vreme și pornită pe-o cale greșită. Aici, hogea se regăsește pe sine însuși, își regăsește gîndurile despre soarta lumii și despre mersul treburilor omenești și, în același timp, uită de tot restul: uită mahalaua negustorească, grijile pricinuite de datorii și de țăranii care îi muncesc pămîntul, uită răii platnici, o uită pe nevastă-sa prea tînără, a cărei frumusețe și tinerețe se preface deodată într-o pacoste neghioabă și afurisită, uită de liota copiilor lui care ar fi o povară și pentru visteria sultanului, și la care nu se gîndește decît cu groază.

După ce s-a recules și s-a odihnit îndeajuns, hogea ridică iar oblonul și deschide prăvălia, de parcă s-ar întoarce de cine știe unde.

Așa se face că acum ascultă trăncăneala celor doi vecini.

— Vezi ce înseamnă vremea și ce dă Allah! Pînă și piatra se roade, ca un călcîi de ciorap, frecat de pantof. Dar neamțul n-o lasă, și-o drege imediat ce se crapă, filozofează unul dintre ei, un pierde-vară bine cunoscut în mahalaua negustorească, în timp ce soarbe din cafeaua lui Ali-hogea.

— Ce vorbești, săracu de tine! Cît o fi Drina, Drină, și podul o să fie pod. Chiar dacă nu s-ar fi atins de el, ar fi durat atît cît îi e scris, spune celălalt, care se ocupă cu aceleași treburi ca și cel dintîi.

Și-ar fi pălăvrăgit ei așa, mult și bine, dacă nu i-ar fi întrerupt Ali-hogea.

— Iar eu vă spun că nu-i bine că se ating de pod; și-o să vedeți că n-o să iasă nimic bun din reparația asta. Așa cum îl dreg astăzi, au să-l dărîme mîine. Răposatul Mula Ibrahim mi-a povestit că a aflat din cărți, cum că e mare păcat să te atingi de apa vie, s-o întorci din matca ei și să-i schimbi cursul, fie numai pentru o zi sau pentru un ceas. Dar neamțul nu simte că trăiește dacă nu ciocănește și nu meșterește cîte

ceva. Și-ar vîrî mîna pînă și-n ochi! Ar întoarce și pămîntul, dacă ar putea.

Unul dintre cei doi pierde-vară arată că, la urma urmelor, nu e prea rău că nemții dreg podul. Oricum, dacă nu-i prelungesc viața, nici n-o să-i strice.

— Și de unde știi tu că n-o să-i strice? se amestecă hogea mînios. Cine ți-a spus? Știi tu că e de ajuns un cuvînt ca să dărîmi orașe întregi? Păi atunci cum să nu strice atîta gălăgie cîtă e aici. Pe un cuvînt a clădit Allah toată lumea. Dacă ai ști să scrii și să citești, dacă ai fi învățat, cum nu ești, ai cunoaște că podul nu e o clădire ca oricare alta, ci una ridicată pentru dragostea lui Allah și din voința lui Allah: o anumită vreme și anumiți oameni clădesc, și alte vremuri și alți oameni strică. Știi ce povesteau bătrînii despre hanul de piatră: nu mai era altul ca el în toată împărăția. Și, totuși, cine l-a dărîmat? Dacă era după trăinicia și după meșteșugul clădirii, ar fi durat și o mie de ani; și uite, s-a topit de parcă ar fi fost din ceară, iar acum, pe locul hanului, grohăie porcii și sună trompetele nemților.

— Apăi, cum spuneam, eu socotesc că... se apără celălalt.

— Greșești, i-o reteză hogea. După o minte ca a ta, n-o să se mai clădească și n-o să se mai dărîme nimic. Asta nu-ți intră ție în cap. Eu atîta vă spun, că toate astea nu sînt bune și nu vestesc nimic bun, nici pentru pod, nici pentru oraș, nici pentru noi care le privim cu ochii.

— Da, așa e. Hogea știe mai bine ca oricine ce înseamnă un pod, lăsă să-i scape celălalt, răutăcios, amintind chinurile îndurate odinioară de Ali-hogea, pe „kapia".

— Să nu-ți închipui că nu știu, spuse hogea convins, și începu, liniștit, dintr-o dată, să istorisească una din poveștile lui, de care oamenii își rîd dar le place să le asculte de mai multe ori. Pe vremuri, răposatul taică-meu a auzit de la șeicul Dedie, și mi-a povestit și mie, cînd eram copil, de unde vin podurile pe lumea asta și cum a fost făcut cel dintîi dintre ele. Cînd Allah, atotputernicul, a zămislit lumea, pămîntul

era întins și neted, ca un blid frumos încrustat. Asta nu i-a fost pe plac satanei, care îl pizmuia pe om pentru dumnezeiescul dar. Și, pe cînd pămîntul mai era așa cum ieșise din mîinile lui Allah, adică jilav și moale ca aluatul, diavolul s-a furișat și, cu ghearele, a zgîriat fața pămîntului lui Allah, cît a putut mai în afund. Și, așa cum spune povestea, s-au născut rîurile adînci și prăpăstiile care despart țările și oamenii, și-i împiedică pe aceștia din urmă să umble pe pămîntul dăruit de Allah ca o grădină pentru hrana și traiul lor. Allah se mîhni cînd văzu fapta necuratului, căci nu mai putea să înceapă iar un lucru murdărit de diavol și-i trimise pe îngeri să-i ajute și să-i mai despovăreze pe oameni de treburile lor. Cînd văzură îngerii că bieții oameni nu puteau să treacă peste rîpele și hăurile acelea, nici să-și ducă muncile la capăt, cînd văzură că se chinuiesc și se uită degeaba și se strigă de pe un mal pe altul, își întinseră aripile peacolo și astfel oamenii putură să treacă, peste aripile îngerilor. Așa învățară oamenii, de la îngerii lui Allah, cum să întocmească un pod. Și iată de ce, după fîntîni, cel mai mare bine e să faci un pod și cel mai mare păcat e să te atingi de el, căci orice pod, oricum ar fi el, de la bîrna întinsă peste șuvoiul de munte pînă la minunăția asta ridicată de Mehmet-pașa, are un înger care îl păzește și-l ocrotește, atîta vreme cîtă i-a hărăzit Allah să nu fie dărîmat.

— Măi, măi! se minunară cei doi mușterii, politicoși.

Așa își trec ei vremea, stînd la taifas, în timp ce ziua se duce și munca înaintează la podul de unde răzbate scîrțîitul roabelor și zgomotul mașinii care amestecă cimentul și nisipul.

Ca întotdeauna, și în discuția asta hogea și-a păstrat ultimul cuvînt, căci nimeni nu vrea și nici nu poate s-o scoată la capăt cu el, darămite pierde-vară ăștia doi, cu căpățînile lor seci, care îi beau cafeaua și știu că mîine își vor petrece o parte din zi în prăvălia lui.

Astfel le vorbea Ali-hogea tuturor celor ce-i călcau pe dinaintea dughenei, cu treburi sau numai așa, în treacăt, și se apropiau de obloanele lui de lemn. Îl ascultau toți cu un fel de curiozitate ironică și cu o atenție prefăcută, dar nimeni din oraș nu-i împărtășea părerile și nu-i înțelegea nici pesimismul, nici presimțirile negre, pe care nici el nu și le putea explica și nu găsea dovezi ca să le întărească. Altminteri, de multă vreme se deprinseseră toți să-l socotească pe hogea drept un om încăpățînat și cam într-o ureche, care acum, din pricina vîrstei, a împrejurărilor grele și a nevestei tinere, le vede pe toate în negru și le găsește înțelesuri tainice și rău prevestitoare.

Cei mai mulți dintre locuitorii orășelului erau nepăsători față de ceea ce se petrecea pe pod, ca și față de tot ce făceau de ani de zile străinii în orășel și prin împrejurimi. Mulți dintre ei își cîștigau pîinea cărînd nisip, lemne sau mîncare pentru lucrători. Numai copiii se simțiră dezamăgiți cînd îi văzură pe lucrători pătrunzînd, peste schelele de lemn, în firida neagră a stîlpului din mijloc, în „încăperea“ unde, după credința generală a celor mici, trăia Harapul. Din firida aceea, lucrătorii scoaseră și aruncară în rîu numeroase coșuri cu gunoi de pasăre. Și atîta tot. Harapul nu se ivea. Degeaba întîrziau copiii la școală, zăbovind ore întregi pe mal în așteptarea clipei cînd va ieși omul negru din beznele lui și-l va izbi în piept pe primul întîlnit, cu atîta putere încît îl va face să zboare de pe schela mișcătoare, printr-un salt larg, pînă jos, în rîu. Mînioși că nu se petrecuse ceea ce așteptau, mulți copii, dintre cei mai mici, încercară să spună că lucrurile se petrecuseră aievea, dar spusele lor sunau neconvingător. Băieții mai mărișori rîdeau de ei și jurămintele nu ajutau la nimic.

De cum se termină repararea podului, începură lucrările de aducerea apei. Pînă atunci, în orășel nu existaseră decît fîntîni de lemn, dintre care numai două, așezate pe Meidan, aveau apă de izvor. Toate celelalte se aflau în vale și apele lor veneau din cele două rîuri, din Drina sau Rzav. Ele se tulburau de

îndată ce se tulburau rîurile și secau tocmai cînd arșița verii e în toiul ei iar apele rîurilor scad. Inginerii găsiră acum că apa asta era nesănătoasă. Apa cea nouă fu adusă de departe, din munte, de deasupra Kabernikului, de pe cealaltă parte a Drinei, iar conducta avu nevoie de pod ca să ajungă în orășel.

Și iar începu frămîntarea și zgomotul pe pod. Se ridicară lespezi și se săpară șanțuri pentru conductă. Fură aprinse focuri la care fierbea catranul și se topea plumbul. Oamenii priveau și lucrările astea cu neîncredere și curiozitate, așa cum le priviseră și pe cele de mai înainte. Ali-hogea își încrunta sprîncenele din pricina fumului care răzbătea peste tîrg, pînă la prăvălia lui, și vorbea cu dispreț despre noua apă „ghiaură“, trecută prin țevi de fier și cu neputință de folosit pentru băut sau pentru spălatul ritual, apă din care nici caii nu s-ar adăpa dacă s-ar mai găsi cai de rasă bună, cum erau pe vremuri. Hogea rîdea de Lotika fiindcă ea își trăsese apă în hotel. Și tuturor cîți voiau să-l asculte le dovedea că aducerea apei nu-i altceva decît un semn prevestitor al relelor nevăzute care, mai curînd sau mai tîrziu, aveau să lovească orașul.

Cu toate astea, în vara anului următor, conductele se aflau instalate, așa cum toate lucrările de pînă atunci fuseseră duse la capăt și terminate la timp. Din cișmele noi, de fier, curgea belșug de apă curată, fără legătură cu seceta, nici cu revărsările. Mulți localnici își traseră apa în curte, ba unii chiar în casă.

În toamna aceluiași an începu construirea unei căi ferate. Era o lucrare de lungă durată și de mare însemnătate. E drept, la prima vedere ea n-avea nici o legătură cu podul, dar asta numai în aparență.

Calea aceasta ferată, cu linie îngustă, era cea numită prin ziare și în corespondența oficială „calea ferată răsăriteană“. Ea trebuia să lege Sarajevo de granița Serbiei, la Vardiște, și de granița Sandjakului turcesc de la Novi-Pazar, la Uvaț. Linia urma să străbată Vișegradul, care devenea astfel stația cea mai importantă de pe tot parcursul.

Se scrisese și se vorbise mult, în întreaga lume, despre importanța politică și strategică a liniei acesteia, despre anexarea iminentă a Bosniei și Herțegovinei, despre viitoarele planuri ale Austro-Ungariei de-a se îndrepta, prin Sandjak, spre Salonic, și despre toate problemele încîlcite în legătură cu ele. Dar aici, în orășel, totul avea încă o înfățișare nevinovată, ba chiar atrăgătoare: meșteri noi, cete noi de lucrători, izvoare noi de cîștiguri, pentru mulți.

De data asta totul se făcea pe scară mare. Construirea liniei pe o distanță de o sută șaizeci și șase de kilometri, cu sute de poduri și de viaducte și cu aproape o sută treizeci de tuneluri, costă statul șaptezeci și patru de milioane de coroane și dură timp de patru ani. Oamenii rosteau cifrele acestea mari și se uitau în gol, undeva, în zare, ca și cum s-ar fi căznit zadarnic să vadă acolo muntele ăsta de aur care întrecea orice calcule și orice închipuiri. „Șaptezeci și patru de milioane!" repetau mulți vișegrădeni, ca niște cunoscători, de parcă ar fi avut banii în palmă și i-ar fi numărat. Căci pînă și în orășelul acesta pierdut în lume, unde două treimi din manifestările vieții erau încă pe deplin orientale, oamenii începuseră să fie robi ai cifrelor și să creadă în statistici. „Șaptezeci și patru de milioane", „ceva mai puțin decît o jumătate de milion, exact patru sute patruzeci și cinci de mii șapte sute optzeci și două de coroane, pe kilometru". Așa își clătea lumea gura cu cifre uriașe, dar nu devenea nici mai bogată și nici mai înțeleaptă.

Cît timp a durat construirea căii ferate, oamenii simțiră pentru prima dată că nu mai era vorba de cîștigurile ușoare, sigure și lipsite de griji, din primii ani ai ocupației. Încă de cîțiva ani, prețurile mărfurilor și ale alimentelor de primă necesitate făcuseră cîteva salturi. Ele creșteau, nu scădeau niciodată, apoi, după un răgaz mai mult sau mai puțin îndelung, făceau noi salturi. Fără îndoială, bani se cîștigau și zilele de lucru se plăteau bine, dar salariile erau totdeauna cu cel puțin douăzeci la sută mai scăzute

decît necesitățile reale. Se desfășura un fel de joc nebunesc și viclean ce învenina viața unui număr tot mai mare de oameni dar care nu putea fi oprit, căci își avea izvorul undeva, departe, pe aceleași coclauri nepătrunse și necunoscute de unde veniseră binefacerile primilor ani. Mulți dintre bogătașii care făcuseră avere îndată după ocupație, cu cincisprezece-douăzeci de ani în urmă, erau acum săraci, iar copiii lor munceau la alții. Nici vorbă că se aflau și noi veniți care făcuseră avere, dar și în mîinile lor banul sărea ca argintul viu, ca într-o scamatorie, și omul se putea pomeni lesne cu mîinile goale și cu cinstea murdărită.

Se vădea din ce în ce mai limpede că viața ușoară și cîștigurile care aduc acest soi de viață își au și partea lor rea, că banii și cel ce-i are nu sînt decît niște mize într-un joc ciudat căruia nimeni nu-i cunoaște toate regulile și nu-i poate prevedea sfîrșitul. Și, fără să ne dăm seama, jucăm cu toții jocul ăsta, unii cu o miză mai mare, alții cu o miză mai mică, dar toți cu risc neîntrerupt.

În vara celui de-al patrulea an, primul tren, împodobit cu ramuri verzi și cu steaguri, străbătu orășelul. Ziua aceea a însemnat o mare sărbătoare pentru toată lumea. Muncitorilor li s-au dat la masă butoaie pline cu bere. Inginerii s-au fotografiat în jurul primei locomotive. În ziua aceea, călătoria cu trenul a fost gratuită. („O zi de pomană și toată viața pe bani“, îi batjocori Ali-hogea pe cei ce folosiră trenul gratuit.)

Abia mai apoi, cînd calea ferată, gata construită, începu să funcționeze, înțeleseră oamenii ce însemna asta pentru pod, pentru rolul lui în viața orășelului și pentru soarta lui, în general. Linia urca de-a lungul Drinei, pe povîrnișul de sub Meidan; săpată în munte, ea înconjura orașul, lăsîndu-se apoi la vale pe lîngă ultimele case, pe malul Rzavului. Acolo se afla gara. Pentru oameni, ca și pentru mărfuri, toate legăturile cu Sarajevo și, prin Sarajevo, cu restul lumii apusene, se mutaseră pe malul drept al Drinei. Malul stîng și, o dată cu el, podul,

se pomeniră scoase cu totul din uz. Nu mai treceau peste pod decît oamenii venind dinspre satele de pe stînga rîului, țăranii cu căluții lor de-o șchioapă împovărați peste măsură și carele trase de boi sau cele ce duceau lemne, din fundul pădurilor, la gară.

Drumul care, începînd de la pod, urca peste înălțimile de la Lieska, spre Semeci și, de-acolo, prin Glasinaț și Romania, ducea la Sarajevo, drumul ăsta care, pe vremuri, răsuna de cîntecele surugiilor și de clopoțeii cailor de cărăușie începu să se acopere cu iarbă și cu mușchiul verde și subțirel, vestitor al morții încete pentru unele drumuri și clădiri. Podul nu mai era folosit pentru călătorii, nimeni nu mai era însoțit, nimeni nu-și mai lua rămas bun de la drumeți, nimeni nu-l mai străbătea și nu mai bea nimeni, de-a călare, rachiul dinaintea plecării.

Cărăușii, carele, căruțele cu coviltire și trăsuricile demodate cu care se călătorea pe vremuri la Sarajevo rămaseră fără lucru. Călătoria nu mai dura, ca mai înainte, cîte două zile, cu popas pentru odihnă și pentru înnoptat la Rogatița, ci numai două ore. Și cifrele astea le dădeau de gîndit oamenilor. Îi vedeai pe mulți socotind, cu emoție, toate binefacerile și economiile pe care viteza le aduce omului. Primii vișegrădeni plecați la Sarajevo ca să-și pună la cale treburile și reîntorși acasă în seara aceleiași zile erau priviți ca niște minunății.

Doar Ali-hogea făcea excepție, Ali-hogea, neîncrezătorul, încăpățînatul, prevăzătorul, Ali-hogea gîndind mereu altfel decît restul lumii, și acum ca și în alte dăți. Celor ce se mîndreau vorbind despre viteza cu care își duceau acum afacerile la capăt și socoteau timpul, banii și osteneala economisite, el le răspundea îmbufnat că lucrul cel mai de seamă nu e cît timp economisește omul ci cum își folosește acest timp economisit: dacă-l întrebuințează ca să facă rău, ar fi mai bine să nu-l aibă. Și încerca să dovedească limpede că principalul nu-i să meargă omul repede, ci să știe încotro se duce și ce treburi are acolo și că, deci, viteza nu înseamnă totdeauna folos.

— Dacă te duci spre iad, e mai bine să mergi încet, îi spunea el, cu amărăciune în glas, unui negustoraș. Ești neghiob de-ți închipui cumva că nemții au cheltuit atîta grămadă de parale și au vîrît mașinăria asta numai ca să poți tu călători și să-ți isprăvești treburile mai degrabă. Tu vezi numai că te miști de ici, colo, da nu te întrebi ce cară mașinăria cu ea, în afară de tine și de semenii tăi. Asta n-o poți înțelege. Călătorește, bre, călătorește unde vrei, dar tare mă tem ca, într-o bună zi, să nu-ți iasă pe nas călătoria asta. O să vină vremea cînd neamțul o să te care cu trenul și acolo unde n-ai vrea să te duci și unde nici nu-ți dă prin minte că ai să te duci vreodată.

De cîte ori auzea șuieratul locomotivei care trecea de-a curmezișul pantei de dincolo de hanul de piatră, Ali-hogea încrunta sprîncenele, mormăia cuvinte de neînțeles și, privind prin oblonul lui de lemn podul de piatră, văzut, ca totdeauna, pieziș, își depăna mai departe vechiul gînd : cele mai mari construcții s-au ridicat doar la un singur cuvînt, iar pacea și viața unui oraș întreg și a locuitorilor lui depind poate numai de-o șuierătură. Cel puțin așa i se părea omului ăstuia neputincios, care văzuse multe în viața lui și îmbătrînise pe neașteptate.

Dar și aici, ca și în toate celelalte, Ali-hogea era singur. Lumea îl socotea cam într-o ureche și sucit. La drept vorbind, și țăranii se deprindeau anevoie cu drumul de fier. Îl foloseau ei, dar nu izbuteau să-i priceapă și nici să-i ghicească firea și obiceiurile. În zori, se coborau de la munte, pătrundeau în oraș o dată cu soarele și, de cum ajungeau la primele dugheni, îi întrebau, cu grijă în glas, pe primii întîlniți :

— A plecat mașinăria ?

— Să fii tu sănătos, bre, săracu de tine, că ea a plecat de mult, le răspundeau din ușă negustorii fără treabă, mincinoși și răi la inimă.

— Oare așa o fi ?

— Lasă, că o să ai mîine alta.

Și țăranii întreabă într-una, așa, din mers, grăbindu-se mai departe și zorindu-și femeile și copiii rămași în urmă.

Și ajung la gară, în goană. Acolo, un slujbaș îi liniștește, le spune că au fost păcăliți și că mai sînt încă trei ore întregi pînă la plecarea trenului. Atunci ei răsuflă mai pe îndelete, se așază de-a lungul zidului gării, își desfac desagii, mănîncă, stau de vorbă sau se vaietă, dar sînt mereu cu urechile ciulite și cum aud vreo locomotivă de mărfar șuierînd pe undeva, sar unul după altul, își strîng lucrurile împrăștiate și strigă unul la altul:

— Scoală, bre, că pleacă mașinăria!

Pe peron, impiegatul îi oprește și-i împinge afară.

— Nu v-am spus, bre, că mai sînt trei ceasuri pînă la plecarea trenului? Unde vă repeziți așa? Ați căpiat?

Țăranii se întorc la locurile de mai înainte, se așază din nou, dar bănuiala și neîncrederea nu-i slăbește o clipă. Și la primul șuierat sau la primul zgomot mai suspect, sar din nou în picioare și dau năvală pe peron, ca să fie din nou dați afară și poftiți să aștepte cu răbdare și să asculte cu luare-aminte. Căci, poți să le vorbești pînă te-o durea gura, în străfundul sufletului lor ei tot au să-și închipuie „mașinăria“ asta ca pe-o șurubărie iute ca vîntul, vicleană și tainică, născocită de nemți, și care, cît ai clipi, îți scapă, dacă n-o pîndești. Că ea, una știe: să-l înșele pe țăranul pornit la drum și să plece fără el.

Numai că toate astea erau fleacuri, și neghiobiile țăranilor și mormăielile și încruntarea lui Ali-hogea. Oamenii făceau haz de ele, dar, în același timp, se deprindeau repede cu drumul de fier, cum se deprinseseră cu toate născocirile moderne, mai lesnicioase și mai plăcute. Se duceau și acuma pe pod și se așezau pe „kapia“, așa cum făcuseră de totdeauna, treceau peste el pentru cine știe ce nevoi, dar călătoreau în direcția și în felul dictat de timpurile noi. Și se obișnuiseră degrabă și ușor cu ideea că drumul peste

pod nu mai duce în lumea largă și că nici podul însuși nu mai e ce fusese pe vremuri : o legătură între Răsărit și Apus. Mai bine zis, oamenii nici nu se mai gîndeau la asta. Iar podul se înălța mai departe, așa cum se înălțase dintotdeauna, cu veșnica lui tinerețe, caracteristică unei concepții desăvîrșite și înfăptuirilor omenești mari și bune, care nu știu ce înseamnă îmbătrînirea și schimbarea și nu împărtășesc — cel puțin în aparență — soarta lucrurilor trecătoare ale lumii acesteia.

XVII

Dar aici, lîngă pod, în orășelul de care îl legase destinul, se pîrguiau roadele vremurilor noi. Veni anul 1908 și, o dată cu el, o mare neliniște și o tainică amenințare, care n-a mai încetat de-atunci să apese asupra orășelului.

De fapt, schimbarea începuse cu mult înainte: cam pe vremea construirii căii ferate și în primii ani ai veacului celui nou. O dată cu creșterea prețurilor și cu jocul de neînțeles, dar smintit, al urcării și scăderii valorii bancnotelor, al dividendelor și al banilor, începu să se vorbească din ce în ce mai mult despre politică.

Pînă atunci, vișegrădenii se ocupaseră numai cu ceea ce îi privea îndeaproape și le era cunoscut: cîștigurile, petrecerile, în general problemele privitoare la familiile și la mahalalele lor sau privitoare la orășel și la comunitățile religioase; și totdeauna într-un fel direct și mărginit, fără să se uite prea mult nici înainte și nici înapoi. Acum însă, își făceau loc în discuții, din ce în ce mai des, chestiuni care depășeau orizontul lor obișnuit și ieșeau din cercul preocupărilor lor. La Sarajevo se înființară partide și organizații religioase și naționale, sîrbești și musulmane, și, imediat după aceea, ele înjghebară subcomitete la Vi-

șegrad. În orășel începură să sosească noile ziare apărute la Sarajevo. Se creară săli de lectură și societăți corale. Mai întîi societatea sîrbilor, apoi a musulmanilor și, în sfîrșit, a evreilor. Elevii de liceu și studenții de la universitățile din Viena și Praga veneau să-și petreacă vacanțele acasă și aduceau cu ei cărți noi, broșuri, și un nou fel de-a se exprima. Prin exemplul lor ei arătau vișegrădenilor mai tineri că nu trebuie să-și țină într-una gura închisă și ideile în cap, așa cum credeau și susțineau cei mai în vîrstă. Răsăriră nume noi de organizații, religioase și naționale pe baze mai largi, cu obiective mai îndrăznețe, și organizații muncitorești. Atunci fu auzit rostindu-se pentru prima dată în orășel cuvîntul „grevă". Calfele tinere începură să ia o înfățișare mai serioasă. Seara, pe „kapia", purtau între ei discuții de neînțeles pentru alții și schimbau broșurele fără coperte, intitulate: *„Ce este socialismul? Opt ore de muncă, opt ore de odihnă, opt ore de cultură. Țelurile și calea proletariatului mondial."*

Țăranilor li se vorbea despre problema agrară, despre relațiile de iobăgie, despre pămînturile beilor. Și ei ascultau, uitîndu-se puțin pe de lături, mișcîndu-și abia zărit mustățile și încruntîndu-și frunțile, trudindu-se parcă să nu uite nimic din ce aud; apoi chibzuiau singuri sau discutau cu ai lor.

Se găseau destui oameni care continuau să-și țină gura, prudenți, sau să se împotrivească noutăților și îndrăznelilor gîndirii și limbii. Dar și mai mulți, îndeosebi printre cei tineri, săraci și fără ocupație, le primeau ca pe niște mesaje prielnice, răspunzînd unor cerințe lăuntrice, pînă atunci tăcute și înăbușite, și își împlineau viața cu acel ceva măreț și înflăcărat, care le lipsise pînă atunci. La citirea discursurilor și a articolelor, a protestelor și a memorandumurilor lansate de organizațiile religioase sau de partide, fiecare dintre ei avea impresia că i se descătușează ceva

în inimă, că i se lărgește orizontul, că i se eliberează ideile și că forțele i se unesc cu ale altor oameni și cu alte forțe, depărtate, la care nu se gîndise pînă atunci. Și începeau să se privească unii pe alții într-un fel cum nu se priviseră înainte. Pe scurt, li se părea, chiar prin asta, că viața devine mai largă, mai bogată, că granițele a ceea ce nu e îngăduit și a ceea ce e cu neputință se depărtează și că se deschid perspective și posibilități cum nu mai existaseră, chiar pentru cei, care, pînă atunci, nu le avuseseră de loc.

De fapt, ei nu căpătau nimic nou și nici nu vedeau nimic mai bine, dar puteau să arunce o privire dincolo de viața obișnuită a orășelului, puteau să aibă o iluzie tulburătoare de lărgime și de forță. Obiceiurile nu li se schimbau, felul de trai și formele legăturilor dintre ei rămîneau aceleași, doar că în vechiul ritual după care își sorbeau, trîndăvind, cafeaua, tabacul și rachiul, se iveau idei, cuvinte îndrăznețe și un nou fel de a discuta. Oamenii începeau să se împartă și să se grupeze, să se respingă și să se atragă, după criterii noi și pe baze noi.

Și tot atunci, evenimentele din afară începură să-și găsească ecouri în orășel. Se petrecu o schimbare de domnie în Serbia în 1903, și apoi o schimbare de regim în Turcia [1]. Vișegradul, aflat chiar la granița Serbiei și nu departe de granița turcească, avînd cu amîndouă aceste țări legături adînci și invizibile, resimțea schimbările, le trăia și le tălmăcea, deși nimeni nu spunea pe față ce gîndea și ce simțea.

În orășel începu să se facă tot mai vie activitatea și presiunea autorităților, mai întîi a celor civile și apoi a celor militare. Și asta, într-o formă cu totul

---

[1] În Serbia, după ce Alexandru Obrenovici și regina Draga sînt asasinați la Belgrad de către un grup de ofițeri, se urcă pe tron Petru I Karageorgevici.

În Turcia, „Junii turci" se răscoală împotriva sultanului Abdul Hamid și-l detronează. „Junii turci" aveau drept scop modernizarea imperiului otoman.

nouă: înainte omul era urmărit după faptele și purtările lui; acum se luau informații despre ce gîndea și cum vorbea fiecare. Numărul jandarmilor sporea mereu în satele din vecinătatea graniței. La comenduirea Pieței sosi un ofițer din Serviciul Special de Informații; ofițerul era, de felul lui, din Lika. Poliția îi închidea și-i amenda pe tineri pentru declarații nechibzuite sau pentru cîntece sîrbești interzise. Străinii suspecți erau expulzați; iar localnicii ajungeau la certuri și la bătăi, din pricina părerilor deosebite.

După construirea căii ferate, călătoriile durau mai puțin și mărfurile se transportau mai ușor; dar, în același timp, și evenimentele își grăbiră cursul. Vișegrădenii nu-și dădeau seama de asta, căci accelerarea era treptată și-i cuprinsese și pe ei. Oamenii se obișnuiau cu tot ce era neobișnuit; știrile senzaționale nu mai erau rarități și nici excepții, ci hrană zilnică și o adevărată nevoie. Întreaga viață gonea către ceva, se năpustea pe neașteptate, cum își năpustește apele un rîu de munte înainte de a se sparge, de-a se prăvăli de-a lungul stîncilor povîrnite și de-a se preschimba în cascadă.

Trecuseră abia patru ani de la plecarea primului tren din orășel, cînd, într-o dimineață de octombrie, fu lipit de „kapia", chiar sub lespedea cu inscripția turcească, un afiș mare, alb. Îl pusese un slujbaș de-al administrației comunale, unul, Drago. Mai întîi se adunară copiii și cei care n-aveau ce face, apoi începură să sosească și alții. Știutorii de carte citeau cu glas tare, silabisind și oprindu-se la expresiile și la cuvintele străine. Ceilalți ascultau în tăcere, cu ochii în jos, și, după ce auzeau tot și mai zăboveau cîteva clipe, porneau tot cu ochii în jos, trecîndu-și mîna prin bărbi și prin mustăți, de parcă și-ar fi șters un cuvînt pe care erau cît p-aci să-l rostească.

Terminîndu-și rugăciunea de amiază, sosi și Alihogea, după ce se mulțumise să pună un par de-a

latul ușii prăvăliei, ca semn că a închis. De data asta proclamația nu era tipărită și în turcește, iar hogea nu știa să citească sîrbește. Un tinerel o citea cu glas tare, într-un fel cu totul mecanic, ca la școală:

„PROCLAMAȚIE

Către poporul din Bosnia și Herțegovina.

Noi, Franz Joseph, împărat al Austriei, Rege al Boemiei etc. și Rege Apo-Apostolic al Ungariei, către locuitorii Bosniei și Herțegovinei:

Cînd, acum o ge-generație, armata Noastră a trecut granițele țării Voastre..."

Ali-hogea simți că începe să-l mănînce urechea dreaptă, pe sub turbanul alb și, ca și cum ar fi fost ieri, i se ivi în fața ochilor cearta cu Karamanlîii, silnicia săvîrșită atunci împotriva lui, i se ivi crucea roșie, plutindu-i printre ochii plini de lacrimi, pînă ce un soldat neamț l-a scos din cui, cu băgare de seamă; i se ivi și afișul alb, adresat atunci poporului.

Tinerelul citi mai departe:

...„Vi s-a dat a-a-asigurarea că noi n-am venit ca dușmani, ci ca prietenii Voștri, cu voința fermă de a înlătura toate relele care, ani de-a rîndul, au apăsat pa-pa-patria Voastră.

Cuvîntul acesta, care v-a fost dat în cli-cli-pa aceea se-serioasă..."

Toți cei de față începură să-l îngîne pe cititorul neîndemînatic. El, zăpăcit și roșu, se pierdu în mulțime și fu înlocuit de-un necunoscut în haină de piele, care părea că pîndise prilejul acesta și începu să citească repede și curgător, de parcă ar fi spus o rugăciune învățată pe dinafară.

„Cuvîntul acesta, care V-a fost dat în clipa aceea serioasă, a fost ținut cu cinste. Guvernul Nostru s-a străduit întotdeauna, muncind cu rîvnă, în pace și legalitate, să făurească un viitor mai fericit patriei Voastre.

Şi, spre marea Noastră bucurie, putem spune deschis: sămînţa care a fost aruncată în brazdele unui pămînt răscolit a dat rod îmbelşugat. Iar Voi trebuie de asemenea să resimţiţi lucrul acesta ca pe o binecuvîntare: că în locul silniciei şi al tiraniei s-a ivit ordinea şi siguranţa; că munca şi viaţa se află într-o dezvoltare necontenită; că pecetea înnobilatoare a unei culturi multiple s-a ivit şi ea, şi că, sub ocrotirea unei administraţii bine organizate, fiecare se poate bucura de roadele muncii lui.

Este datoria Noastră, a tuturora, să păşim neobosiţi pe această cale.

Avînd acest ţel în faţa ochilor, socotim că a venit clipa să dăm locuitorilor celor două ţări o nouă dovadă a încrederii Noastre în maturitatea lor politică. Ca să ridicăm Bosnia şi Herţegovina pe o treaptă de viaţă politică superioară, am hotărît să acordăm celor două ţări instituţiuni constituţionale — corespunzătoare şi condiţiilor în care ele se găsesc şi intereselor comune ale ambelor ţări — şi să creăm în felul acesta o bază legală reprezentării dorinţelor şi intereselor lor.

Să fie auzit şi glasul Vostru cînd vor fi luate, pe viitor, hotărîri privind patria Voastră, care va avea, ca şi pînă acum, conducerea ei separată.

Dar prima condiţie absolut necesară pentru introducerea acestor constituţii naţionale este definirea situaţiei juridice, clară şi neîndoielnică, a celor două ţări. Pornind de la acest principiu şi păstrînd amintirea legăturilor care au existat în vremuri mai vechi între glorioşii Noştri înaintaşi pe tronul Ungariei şi aceste ţări, Ne extindem drepturile Noastre de suveranitate asupra Bosniei şi Herţegovinei şi vrem să se aplice şi asupra acestor ţări dreptul de succesiune, valabil pentru casa Noastră.

Aşadar, locuitorii celor două ţări vor primi partea lor din binefacerile pe care le poate asigura o întărire trainică a legăturilor Noastre de pînă acum. Noua orînduire va fi o chezăşie că bunăstarea şi cultura îşi vor găsi un lăcaş sigur în patria Voastră.

Locuitori ai Bosniei şi Herţegovinei!

Printre numeroasele griji care Ne înconjură tronul, grija Noastră pentru prosperitatea Voastră morală şi materială nu va fi cea de pe urmă. Marea idee a egalităţii tuturor în faţa legii, participarea la întocmirea legilor şi la conducerea ţării, ocrotirea egală a tuturor religiilor, a tuturor limbilor şi a tuturor particularităţilor naţionale — de toate aceste mari bunuri Vă veţi bucura din plin.

Libertatea individuală şi binele colectivităţii vor fi steaua călăuzitoare a domniei Noastre pentru ambele ţări..."

Cu gura puțin căscată și cu capul plecat, Ali-hogea asculta cuvintele citite, în mare parte neobișnuite și necunoscute, și pe acelea care, luate în sine, nu-i erau străine, dar aveau pentru el, în proclamația asta, ceva ciudat și de neînțeles: „Sămînța... aruncată în brazdele unui pămînt răscolit...", „condiția absolut necesară pentru introducerea acestor constituții naționale... definirea situației juridice, clară și neîndoielnică...", „steaua călăuzitoare a domniei Noastre...". Da, iată din nou „cuvintele Împăratului". Și la fiecare dintre ele, luat în parte, în fața privirii lăuntrice a lui Ali-hogea, cînd se deschide o perspectivă depărtată, extraordinară și primejdioasă, cînd se lasă ceva ca o perdea neagră și plumburie, care-i cade exact în fața pupilelor. Astfel, rînd pe rînd, sau nu vede nimic, sau vede ceva de neînțeles și care nu prevestește nimic bun. În viața asta se poate întîmpla orice și e cu putință oricare minune. Se poate întîmpla ca un om să asculte atent și să nu înțeleagă amănuntele, dar să simtă și să priceapă despre ce e vorba, în general. Sămînța asta, steaua asta, grijile astea ale tronului pot fi ele rostite într-o limbă străină, și totuși hogea e în stare, după cum socoate, să priceapă ce vor să spună și unde vor să ajungă cei ce le folosesc. Fiindcă împărații, de mai bine de treizeci de ani aruncă chemări peste țări și orașe, pe deasupra capetelor popoarelor. Și fiecare cuvînt, din fiecare proclamație a fiecărui împărat, are urmări grele. Căci țările sînt fărîmițate,

și, în ele, capetele zboară, din pricina cuvintelor împărătești. Astfel, dacă se spune: „sămînță... stea... grijile tronului...“ e ca să nu li se dea lucrurilor adevăratul lor nume și să nu se arate ce se petrece, de fapt: adică țările și provinciile și, o dată cu ele, oamenii vii trec din mînă în mînă, ca banii mărunți, iar un om de bună-credință și cu gînduri cinstite nu-și mai află pacea pe pămînt, după cum nu poate dobîndi nici măcar cît îi trebuie ca să-și țină zilele în scurta lui viață, iar starea și bunurile i se schimbă, independent de el și împotriva dorințelor și celor mai bune intenții ale sale.

Ascultă Ali-hogea, și are mereu impresia că sînt aceleași cuvinte pe care le-a auzit acum treizeci de ani, aceeași greutate de plumb în piept, aceeași veste că s-a isprăvit cu vremurile turcilor, că „făclia turcească a ars pînă la capăt“, doar că toate astea trebuie să le fie repetate, căci ei nu vor nici să le înțeleagă, nici să vadă cum stau lucrurile, că se înșală singuri și fac pe neștiutorii.

„În schimb, Voi Vă Veți arăta, neîndoielnic, demni de încrederea ce Vi se acordă, pentru ca nobila armonie dintre suveran și popor, chezășia cea mai prețioasă a progresului și a statului, să însoțească mereu munca noastră comună.

Dat în capitala și reședința Noastră regală,

Budapesta.

FRANZ JOSEPH.“

Astfel își încheie cele citite omul cu haina de piele și, deodată, strigă pe neașteptate și în gura mare:

— Trăiască majestatea-sa împăratul nostru!

— Trăiascăăă! strigă ca la comandă Ferhat, lampagiul comunal.

Toți ceilalți se împrăștiară, în aceeași clipă, tăcuți.

Nici nu se înnoptase bine în ziua aceea, că proclamația albă și fusese sfîșiată și zvîrlită în Drina. A doua zi autoritățile arestară cîțiva tineri sîrbi, bănuiți că ar fi rupt-o, lipiră o nouă proclamație și puseră lîngă ea un polițai, de pază.

De îndată ce stăpînirea simte nevoia să le făgăduiască oamenilor, prin afișe, pacea și bunăstarea, trebuie să iei seama și să te aștepți că o să fie tocmai dimpotrivă. Pe la sfîrșitul lui octombrie, armata și începu să sosească, nu numai cu trenul, ci și pe drumul cel vechi, lăsat în părăsire. Așa cum făcuseră cu treizeci de ani în urmă, soldații coborau povîrnișurile drumului dinspre Sarajevo și pătrundeau în orășel, trecînd peste pod, cu armele și cu echipamentul lor. Se aflau ostași de toate felurile, în afară de cavaleriști. Toate cazărmile se umpluseră. Unii stăteau în corturi. Și soseau într-una noi unități care zăboveau cîteva zile în orășel, apoi se împrăștiau prin sate de-a lungul graniței, către Serbia. Cei mai mulți dintre soldați erau rezerviști, de diferite neamuri și cu destule parale. Ei tîrguiau de prin prăvălii lucrușoarele de care aveau nevoie și cumpărau fructe sau zaharicale de pe la colțurile ulițelor. Prețurile se urcau. Fînul și ovăzul ajunseseră de negăsit. Pe înălțimile din jurul orășelului se începu construirea fortificațiilor. Și, chiar pe pod, se porni o lucrare ciudată. În mijloc, imediat după „kapia", cum vii dinspre oraș ca să treci pe malul stîng al Drinei, niște lucrători aduși special începură să cioplească într-un stîlp o firidă de vreun metru pătrat. Locul unde se făcea lucrarea era acoperit cu un cort verde, sub care se auzeau bocănituri neîncetate, din ce în ce mai în adîncime. Piatra scoasă era aruncată în rîu, peste parapet. Oricît de bine fusese ascunsă lucrarea, tot orașul aflase că se minează podul, adică se știa că se sapă o firidă adîncă printr-un stîlp, pînă la temelia lui, și că, în fundul firidei acesteia va fi pusă pulbere explozivă, pentru cazul cînd se va face război și va fi necesară distrugerea podului. Prin firida săpată, lucrătorii lăsară niște scări lungi, de fier și, cînd totul fu gata, acoperiră gura firidei cu un capac de fier. Iar, după cîteva zile, capacul de fier nu se mai deosebea dintre pietre și praf și peste el treceau căruțele, călcau caii și grăbeau oamenii spre treburile lor, fără să se mai gîndească nici la mină, nici la pulberea explozivă.

Doar băieții, cînd se duceau la școală, se opreau acolo, izbeau curioși în capacul de fier și căutau să ghicească ce se ascunde sub el, închipuindu-și un nou Harap ascuns în stîlp ; ba chiar se luau la ceartă discutînd despre ce e pulberea explozivă, cum lucrează ea și dacă o construcție atît de mare putea fi distrusă în întregime.

Dintre cei vîrstnici, numai Ali-hogea Mutevelici dădu tîrcoale pe-acolo și cercetă, posomorît și neîncrezător, mai întîi cortul verde, pus în timpul lucrărilor, apoi capacul de fier, rămas pe pod. Asculta ce se vorbea și ce se șoptea : că, în stîlp, fusese scobită o gură, ca de fîntînă, și că în ea fusese așezată pulberea, legată de țărm printr-un fir electric, în așa fel încît comandantul putea, la orice oră din zi și din noapte, să distrugă podul chiar de la mijloc, ca și cum ar fi fost făcut din zahăr și nu din piatră. Asculta hogea, întorcea capul și chibzuia și ziua, cînd se retrăgea în „coșciugul" lui, și noaptea, în pat, cînd venea vremea de dormit. Ba credea, ba respingea o atare posibilitate, socotind-o prea nebunească și pîngăritoare, dar se gîndea necontenit la ea ; de aceea pînă și în vis îi vedea venind la el pe înaintași, epitropi ai bunurilor daniei lui Mehmet-pașa ; și ei îl întrebau, cu asprime în glas, ce se întîmplase și ce-avea de gînd să facă cu podul ? Își frămînta singur grija asta în cap. Nu voia să întrebe pe nici unul din localnici, socotind că, de multă vreme, omul înțelept n-are cui să-i ceară sfat și nici cu cine să stea de vorbă în orășelul ăsta, fiindcă toți, ori și-au pierdut obrazul și mintea, ori sînt și ei la fel de tulburați și de mîniați ca și el.

Și totuși, într-o bună zi, i se ivi prilejul să afle cum stau lucrurile. Unul din familia beilor Brankovici, de la Țîrnce, Mohamed, își făcuse armata la Viena și rămăsese acolo ca reangajat, ajungînd pînă la gradul de sergent-major. (Mohamed ăsta era nepotul acelui Șemsi-bei, care, după ocupație, se înfundase la Țîrnce și murise de inimă rea și care e pomenit și astăzi de către turcii bătrîni ca o pildă

măreață de înălțare morală și de statornicie în fapte). În anul acela, Mohamed-bei venise în concediu. Era un bărbat roșcovan, înalt și gras, într-o uniformă albastră, ca turnată pe el, cu fireturi galbene, cu steluțe argintii la guler, cu mănuși de piele albă ca zăpada în mîini și cu un fes roșu pe cap. Spilcuit, zîmbitor, curat de mai mare dragul și cu o ținută desăvîrșită, el se plimba prin mahalaua negustorească, lovindu-și încetișor sabia lungă de caldarîm, arătîndu-se binevoitor și încrezător față de toată lumea, ca omul care mănîncă pîinea împăratului, e sigur de sine și n-are a se teme de alții.

Cînd Mohamed-bei ăsta veni și la hogea în prăvălie, întrebîndu-l de sănătate și așezîndu-se să bea cafeaua, Ali-hogea folosi prilejul ca să-i ceară — ca unui om al împăratului, trăitor departe de Vișegrad — lămuriri cu privire la grija care îl frămînta. Îi arătase despre ce e vorba, ce se întîmplase pe pod, ce se povestea în oraș și-l rugă să-i spună dacă e cu putință un lucru atît de uluitor: să se pregătească, după un plan făcut dinainte, nimicirea unei danii pioase, de interes public, așa cum era podul.

Cum auzi despre ce e vorba, Mohamed-bei deveni, dintr-o dată, serios. Zîmbetul larg îi dispăru iar fața lui roșcovană, rasă, căpătă o expresie închisă, de parcă s-ar fi aflat la paradă în clipa cînd se comandă: drepți! După ce tăcu o clipă, încurcat, glăsui încet:

— E ceva adevărat în toate astea, dar, dacă vrei să mă asculți, cred că ar fi mai bine să nu pui întrebări și să nu vorbești, căci astea fac parte din pregătirile de război, sînt secrete militare etc., etc.

Hogea nu putea să sufere expresiile noi și mai ales acest „etc.". Nu numai fiindcă cuvîntul îl scotea din sărite, dar și pentru că simțea limpede că „etc." ținea, în felul de-a vorbi al străinilor, locul adevărului trecut sub tăcere, ca și cum tot ce fusese pînă atunci n-avea nici o însemnătate.

— Ei, bată-te norocul, nu mă lua pe mine cu „etc".-uri de-astea de-ale lor, ci spune-mi și lămurește-mă,

dacă poți, ce-au de gînd cu podul? Că secret nu poate să fie. Ce fel de secret e dacă îl știu și copiii? vorbi hogea, mînios. Ei, bată-te să te bată, ce-are a face podul cu războiul lor?

— Ba are, Ali-hogea, și încă cum! zise Brankovici, din nou zîmbitor.

Și îi explică, binevoitor și vorbind cam de sus, așa cum li se vorbește copiilor, că toate astea erau prevăzute în regulamentele militare, că existau pionieri și pontonieri ca să le îndeplinească și că, în armata împărătească, fiecare își cunoaște numai munca lui și n-are de ce să ducă grija sau să se amestece în „specialitatea" altuia.

Ascultă hogea, ascultă și privește, dar nu înțelege mare lucru și nu se mai poate stăpîni.

— De, de! toate astea or fi ele frumoase, bre omule, dar știu ei că podul e dania vizirului? Știu ei că a fost clădit pentru mîntuirea unui suflet și din dragoste față de Allah? Știu ei că păcătuiești dacă-i clintești măcar o piatră?

Brankovici, fără să mai scoată o vorbă, își îndepărtează brațele, ridică din umeri, își strînge buzele și închide ochii. Pe față i se așterne o expresie vicleană și politicoasă, neclintită, fixă, oarbă, surdă, cum pot căpăta oamenii doar după ani îndelungați petrecuți în străvechile ocîrmuiri putrede, în care discreția a degenerat, de multă vreme, în nesimțire și supunerea în lașitate. O foaie de hîrtie albă, nescrisă, și tot ar fi fost mai grăitoare decît fața omului ăstuia. Și, numaidecît, omul împăratului deschide ochii, lasă brațele în jos, își alungă cutele de pe față și-și reia înfățișarea de totdeauna, seninătatea încrezătoare, zîmbitoare, în care voioșia vieneză și politețea turcească se întîlnesc și se îmbină ca două ape. Și, după ce schimbă firul discuției și-l laudă pe hogea, cu vorbe alese, pentru sănătatea și înfățișarea lui tinerească, își ia rămas bun cu aceeași bunăvoință nesecată pe

care o avea la venire. Iar hogea rămîne descumpănit și zguduit în sinea lui, dar la fel de îngrijorat ca și mai înainte. Pierdut în gîndurile lui amare el privește, din pragul prăvăliei, frumusețea strălucitoare a primei zile de martie. În fața ochilor, piezis, se înalță podul cel veșnic, pururi neschimbat; printre arcadele albe se întrezărește fața verde, luminată și vijelioasă, a Drinei, ca un șirag ciudat, cu două culori licărind în soare.

XVIII

Încordarea cunoscută în lume sub numele de „criza anexiunii" [1] și care își întindea umbra ei nefastă și aici, pe pod, și în orășelul de lîngă el, slăbi pe neașteptate. Undeva, în corespondența diplomatică și în negocierile dintre capitalele interesate, i se găsise o soluție pașnică.

Granița, atît de ușor inflamabilă dintotdeauna, de data aceasta nu luă foc. Trupele numeroase, care umpluseră orășelul și satele din vecinătatea graniței, începură să se retragă și să se împuținеze o dată cu primele zile ale primăverii. Dar, cum se întîmplă mereu, schimbările aduse de criza aceasta au dăinuit și după ea. Garnizoana permanentă instalată în oraș e mai mare decît altă dată. Podul e tot minat. La asta nu se mai gîndește nimeni, în afară de Ali-hogea Mutevelici. Terenul situat pe platoul din stînga podului, deasupra zidului străvechi, unde se află grădina comunală, a încăput pe mîna autorităților militare. Pomii din mijlocul grădinii au fost tăiați și în locul lor s-a ridicat o casă frumoasă, cu un etaj. Acolo e noul

[1] Prin tratatul de la San Stefano, încheiat în 1878, pentru a se pune capăt războiului ruso-turc, regiunile slave Bosnia și Herțegovina, aflate sub jugul turcesc, au obținut autonomia. Nemulțumite de clauzele acestui tratat, Anglia și Austro-Ungaria au convocat Congresul de la Berlin (1878). Drept urmare, Bosnia și Herțegovina au trecut sub ocupația Austro-Ungariei, pentru ca în 1908 să fie anexate imperiului austro-ungar.

cazinou ofițeresc; cel vechi, aflat într-o căsuță fără etaj, sus, pe Bikavat, a devenit neîncăpător pentru numărul mare al ofițerilor.

Astfel, pe partea dreaptă a podului e hotelul Lotikăi, iar pe partea stîngă cazinoul ofițeresc, două clădiri albe, aproape identice; între ele e piața, înconjurată de prăvălii; iar deasupra pieței, pe un platou, stă cazarma cea mare, căreia oamenii îi spun hanul de piatră, în amintirea caravanseraiului lui Mehmet-pașa, ce se înălța cîndva acolo și care a dispărut acum fără urme.

Prețurile, ridicate astă-toamnă din pricina numărului mare de militari, au rămas neschimbate, dar mai mult cu tendința de a se urca mai departe decît de-a se reîntoarce la vechiul lor nivel. În același an s-au deschis două bănci noi, una sîrbească și una musulmană. Oamenii folosesc polițele ca pe niște leacuri. Acum, fiecare se îndatorează mai ușor. Dar cu cît ai bani mai mulți cu atît ai și trebuințe mai multe. Doar celor ce cheltuiesc fără socoteală, peste ceea ce cîștigă, viața li se mai pare încă aproape ușoară și frumoasă. Negustorii însă și oamenii de afaceri sînt îngrijorați. Scadențele datoriilor pentru plata mărfurilor devin tot mai scurte; clienții siguri sînt tot mai rari. Numărul mărfurilor care, prin prețurile lor, depășesc puterea de cumpărare a majorității oamenilor se înmulțește mereu. Se cumpără cu bucata și se caută din ce în ce mai mult mărfuri ieftine. Doar platnicii îndoielnici cumpără încă din gros. Singura afacere bună și sigură sînt furniturile pentru armată sau pentru vreo instituție de stat, dar de asta nu se poate bucura oricine. Impozitele și taxele comunale sînt din ce în ce mai grele și mai numeroase: asprimea, cînd e vorba de încasarea lor, a sporit mult. Se simte de departe nestabilitatea bolnăvicioasă a bursei valorilor. Beneficiile rezultate din situația aceasta ajung în mîini invizibile, în timp ce pierderile ating regiunile cele mai îndepărtate ale monarhiei și lovesc în comerțul mărunt, păgubindu-i și pe micii comercianți, și pe consumatori.

Starea de spirit generală nu este nici mai senină, nici mai liniștită. Destinderea venită pe neașteptate nu i-a potolit nici pe sîrbii, nici pe turcii din orășel. Le-a lăsat doar un fel de dezamăgire ascunsă unora, iar altora simțăminte de neîncredere și de teamă pentru viitor. Așteptarea marilor evenimente reîncepe să crească, fără pricină vădită și directă. Lumea speră ceva și se teme de ceva (la drept vorbind, unii speră și alții se tem), întîmpină și cercetează din acest unghi de vedere și în legătură cu această așteptare toate lucrurile. Inima omului e bîntuită de neliniște, chiar la neștiutorii de carte, la ignoranți, la cei mai naivi și mai ales la cei tineri. Nimeni nu-și mai găsește mulțumirea în viața monotonă, tîrîită de ani de zile. Bătrînii mai regretă încă „dulcea tihnă", socotită pe vremea turcilor ca scopul ultim și forma cea mai desăvîrșită a vieții publice și particulare, tihnă care mai dăinuia încă în primele decenii ale stăpînirii austriece. Dar ei sînt puțini. Toți ceilalți vor o viață însuflețită, zgomotoasă, agitată și frămîntată. Vor senzații, sau ecoul senzațiilor, sau măcar o viață plină de vuiete și neastîmpăr care dă iluzia senzației. Dorința aceasta preschimbă nu numai starea de spirit, ci și înfățișarea orașului. Pînă și viața veche, obișnuită, pe „kapia", viața de taifasuri potolite și de meditații calme, de glume nevinovate și de cîntece de dragoste, între apă, cer și munți, pînă și viața asta începe să devină alta.

Cafegiul și-a făcut rost de-un gramofon, o cutie greoaie de lemn, cu o goarnă de tinichea cît toate zilele, în formă de floare albastră. Fiu-său schimbă plăcile și acele și întoarce într-una aparatul ăsta care urlă de răsună „kapia" și-și trimite ecourile pe amîndouă malurile. A trebuit să-l cumpere, ca să nu rămînă în urma concurenților, fiindcă gramofoanele cîntă nu numai la adunările asociațiilor și în sălile de lectură, ci pînă și în cele mai nenorocite cîrciumi unde, pe vremuri, se stătea sub tei, pe iarbă, sau pe prispă, în bătaia soarelui și se vorbea cu glas încet și

cu vorbe puține. Oriîncotro te uiți, gramofoanele scîrțîie și scrîșnesc marșuri turcești, melodii patriotice sîrbești sau arii din operetele vieneze, după felul mușteriilor pentru care cîntă. Căci lumea nu se duce și nu tîrguiește decît de-acolo unde e gălăgie, lux și mișcare.

Ziarele sînt citite cu lăcomie, dar în treacăt și pe apucate. Toți caută numai ziare pe-a căror primă pagină sînt înșirate, cu litere groase, titluri senzaționale. Articolele tipărite prin colțuri și cu litere mici nu găsesc cititori. Tot ce se întîmplă e însoțit de zgomotul și de spoiala vorbelor mari. Tinerii consideră că n-au trăit dacă seara, înainte de-a adormi, nu le țiuie urechile și nu le strălucesc ochii de cele auzite și văzute în timpul zilei.

Pe „kapia“, vin agale și efendii din orășel, serioși și făcînd pe nepăsătorii, ca să asculte știrile din ziare despre cele petrecute în războiul turco-italian din Tripolitania [1]. Și ascultă cu lăcomie ce scriu ziarele despre tînărul și eroicul ofițer turc Enver-bei [2], care-i bate pe italieni și apără țara sultanului de parcă s-ar trage din Sokolovici sau din Kiupriulici. Se încruntă beii și agalele cînd aud muzica zgomotoasă a gramofonului care le împiedică gîndurile să se desfășoare în tihnă, și, fără să lase să se vadă, le tremură inima, sincer și profund, pentru soarta îndepărtatei provincii turcești din Africa.

Și iată că, tocmai atunci, întorcîndu-se de la lucru, trece peste pod Pietro italianul, meșterul Pero, în hainele lui albite de pulbere și pătate cu vopsele și terebentină. Meșterul Pero a îmbătrînit și e mai încovoiat, mai modest și mai fricos ca odinioară. Ca și pe vremea atentatului săvîrșit de Luccheni împotriva împărătesei, conform unei logici care pentru el rămîne de neînțeles, meșterul se simte iar vinovat de vreo crimă săvîrșită undeva, pe planetă, de compa-

---

[1] Între 1911—1912, a avut loc un război între Italia și Turcia, prin care aceasta din urmă a pierdut Libia și Dodecanezul.

[2] *Enver-Pașa* (1881—1922), politician reacționar turc.

trioții lui italieni, cu care de mult nu mai are nici o legătură. Unul din turcii tineri îi strigă:

— Vrei Tripolitania, tîrfă? Na, na, na!...

Și strigînd așa după el, își bălăngăne brațul, făcînd gestul obscen „de la pumn la cot".

Meșterul Pero, obosit și încovoiat, cu sculele la subsuoară, se mulțumește să-și înfunde pălăria pe ochi, să-și strîngă și mai tare pipa între dinți și să grăbească pasul spre casa lui de pe Meidan.

Acolo îl așteaptă Stana, care a îmbătrînit și nu mai are atîta putere ca înainte, dar e tot guralivă și colțoasă. Zidarul i se plînge amarnic că tinerii îi aruncă vorbe necuviincioase și-i cer lui Tripolitania, despre care pînă mai deunăzi habar n-avea dacă există sau nu. Iar Stana — ca totdeauna — nu vrea nici să-l înțeleagă, nici să-l compătimească, ci, dimpotrivă, mai și spune că el e de vină și că merită să i se strige vorbe de ocară.

— Păi dacă ai fi cu adevărat bărbat, așa cum nu ești, le-ai pocni cîte una cu dalta sau cu ciocanul în scăfîrlie și nu le-ar mai da prin minte leprelor ăstora să te batjocorească, ci s-ar scula în picioare cînd ai trece podul.

— Ah, Stano, Stano, îi răspunde trist și potolit meșterul Pero, cum ar putea un om să dea cu ciocanul în scăfîrlia aproapelui său?

Așa s-au scurs toți anii aceia, printre emoții mărunte și mari, și într-o necontenită nevoie de senzații. Și așa veni toamna anului 1912, apoi anul 1913, cu războaiele balcanice și cu victoriile sîrbești. Și, printr-o ciudată întîmplare, tocmai lucrurile acestea deosebit de importante pentru soarta podului, a orășelului și a celor ce trăiau în el, se iviră în tăcere și aproape neluate în seamă.

Rumene în zori și-n amurg, aurite la amiază, trecură și zilele de octombrie peste orășelul care aștepta culesul porumbului și rachiul nou. Era încă plăcut să stai pe „kapia", după-masă, la soare. Timpul părea că-și oprise adierile deasupra orașului. Și tocmai atunci s-au întîmplat lucrurile astea.

Mai înainte ca știutorii de carte să fi putut înțelege ceva din veștile contradictorii date de ziare, războiul dintre Turcia și cele patru state balcanice izbucnise și pornise de-a lungul străvechilor drumuri, prin Balcani. Și, mai înainte ca lumea să fi înțeles scopul exact și să fi măsurat însemnătatea războiului ăstuia, el se terminase cu adevărat, prin izbînda armatelor sîrbești. Toate se petrecuseră departe de Vișegrad, fără împușcături și bubuit de tunuri la graniță, fără capete retezate pe „kapia". La fel ca atunci cînd e vorba de bani și de negoț, și evenimentele acestea mari se petrec și ele departe, și necrezut de repede.

Dar dacă orășelul păstra o înfățișare liniștită și neschimbată, evenimentele petrecute stîrniră în sufletele oamenilor adevărate furtuni, cea mai avîntată înflăcărare și cea mai adîncă deznădejde. Ca tot ce se întîmpla pe lume în ultimii ani, și faptele acestea fură primite în orășel cu simțăminte cu totul opuse la sîrbi și la musulmani, simțămintele unora și ale altora neasemuindu-se decît prin adîncime și tărie. Cele petrecute depășiseră toate speranțele unora și dovediseră celorlalți că temerile lor păreau îndreptățite. Dorințele care, de veacuri, zburau înaintea mersului istoriei, nu mai puteau acum să țină pas cu ea, nici s-o ajungă în zborul ei fantastic, pe drumul realizărilor celor mai îndrăznețe.

Tot ce putea să vadă și să simtă orășelul din războiul acesta fatidic se petrecea cu viteza unei săgeți în zbor și cu o simplitate neobișnuită.

La Uvaț, unde granița dintre Austro-Ungaria și Turcia merge de-a lungul rîulețului numit de asemenea Uvaț și unde un pod de lemn desparte cazarma austriacă de postul de gardă turcesc, un ofițer turc, însoțit de-o mică escortă, trecu la austrieci. Acolo, cu un gest teatral, el își frînse sabia de parapetul podului și se predă jandarmilor austrieci. În clipa aceea, infanteria sîrbă, în uniforme cenușii, cobora dinspre munte. Ea înlocui trupele turcești cu echipamentul lor străvechi, de-a lungul întregii frontiere dintre Bosnia și Sandjak. Punctul de întîlnire al gra-

nițelor Austriei, Turciei și Serbiei dispărură. Granița turcească, aflată pînă mai ieri la vreo cincisprezece kilometri de Vișegrad, fu dată, deodată, înapoi, cu peste o mie de kilometri, undeva, dincolo de Iedrene[1].

Schimbări atît de multe și de mari, înfăptuite într-un răstimp atît de scurt, zguduiră orășelul pînă în temelii.

Pentru podul de peste Drina, zguduirea aceasta fu hotărîtoare. După cum am văzut, legătura feroviară cu Sarajevo îi nimicise toate legăturile cu Occidentul și acum, cît ai clipi, i se tăiară și legăturile cu Orientul, căci tocmai Orientul care îl crease și care pînă mai ieri se afla aici, clătinat și lovit, e drept, dar permanent și real, totuși, ca pămîntul și cerul, Orientul acesta pierise acum ca o nălucă. De-acum înainte, podul n-avea să mai lege decît jumătățile orășelului și cele vreo douăzeci de sate de pe malul stîng și de pe malul drept al Drinei.

Marele pod de piatră care, după chibzuiala și după cucernica hotărîre a vizirului din Sokolovici, trebuia să unească cele două părți ale împărăției și „din dragoste pentru Allah", să înlesnească trecerea Răsăritului către Apus și a Apusului către Răsărit, se afla acum, în realitate, rupt și de Orient și de Occident și lăsat în voia sorții, ca vasele naufragiate și lăcașurile de închinăciune uitate. Timp de trei veacuri întregi el îndurase totul, supraviețuise tuturor și, neschimbat, își făcuse cu cinste slujba; dar nevoile omenești sînt altele și lucrurile s-au schimbat în lume; acum slujba lui nu-și mai are rostul. Judecînd după mărimea, trăinicia și frumusețea lui, oștile ar mai putea să-l folosească veacuri multe de acum înainte, dar iată că, prin jocul veșnic și neprevăzut al legăturilor omenești, dania pioasă a vizirului s-a pomenit deodată părăsită și zvîrlită parcă în afara șuvoiului principal al vieții. Rostul de-acum al podului nu se mai potrivește în nici un chip cu înfățișarea lui veșnic tînără și cu proporțiile lui uriașe, dar armonioase. El se înalță, încă, așa cum l-a văzut cu

---

[1] Denumirea turcă a orașului Adrianopole.

privirea lăuntrică vizirul, cînd își închidea ochii, și așa cum l-au înfăptuit meșterii lui: măreț, frumos și trainic, nesupus nici unei schimbări.

A fost nevoie de timp și de eforturi pentru ca vișegrădenii să priceapă tot ce e arătat aici în cîteva rînduri și ce s-a întîmplat, cu adevărat, în cîteva luni. Nici chiar în vis granițele nu se mută atît de repede și atît de departe.

Simțămintele adormite în oameni, străvechi ca podul și mute și neclintite ca el, se însuflețiră deodată și începură să aibă altă înrîurire asupra vieții de zi cu zi, asupra stării de spirit generale și asupra destinului fiecărui om în parte.

Primele zile ale verii lui 1913 sînt ploioase și călduțe. Pe „kapia" stau turcii din orășel, amărîți și posomorîți. Vreo zece dintre ei, mai bătrîni, s-au strîns în jurul unui tînăr care citește ziarele, le traduce expresiile străine, le tălmăcește cuvintele neobișnuite și le dă explicații geografice. Fumează toți, liniștiți, și privesc netulburați în zare, dar nu-și pot ascunde pe deplin grijile și amărăciunea. Stăpînindu-și zbuciumul, ei se apleacă peste harta pe care e desenată viitoarea împărțire a Peninsulei Balcanice. Privesc hîrtia și nu deslușesc nimic în liniile astea șerpuitoare, dar știu și înțeleg totul, fiindcă au geografia în sînge și simt biologic imaginea lumii.

— Al cui o să fie Ușciupul[1]? întreabă un bătrîn, adresîndu-se cu un aer nepăsător tînărului care citește.

— Al Serbiei.

— Of!

— Și Selanicul[2]?

— Al Greciei.

— Of! Of!

— Și Iedrene?

— Pesemne, al Bulgariei.

— Of! Of! Of!

---

[1] Denumirea turcă a orașului Skoplie.

[2] Denumirea turcă a orașului Salonic.

Astea nu sînt vaiete gălăgioase și triste, ca ale femeilor și ale ființelor slabe, ci oftaturi înăbușite și adînci, care se pierd o dată cu fumul tutunului printre mustățile stufoase, în văzduhul verii. Mulți din bătrînii adunați aici au peste șaptezeci de ani. În copilăria lor, puterea islamului se întindea de la Lika și Kordun pînă la Stambul și de la Stambul pînă la granițele nehotărîte și deșarte ale Arabiei îndepărtate și de nestrăbătut. (Iar „puterea islamului" este marea comunitate, strîns legată și nepieritoare, a celor ce cred în Mahomed, întreaga întindere a pămîntului unde glasul muezinului cheamă credincioșii la rugăciune.) Asta și-o amintesc ei bine, dar mai țin minte cum, mai apoi, în zilele vieții lor, puterea islamului s-a retras din Serbia în Bosnia, apoi din Bosnia în Sandjak. Și acum, iată, sub ochii lor, puterea asta, ca un reflux fantastic, a pierit dintr-o dată și s-a retras undeva, dincolo de zare, lăsîndu-i aici, ca pe niște ierburi de mare zvîrlite pe uscat, înșelați și amenințați, părăsiți în voia lor și a sorții lor amarnice. Totul de la Allah vine și, fără îndoială, așa a fost scris în poruncile sfinte ale Destinului, dar, oricum, omului îi e greu să priceapă : lui i se taie răsuflarea, i se tulbură mintea și, totodată, simte cum, de sub tălpi, îi fuge pămîntul, ca un covor înșelător, și cum granițele, care ar trebui să fie trainice și neclintite, devin mișcătoare și schimbătoare, depărtîndu-se și pierzîndu-se ca pîrîiașele zburdalnice, primăvara.

Cu astfel de simțăminte și gînduri șed bătrînii pe „kapia" și ascultă, fără prea multă atenție, veștile de prin ziare. Ei ascultă în tăcere, deși cuvintele folosite de ziare pentru a vorbi despre împărății și state li se par neobrăzate, smintite și nelalocul lor iar întregul fel de a scrie li se pare pîngăritor, potrivnic legilor veșnice și logicii vieții, ceva care „n-o să fie niciodată bun" și cu care un om cinstit și înțelept nu se poate împăca. Pe deasupra capetelor li se încolăcește fumul tutunului. Sus, în înălțimi, plutesc norii albi, zdrențuiți, ai verii ploioase, tîrîndu-și peste pămînt umbrele repezi și largi.

Iar noaptea, pînă la ceasuri tîrzii, pe-aceeași „kapia“ stau tinerii din familiile sîrbești. Ei cîntă cu glas tare și sfidător cîntece despre tunul sîrbesc, și nu-i amendează și nu-i pedepsește nimeni. Printre ei, sînt văzuți adesea studenți și elevi de liceu. Cei mai mulți dintre ei sînt flăcăiandri, palizi și slabi, cu plete lungi, cu pălării negre, pleoștite, și cu boruri largi. În toamna asta ei se adună mereu, deși s-au deschis școlile. Vin cu trenul de la Sarajevo, aduc îndrumări și lozinci, își petrec noaptea aici, pe „kapia“, dar nu așteaptă să-i prindă zorile în orășel, căci tinerii din Vișegrad îi trec în Serbia pe drumuri tăinuite.

În lunile de vară, cînd începe vacanța, orășelul și „kapia“ se însuflețesc prin sosirea elevilor și a studenților din partea locului, veniți pe la casele lor. Și ei influențează atunci întreaga viață a orășelului.

Pe la sfîrșitul lui iunie, sosesc în grup liceenii din Sarajevo, și pînă în prima jumătate a lui iulie, vin, unul cîte unul, studenții în drept, mediciniștii și filozofii de la Universitățile din Viena, Praga, Graz și Zagreb. O dată cu venirea lor, chiar și înfățișarea orașului e alta. În mahalaua negustorească și pe „kapia“ li se văd siluetele tinere, schimbate și străine; prin ținuta, felul de a vorbi și veșmintele lor, ei se deosebesc de obiceiurile statornicite și de portul veșnic același al localnicilor. Îi vezi în haine de culoare închisă, croite după ultima modă, cu tăietura în *Glockenfaçon* [1], socotită în Europa Centrală drept ultimul strigăt al modei și culmea bunului-gust. Pe cap au pălării de paie moale, panamale cu boruri lăsate în jos și împodobite cu panglici în șase culori discrete. Sînt încălțați cu pantofi americani, largi, cu vîrfuri bombate. Și cei mai mulți dintre ei poartă bastonașe de bambus de-o grosime neobișnuită. La reverul hainei, au prinsă insigna de metal a sokolilor [2] sau a vreunei asociații studențești.

---

[1] Cloș. (Germ.)

[2] Asociație sportivă cehă înființată în 1862. Studenții sîrbi, care studiau în Cehia, făceau și ei parte din această asociație.

Studenții aduc totodată cuvintele și glumele noi, cîntecele noi, dansurile noi de la balurile din iarna trecută, și, mai ales, cărțile și broșurile noi, sîrbești, cehești și germane.

Și mai demult, în primii douăzeci de ani ai ocupației austriece, se întîmpla să plece tinerii din orășel la studii, dar niciodată nu fuseseră atît de numeroși și nici nu-i însuflețeau asemenea gînduri. În primii douăzeci de ani, vreo cîțiva urmaseră Școala Normală, la Sarajevo, vreo doi sau trei urmaseră dreptul sau literele la Viena, dar fuseseră niște excepții, rare de tot, niște tineri modești, care, după ce-și luaseră examenele, pe neobservate și fără să facă nici un fel de vîlvă, se pierduseră în marea armată cenușie a funcționarilor de stat. De cîtăva vreme însă, numărul studenților din oraș a sporit mult de tot. Cu sprijinul asociațiilor cultural-naționale, pleacă acum să-și facă studiile la universități și fii de țărani și odrasle de mici meseriași. Iar spiritul și firea studenților sînt și mai schimbate.

Nu mai sînt studenții de pe vremuri, studenții din primii ani ai ocupației, tineri sfioși și naivi absorbiți de studiile lor în înțelesul cel mai deplin al cuvîntului. Și nu mai găsești nici obișnuiții cheflii, nici desfrînații de pe vremuri, viitori patroni și negustori care, într-o anumită epocă a vieții, își iroseau pe „kapia“ prisosul de energie și de tinerețe și despre care neamurile spuneau: „Să-l însurăm, ca să-i vină mintea la cap“. Cei de acum sînt altfel de tineri, care învață și-și fac educația în orașe diferite, în țări diferite și sub influențe diferite. Din marile orașe, din universitățile și liceele unde studiază, tinerii ăștia se reîntorc orbiți de simțămîntul îndrăznelii trufașe, pe care i-l dă, la început, omului tînăr învățătura nedesăvîrșită, și înflăcărați de idei asupra drepturilor popoarelor la libertate și asupra drepturilor individului la bucurie și la demnitate. În fiecare vacanță de vară, ei aduc concepțiile liberale asupra problemelor sociale și religioase și avîntul unui sentiment național renăscut care, în acești ultimi ani, mai ales după victoriile sîrbilor în războaiele balcanice, a devenit un crez comun, iar pen-

tru numeroși tineri, o dorință fanatică de acțiune și de sacrificiu personal.

„Kapia" e principalul lor loc de întîlnire. Aici îi vezi adunîndu-se după masa de seară. Și, pe întuneric, sub stele sau la lumina lunii, în liniștea nopții, deasupra rîului gălăgios, răsună cîntecele, glumele, discuțiile însuflețite și nesfîrșite, noi, îndrăznețe, naive, sincere și neînfrînte.

Cu studenții se mai adună aici, în mod obișnuit, și foștii lor prieteni din copilărie, cei care au făcut o dată cu ei clasele primare și au rămas apoi în orășel ca ucenici, băieți de prăvălie, conțopiști mărunței pe la primărie sau funcționărași la vreo întreprindere. Aceștia sînt de două soiuri. Unii sînt mulțumiți de soarta și de viața în orășelul unde vor rămîne cît vor trăi. Ei se uită plini de curiozitate și de simpatie la foștii lor colegi care au umblat pe la școli, îi admiră, fără să se compare niciodată cu ei și, fără pic de invidie, iau parte la dezvoltarea și la formarea lor. Ceilalți nu s-au împăcat cu viața la care împrejurările i-au osîndit în orășel : ei doresc ceva socotit mai înalt și mai bun, ceva care le-a scăpat și care, pentru ei, pe zi ce trece, se depărtează tot mai mult și devine tot mai de neatins.

Deși rămîn prieteni cu studenții, tinerii ăștia stau de obicei mai deoparte și ori fac glume grosolane, ori păstrează o tăcere dușmănoasă. Nu pot participa la discuții pe picior de egalitate și, din pricina asta, chinuiți mereu de simțămîntul inferiorității, în timpul discuțiilor, manifestă față de foștii lor colegi — mai fericiți — o nesinceritate exagerată, arătîndu-se fie mai grosolani și mai ignoranți decît sînt, fie bătîndu-și joc de toate, cu amărăciune în suflet. Și într-un caz și în altul, invidia răzbate din ei cu o forță aproape vădită și care se face simțită. Dar tinerii îndură ușor prezența instinctelor celor mai rele, mișcîndu-se și trăind liberi și fără griji printre aceste porniri.

Au mai fost și vor mai fi nopți înstelate deasupra orașului, cu bogăție de constelații și cu clar de lună, dar n-au mai fost și numai dumnezeu știe dacă vor mai fi tineri ca ăștia, să vegheze pe „kapia", în astfel

de discuții, cu asemenea gînduri și simțăminte. Ei sînt o generație de îngeri răzvrătiți, în scurta clipă cînd mai au încă întreaga putere și toate drepturile îngerilor, ca și mîndria înflăcărată a răzvrătiților. Feciorii ăștia de țărani, de negustori și de meseriași dintr-un orășel bosniac pierdut în lume căpătaseră de la soartă, fără să facă nici o sforțare anume, o poartă spre omenire și o mare iluzie a libertății. Cu însușirile înnăscute, specifice provinciei lor, ei plecau în lume și-și alegeau, mai mult sau mai puțin singuri, după înclinări, după dorință sau după cum se nimerea, obiectul studiilor, felul distracțiilor, cercul de cunoștințe și prietenii. Cei mai mulți dintre ei nu puteau și nu știau nici să prindă, nici să scoată mare lucru din cîte vedeau, dar nu găseai nici unul măcar să n-aibă simțămîntul că poate să îmbrățișeze ce vrea și că tot ce atinge cu mîna e al lui. Viața (cuvîntul acesta revenea deseori în discuțiile lor, ca și în literatura și politica epocii, unde era scris cu litere mari), viața le stătea în față ca un cîmp de acțiune pentru instinctele lor eliberate, pentru curiozitățile lor intelectuale și pentru îndrăznelile lor sentimentale, care nu cunoșteau granițe. În fața lor, toate drumurile se deschideau, la nesfîrșit; pe cele mai multe dintre drumurile astea ei nu puneau piciorul, și, totuși, beția vrăjită a vieții consta în faptul că puteau (măcar teoretic) să-și aleagă liberi calea voită și să se mute de pe un drum pe altul. Tot ceea ce alți oameni, alte neamuri, în alte țări și în alte timpuri, izbutiseră să creeze și să dobîndească, generație după generație, după cazne de veacuri, cu prețul vieții sau al renunțărilor și al jertfelor mai mari și mai scumpe decît viața, toate acestea se aflau așternute dinaintea lor ca o moștenire întîmplătoare și un dar primejdios al destinului. Asta părea fantastic și de necrezut și, totuși, era adevărat: ei puteau face, cu tinerețea lor, tot ce voiau, într-o lume în care legile moralei sociale și individuale, pînă la granița depărtată a crimei, se aflau, tocmai în anii aceștia, în plină criză, erau liber interpretate, primite sau respinse de fiecare grup și de fiecare individ. Ei puteau gîndi cum voiau, puteau gîndi nestingheriți și

fără limite; îndrăzneau să spună tot ce voiau și, pentru mulți dintre ei, cuvintele acestea însemnau fapte, împlinindu-le nevoile atavice de eroism și de glorie, de violență și de distrugere, dar neaducînd după ele obligația de a le înfăptui și nici vreo responsabilitate vădită pentru cele rostite. Cei mai înzestrați dintre ei disprețuiau ceea ce erau nevoiți să învețe și își subapreciau puterile, dar se lăudau cu ce nu știau și se înflăcărau pentru ce îi depășea.

Cu greu se poate închipui un fel mai primejdios de-a pătrunde în viață și un drum mai sigur spre fapte deosebite sau spre o distrugere totală. Doar cei mai buni și mai puternici dintre ei se aruncau într-adevăr, cu un fanatism de fachir, în acțiune și-și ardeau aripile ca musculițele, pentru a fi de îndată glorificați de către contemporani ca niște martiri și sfinți (căci nu exista generație care să nu-și fi avut sfinții ei) și ridicați la înălțimea pildelor ne neatins.

Fiecare generație omenească își are propriile iluzii în ce privește civilizația, unii închipuindu-și că iau parte la avîntul ei, alții că-i sînt martori ai prăbușirii. De fapt, ea arde, mocnește sau se stinge, în funcție de locul unde ne aflăm cînd o privim. Generația care acum, pe „kapia", sub stele, deasupra apelor, discută probleme filozofice, sociale și politice e doar mai bogată în iluzii; altminteri, ea e întru totul asemănătoare celorlalte. Și ea își închipuie că aprinde făclia unei civilizații noi și că stinge ultimele pîlpîiri ale unei alte civilizații, care piere. S-ar putea spune cu osebire despre ea numai atît: de multă vreme n-a mai fost generație care să fi visat și să fi vorbit cu mai multă îndrăzneală despre viață, despre plăcere, despre libertate, și care să fi primit mai puțin de la viață, să fi pătimit mai mult și să fi îndurat o robie mai grea.

Dar, în vara lui 1913, lucrurile acestea nu erau încă vădite, deși puteau fi bănuite. Totul părea un joc nou și emoționant pe vechiul pod care, în lumina lunii, în nopțile de iulie, apărea alb, zvelt, tînăr și neschimbat, de-o desăvîrșită frumusețe și trăinicie, mai trainic decît tot ce putea să aducă timpul, mai tare decît tot ce puteau să gîndească sau să înfăptuiască oamenii.

XIX

După cum o noapte călduroasă de august se aseamănă cu o altă noapte de august, tot așa și discuțiile elevilor și studenților acestora sînt mereu aceleași sau măcar se aseamănă între ele.

Imediat după o cină înghițită în grabă și cu poftă (căci și-au petrecut ziua cu băile și cu prăjitul la soare) ei sosesc, unul cîte unul, pe „kapia". Iată-l, mai întîi, pe Ianko Stikovici, fiul unui abagiu de pe Meidan. Ianko Stikovici, care de patru semestre studiază științele naturale la Graz, e un tînăr slab, cu trăsături pronunțate, cu păr negru și lins ; e vanitos, sensibil, nemulțumit de propria lui persoană, dar și mai nemulțumit de tot ce-l înconjură. Citește mult și scrie articole, sub un pseudonim destul de cunoscut, în ziarele tineretului și în foile revoluționare care apar la Praga și la Zagreb. Dar scrie și poezii, semnate cu un alt pseudonim. Și-a și pregătit o culegere pe care trebuie să i-o publice *Zorile* (editura cărților naționaliste). În afară de asta, e un bun orator și vorbește cu înflăcărare la întrunirile studențești. Iată-l pe Velimir Stevanovici, un tînăr sănătos și robust, copil adoptiv despre ai cărui părinți nu se știe nimic precis ; e ironic, realist, econom și harnic. Își termină medicina la Praga. Iată-l pe Iakov Herak, fiul popularului și blajinului factor poștal din Vișegrad. E student în drept : negricios, mărunt, cu privirea pătrunzătoare și repezit

la vorbă, socialist, spirit polemic, el se rușinează de inima bună pe care o are și-și ascunde cu grijă toate sentimentele. Ranko Mihailovici e un tînăr tăcut și blînd, student în drept la Zagreb; el se gîndește de pe acum la cariera lui de funcționar. Abia dacă ia cuvîntul cînd prietenii se ceartă discutînd despre dragoste și despre politică sau cînd își spun părerile despre viață și despre orînduirea socială. După mamă, Ranko e strănepotul popii Mihailo, al cărui cap, cu o țigară în gură, a fost înfipt în par și așezat chiar aici, pe „kapia".

Mai sînt, de asemenea, cîțiva liceeni din Sarajevo. Ei ascultă cu nesaț vorbele colegilor mai vîrstnici și povestirile lor despre viața în marile orașe și, datorită imaginației care îmboldește vanitatea băieților și dorințele lor tainice, își închipuiesc totul cu mult mai mare și mai frumos decît este și de cît poate fi. Mai e și Nikola Glasincianin, tînărul palid și țeapăn care, din pricina sărăciei, a sănătății șubrede și a slabelor roade la învățătură, a fost nevoit să părăsească liceul după ce a urmat patru clase, să se reîntoarcă la Vișegrad și să intre slujbaș la o firmă germană exportatoare de lemn. El e urmașul unei familii de bogătași, ruinate, din Okoliște. Bunică-su, Milan Glasincianin, a murit, curînd după ocupație, într-un balamuc, la Sarajevo, după ce-și risipise la jocul de cărți, încă din tinerețe, aproape toată averea. În același an a murit și tatăl lui Nikola, Petro Glasincianin, un om bolnăvicios, lipsit de voință, fără vlagă și care nu se prea bucura de considerație din parte oamenilor. Acum, Nikola își petrece ziua pe malul rîului, printre muncitorii care rostogolesc și fac plute din trunchiurile mari de brazi; el notează sterii de lemn gata măsurați și apoi, în birou, adună cantitățile și le trece în registru. Munca asta monotonă, printre oameni mărunți, muncă fără avînt și fără perspective, el o îndură ca pe un chin și ca pe-o umilință; lipsa oricărei speranțe de a-și schimba sau de a-și îmbunătăți starea socială a făcut din tînărul acesta sensibil un om îmbătrînit înainte de vreme, ursuz și taciturn. Citește și el, mult, în orele de răgaz, dar hrana spirituală a cărților nici nu-l

înviorează, nici nu-l înalță, fiindcă toate i se par fără rost. Soarta rea, singurătatea, suferințele i-au deschis ochii și i-au ascuțit mintea în multe privințe, dar cele mai frumoase idei și cele mai prețioase cunoștințe nu pot decît să-l descurajeze și să-l amărască și mai mult, căci ele îl fac să-și simtă și mai tare prăbușirea și viața fără perspective, trăită în orășel.

Mai e, în sfîrșit, Vlado Marici, de meserie lăcătuș, băiat vesel și cumsecade, pe care prietenii din școlile superioare îl iubesc și-l poftesc la întîlnirile lor, fiindcă are un glas puternic și frumos, de bariton, și o inimă prietenoasă, cinstită și bună. Flăcăul ăsta viguros, cu șapca lui de lăcătuș, e unul dintre oamenii modești, care nu se măsoară și nu se compară cu nimeni, primesc liniștiți ceea ce le oferă viața și dau fără multe vorbe tot ce au și tot ce pot da.

Și mai sînt două învățătoare, Zorka și Zagorka, amîndouă născute în Vișegrad. Toți tinerii aceștia se întrec să le placă și — în fața lor și în preajma lor — joacă jocul dragostei, naiv, complicat, luminos, chinuitor. În fața lor, ei se întrec în discuții, așa cum se întreceau la mînuirea armelor cavalerii din veacurile trecute în fața domnițelor. Din pricina lor, ei se așază apoi pe „kapia" și fumează în beznă și singurătate sau cîntă laolaltă cu unii care pînă atunci au băut cine știe pe unde ; din pricina lor, există între ei dușmănii tainice, gelozii ascunse cu stîngăcie și conflicte vădite. Pe la zece, învățătoarele se duc acasă. Tinerii mai rămîn încă multă vreme, dar voioșia care domnea pe „kapia" dispare iar focul cuvintelor slăbește.

În seara asta, Stikovici, care de obicei are rolul principal în discuții, tace și fumează. E tulburat și ros de o nemulțumire lăuntrică, dar ascunde lucrul acesta așa cum își ascunde întotdeauna sentimentele adevărate, fără să izbutească niciodată să facă acest lucru pe deplin. Astăzi după-amiază a avut prima întîlnire de dragoste cu învățătoarea Zorka, o fată interesantă, cu forme pline, cu chip palid și ochi de foc. La stăruințele neîncetate ale lui Stikovici, au făcut amîndoi lucrul cel mai greu de înfăptuit într-un orășel, pentru o fată și-un băiat : s-au întîlnit într-un loc ferit, fără

să-i vadă și fără să-i afle nimeni. S-au întîlnit în școala ei care acum, în timpul vacanțelor, e cu totul pustie. El a intrat printr-o uliță, pe lîngă grădină, iar ea printr-o altă uliță, pe poarta principală. S-au întîlnit într-o odăiță întunecoasă, prăfuită, plină cu bănci înghesuite pînă în tavan. Patima dragostei e nevoită, de multe ori, să-și caute adăposturi tainice și urîte. N-au putut nici să se așeze, nici să se culce. Erau amîndoi tulburați și stingheriți. Prea dornici și prea pătimași, s-au îmbrățișat și s-au înlănțuit pe una din băncile acelea vechi, pe care le cunoșteau atît de bine, și n-au mai văzut nimic în jurul lor. El s-a dezmeticit primul și, brutal, fără să-i lase vreun răgaz, a început să-și netezească hainele și să-și ia rămas bun. Zorka a început să plîngă. Se simțeau amîndoi dezamăgiți. După ce a mai liniștit-o oarecum, Stikovici a plecat, aproape fugind, prin ușa dinspre grădină.

Acasă, l-a găsit pe poștaș care îi adusese o revistă de-a tineretului, cu articolul lui *Balcanii, Serbia și Bosnia-Herțegovina.* Recitirea articolului i-a îndepărtat gîndurile de la proaspăta aventură, dar a găsit în el noi pricini de nemulțumire. În articol existau greșeli de tipar și unele fraze i se părură ridicole. Acum, cînd nu se mai putea schimba nimic, vedea bine că multe lucruri ar fi putut fi spuse mai frumos, mai limpede și mai concis.

Și iată că în seara asta tinerii adunați pe „kapia", în fața aceleiași Zorka, discută într-una despre articolul lui. Principalul adversar e vorbărețul și agresivul Herak, care privește și critică totul prin perspectiva social-democrației. Ceilalți nu se amestecă în discuție decît din cînd în cînd. Iar cele două învățătoare stau tăcute și pregătesc o cunună invizibilă pentru învingător. Stikovici abia se apără, mai întîi fiindcă acum, deodată, vede el însuși multe slăbiciuni și lipsă de logică în articolul lui, deși n-ar recunoaște asta în fața nimănui ; și apoi, fiindcă îl chinuie amintirea după-amiezii petrecute în clasa prăfuită și neaerisită, îl chinuie amintirea scenelor care acum i se par caraghioase și urîte, dorite cu patimă atîta vreme și pentru care a stăruit cu atîta foc pe lîngă frumoasa învăță-

toare. (Acum ea stă aici, în întunericul nopții de vară, și-l privește cu ochi strălucitori.) Stikovici se simte dator și vinovat și ar da mult să nu se fi dus după-amiază la școală și ea să nu se afle, acum, aici.

În starea lui sufletească, Herak ăsta i se pare o viespe agresivă, împotriva căreia e greu să te aperi. Stikovici are impresia că trebuie să răspundă nu numai pentru articol, dar și pentru cele petrecute în după-amiaza aceea, la școală. Mai mult ca orice, ar dori acum să fie singur, undeva, departe de-aici, și să se poată gîndi la ceva care să nu fie nici articolul lui, nici fata. Dar amorul propriu îl îmboldește să se apere. Stikovici i-a citit pe Țviici [1] și pe Strossmayer [2], iar Herak pe Kautski [3] și pe Bebel [4].

— Dumneata pui carul înaintea oiștii, strigă Herak, analizînd articolul lui Stikovici. Nu e cu putință ca țăranii din Balcani, roși de mizerie și de toate nenorocirile din lume, să întemeieze, oriunde și în orice împrejurări, o formație politică trainică și puternică. Numai o eliberare economică, prealabilă, a claselor exploatate, a țăranilor și a muncitorilor, și prin urmare a majorității covîrșitoare a poporului, poate crea condiții reale pentru formarea statelor independente. Acesta e procesul firesc și calea pe care trebuie să se meargă și nu cea inversă. Iată de ce eliberarea și unirea națională trebuie realizate în spiritul eliberării și al reînnoirii sociale. Altfel, țăranul, muncitorul și micul-burghez vor aduce în noile formații politice, ca pe o boală molipsitoare și mortală, sărăcia lor și conștiința lor de sclavi, iar exploatatorii, puțini la număr, își vor impune mentalitatea lor de paraziți și de reacționari și toate instinctele lor antisociale. Ca urmare,

---

[1] *Iovan Țviici*, geograf și etnograf sîrb, reprezentant al naționalismului sîrb dinainte de 1914.

[2] Croatul *Strossmayer* a fost episcop și partizan al unirii slavilor de Sud.

[3] *Karl Kautsky* (1854—1938), unul din liderii social-democrației și ai Internaționalei a II-a, renegat al marxismului, mentor ideologic și precursor al socialiștilor de dreapta din zilele noastre.

[4] *August Bebel* (1840—1913), cunoscut militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, unul dintre întemeietorii Partidului Social-Democrat din Germania și al Internaționalei a II-a.

deci, nu vor putea exista nici state durabile, nici orînduiri sănătoase.

— Tot ce spui e deșteptăciune străină și scoasă din cărți, dragul meu, răspunse Stikovici, deșteptăciune care piere în fața avîntului viu al forțelor naționale trezite, mai întîi la sîrbi, și apoi la croați și sloveni, forțe tinzînd toate către un același țel. Evenimentele merg în deplin acord cu sensul adînc al istoriei noastre și cu chemarea neamului nostru. De la apelul lui Karageorge: „Fiecare să-și ucidă jandarmul lui turc", problemele sociale se rezolvă în Balcani pe calea luptelor și a războaielor de eliberare națională. Și totul decurge după o logică perfectă: de la mic la mare, de la regiune și de la trib la națiune și la stat. Oare victoriile noastre de la Kumanovo și Bregalnița [1] n-au însemnat, totodată, cele mai de seamă izbînzi ale gîndirii progresiste și ale dreptății sociale?

— Asta rămîne de văzut, îi răspunse Herak.

— Cine nu vede acum n-o să vadă niciodată. Noi credem...

— Voi credeți, iar noi, noi nu credem nimic, ci vrem să fim convinși prin dovezi și fapte reale, stăruie Herak.

— Oare decăderea turcilor și slăbirea Austro-Ungariei, ca prima treaptă a dispariției ei, nu sînt, de fapt, victorii ale micilor popoare democrate și ale claselor subjugate, în năzuința lor spre cucerirea unui loc sub soare? își continuă Stikovici ideile.

— Dacă înfăptuirea năzuințelor naționaliste ar aduce și înfăptuirea dreptății sociale, atunci n-ar mai trebui să existe nici mari probleme sociale, nici mișcări, nici conflicte în marile state ale Europei apusene, care, în majoritatea lor, și-au înfăptuit idealurile naționale și sînt satisfăcute sub acest aspect. Dar vedem că nu-i de loc așa, ba, dimpotrivă...

— Iar eu îți repet, răspunse Stikovici, cam plictisit, îți repet că fără crearea statelor independente, pe baza unității naționale, și fără înfăptuirea ideilor contempo-

[1] La Kumanovo, sîrbii i-au învins pe turci în anul 1912, iar pe rîul Bregalnița în 1913.

rane despre libertatea individuală și socială, nici vorbă nu poate fi despre „eliberare socială". Căci, așa cum a spus un francez, mai întîi politica...

— Mai întîi stomacul, îl întrerupse Herak.

Aici începură să strige și ceilalți. Naiva discuție studențească se preschimbă în ceartă de tineri care vorbesc toți o dată și se întrerup unii pe alții, ceartă care, la primele glume, se împrăștie și se pierde printre rîsete și strigăte.

Pentru Stikovici, lucrul acesta fu un prilej nimerit ca să încheie vorba și să tacă, fără să lase impresia că a fost înfrînt și că a dat înapoi.

După Zorka și Zagorka, învățătoarele care, pe la zece, au plecat spre casă, însoțite de Velimir și de Ranko, începură să se împrăștie și ceilalți. Pînă la urmă, n-au mai rămas decît Stikovici și Nikola Glasincianin.

Amîndoi sînt de aceeași vîrstă. Odinioară, au învățat la același liceu și au locuit împreună la Sarajevo. Se cunosc unul pe altul pînă în fundul sufletului, și de-asta nici nu se pot prețui la justa valoare, nici nu se pot iubi cu adevărat. Trecerea anilor a săpat între ei o prăpastie firească, din ce în ce mai adîncă, din ce în ce mai neplăcută. În fiecare vacanță, se regăsesc aici, în orășel, se măsoară unul pe altul și se socotesc colegi-dușmani, de nedespărțit. Acum, pe deasupra, s-a mai ivit între ei și Zorka, frumoasa și neliniștita învățătoare. Căci, în lunile cele lungi ale iernii trecute, ea s-a împrietenit cu Glasincianin și acesta nu ascundea și nici nu putea să ascundă cît îi era de dragă. El se avîntase în dragostea asta, cu toată înflăcărarea de care sînt în stare cei amărîți și nemulțumiți. Dar, de cum a venit vara și și-au făcut apariția studenții, sensibilului Glasincianin nu i-a putut scăpa atenția arătată de Zorka lui Stikovici. Din pricina asta, încordarea existentă de multă vreme între ei, deși ascunsă în fața lumii, a sporit în ultima vreme. În tot timpul vacanței însă, nu li s-a întîmplat să rămînă așa ca de astă dată numai ei singuri.

Acum, cînd jocul destinului i-a pus față în față, se gîndesc și unul și altul, în primul rînd, cum să se despartă mai repede fără să înceapă o discuție care n-ar putea fi decît neplăcută. Dar un fel de simțămînt fără nici un rost, pe care numai tinerețea îl cunoaște, nu le îngăduie să-și împlinească dorința. În încurcătura asta, o întîmplare le vine în ajutor, sau, cel puțin, le ușurează tăcerea grea și apăsătoare. În beznă, se aud vocile a doi trecători care merg agale și se opresc lîngă „kapia", după colțul parapetului, în așa fel încît Stikovici și Glasincianin, așezați pe sofa, nu-i pot vedea și nu pot fi văzuți. Dar aud amîndoi fiecare cuvînt și glasurile le cunosc bine. Noii-veniți sînt doi dintre băieții mai tineri, Thomas Galus și Fehim Bahtiarevici. Ei nu prea se amestecă în grupul format în majoritate din liceeni și studenți, care, seară de seară, se adună pe „kapia" în jurul lui Stikovici și al lui Herak, căci, deși mai tînăr, Galus este, ca poet și orator naționalist, rivalul lui Stikovici. Pe Stikovici el nici nu-l iubește, nici nu-l apreciază. Iar Bahtiarevici e nemaipomenit de tăcut, de mîndru și de sălbatic, ca un adevărat nepot de bei.

Thomas Galus e un băiat înalt, cu obrajii rumeni și cu ochii albaștri. Taică-său, Alban Galus (Alban von Gallus), ultimul vlăstar al unei vechi familii din Burgenland [1], a venit în orășel ca funcționar imediat după ocupație. Aici, a fost vreme de douăzeci de ani director al „apelor și pădurilor", iar acum, trăiește ca pensionar. De cum a venit, s-a însurat în Vișegrad cu fiica unuia dintre cei mai avuți bogătași, hagi Toma Stankovici, o fată cam trecută de vîrsta măritișului, voinică, oacheșă la față și cu voință dîrză. A avut cu ea două fete și un băiat, botezați toți după credința sîrbească și crescuți ca niște adevărați copii din Vișegrad și ca niște adevărați nepoți ai lui hagi Toma. Bătrînul Galus, un bărbat înalt și frumos, pe vremuri, cu un zîmbet blînd și cu un păr bogat, acum încărunțit cu totul, a devenit de mult vișegrădean în toată puterea cuvîntului. El e „domnu Albo" și generațiilor

[1] Regiune din estul Austriei.

mai tinere nici nu le trece măcar prin minte că ar putea fi străin sau venit din altă parte. Albo Galus e stăpînit de două patimi, nesupărătoare pentru nimeni : vînătoarea și luleaua. În tot ținutul are prieteni vechi și buni, atît printre sîrbi, cît și printre țăranii musulmani, de care îl leagă patima pentru vînătoare. Și-a însușit pe deplin multe din apucăturile lor, de parcă s-ar fi născut și-ar fi crescut cu ei laolaltă, căpătînd mai ales deprinderile de-a păstra o tăcere voioasă și de-a discuta domol, caracteristice fumătorilor pătimași și celor ce iubesc vînătoarea, pădurea și viața în aer liber.

Anul ăsta, tînărul Galus și-a luat bacalaureatul la liceul din Sarajevo și, la toamnă, trebuie să plece la Viena, să-și facă studiile. În privința studiilor lui, există o nepotrivire de păreri în familie. Tatăl vrea ca fiul să urmeze științele tehnice sau silvicultura, dar fiul vrea să se înscrie la filozofie. Fiindcă Thomas Galus nu seamănă cu taică-său decît la înfățișare : înclinările lui înnăscute merg spre drumuri cu totul potrivnice. El este unul dintre elevii buni, sîrguincioși, dați de exemplu, unul dintre elevii care își iau examenele fără multă bătaie de cap, jucîndu-se parcă, dar nu sînt preocupați cu adevărat și sincer decît să-și satisfacă preocupările spirituale, cam ciudate și confuze, preocupări depășind cadrul școlii și al programelor oficiale. Asemenea elevi au inima simplă și senină, dar mintea frămîntată și curioasă. Lor le sînt aproape necunoscute crizele grele și primejdioase ale vieții senzuale și sentimentale, prin care trec atîția alții la vîrsta lor, dar, în schimb, își potolesc anevoie frămîntările intelectuale și rămîn, foarte adesea, pentru toată viața, niște oameni care își vîră nasul pretutindeni, niște originali ciudați, fără ocupație sigură și fără cale determinată. Cum fiecare tînăr trebuie nu numai să se supună veșnicelor cerințe firești ale tinereții și maturității, ci, pe lîngă asta, să mai și plătească tribut curentelor spirituale contemporane, modei și obiceiurilor vremii, care stăpînesc tineretul la un moment dat, Galus scrie și el versuri și e membru activ în organizațiile naționaliste ale tineretului. În

afară de asta, timp de cinci ani a învățat franceza, ca materie neobligatorie, la școală, s-a ocupat de literatură și, mai ales, de filozofie. A citit cu patimă și necontenit. Pentru lectura în limbi străine, elevii de pe atunci ai liceului din Sarajevo aveau la îndemînă mai ales lucrările tipărite de-o editură germană, cunoscută și importantă, *Reclam Universal-Bibliothek*. Broșurelele acestea ieftine, cu coperte galbene și cu litere deosebit de mărunte, formau principala hrană sufletească a elevilor ; din ele puteau să cunoască nu numai literatura germană, ci și toate operele de seamă ale literaturii universale, traduse în limba germană. Prin broșurile acestea făcuse Galus cunoștință cu filozofii germani moderni, mai ales cu Nietzsche [1] și cu Stirner [2] și putuse să lege, în timpul plimbărilor de-a lungul rîului Miliascika [3], discuții interminabile despre ei, cu pasiune rece și voioasă, neamestecîndu-și, pentru nimic în lume, cunoștințele căpătate cu viața personală, așa cum fac tinerii, de cele mai multe ori. Acest tip de bacalaureat, copt prea devreme și încărcat cu tot soiul de cunoștințe, numeroase, dar confuze, nu era de loc rar printre liceenii timpului. Tînăr neprihănit și elev sîrguitor, Galus nu cunoștea libertatea și dezlănțuirile tinerești decît din îndrăznelile gîndirii și din exagerările lecturii.

Fehim Bahtiarevici nu e vișegrădean decît după mamă. Taică-său s-a născut la Rogatița, unde, în momentul de față, e cadiu, dar maică-sa e dintr-o familie mare, de-aici : din familia Osmanagicilor. Din cea mai fragedă copilărie, Fehim își petrece, împreună cu maică-sa, o parte a vacanței de vară la neamurile din Vișegrad. E un flăcăiaș sprinten, cu forme grațioase și prelungi, cu încheieturi fine, dar puternice. La Fehim, totul e cumpănit, potolit, înăbușit. Ovalul fin al feței îi e parcă ars de soare ; pielea oacheșă are ușoare nuanțe albăstrui ; mișcările îi sînt scurte și rare, ochii

[1] *Friedrich Nietzsche* (1844—1900), filozof idealist german, reacționar extremist, precursor direct al ideologilor fasciști.

[2] *Max Stirner* (1806—1856), pseudonim al filozofului german Kaspar Schmidt, ideolog al anarho-individualismului, în perioada apariției acestuia.

[3] Rîu care străbate orașul Sarajevo.

negri, cu pupilele umbrite de firicele albăstrui. Privirea îi e arzătoare, dar fără luciu. Are sprîncenele groase, îmbinate, și un pui de mustăcioară, subțire, peste buzele frumos arcuite. Asemenea chipuri de om pot fi văzute în miniaturile persane.

Și el și-a luat bacalaureatul, tot în vara asta, și acum așteaptă o bursă de stat ca să meargă la Viena, pentru studiul limbilor orientale.

Cei doi tineri continuă o discuție începută mai de mult. E vorba despre ceea ce urmează să studieze Bahtiarevici. Galus vrea să-i dovedească greșeala pe care o face alegînd orientalismul. De obicei, Galus vorbește mai mult și mai înflăcărat decît prietenul său, căci e deprins să fie ascultat și-i place să țină discursuri, pe cînd Bahtiarevici vorbește puțin și pe scurt, ca unul care-și are convingerile lui și nu simte nevoia să-i mai convingă și pe alții. Galus vorbește așa cum vorbesc cea mai mare parte a tinerilor instruiți, ascultîndu-și cu plăcere naivă cuvintele, expresiile și comparațiile pitorești, înclinînd spre generalizări. Iar Bahtiarevici vorbește sec, scurt, aproape cu nepăsare.

Ascunși în umbră, prăbușiți pe scaunele de piatră, Stikovici și Glasincianin tac de parcă s-ar fi înțeles din priviri să asculte, nevăzuți, ceea ce-și spun pe pod cei doi prieteni.

Încheind discuția despre alegerea studiilor, Galus vorbește cu foc :

— În privința asta, voi, musulmanii, fiii de bei, greșiți adeseori. Zăpăciți de timpurile noi, nu vă mai simțiți locul adevărat și deplin în lume. Dragostea voastră pentru tot ce este oriental nu e decît expresia contemporană a „voinței de putere". Pentru voi, modurile orientale de viață și de gîndire sînt prea strîns legate de orînduirea socială și juridică aflate odinioară la temelia stăpînirii voastre de veacuri. Și asta e de înțeles. Dar nu înseamnă de loc că voi aveți simțul orientalismului, ca știință. Sînteți orientali,

dar vă înșelați cînd credeți că sînteți chemați să fiți și orientaliști. În general, n-aveți nici chemare adevărată și nici înclinare adevărată pentru știință.

— Așa crezi tu!

— Nu, nu aveți. Cînd vorbesc așa, nu spun un lucru de ocară sau neplăcut. Dimpotrivă. Voi sînteți singurii boieri din țara asta, sau măcar voi ați fost singurii. V-ați mărit, v-ați întărit și v-ați apărat stăpînirea, de-a lungul veacurilor, cu spada și cu cartea, sub aspect juridic, religios și militar. Asta a făcut din voi un tip de războinic, de cîrmuitor și de om de stat. Un asemenea om nu cultivă, nicăieri în lume, științele abstracte. El le lasă în seama celor care n-au altă chemare și nu pot avea alta. Pentru voi e studiul dreptului și al economiei politice, căci voi sînteți oamenii datelor concrete. Așa sînt, totdeauna și pretutindeni, cei din clasa stăpînitoare.

— Asta înseamnă că noi trebuie să rămînem inculți.

— Nu, ci înseamnă că trebuie să rămîneți ceea ce sînteți, sau, dacă vrei, ceea ce ați fost. Și sînteți nevoiți s-o faceți, fiindcă nimeni nu poate fi contrariul a ceea ce este.

— Dar astăzi noi nu mai sîntem clasa stăpînitoare. Astăzi toți sînt egali, îl întrerupse Bahtiarevici cu o ușoară ironie, în care răsună și amărăciunea și orgoliul.

— Nu mai sînteți, se înțelege că nu mai sînteți. Împrejurările care au făcut din voi, cîndva, ceea ce sînteți, s-au schimbat de mult, dar asta nu înseamnă că și voi v-ați putut schimba la fel de repede. Nu e nici pentru prima și nici pentru ultima dată cînd o clasă socială își pierde temelia, dar ea rămîne aceeași. Condițiile de viață i se schimbă, dar o clasă de oameni rămîne ceea ce este, căci numai rămînînd așa poate trăi mai departe și, de asemenea, numai rămînînd așa poate pieri.

Discuția celor doi tineri invizibili se întrerupse o clipă, stinsă de tăcerea lui Bahtiarevici.

Pe cerul senin, deasupra munților negri din fundul zării, s-a ivit o lună știrbită și parcă scăpată

dintr-un naufragiu. Lespedea albă de pe parapetul mai înalt, cu inscripția turcească pe ea, luci deodată, ca o fereastră slab luminată, în bezna albastră.

Bahtiarevici spune ceva, dar atît de încet încît numai cîteva cuvinte izolate, fără nici o legătură între ele și de neînțeles, ajung pînă la Stikovici și Glasincianin. Așa cum se întîmplă mai totdeauna în discuțiile tinerilor, în care asociațiile de idei sînt îndrăznețe și rapide, cei doi vorbesc acum despre altceva. De la studiul limbilor orientale, au trecut la inscripția albă din fața lor și vorbesc despre pod și despre cel ce l-a construit.

Vocea lui Galus e mult mai puternică și mai expresivă. Recunoscînd că Bahtiarevici e îndreptățit să-l laude pe Mehmet-pașa Sokolovici și stăpînirea turcească de pe vremuri, care a ridicat o asemenea construcție, el își dezvoltă acum cu însuflețire părerile naționaliste despre trecutul și viitorul poporului sîrb, despre cultura și civilizația lui. (Căci în discuțiile acestea studențești, fiecare își urmează firul propriilor gînduri.)

— Ai dreptate, spune Galus, pașa trebuie să fi fost un om de geniu. El nu e nici primul și nici ultimul din neamul nostru care să-și fi cîștigat faimă slujind o împărăție străină. Am dat sute de asemenea oameni valoroși, oameni de stat, conducători de armate, artiști, Țarigradului, Romei și Vienei. Sensul unirii noastre într-un mare și puternic stat național modern constă tocmai în faptul că o dată cu realizarea ei, forțele noastre vor rămîne în țară, dezvoltîndu-se aici și aducîndu-și contribuția la cultura universală, sub propriul nostru nume, și nu pornind din centre străine.

— Și crezi cumva că „centrele" străine s-au născut din întîmplare și că pot fi create iar, după dorință, cînd vrei și unde vrei?

— Din întîmplare sau nu, întrebarea asta nu se mai pune astăzi. Puțin importă cum au început; dar important este faptul că ele astăzi pier, se veștejesc, degenerează, că trebuie să cedeze locul altora, noi,

prin care să se poată exprima nemijlocit popoa tinere, libere, ivite pe scena istoriei.

— Şi-ţi închipui că Mehmet-paşa Sokolovici, dacă ar fi rămas un pui de ţăran, sus, la Sokolovici, ar fi devenit cine a fost şi, printre altele, ar fi ridicat şi podul ăsta pe care stăm noi de vorbă acum?

— Pe-atunci, fireşte că nu. Dar, la urma urmelor, nu-i era prea greu Ţarigradului să înalţe asemenea construcţii cînd stăpînirea turcească ne lua, şi nouă şi altor popoare subjugate, nu numai bunurile şi rodul muncii, dar şi forţele cele mai alese şi sîngele cel mai curat. Dacă te gîndeşti la valoarea şi la însemnătatea a ceeea ce ni s-a luat veacuri de-a rîndul, toate construcţiile astea par o nimica toată. Dar cînd, într-o bună zi, vom dobîndi libertatea naţională şi independenţa politică a poporului nostru, banii, sîngele vor fi bunuri ale noastre şi ne vor rămîne nouă. Totul va sluji numai şi numai pentru întemeierea culturii naţionale care va purta pecetea şi numele nostru şi va avea în vedere fericirea şi bunăstarea păturilor celor mai largi ale poporului.

Bahtiarevici tăcea, şi tăcerea lui, ca o împotrivire dintre cele mai vii şi mai grăitoare, îl aţîţa pe Galus şi-l îmboldea să-şi ridice glasul, aproape să strige. Cu însufleţirea proprie lui şi cu vocabularul folosit pe atunci în literatura naţionalistă, el înfăţişă planurile şi sarcinile tineretului.

— Toate forţele vii ale neamului se vor trezi şi se vor pune în mişcare. Sub loviturile lor, monarhia austro-ungară, temniţa aceasta a popoarelor, se va prăbuşi, după cum s-a prăbuşit şi Turcia europeană. Toate forţele antinaţionale şi retrograde care, astăzi, împiedică, dezbină şi adorm avîntul nostru naţional vor fi învinse şi nimicite. Va fi înfăptuit totul, căci spiritul vremurilor noastre ne e cel mai bun aliat iar strădaniile celorlalte popoare mici şi înrobite se îndreaptă pe acelaşi drum ca şi noi. Naţionalismul contemporan va triumfa asupra deosebirilor religioase şi a prejudecăţilor învechite, va elibera poporul de influenţele şi de exploatarea străină. Şi atunci se va naşte un stat naţional.

Apoi, Galus începu să descrie foloasele și frumusețile acestui nou stat național care va grupa în jurul Serbiei, ca în jurul Piemontului[1], toți slavii de sud, pe baza respectării drepturilor naționalităților componente, a toleranței religioase și a egalității cetățenilor. În spusele lui se amestecau unele cuvinte îndrăznețe și încă nedeslușite bine ca sens cu altele care arătau exact necesitățile vieții contemporane: dorințele cele mai adînci ale unui neam, despre care se crezuse întotdeauna că sînt menite să rămînă dorințe, și cerințele justificate și realizabile ale vieții de toate zilele; marile adevăruri care se coc de-a lungul generațiilor, dar pe care numai tineretul poate să le simtă dinainte și să îndrăznească să le exprime, iar, pe de altă parte, veșnicele iluzii, niciodată stinse și niciodată înfăptuite, căci fiecare generație de tineri le trece altei generații, ca pe făclia mitologică. În spusele tînărului existau, bineînțeles, multe afirmații care n-ar fi putut rezista criticii și multe ipoteze poate fără nici o temeinicie în fața probei experiențelor, dar exista și un suflu proaspăt, o sevă prețioasă, grație căreia se menține și se reîntinerește tulpina arborelui omenirii.

Bahtiarevici tăcea.

— Ai să vezi, Fehime, stărui Galus, înflăcărat, căutînd să-și convingă prietenul, ca și cum toate aveau să se adeverească în noaptea aceea sau mîine — ai să vezi! Statul înfăptuit de noi va fi contribuția cea mai prețioasă la progresul omenirii; în acest stat va fi o binecuvîntare fiecare efort, fiecare jertfă un lucru sfînt, fiecare idee originală o vor rosti buzele noastre, fiecare faptă va fi însemnată cu pecetea numelui nostru. Atunci vom înfăptui opere care vor fi rod al muncii noastre libere și expresia geniului neamului nostru, opere față de care tot ce-a fost creat timp de veacuri sub stăpînirea străină va părea o grămăjoară de jucării ieftine. Vom întinde poduri peste cele mai late ape și peste cele mai adînci prăpăstii. Vom construi poduri noi, mai mari și mai frumoase, nu ca să lege centrele străine cu ținuturile înrobite, ci ca să unească

[1] Centrul mișcării pentru unitatea Italiei, realizată între 1859—1870.

între ele meleagurile noastre și statul nostru cu restul lumii, căci, în privința asta, nu mai încape nici o îndoială, nouă ne este dat să înfăptuim tot ce au visat înaintașii noştri: un stat, născut în libertate și întemeiat pe dreptate, ca o fărîmă din gîndirea divină, înfăptuită pe pămînt.

Bahtiarevici nu scotea o vorbă. Vocea lui Galus începuse și ea să scadă. Cu cît i se înălțau gîndurile mai sus, cu atît vocea i se făcea mai joasă și mai răgușită, preschimbîndu-se într-un murmur puternic și pasionat și pierzîndu-se, pînă la urmă, în liniștea deplină a nopții. Apoi, amîndoi tinerii tăcură. Și totuși, în noapte stăruia tăcerea grea și îndărătnică a lui Bahtiarevici. Ea se înălța în bezne, sensibilă şi reală, ca un zid de nestrăbătut și, prin însăși greutatea existenței ei, tăgăduia cu hotărîre toate cuvintele lui Galus și-i exprima gîndul mut, limpede și nestrămutat.

„Bazele lumii și temeliile vieții și legăturile dintre oameni sînt de neclintit, secole de-a rîndul. Asta nu înseamnă că nu se schimbă, dar, măsurate după durata vieții omenești, ele par veșnice. Raportul între durata lor și lungimea unei vieți omenești e același ca raportul dintre suprafața frămîntată, mișcătoare și fugară a unui rîu și adîncul stabil și trainic, ale cărui schimbări sînt lente și imperceptibile. Și însăși ideea acestor «centre» e nesănătoasă și irealizabilă. E ca și cum ai vrea să schimbi și să muți din loc izvoarele marilor fluvii și temeliile munților. Dorința de schimbări bruște și ideea realizării lor prin forță se ivește adeseori printre oameni, și ia avînt, de cele mai multe ori, în capetele tinerilor. Numai că aceste capete nu gîndesc cum trebuie; pînă la urmă și de obicei ele nu duc la nimic și, cel mai adesea, nu sînt prea trainice. Căci nu dorința omenească hotărăște și duce la îndeplinire treburile lumii. Dorința e ca vîntul, stîrnește praful și-l mută dintr-un loc într-altul, întunecînd uneori toată zarea, dar, în cele din urmă, se potolește și cade și lasă după el vechea înfățișare veșnică a lumii. Omul nu-i decît o unealtă oarbă și supusă. O lucrare născută din dorință, din dorință ome-

nească, sau nu se înfăptuiește, sau nu e trainică: în orice caz, nu e bună. Toate dorințele acestea năvalnice și toate cuvintele acestea îndrăznețe, rostite sub cerul nopții, pe «kapia», nu vor schimba temelia nici unui lucru; ele vor trece pe deasupra marilor şi trainicelor realități ale lumii și se vor duce să piară, acolo unde se potolesc dorințele, unde se domoleşte vîntul. Și, cu adevărat, oamenii mari ca și construcțiile mari răsar și vor răsări în locurile hotărîte lor de gîndirea divină, independent de dorințele deșarte și trecătoare și de vanitatea omenească."

Dar Bahtiarevici n-a rostit nici unul din cuvintele acestea. Cei care, asemeni tînărului nepot de bei, își poartă filozofia în sînge, trăiesc și mor cu ea, dar nici nu se pricep s-o exprime prin cuvinte, nici nu simt nevoia s-o facă. După o tăcere destul de îndelungată, Stikovici și Glasincianin văzură cum unul dintre cei doi trecători invizibili care se opriseră dincolo de parapetul unde se aflau ei își aruncă în apă țigara terminată și cum ea, ca o scînteie, cade de pe pod în Drina, descriind o dîră arcuită. Apoi pieri și ecoul pașilor celor doi trecători.

Rămași din nou singuri, Stikovici și Glasincianin se treziră tresărind și uitîndu-se unul la altul, de parcă abia atunci s-ar fi întîlnit.

În lumina slabă a lunii, pe fețele lor se ivesc pete luminoase și întunecate care se frîng și se întretaie. Amîndoi par mult mai bătrîni decît sînt. Vîrfurile țigărilor au căpătat o lucire fosforescentă. Amîndoi sînt abătuți. Pricinile sînt cu totul altele, dar amărăciunea e aceeași. Amîndoi au o singură dorință: să se ridice și să plece acasă. Dar amîndoi sînt parcă țintuiți pe banca de piatră încălzită încă de soarele din timpul zilei. Vorbele schimbate de cei doi colegi mai tineri, la care au asistat din întîmplare și fără să fie văzuți, le-au fost binevenite, ca o amînare a discuției și a explicației ce trebuia să aibă loc între ei. Dar acum, explicația nu mai putea fi evitată.

— L-ai auzit pe Herak și argumentarea lui? începe mai întîi Stikovici, revenind la discuția din timpul serii

şi dîndu-şi seama de îndată de slăbiciunea poziţiei sale. Glasincianin care, chemat să fie judecător, îşi simte pentru o clipă superioritatea poziţiei, nu răspunde imediat. Mă rog, continuă Stikovici, nerăbdător, să vorbeşti în ziua de azi despre lupta de clasă, cînd şi ultimul dintre oamenii noştri vede clar că unirea şi eliberarea naţională, înfăptuite prin mijloace revoluţionare, sînt sarcinile cele mai urgente ale poporului ! Caraghios lucru !

În glasul lui Stikovici sînt întrebări şi invitaţii la discuţie. Dar Glasincianin nu-i răspunde. În calmul tăcerii acesteia răzbunătoare şi duşmănoase ajunge pînă la ei un cîntec, pornit dinspre cazinoul ofiţerilor, de pe mal. La parter, ferestrele cazinoului sînt luminate şi deschise larg. Acolo cîntă o vioară, acompaniată de-un pian. Cîntă doctorul Balaş, medic militar, *Regimentsarzt,* iar doamna colonel Bauer, soţia comandantului regimentului, îl acompaniază. (Studiază împreună partea a doua a unei sonatine pentru pian şi vioară, de Schubert. Pornesc bine, în deplin acord, dar înainte să ajungă la jumătatea bucăţii, pianul o ia razna. Vioara îşi întrerupe cîntecul. După o tăcere de cîteva minute, în care timp cîntăreţii pesemne că discută despre partea aceasta mai grea a bucăţii, încep iar.) Aşa exersează ei, seară de seară, şi cîntă pînă tîrziu, noaptea, în timp ce colonelul, într-o altă încăpere, joacă partide interminabile de *préférence*[1] sau moţăie, pur şi simplu, cu un pahar de vin de Mostar[2] în faţă sau fumează o ţigară austriacă, pe cînd ofiţerii mai tineri glumesc între ei pe socoteala muzicienilor îndrăgostiţi.

Între doamna Bauer şi tînărul medic se ţese, într-adevăr, de luni de zile, o poveste complicată şi dificilă. Chiar cei mai isteţi dintre ofiţeri nu izbutesc să priceapă adevărata natură a legăturilor lor. Unii susţin că e vorba doar de ceva platonic (şi rîd, fireşte), iar alţii pretind că în toate astea îşi are şi

[1] Joc de cărţi.

[2] Localitate în Herţegovina, renumită pentru vinurile ei.

trupul partea care i se cuvine. Oricum, cele două ființe sînt nedespărțite, cu deplinul și părintescul consimțămînt al colonelului, un bărbat de zahăr, îndobitocit de pe acum de slujbă, vîrstă, vin și tutun.

Pe cei doi, tot orășelul îi cunoaște ca fiind o pereche. Altminteri, toată societatea ofițerească trăiește izolată de ceilalți, cu viața ei proprie, fără nici o legătură nu numai cu localnicii, dar chiar nici cu funcționarii străini. La intrarea în parcurile lor pline de straturi tăiate rotund sau în formă de stea și cu flori rare, scrie, într-adevăr, pe-o aceeași tăbliță, că accesul cîinilor și al civililor este interzis. Petrecerile, ca și preocupările lor sînt cu totul inaccesibile pentru cine nu poartă uniformă. Întreaga lor viață este, fără îndoială, viața unei caste gigantice, închisă în sine și cultivîndu-și exclusivismul ca pe cea mai importantă parte a puterii. Sub înfățișarea aceasta strălucitoare și țeapănă, ei ascund în sufletele lor tot ce, altminteri, viața le dăruiește și celorlalți oameni : măreție și nenorocire, dulceață și amărăciune...

Dar există lucruri care, prin însăși natura lor, nu pot rămîne ascunse și sparg orice îngrădire, fie ea cît de trainică, străbat orice graniță, fie ea cît de bine păzită. („Trei lucruri nu pot fi ascunse, spuneau osmanlîii : dragostea, tusea și sărăcia.“) Așa și cu perechea de îndrăgostiți. Nu există în orășel bătrîn sau copil, femeie sau bărbat, care să nu-i fi întîlnit în vreuna din plimbările lor, cînd, adînciți în discuții, orbi și surzi la tot ce-i înconjură, merg pe potecile singuratice din preajma Vișegradului. Ciobanii s-au deprins cu ei, cum s-au deprins cu perechile acelea de gîndaci pe care le vezi adeseori în luna mai, pe sub frunzișuri, de-a lungul drumului, totdeauna doi cîte doi, lipiți strîns unul de altul. Medicul și doamna colonel erau văzuți pretutindeni : în preajma Drinei și a Rzavului, sub ruinele vechii cetăți, pe drumul care duce afară din oraș, pe lîngă Strajiște, la orice oră din zi, căci, pentru îndrăgostiți, vremea e

totdeauna prea scurtă și nici o potecă nu e destul de lungă. Mergeau călare, mînau trăsuri ușoare, dar cel mai adesea umblau pe jos, cu înfățișarea unor ființe care există numai una pentru alta, cu pasul acela caracteristic, care, prin el însuși, arată că totul în lume le este indiferent, în afară de ceea ce au să-și spună unul altuia.

El e slovac maghiarizat, fiul unui funcționar sărac, ținut la școală pe cheltuiala statului, tînăr, și muzician adevărat, ambițios, prea sensibil, mai ales din pricina originii care îl împiedică să se socotească pe deplin egal cu ofițerii nemți sau unguri, bogați și de neam ales. Ea e o femeie de vreo patruzeci de ani, cu opt ani mai în vîrstă decît el, înaltă și blondă, puțin cam trecută, dar cu pielea de-un alb-roz desăvîrșit, și cu ochi mari, lucitori. Prin aerul și prin ținuta ei, seamănă cu portretele acelea de regine, care le încîntă pe fetele tinere.

Fiecare din ființele astea două își are pricinile ei personale, reale sau închipuite, dar adînci, să fie nemulțumite de viață. Printre altele, au un puternic motiv comun: se simt nefericiți, se simt exilați parcă în orășelul acesta și în societatea ofițerilor, oameni ușuratici și nuli, în cea mai mare parte. Iată de ce se țin convulsiv unul de altul, ca doi naufragiați. Se prăbușesc unul în altul, se pierd și se adîncesc în discuții nesfîrșite sau, ca acum, în muzică.

Așa arăta perechea invizibilă a cărei muzică umplea tăcerea stînjenitoare dintre cei doi tineri.

La un moment dat, muzica revărsată în liniștea nopții se încurcă iar și se întrerupe pentru cîtva timp. În tăcerea care urmă, Glasincianin începu să vorbească, țeapăn, răspunzînd ultimelor cuvinte ale lui Stikovici.

— Caraghios? Dacă am sta să judecăm drept, multe lucruri caraghioase au mai fost în discuția asta!...

Stikovici își scoase brusc țigara din gură, pe cînd Glasincianin continua încet, dar cu hotărîre, să-și exprime ideea care, vădit, nu se născuse în seara asta, ci îl chinuia de multă vreme.

— Eu ascult cu atenție toate discuțiile, și pe voi doi, și pe alți oameni cu carte din oraş. Citesc ziarele, citesc revistele. Și cu cît vă ascult mai mult, cu atît mă conving că, în cea mai mare parte, discuțiile sau articolele voastre n-au nici o legătură cu viața, cu cerințele şi cu problemele ei reale. Căci viața, viața adevărată, o privesc cît pot mai îndeaproape, o văd la alții și o simt în mine însumi. Poate că mă înșel și nu știu să mă exprim bine, dar adeseori mă stăpînește gîndul că progresul tehnic şi pacea relativă în lume au creat un fel de acalmie, o atmosferă anumită, artificială și ireală, în care o categorie de oameni, așa-numiții intelectuali, pot să se dedea, în liniște, unui joc ușuratic și să se distreze cu ideile și cu „privirile asupra vieții şi lumii". S-a creat un soi de seră a spiritului, cu un climat artificial și cu o floră exotică, dar fără nici o legătură cu pămîntul, temelia reală și tare pe care se mișcă mulțimile de oameni vii. Voi credeți că discutați despre destinul acestor mulțimi și despre folosirea lor în luptele ce urmează să se desfășoare pentru atingerea unor scopuri înalte, pe care tot voi le stabiliți, dar, de fapt, roțile care vi se învîrtesc în cap n-au nici o legătură cu viața mulțimilor și nici cu viața, în general. Aici, jocul vostru devine primejdios, sau, cel puțin, poate să devină, și pentru ceilalți, și pentru voi înșivă.

Glasincianin se opri. Pe Stikovici îl ului într-atîta expunerea lui lungă și chibzuită încît nici nu se gîndi să-l întrerupă sau să-i răspundă. Abia atunci cînd auzi cuvîntul „primejdios" făcu un gest ironic, cu mîna. Asta îl înfurie pe Glasincianin, care continuă și mai însuflețit :

— Bineînțeles că, stînd și ascultîndu-vă, omul ar putea să-și închipuie că toate problemele sînt rezolvate în mod fericit, că toate pericolele sînt înlăturate pentru totdeauna, că toate drumurile sînt netezite și larg deschise și că n-are altceva de făcut decît să pășească pe ele. In viață însă, nimic nu-i rezolvat și nimic nu poate fi rezolvat cu ușurință ; și nu există speranța nici unei rezolvări desăvîrșite, ci totul e greu

și complicat, plătit scump și legat de primejdii nespus de mari față de scopul propus. Nu există nicăieri nici urmă din speranțele avîntate ale lui Herak și nici din marile tale perspective. Omul se chinuiește toată viața, și n-are nici ce-i trebuie, nici ce-și dorește. Cu teorii ca ale voastre, abia dacă își poate satisface veșnica lui nevoie de joacă, abia dacă își poate măguli vanitatea. El nu face decît să se înșele singur și să-i înșele pe ceilalți. Iată adevărul, cel puțin așa cum îl văd eu.

— N-ai dreptate. E de ajuns doar să compari cîteva epoci ale istoriei ca să vezi progresul și sensul luptei omenirii, și, prin urmare, să vezi și teoriile care direcționează lupta aceasta.

Glasincianin se gîndi imediat că Stikovici face aluzie la studiile lui întrerupte și, ca totdeauna în asemenea ocazii, îl trecură fiori.

— Eu nu studiez istoria, începu el.

— Păi vezi ? Dacă ai studia-o...

— Dar nici tu n-o studiezi.

— Cum ? Adică... ba da, o studiez.

— Pe lîngă științele naturale ?

Vocea îi tremură, răutăcios. Stikovici se încurcă o clipă, apoi continuă cu glasul stins :

— Dacă ții cu tot dinadinsul să știi, află că, pe lîngă științele naturale, mă ocup și de problemele politice, istorice și sociale.

— E bine dacă ai timp pentru toate. Fiindcă, după cîte știu, mai ești, printre altele, și orator, și agitator, și poet, și amorez...

Stikovici surîse, stînjenit. După-amiaza petrecută în clasa pustie îi trecu prin minte ca un lucru depărtat dar penibil și chiar atunci își aminti că, înainte de sosirea lui în orășel, Glasincianin și Zorka erau în dragoste. Omul care nu iubește nu e în stare să simtă cît e de mare dragostea altora, nici puterea geloziei și nici pericolul ascuns în ea.

Și discuția celor doi tineri se preschimbă într-o ceartă personală, îndîrjită, o ceartă care de la început plutise în aer. Tinerii nu se feresc de ceartă, așa cum animalele tinere încep lesne să se hărțuiască, în joacă, cu brutalitate și furie.

— La urma urmei, ce sînt eu și cu ce mă ocup nu interesează pe nimeni. Eu nu te întreb pe tine nici de sterii nici de buștenii tăi...

Fiorul dureros care îl cuprindea pe Glasincianin, ori de cîte ori cineva pomenea despre situația lui, îl chinui acum în chip deosebit.

— Ia lasă sterii mei în pace! Eu trăiesc din ei, dar nu-i folosesc nici să mă laud, nici să înșel și nici să sucesc mințile nimănui.

— Cui i-am sucit eu mințile? se dădu de gol Stikovici.

— Cui se lasă...

— Nu-i adevărat.

— Ba da. Știi și tu că e adevărat. Și fiindcă m-ai provocat, am să-ți spun.

— Nu sînt de loc curios să aflu.

— Dar eu vreau să-ți spun, căci tot sărind toată ziulica pe deasupra buștenilor, poți să vezi și să înveți, să gîndești și să simți. Vreau să-ți spun părerea mea despre numeroasele tale ocupații și priceperi, și despre teoriile tale îndrăznețe, și despre versurile și despre amorurile tale.

Stikovici făcu o mișcare ca și cum ar fi vrut să se ridice, dar rămase locului. La cazinoul ofițeresc, vioara și pianul reîncepuseră de mult să cînte (a treia parte a sonatinei, cea veselă și vioaie) și sunetele lor se pierdeau în noapte, în vuietul apei.

— Mulțumesc, i-am auzit și pe alții, mai deștepți decît tine.

— Nu, nu. Alții sau nu te cunosc, sau te mint, sau cred ce cred și eu, dar tac. Toate teoriile tale, toate numeroasele tale ocupații spirituale, ca și toate amorurile și prieteniile tale se trag din ambiția ta. Iar ambiția ta e mincinoasă și nesănătoasă, fiindcă e născută din orgoliu, numai și numai din orgoliu.

— Ha, ha!

— Da. Și ideea asta naționalistă, pe care o predici acum cu atîta înflăcărare, nu e nici ea altceva decît tot o față a orgoliului tău. Căci tu nu-ți poți iubi nici mama, nici surorile, nici pe propriul tău frate, darămite o idee, și numai din orgoliu ai putea fi bun, mă-

rinimos, devotat. Fiindcă orgoliul e principala forță care te îmboldește, singurul tău lucru sfînt pe lume, singurul lucru pe care îl iubești mai mult decît pe tine însuți. Cine nu te cunoaște s-ar putea înșela ușor văzîndu-ți activitatea, înflăcărarea în luptă, devotamentul pentru idealul naționalist, pentru știință, pentru poezie sau pentru orice țel înalt, care îți depășește personalitatea. Dar tu nu poți sluji multă vreme un lucru și nu poți rămîne multă vreme alături de cineva, căci orgoliul nu te lasă. Și din clipa cînd nu-ți mai e în joc orgoliul, toate îți devin atît de străine și de depărtate încît n-ai mai mișca un deget pentru ele. Și-o să te trădezi singur, din pricina lui, căci tu însuți nu ești decît un rob al orgoliului tău. Habar n-ai cît ești de orgolios. Te cunosc însă, pînă în fundul inimii, și numai eu știu ce monstru de îngîmfare ești.

Stikovici nu răspundea nimic. În prima clipă, îl surprinseseră vorbele chibzuite și pătimașe ale prietenului său care i se înfățișa dintr-o dată într-un rol neașteptat și sub o lumină nouă. Apoi cuvintele lui mușcătoare, rostite pe un ton egal, cuvintele care la început îl jigniseră și-l mîniaseră începură să i se pară interesante, aproape plăcute. Unele, ce e drept, îl loviseră în inimă și-l duruseră, dar toate laolaltă — pătrunderea aceasta ascuțită și profundă în caracterul lui — îl măguleau și-i plăceau într-o oarecare măsură. Căci, a-i spune unui tînăr ca el că e un monstru înseamnă numai să-i zgîndări nerușinarea și egoismul. De fapt, el dorea ca Glasincianin să prelungească răscolirea furioasă a ființei lui lăuntrice, scoaterea la lumină a personalității lui ascunse, găsind în asta doar o nouă dovadă a calităților excepționale și a superiorității sale. Și Stikovici își aținti privirea încruntată pe placa albă de pe zidul din față, care, în bătaia lunii, ieșea în relief pe lespezile roșii.

Privea țintă inscripția aceasta turcească, de neînțeles, ca și cum ar fi citit-o și-ar fi căutat să deslușească în ea sensul adînc și adevărat al cuvintelor tînărului de alături, rostite cu multă și pătrunzătoare asprime.

— Tu ești nepăsător față de toate și, la drept vorbind, nici nu iubești, nici nu urăști, căci și pentru una și pentru alta e nevoie, măcar pentru o clipă, să-ți ieși din tine, să te expui, să te uiți, să te depășești, să-ți învingi orgoliul. Și astea tu nu le poți face și nu există lucru pentru care le-ai face, chiar dacă ai putea. Mizeria altuia nu te atinge și nici gînd să te doară ; ba nici propria ta mizerie, în afară de cazul cînd îți gîdilă orgoliul. Nu dorești nimic și nu te bucuri de nimic. Nu ești nici măcar invidios, nu din bunătate ci din pricina unui egoism nemăsurat, căci nu vezi norocul altuia, așa cum nu-i vezi nici nenorocirea. Nimic nu te poate înduioșa și nu te poate pune în mișcare. Nimic nu te sperie, nu fiindcă ai fi curajos, ci fiindcă instinctele bune ți s-au ofilit în trup ; pentru tine, în afară de orgoliu, nu există nici legături de sînge, nici sentimente înnăscute, nici dumnezeu, nici lume, nici familie, nici prieteni. Nu-ți prețuiești nici măcar însușirile proprii. Singură vanitatea rănită — în locul conștiinței — te poate durea, căci numai ea, totdeauna și în toate, vorbește prin gura ta și-ți dictează ce să faci.

— Spui toate astea din cauza Zorkăi ? îl întrerupse deodată Stikovici.

— Hai, dacă vrei să vorbim și despre ea. Da, din cauza Zorkăi. Nu țineai la ea, nici măcar atîtica. Te-a împins doar neputința ta de-a te stăpîni și de-a te opri în fața unui lucru, oricare ar fi el, cînd ți se oferă pentru o clipă, întîmplător, și cînd îți mîngîie orgoliul. Da, tu-i sucești capul bietei învățătoare, tulburate și naive, așa cum îți scrii articolele și poemele, așa cum îți faci discursurile și conferințele. Și nici n-ai dobîndit-o pe deplin că te și apasă, vanitatea ta cască de plictiseală și caută cu nesaț altceva, mai departe. Asta e blestemul tău : să nu te poți opri nicăieri și niciodată, să nu te poți sătura, să nu poți fi mulțumit. Supui totul orgoliului tău, dar tu îi ești primul sclav și cel mai chinuit martir. Poate că vei mai avea izbînzi și victorii, victorii mult mai mari decît înfrîngerea slăbiciunii femeilor înșelate, dar în nici una dintre ele n-o să-ți găsești satisfacția, căci vanitatea ta te mînă tot mai departe, înghițind totul, chiar și cele mai mari victorii,

și uitînd totul imediat; dar de cea mai ușoară înfrîngere, de orice jignire, chiar de cea mai neînsemnată, ea își amintește pe veci. Și cînd totul în jurul tău va fi sfărîmat, spart, murdărit, înjosit, împrăștiat sau nimicit, atunci ai să rămîi singur, în pustietate, față în față cu orgoliul, și n-o să mai ai ce să-i dai, și-ai să te rozi singur, dar asta n-o să te ajute la nimic, căci orgoliul tău, obișnuit cu o hrană mai de soi, n-o să te placă și-o să te lepede. Iată cum ești, deși pari altfel în ochii majorității oamenilor și tu singur te crezi altfel. Dar eu te cunosc.

Aici, Glasincianin tăcu, brusc.

Pe „kapia" începuse să se simtă răcoarea nopții și se întindea liniștea însoțită de veșnicul vuiet al apei. Ei nu observaseră că muzica venită dinspre mal încetase. Cei doi tineri uitaseră cu totul unde se aflau și ce făceau, furat fiecare de gîndurile lui, așa cum numai tinerețea se poate lăsa furată. Gelos și nefericit, „cel care măsura steri" vorbise despre un lucru la care se gîndise de atîtea ori, cu patimă, adînc și intens, dar nu izbutise niciodată să găsească expresiile și cuvintele potrivite. De data asta vorbise cu ușurință, cu amărăciune și cu exaltare. Stikovici ascultase nemișcat, privind placa albă cu inscripția turcească de parcă ar fi privit un ecran. Fiecare cuvînt al lui Glasincianin își nimerise ținta. Stikovici simțise fiecare aluzie, dar în spusele omului invizibil, așezat alături nu văzuse nimic insultător, nu găsise nimic primejdios. Dimpotrivă, la fiecare cuvînt al lui Glasincianin, i se părea că crește și zboară pe aripi nevăzute, fără zgomot, repede, avîntat și înfiorat, că plutește cu mult deasupra oamenilor rămași pe pămînt, deasupra legăturilor, a legilor și a sentimentelor, singur, mîndru și mare și fericit (sau ca și fericit). I se părea că zboară deasupra a toate și a tot. Vocea asta, cuvintele astea ale adversarului său erau una cu murmurul apelor și cu zgomotul lumii invizibile, aflate undeva, pe sub el, în adînc. Puțin îi păsa ce-i lumea, ce gîndește și ce spune, căci el zbura pe deasupra, ca pasărea.

Tăcerea de-o clipă a lui Glasincianin păru că-i trezește pe amîndoi. Nu îndrăzneau să se uite unul la altul. Dumnezeu știe unde i-ar mai fi dus cearta, dacă pe pod, venind dinspre piață, nu s-ar fi ivit niște bețivi, cîntînd alandala și zbierînd în gura mare. Mai tare decît toți urla un tenor, cîntînd, prea sus, fragmente dintr-un cîntec de demult:

Înțeleaptă ești, frumoasă ești,
Tu, Fatma a lui Avd-aga!...

După voci, ei recunoscură de departe pe cîțiva fii de negustori și de bogătași. Unii mergeau drept și agale, alții se clătinau şi se poticneau. Din glumele lor făcute cu glas tare se putea înțelege că vin de la localul cunoscut sub numele de „sub plopi".

În povestirea de mai-nainte, am uitat să amintesc despre încă o noutate introdusă în orășel. (De bună seamă, ați observat și dumneavoastră că omul uită ușor ce nu-i place să spună.)

Cu vreo cincisprezece ani în urmă, ceva mai înainte chiar de construirea căii ferate, se stabilise la Vișegrad un ungur, cu nevastă-sa. Pe el, după numele de familie, îl chema Terdik, iar pe nevastă-sa, Julka; ea știa sîrbește, fiind născută la Novisad. Se află îndată că veniseră cu gînd să deschidă în oraș un local pentru care nu există nume în popor. Și-l deschiseră, într-adevăr, la marginea orașului, sub plopii uriași ce cresc la poalele înălțimilor dinspre Strajiște, într-o casă veche, a unor bei, transformată în întregime.

Acolo se afla locul rău famat al orășelului. Toată ziua ferestrele clădirii stăteau închise și perdelele trase. Dar de cum se înnopta, la ușă se aprindea lumina albă a unei lămpi cu carbid care ardea toată noaptea. De la parter răsunau cîntecele și sunetele unui pian mecanic. Printre tineri și printre desfrînați se rosteau numele fetelor aduse de Terdik în localul lui. La început erau patru: Irma, Ilona, Frieda și Aranka.

„Fetele Julkăi" puteau fi văzute în fiecare vineri, ducîndu-se cu două trăsuri la spital, pentru vizita săp-

tăminală. Ele se pudrau și se boiau, purtau pălării cu flori și umbreluțe lungi, cu volănașe de dantelă fîlfîitoare. La trecerea trăsurilor, femeile din orășel își ascundeau fetițele și întorceau capul cu scîrbă amestecată cu milă și rușine.

Cînd începură lucrările căii ferate și se revărsă un val de bani și de bărbați, numărul fetelor spori. Terdik ridică lîngă vechea casă turcească o clădire nouă „după un plan“, cu acoperiș de țiglă roșie, care se vedea de departe. În ea, făcu trei despărțituri : o sală comună, un *Extrazimmer* și un *Offizier-salon*. Fiecare dintre categoriile acestea își avea prețul ei și primea clienți diferiți. Acolo, „sub plopi“, cum se zicea în oraș, puteau să-și irosească banii moșteniți sau cîștigați fiii și nepoții celor care, pe vremuri, chefuiseră la cîrciuma lui Zarie, și, mai apoi, la Lotika. Acolo se făceau glumele cele mai grase și aveau loc încăierările cele mai vestite, bețiii pătimașe și drame sentimentale. Acolo își aveau rădăcinile numeroase nenorociri personale și familiale ale orășelului.

Personajul principal al societății acesteia de bețivi care își petrecuse prima jumătate a nopții „sub plopi“ și venise acum să se răcorească pe „kapia“ era un anume Nikola Pețikoza sau „Frige-capră“, un tînăr bleguț și cumsecade căruia fiii de bogătași îi dădeau să bea ca să-și rîdă de el.

Înainte de-a ajunge pe „kapia“, chefliii se opriră lîngă parapet. Li se auzea cearta gălăgioasă, de bețivi, Nikola Frige-capră punea rămășag pe doi litri de vin că o să meargă de-a lungul parapetului de piatră, pînă la capătul podului. După ce făcură tîrgul, tînărul se cățără pe parapet și porni, cu brațele desfăcute larg, călcînd cu băgare de seamă, pas după pas, ca un lunatic. Cînd ajunse la „kapia“, dădu cu ochii de cei doi tineri întîrziați, dar își urmă drumul periculos, în timp ce veselii lui însoțitori veneau după el. La lumina slabă a lunii, umbra lui Nikola dansa de-a lungul podului și se frîngea de parapet, pe partea cealaltă.

Bețivii trecură, într-o hărmălaie de țipete deșănțate și de vorbe fără rost. Cei doi tineri se ridicară

atunci și, fără să-și ia rămas bun, porniră, fiecare, spre casa lui.

Glasincianin pieri în beznă, pe malul stîng al Drinei, unde se afla drumul spre casa lui din Okoliște. Stikovici se îndreptă cu pași rari în cealaltă direcție, spre piață. Mergea încet și nehotărît. Nu prea avea chef să se despartă de locul acesta unde era mai multă lumină și răcoare decît în orășel. Se opri lîngă parapetul podului. Simțea nevoia să se țină, să se rezeme de ceva.

Luna se culcase pe după muntele Vid. Sprijinit de parapet, la capătul podului, tînărul privi vreme îndelungată luminile rare și umbrele mari ale orașului natal, de parcă atunci le-ar fi văzut pentru prima dată. La cazinoul ofițeresc mai erau luminate doar două ferestre. Muzica nu se mai auzea. Poate că perechea de nefericiți, doctorul și coloneleasa, vorbea despre muzică sau despre dragoste, sau despre destinele lor care nu se mai îmblînzeau, pentru fiecare în parte, și nu se acordau unul cu altul.

De pe pod, unde se afla Stikovici acum, se mai putea vedea o fereastră luminată, la hotelul Lotikăi. Tînărul privi ferestrele acestea luminate la cele două capete ale podului, de parcă ar fi așteptat ceva de la ele. Era istovit și trist. Plimbarea periculoasă a smintitului de Frige-capră îi amintise deodată vremea depărtată a copilăriei, cînd, în drum spre școală, privise prin ceața unei dimineți de iarnă cum juca Chioru, pe același parapet. Fiecare amintire din copilărie îl mîhnea și-l tulbura. Simțămîntul măreției fatale și seducătoare, a zborului universal pe deasupra tuturor și a fiecăruia, iscat în el de cuvintele înflăcărate și aspre ale lui Glasincianin, pierise. I se părea că s-a coborît brusc din înălțimi și că se tîrăște cu greu, ca și ceilalți oameni, pe pămîntul întunecat. Îl chinuia, de asemenea, amintirea celor întîmplate cu învățătoarea și care n-ar fi trebuit să fie așa (ca și cum altul s-ar fi întîlnit cu ea, în numele lui); îl chinuia amintirea articolului publicat în revistă, care i se părea slab și plin de greșeli (ca și cum un altul l-ar fi scris în locul lui și l-ar fi publicat, împotriva

voinței sale, semnîndu-l) ; îl chinuia amintirea nesfîrșitei convorbiri cu Glasincianin, care i se părea acum, deodată, plină de răutate și de ură, de jigniri sîngeroase și de primejdii reale.

Apoi se cutremură, străbătut de-un fior lăuntric și de răcoarea venită dinspre rîu. Ca și cum s-ar fi trezit, observă doar că lumina de la amîndouă ferestrele cazinoului se stinsese. Din clădire ieșeau ultimii întîrziați. De-a lungul pieței întunecate se auzi zăngănit de săbii și răsunară cuvinte zgomotoase și artificiale. Atunci tînărul se despărți cu părere de rău de parapet și, mai privind o dată fereastra luminată a hotelului, ca pe ultima lumină a orășelului adormit, porni agale spre locuința lui sărăcăcioasă, colo, sus, pe Meidan.

XX

Singura fereastră luminată a hotelului, rămasă ca un ultim semn de viață al orașului în noaptea asta, e geamulețul de la primul etaj, unde se află odăița Lotikăi. Ea stă și acum la măsuța plină de mărunțișuri, cum stătea și pe vremuri, cu douăzeci și ceva de ani în urmă, cînd intra aici ca să se mai odihnească măcar o clipă de vuietul și de aglomerația din hotel.

Pe la zece, Lotika s-a retras în odaia ei și s-a pregătit de culcare. Înainte de-a se vîrî în pat, s-a mai apropiat o dată de geam, ca să respire răcoarea venită dinspre rîu și a mai aruncat o privire spre ultima arcadă a podului, care lucește în lumina palidă a lunii, unica priveliște veșnic aceeași, văzută de la geamul ei. Pe urmă, și-a adus aminte de cine știe ce socoteală veche și s-a așezat la măsuță s-o caute. Dar de cum a început să răsfoiască chitanțele, nu s-a mai gîndit la altceva și a uitat și ora înaintată și nevoia de a dormi și a zăbovit mai bine de două ceasuri la măsuță.

A trecut de mult miezul nopții, dar Lotika, pierzîndu-și somnul, adună cifră cu cifră și întoarce filă după filă.

Lotika e istovită. Ziua, în discuții și la treabă, e încă vioaie, ageră și vorbăreață, dar, noaptea, cînd rămîne singură, simte povara anilor și a oboselii. Și-a pierdut

puterile. Din frumusețea de pe vremuri nu i-au mai rămas decît urmele. E slabă și galbenă la față; părul, fără luciu acum, i s-a rărit în creștet; iar dinții, dinții ei strălucitori odinioară și tari ca piatra, s-au îngălbenit și-au căpătat goluri între ei. Privirea ochilor negri, tot luminoși și-acum, e aspră și uneori tristă.

Lotika e obosită, dar nu simte oboseala aceea binecuvîntată și dulce care o cuprindea după o muncă intensă sau după vreun cîștig mare și-o împingea, odinioară, să-și caute în odăița asta o clipă de tihnă și de răgaz. A sosit bătrînețea și-au venit vremuri grele.

Ea n-ar găsi vorbe să spună și nici n-ar putea să-și explice singură, dar simte, la fiecare pas, că vremurile s-au întors pe dos, cel puțin pentru cei care nu țintesc decît la cîștigul lor și la binele familiei. Cînd a venit în Bosnia, acum treizeci de ani, și cînd și-a început negustoria, viața i se părea dintr-o bucată. Toți mergeau pe același drum pe care pornise și ea: munca și familia. Fiecare era la locul lui și se găsea loc pentru fiecare. Iar pe deasupra tuturor, domnea o ordine și o lege, o ordine bine stabilită și o lege aspră. Așa părea lumea pentru Lotika. Dar astăzi toate s-au schimbat și s-au întors pe dos. Oamenii se împart și se despart, după cîte se pare, fără nici o noimă. Legea profitului și a pierderii, legea asta minunată care a rînduit de totdeauna faptele oamenilor ca ea, pare că nu mai e valabilă, căci mulți fac, spun și scriu lucruri cărora ea nu le mai vede nici scopul și nici înțelesul și din care nu poți trage decît necazuri și pagubă. Viața se frînge, se fărîmițează și se destramă. În genere, s-ar părea că generația actuală dă mai multă importanță concepției despre viață decît vieții înseși. Nebunesc lucru și cu totul de neînțeles, dar așa este. Și, din pricina asta, viața își pierde prețul și se irosește în cuvinte. Asta, Lotika o vede limpede și-o simte la fiecare pas.

Afacerile, care pe vremuri îi jucau pe dinaintea ochilor ca o turmă de mielușei voioși, zac acum, moarte și neclintite, ca lespezile cele grele de pe mormintele evreiești. Încă de-acum vreo zece ani hotelul a început să meargă tot mai prost. A fost tăiată pădurea din jurul orășelului, loviturile de secure s-au depărtat tot

mai mult și, o dată cu ele, s-a dus cea mai mare parte a clienților hotelului și a cîștigurilor. Bădăranul de Terdik, neobrăzat și fără pic de rușine, și-a deschis „localul“ de sub plopi, luîndu-i o mulțime de clienți, fiindcă le-a pus la îndemînă ușor și imediat ceea ce cu nici un preț n-ar fi putut căpăta în hotelul ei. Lotika a fost multă vreme revoltată împotriva concurenței acesteia necinstite și rușinoase. Spunea într-una că sosise vremea de pe urmă, cînd n-avea să mai existe nici ordine, nici lege, nici putința de cîștig cinstit. Odată, la început, în mîhnirea ei, îl făcuse pe Terdik „codoș“. El o dăduse în judecată și Lotika fusese condamnată pentru defăimare și trebuise să plătească amendă. Nici acum ea nu-i spune altfel, dar e atentă în fața cui vorbește.

Noul cazinou al ofițerilor are restaurant, pivniță cu băuturi alese și camere pentru primirea străinilor de vază. Gustav, tăcutul și ursuzul, dar îndemînaticul și credinciosul Gustav, după atîția ani, a părăsit hotelul ca să-și deschidă o cafenea proprie în centrul orășelului, în vadul cel mai bun, și, din colaborator, i-a devenit concurent fără rușine. Societățile corale și diferitele săli de lectură, după cum am văzut, și-au făcut în ultimii ani cafenelele lor și atrag o mulțime de clienți.

În sala cea mai mare a hotelului, nu mai e însuflețirea de altădată, iar în *Extrazimmer* e și mai rău. Acum, cîțiva funcționari neînsurați iau masa acolo, citesc ziarele și beau cafele. Zilnic, în fiecare după-amiază, vine Ali-bei Pașici, tăcutul și pasionatul prieten din tinerețe al Lotikăi. E tot retras și măsurat în vorbe și gesturi ; e un bărbat îngrijit și bine îmbrăcat, dar s-a îngrășat și i-a încărunțit părul. Din pricina diabetului de care suferă de ani de zile, i se dă cafeaua cu zaharină. Ali-bei fumează în tihnă, fără să scoată o vorbă, după cum îi e obiceiul, și-o ascultă pe Lotika povestind. Iar cînd se face ora de plecare, se ridică, la fel de liniștit și de tăcut, și se îndreaptă spre locuința lui din Țîrnce.

Vecinul Lotikăi, bogătașul Pavle Rankovici, vine și el, zilnic. Nu mai poartă de mult costum național și

se îmbracă în haine croite orășenește: nu și-a mai păstrat decît fesul, roșu și turtit. Are totdeauna o cămașă cu piepți scrobiți, guler tare și manșete rotunde pe care își notează, uneori, cifrele și socotelile. E multă vreme de cînd a izbutit să devină cel mai de seamă negustor din Vișegrad. Acum, situația lui e temeinic stabilită, dar nici el nu e cruțat de greutăți și de griji.

Ca pe toți oamenii în vîrstă și cu oarecare avere, l-au păcălit și pe el avalanșa nestăvilită a ideilor noi și noile moduri de viață, de gîndire și de exprimare. Pentru el, totul e cuprins într-un singur cuvînt: „politica". Și politica asta îl frămîntă și-l necăjește și-i înveninează anii care ar trebui să fie ani de tihnă și de mulțumire, după atîția ani de muncă, de economie și de renunțări. Căci el nu vrea cu nici un chip să se rupă sau să se despartă de majoritatea compatrioților săi, dar nici nu vrea să intre în conflict cu autoritățile cu care ar dori să trăiască în pace, măcar aparent. Și asta e greu, aproape cu neputință de realizat. Nici cu proprii lui fii nu se mai înțelege cum trebuie.

Aceștia din urmă sînt pentru el, ca și toți ceilalți tineri din orășel, de-a dreptul de neînțeles, îl zăpăcesc. (Totuși, mulți dintre cei vîrstnici urmează tineretul, de nevoie sau din slăbiciune.) Prin purtarea, prin apucăturile și prin toate faptele lor, tinerii trec drept răzvrătiți în ochii lui Pavle Rankovici; parcă nici nu se gîndesc că merită să trăiești și să mori în orînduirea asta a lucrurilor și le-ar plăcea mai mult să-și facă veacul prin munți, ca haiducii. Tinerii nu-și cumpănesc vorbele, nu iau aminte la fapte, nu le pasă cît cheltuiesc, de muncit le pasă și mai puțin, mănîncă pîinea fără să întrebe de unde le vine și vorbesc, vorbesc, vorbesc, „latră la stele", cum spune Pavle, cînd se ia la harță cu băieții lui.

Ideile astea fără limită, vorbele astea fără măsură și viața asta nesăbuită, potrivnică oricărei chibzuințe, îl înfurie și-l duce la desperare pe el, care de cînd se știe a muncit făcînd socoteli și conducîndu-se după socoteli. Cînd îi ascultă și îi privește, îl apucă groaza, i se pare că ei se ating cu nerușinare și în mod ușuratic de

temeliile vieții, de ce-i mai scump și mai sfînt pe lume. Iar cînd le cere lămuriri, care să-l convingă și să-l potolească, ei îi răspund cu dispreț, vorbindu-i de sus, cu vorbe mari și încîlcite: libertate, viitor, istorie, știință, glorie, măreție. Cuvintele astea abstracte fac să i se zburlească părul pe cap.

În schimb, lui Pavle îi place să zăbovească și să bea o cafeluță la Lotika, fiindcă pot vorbi împreună despre afaceri și despre evenimente, sprijinindu-se totdeauna pe cifre sigure și admise de toată lumea, departe de „politică" și de marile cuvinte primejdioase care nu lămuresc și nu spun nimic. Tot vorbind, el scoate uneori creionașul (nu-l mai are pe cel de-acum douăzeci și cinci de ani, ci altul, la fel de mărunt și de tocit). Tot ce se spune e trecut prin proba sigură a cifrelor. Lotika și cu el reînvie, în povestirile lor, vreo întîmplare de pe vremuri sau vreo glumă ai căror făptași au răposat de mult; apoi Pavle, gîrbov și grijuliu, trece strada spre prăvălia lui din piață, iar Lotika rămîne singură cu necazurile și cu socotelile ei.

Speculațiile, în anul acesta, merg la fel de slab ca și cîștigurile hotelului. În primii ani ai ocupației ajungea să cumperi orice fel de acțiuni, ale oricărei întreprinderi, și erai sigur că ți-ai plasat bine banii, nemaiavînd altă grijă decît să vezi cît de mare va fi cîștigul. Dar pe atunci hotelul abia fusese deschis și Lotika n-avea destui bani lichizi și nici creditul pe care l-a dobîndit apoi. Iar cînd a avut banii și creditul, situația pieței se schimbase. Una din cele mai mari crize ciclice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea veac lovise monarhia austro-ungară. Acțiunile Lotikăi începuseră să joace ca praful în bătaia vîntului. Ea plîngea de furie citind în fiecare duminică *Mercurul vienez* cu ultimele cursuri ale acțiunilor. Toate veniturile hotelului, care, pe atunci, producea încă bine, erau departe de-a ajunge să umple golurile ivite după căderea generală a tuturor valorilor. Lotika se îmbolnăvise de nervi și boala ținuse vreme de doi ani întregi. Era înnebunită de durere. Vorbea cu oamenii fără să-i asculte și fără să se gîndească la ce spune ea însăși. Îi privea drept în față,

dar nu-i vedea pe ei, ci coloanele mărunte ale *Mercurului* care trebuiau să-i aducă norocul sau nenorocul. Atunci începu să cumpere bilete de loterie. Dacă totul nu-i decît o loterie, un joc al întîmplării, cel puțin să meargă pînă la capăt. Pe-atunci, cumpăra tot felul de lozuri, din toate țările. Reușise chiar să-și facă rost de-un sfert de loz la loteria spaniolă de crăciun, al cărui cîștig principal însuma cincisprezece milioane de pesetas. Și Lotika tremura înaintea fiecărei trageri și plîngea citind listele numerelor cîștigătoare. În rugăciunile ei îi cerea lui dumnezeu să facă o minune și să cîștige ea lozul cel mare. Dar nu cîștigase niciodată.

Cu șapte ani în urmă, Zaler, cumnatul Lotikăi, se asociase cu doi bătrîni bogați și înființase în orășel „Cooperativa modernă de lăptărie". Lotika le dăduse trei cincimi din capitalul de bază. Afacerea fusese plănuită în stil mare. Își făcuseră socoteala că, după primele cîștiguri, care trebuiau să vină neapărat, aveau să-i atragă nu numai pe capitaliștii dinafara orășelului, ci chiar dinafara Bosniei. Dar tocmai în momentul cînd întreprinderea se afla în acest stadiu de trecere, adică tocmai cînd era mai greu, începu criza de anexiune. Toate speranțele pentru atragerea de noi capitaluri se prăbușiră. Regiunile acestea de graniță deveniseră atît de nesigure încît începură să fugă și capitalurile gata investite. Cooperativa fu lichidată peste doi ani, cu pierderea netă a întregului capital investit. Ca să acopere deficitul, Lotika se văzu silită să-și înstrăineze valorile cele mai bune și mai sigure, cum erau, de pildă, acțiunile „Berăriei Sarajevo S.A." și ale „Fabricii de sodă Solvay" din Tuzla.

O dată cu pagubele astea bănești, și parcă legate de ele, veneau grijile și necazurile familiale. E drept că una din fetele lui Zaler, Irena, se măritase foarte bine. (Zestrea i-o dăduse Lotika.) Dar fata cea mare, Mina, a rămas nemăritată. Ea n-a avut noroc la logodnici și, amărîtă de măritișul surorii mai mici, a devenit înainte de vreme o fată bătrînă, acră și răutăcioasă, făcînd viața în casă și munca în hotel mai grele și mai de neîndurat decît erau. Zaler, care n-a

fost niciodată nici prea vioi şi nici prea îndemînatic, e acum şi mai greoi şi mai nehotărît şi trăieşte în casă ca un musafir mut şi blajin. Nevastă-sa, Debora, deşi femeie în vîrstă şi bolnăvicioasă, a născut un băieţaş, iar copilul e infirm şi nu creşte. Are acum zece ani şi încă nu ştie să vorbească, nici să umble. Scoate nişte sunete nedesluşite şi se tîrăşte prin casă, în patru labe. Dar e atît de bună şi de înduioşătoare fiinţa asta nefericită şi se agaţă cu atîta desperare de mătuşă-sa, pe care o iubeşte mai mult decît pe maică-sa, încît Lotika, cu toate necazurile şi munca ei, mai are grijă şi de el: îl hrăneşte, îl îmbracă, îl adoarme, şi tot uitîndu-se la stîrpitura asta de copil, i se strînge inima la gîndul că afacerile nu-i merg mai bine şi că n-o să aibă destui bani ca să-l trimită la Viena, la doctori mari, în vreun sanatoriu — sau la gîndul că nu există minuni şi că schilozii nu sînt lecuiţi prin voinţa domnului, ca urmare a faptelor bune şi a rugăciunilor omeneşti.

Şi cei ocrotiţi de ea în Galiţia, pe care i-a ţinut la şcoli şi i-a căsătorit în anii de prosperitate, îi fac griji şi-i pricinuiesc dezamăgiri. Unii dintre ei şi-au întemeiat familii, şi-au dezvoltat negoţul şi au dobîndit o oarecare stare. De la ei, Lotika primeşte mereu felicitări şi scrisori pline de respect şi de recunoştinţă şi veşti despre familiile lor. Dar Apfelmayerii, pe care i-a ajutat să iasă la liman, cărora le-a plătit şcolile şi i-a căpătuit, nu ajută şi nu înlesnesc cu nimic viaţa noilor rude sărace care se nasc şi cresc în Galiţia. O dată ajunşi în oraşe străine, n-au grijă decît de ei şi de copiii lor. Ai crede că, pentru ei, cel mai mare succes înseamnă să uiţi pe vecie şi cît mai repede cu putinţă Tarnovo şi mediul lui îngust şi mizer, unde se născuseră şi de unde, din fericire, scăpaseră. Iar Lotika, singură, nu mai putea să pună bani deoparte, cum făcuse pe vremuri, şi să-i scoată din greu pe nefericiţii din Tarnovo. Şi niciodată ea nu se culca şi nu se trezea fără s-o străpungă ca un junghi gîndul că, în clipa aceea chiar, la Tarnovo, vreunul dintre ai ei se cufundă pentru totdeauna în neştiinţă şi murdărie,

în mizeria rușinoasă pe care ea o cunoștea bine și împotriva căreia luptase toată viața.

Dar și cu cei pe care îi căpătuise existau destule pricini de mîhnire și de nemulțumire. Tocmai cei care păreau mai buni călcaseră strîmb și se poticniseră, după ce cunoscuseră primele succese sau dăduseră cele mai îndreptățite speranțe. O nepoată, pianistă de talent, care prin ajutorul și stăruința Lotikăi terminase conservatorul la Viena, s-a otrăvit, acum cîțiva ani, pe vremea primelor și celor mai frumoase succese ale ei. Și nimeni n-a aflat vreodată de ce s-a sinucis.

Unul din nepoți, Albert, nădejdea familiei și mîndria Lotikăi, își terminase în mod strălucit studiile, mai întîi la liceu și apoi la facultate. Și numai fiindcă era evreu nu primise nici „diplomă regală", nici „inel imperial" [1], așa cum spera Lotika, în inima ei. Totuși, ea și-l închipui măcar avocat cu faimă, la Viena, căci fiind evreu nu putea să ajungă funcționar superior, lucru care i-ar fi mulțumit și mai mult ambițiile Lotikăi. În visele ei, asta era răsplata pentru toate sacrificiile făcute ca să-l țină la învățătură. Dar mătușa avea să cunoască o dezamăgire adîncă. Tînărul doctor în drept începu să se ocupe de ziaristică și deveni membru al partidului socialist; ba, pe deasupra, deveni membru al aripii stîngi a partidului despre care s-a vorbit atîta cu prilejul grevei generale de la Viena, în anul 1906 [2]. Și Lotika trebui să citească, cu propriii ei ochi, în ziarele vieneze, cum, cu ocazia acțiunii care îndepărtase din capitală elementele străine și subversive, doctorul Albert Apfelmayer a fost expulzat, după ce a ispășit o condamnare de douăzeci de zile închisoare. Asta însemna, pe limba Vișegradului, că se făcuse „haiduc". Peste cîteva luni, Lotika primise de la dragul ei Albert o scrisoare din Buenos Aires, prin care îi dădea de veste că emigrase.

---

[1] În Austro-Ungaria, cei mai buni studenți primeau, la terminarea studiilor, un „inel imperial" de briliante cu o inscripție și o „diplomă regală".

[2] În Austro-Ungaria a avut loc în 1905—1906 o largă mișcare grevistă, avînd ca principal obiectiv obținerea votului universal.

În zilele acelea nefericite, ea nu și-a mai găsit liniștea nici în odăița ei măcar. Cu scrisoarea în mînă, se ducea mereu la soră-sa și la cumnatu-său ; deznădăjduită, înnebunită, se repezea la soră-sa Debora, care nu știa decît să plîngă, și-i striga, furioasă :

— Ce-o să ne facem ? Te întreb ce-o să ne facem, cînd nimeni nu mai e în stare să se ridice și să umble singur. Cum îl lași din brațe, cade. Ce-o să ne facem ? Sîntem blestemați, asta e !

— *Gott, Gott, Gott !*[1] suspina biata Debora, vărsînd șiroaie de lacrimi și neputînd să răspundă o vorbă la întrebarea soră-si. Lotika nu găsea nici ea răspuns, ci își împreuna mîinile și-și înălța ochii la cer, nu lăcrimați și îngroziți ca ai Deborei, ci mînioși și desperați.

— S-a făcut socialist ! So-cia-list ! Nu-i de ajuns că sîntem evrei, mai trebuia și asta, pe deasupra ! Of, dumnezeule mare și puternic, ce ți-am greșit ca să mă pedepsești așa ? Socialist !

Il boci pe Albert ca pe un mort, și nu mai pomeni niciodată de el.

Trei ani mai tîrziu, una dintre nepoate, o soră de-a aceluiași Albert, se mărită foarte bine, la Pesta. Lotika se îngriji de zestrea fetei și jucă rolul hotărîtor în criza morală pe care nunta aceasta o dezlănțuise în marea familie a Apfelmayerilor din Tarnovo, a cărei singură avere erau copiii și tradiția religioasă cea mai nepătată. Bărbatul cu care trebuia să se mărite nepoata aceasta era un om de afaceri, bogat, dar creștin, calvinist, și pusese condiția ca fata să îmbrățișeze religia lui. Părinții se împotriviseră, dar Lotika, negîndindu-se decît la interesul familiei în întregul ei, spuse că e greu să navighezi fără abateri și fără ocoluri cînd ai atîta lume pe bord și că, pentru salvarea tuturor, mai trebuie din cînd în cînd să arunci în mare o parte din încărcătură. Ea o sprijini pe fată și cuvintele ei fură hotărîtoare. Fata se boteză și se mărită. Lotika spera că, prin acest nepot, va reuși să-și introducă printre oamenii de afaceri din Pesta măcar pe una

[1] Doamne, doamne, doamne ! (Germ.)

din rubedeniile ei, care se făcuse mare. Dar ghinionul voi ca afaceristul cel bogat din Pesta să moară în primul an de căsătorie. Durerea tulbură mințile tinerei sale neveste. Treceau lunile, dar ea rămînea la fel de abătută. Și iată că sînt patru ani de cînd tînăra văduvă locuiește la Pesta, pradă mîhnirii ei patologice, asemănătoare unei blînde nebunii. Și-a îmbrăcat în văluri negre locuința cea mare și îmbelșugată. Și, în fiecare zi, se duce la cimitir, se așază lîngă mormîntul soțului și-i citește încetișor și cu grijă, de la un capăt la altul, cursul bursei din ziua aceea. La toate încercările de-a o smulge din deprinderea asta și din letargia în care a căzut, ea răspunde cu blîndețe că pentru răposatul asta era cea mai plăcută muzică din cîte cunoștea.

Astfel, în odăița cea mică s-au îngrămădit destinuri felurite și numeroase. Multe conturi, multe polițe îndoielnice, multe poziții bifate și șterse pentru totdeauna din contabilitatea importantă și ramificată a Lotikăi. Dar principiul muncii a rămas același. Lotika e obosită, dar nu și-a pierdut curajul. După fiecare pagubă și după fiecare nereușită, ea își adună puterile, strînge din dinți și luptă mai departe. Toată munca ei din acești ultimi ani înseamnă de fapt o apărare, dar ea se apără avînd același țel în fața ochilor și aceeași încăpățînare cu ajutorul căreia s-a îmbogățit și s-a ridicat cîndva. In hotel, ea e „bărbatul“, iar pentru restul orășelului e „mătușa Lotika“. Mai sînt destui, și aici, și în lumea largă, care-i așteaptă ajutorul și sfaturile sau măcar o vorbă bună și care nu se întreabă și nu se gîndesc dacă Lotika nu e obosită. Totuși, ea e într-adevăr obosită; mai obosită decît s-ar putea bănui și mai obosită decît crede ea însăși.

Pendula de lemn, atîrnată de perete, bate ora unu. Lotika se ridică anevoie, ținîndu-se de șale. Stinge cu grijă lampa cea mare, verde, de pe măsuță, și cu pași mărunți, de bătrînică, pași pe care îi face numai în odăița ei și numai înainte de a merge la culcare, ea se îndreaptă spre pat.

Deasupra orășelului adormit, se întinde bezna, pretutindeni aceeași.

XXI

Iată, în sfîrșit, și anul 1914, ultimul din cronica podului de peste Drina. El a venit ca și ceilalți ani de mai înainte, cu pași înceți, cum vin toate pe lumea asta, dar plin de vuietul înăbușit al evenimentelor, tot mai noi și mai neobișnuite, care tălăzuiau asemenea valurilor mării.

Atîția ani au trecut peste orășelul de lîngă pod și atîția vor mai trece încă! Au trecut și vor mai trece de tot felul, dar anul 1914 va rămîne totdeauna deosebit de ceilalți. Așa cel puțin cred cei care l-au trăit. Lor li se pare că, oricît s-ar povesti și s-ar scrie, nu va fi cu putință, sau nu va cuteza nimeni să spună ce-a văzut atunci în străfundul soartei omului, ascuns de timp și de evenimente. Cine ar fi în stare să exprime și să redea (cel puțin așa se crede) fiorii colectivi care au zguduit deodată mulțimile și au trecut de la ființele vii la lucrurile neînsuflețite, la țări și la clădiri? Cum să descrii vîrtejul acesta colectiv, de la spaima animalică și mută la nebunia sinuciderii, de la cele mai josnice instincte sîngeroase și de la jafurile perfide pînă la cele mai nobile și mai sfinte jertfiri în care omul se depășește pe sine și atinge pentru o clipă sfera înaltă a unor alte lumi, unde domnesc alte legi? Niciodată lucrurile acestea nu vor putea fi spuse, căci cel ce le vede și rămîne în viață își pierde graiul, iar morții, oricum, nu pot vorbi. Despre ase-

menea lucruri nu se vorbește; ele se uită. Căci, dacă n-ar fi uitate, cum ar mai putea ele să se repete?

În vara anului 1914, cînd stăpînii destinelor omenești au mînat omenirea europeană din teatrul dreptului la vot universal în arena serviciului militar obligatoriu, pregătită dinainte, Vișegradul arătă, modest dar grăitor, primele simptome ale unei boli care, cu timpul, avea să devină europeană și apoi mondială. În pragul acela dintre două epoci ale istoriei omenirii se vedea mult mai limpede sfîrșitul vremurilor pe ducă decît se întrezărea începutul acelora care își deschideau porțile. Pe atunci, se mai căutau încă justificări pentru violență, iar sălbăticiei i se mai găsea vreun nume, împrumutat din comoara spirituală a veacurilor trecute. Tot ce se întîmpla mai avea încă aparența demnității și farmecul noutății, farmecul acela înspăimîntător, vremelnic și cu neputință de exprimat, care mai tîrziu a pălit într-atîta încît nici cei care l-au simțit din plin nu-l mai pot evoca în amintirea lor.

Dar toate acestea noi le pomenim doar în treacăt, în vreme ce poeții și savanții timpurilor viitoare le vor cerceta, le vor interpreta și le vor reînvia cu mijloace și metode nebănuite încă de noi și cu o seninătate, o libertate și o îndrăzneală a minții cu mult mai presus decît a noastră. Ei vor izbuti, de bună seamă, să explice anul acesta neobișnuit și să-i dea locul cuvenit în istoria lumii și în dezvoltarea omenirii. Aici, în paginile de față, el e pentru noi, înainte de toate, anul de năpastă al podului de peste Drina.

Vara anului 1914 va rămîne, în amintirea celor care au trăit-o aici, vara cea mai luminoasă și mai frumoasă din cîte se țin minte, căci în conștiința lor ea strălucește și împrăștie lumină peste întreaga zare întunecată și uriașă a chinurilor și nenorocirilor, întinsă la nesfîrșit.

Vara aceasta începuse într-adevăr bine, cu mult mai bine decît cele dinaintea ei. Prunii rodiseră mai îmbelșugat ca oricînd și grînele făgăduiau o recoltă bogată. După zece ani de frămîntări și zguduiri, lumea nădăjduia, fără să știe de ce, tihnă și ani buni care să-i răsplătească pentru toate necazurile și pagubele

anilor trecuți. (Cea mai jalnică și mai tragică dintre slăbiciunile omului este, fără doar şi poate, neputința totală de a prevedea, neputință aflată în adîncă contradicție cu atîtea daruri, însușiri, cunoştințe și talente pe care le are.)

Se întîmplă să vină, uneori, cîte un an excepțional, ca acesta, cînd, laolaltă, căldura soarelui și umezeala pămîntului sînt nespus de prielnice, cînd întinsa vale a Vișegradului freamătă de belșug şi de vlagă și sub imboldul nevoii de a rodi. Pămîntul se umflă și tot ce-i viață în el încolțește, înmugurește, dă frunză și floare și rod însutit. Şi poți vedea sufletul tremurător al fertilității, ca un abur cald şi albăstrui, înălțîndu-se din fiecare brazdă, din fiecare bulgăre. Vacile și caprele umblă cu picioarele dindărăt depărtate unul de altul, călcînd greoi din pricina ugerelor pline şi umflate. Obleții care, la începutul fiecărei veri, coboară în stoluri de-a lungul Rzavului ca să-și depună icrele în limanul lui sînt atît de numeroși, încît copiii îi adună cu găleata de prin vadurile mai puțin adînci și-i aruncă pe mal. Iar piatra poroasă a podului se face mai moale la pipăit și, ca şi cum ar fi vie, se umflă de vlaga și belșugul țîșnit ca din pămînt şi plutind pe deasupra orășelului ca niște adieri voioase și înmiresmate în care totul respiră mai repede și creşte mai din plin.

Veri de felul acesta nu prea se abat multe în valea Vișegradului, dar cînd vine vreuna din ele, oamenii uită de zilele grele care ar putea să se reîntoarcă oricînd și trăiesc viața de trei ori mai intensă a văii unde s-a pogorît rodnicia binecuvîntată, făcînd ei înșiși parte din jocul acesta al umezelii, al căldurii şi al sevei nestăvilite.

Iar țăranul, care găsește întotdeauna pricină să se plîngă de ceva, e nevoit să spună că anul a început bine, dar adaugă, după fiecare cuvînt de laudă : „Numai de-ar ține așa..." Negustorii mai mărunți se dau peste cap după afaceri și se adîncesc în ele cu patimă, ca albinele și ca bondarii în sînul florilor. Se risipesc prin satele din preajma orășelului ca să arvunească grîul în spic și prunele în floare. Țăranul, tulburat de

năvala mușteriilor șireți și de recolta neobișnuită, stă lîngă pomii încovoiați de greutatea fructelor sau lîngă lanul unduind în soare și nu poate să fie îndeajuns de prevăzător și de chibzuit față de orășanul care și-a dat osteneala să vină pînă la el. Prevederea și chibzuiala asta îl fac să pară încordat și îngrijorat, iar fața lui să semene cu o mască aidoma aceleia pline de mîhnire pe care o poartă chipurile țăranilor în anii cu recoltă proastă.

Cînd e vorba însă de bogătașii mai de seamă și mai puternici, aceștia rămîn locului și vin țăranii la ei. În zilele de tîrg, prăvălia lui Pavle Rankovici e plină de țărani care au nevoie de bani. La fel e și în prăvălia lui Santo Papo, socotit, de multă vreme, cel mai cu vază evreu din Vișegrad. (Fiindcă, deși există încă de mult și bănci, și posibilități de credit pe ipotecă, țăranilor, mai ales celor bătrîni, le place să se împrumute, ca pe vremuri, de la bogătașii din oraș, de unde cumpără mărfuri și de unde se împrumutau și părinții lor.)

Prăvălia lui Santo e una dintre cele mai mari și mai cu cheag din mahalaua negustorească a Vișegradului. E clădită din piatră tare, cu ziduri solide și cu podele de lespezi. Are uși grele și obloane făcute din fier forjat, iar la geamurile înalte și înguste stau înfipte zăbrele groase și dese.

În față, sînt mărfurile mai ușoare. De-a lungul pereților, pe rafturi adînci, stau grămadă vasele smălțuite. De tavanul care e atît de înalt încît se pierde în întuneric, sînt agățate felinare de toate mărimile, rîșnițe, colivii, curse de șoareci și alte obiecte din sîrmă împletită. Ele atîrnă, legate în ciorchini. Pe lîngă tejgheaua lunguiață, zac îngrămădite lăzile de cuie, sacii cu ciment, cu ipsos, bidoanele cu vopsele și tot soiul de hîrlețe, tîrnăcoape, lopeți, fără coadă, înșirate pe sîrmă, ca niște salbe grele. În colțuri se văd butoiașele de tinichea, cu petrol, terebentină și lacuri. Aici e răcoare în miezul verii și întuneric în miezul zilei.

Dar cele mai multe mărfuri se găsesc în încăperile din dosul prăvăliei, unde se intră printr-o boltă joasă, cu ușă de fier. Acolo e marfa grea : sobe de tuci, șine de fier, brăzdare, răngi, cazmale și alte scule, rînduite în stive înalte, așa fel că rămîn doar niște poteci înguste printre mărfurile care par niște ziduri. Aici domnește întunericul veșnic și nu poți pătrunde fără felinar.

Din zidurile groase, din lespezile pardoselii și din grămezile de fierărie răzbate suflul înghețat și aspru al pietrei și al metalului pe care nimic nu-l poate nici împrăștia, nici încălzi. În cîțiva ani, suflul ăsta preschimbă vînzătorii vioi și cu obrajii rumeni în slujbași posomorîți, palizi și buhăiți, dar iscusiți și economi cîte zile trăiesc. El este, fără îndoială, dăunător și generațiilor de patroni, dar, în același timp, le este plăcut și drag ca simțămîntul proprietății, ca gîndul cîștigului și ca izvorul bogăției.

Omul așezat acum la o măsuță, în prăvălia rece și întunecoasă, lîngă casa de bani făcută din oțel, cu marca Wertheim pe ea, nu mai seamănă de loc cu vioiul și zburdalnicul Santo de-acum vreo treizeci de ani, care se pricepea atît de bine să strige : „Un rom pentru Chioru !" L-au schimbat anii de muncă în prăvălie. E gras și greoi, galben la față, cu cearcăne vineții care i se coboară pînă la jumătatea feței ; vederea i-a slăbit ; ochii negri, holbați pe după ochelarii cu sticle groase și rame de metal, au o privire sperioasă și aspră. Are și acum pe cap fesul vișiniu, ultima rămășiță a portului turcesc de altădată. Taică-său, Mento Papo, un bătrîn măruntel și cărunt, în vîrstă de peste optzeci de ani, se ține încă bine, dar l-a lăsat vederea. Mai vine și el prin prăvălie, în zilele însorite. Cu ochii lui lăcrimoși, care, pe după ochelarii cu lentile groase, par că se topesc, se uită cum stă fiu-său lîngă casa de bani și nepotu-său lîngă tejghea ; bătrînul mai trage în piept aerul prăvăliei și pornește agale spre casă, rezemîndu-se cu mîna dreaptă de umărul strănepotului, care împlinește zece ani.

Santo are șase fete și cinci băieți. majoritatea măritate sau însurați. Fiu-său Rafo, întîiul născut, are

copii mari și-l ajută pe taică-său în prăvălie. Unul dintre copiii lui Rafo, care poartă numele bunicului, învață la liceul din Sarajevo. E un băiat palid, miop și plăpînd. De la vîrsta de opt ani el știe să recite perfect, la serbările școlare, versurile lui Zmaj [1]; altminteri învață prost, nu-i place să meargă la sinagogă și nici să-l ajute pe taică-său în prăvălia bunicului, în timpul vacanțelor. Băiatul spune că o să se facă actor sau că o să devină celebru prin vreo faptă neobișnuită.

Santo șade aplecat peste registrul lui cu socoteli, murdărit și pătat de grăsime (registrul are un index alfabetic), iar lîngă el, ghemuit pe o ladă de cuie, goală, e așezat țăranul Ibro Cemalovici, din Uzavnița. Santo socotește cît îi datorează Ibro și, deci, cît și în ce condiții ar mai putea să-i dea acum.

— *Cincuenta, cincuenta i ocho, sesenta i tres* [2]... șușotește Santo, numărînd spaniolește.

Iar țăranul îl privește îngrijorat, de parcă ar fi vorba de-o vrăjitorie, și nu de-o socoteală pe care o știe pînă la ultima para și n-o uită nici în somn. După ce Santo face adunarea și spune totalul datoriei și al dobînzilor, țăranul șoptește printre dinți: „Așa o fi?" numai ca să aibă răgaz să vadă dacă socoteala lui se potrivește cu socoteala făcută de Santo.

— Așa e, Ibr-aga, și nu altfel, răspunde Santo, cu formula lui consacrată, pe care o folosește în asemenea ocazii.

După ce se înțeleg prietenește în privința datoriei vechi, mai trebuie ca țăranul să ceară un nou împrumut și Santo să-i explice posibilitățile și condițiile lui. Dar asta nu se face nici repede și nici ușor. Între ei se încinge o discuție care seamănă leit cu discuțiile duse, tot aici, acum cincizeci de ani, tot înaintea recoltei, de către tatăl lui Ibro din Uzavnița, și Mento, tatăl lui Santo. Adevăratul și principalul subiect al discuției trebuie să vină însoțit de șuvoiul cuvintelor

---

[1] *Iovan Iovanovici Zmaj* (1833—1904), poet sîrb.

[2] Cincizeci, cincizeci și opt, șaizeci și trei. (Span.)

care, luate în ele înseşi, nu spun nimic şi par cu totul fără rost, ba chiar lipsite de sens. Cine nu-i cunoaşte şi-i priveşte şi-i ascultă ar putea să creadă, adeseori, că nu-i vorba de-un împrumut şi de nişte bani. Aşa cel puţin i s-ar părea pentru moment.

— Prunii au legat bine şi au fructe din belşug, cum nu se mai văd prin alte părţi, spune Santo. O să avem un an cum n-a mai fost de mult.

— Da, slavă domnului, o să fie recoltă bună ; şi, cu voia lui Allah, o să avem şi poame şi pîine. Nu pot să zic că n-o să fie. Numai că, poţi să ştii ce preţ au să aibă ? spune ţăranul îngrijorat, frecîndu-şi degetul mare de cusătura pantalonilor croiţi din postav verde, gros şi uitîndu-se pe sub sprîncene la Santo.

— Acum nu se ştie preţul, dar cînd ai să le aduci la Vişegrad o să se ştie. Cunoşti zicala : preţul e în mîna proprietarului.

— Aşa e, dacă le ţine Allah şi le-ajută să se coacă, adaugă ţăranul prevăzător.

— Păi, fără voia lui dumnezeu, nu încolţeşte şi nu se culege nimic ; şi orice-ar face omul pentru ce-a însămînţat, nu-i ajută la nimic, dacă-i lipseşte mila domnului, spune Santo, arătînd cu mîna spre cerul de unde trebuie să se pogoare mila asta, aflată undeva, pe după tavanul înalt şi negru al prăvăliei, unde sînt atîrnate felinarele din tinichea, de toate mărimile, şi alte obiecte legate în ciorchini.

— Nu-i ajută la nimic, bine zici, oftează Ibro. Omul seamănă şi răsădeşte, dar, Allah e mare, parcă ar arunca totul pe gîrlă. Tot sapi, plivești, cureţi, tai, şi ioc ! Dacă nu-i scris, nu te alegi cu nimic. Dar dacă vrea Allah să avem recoltă bună, apoi n-o să ducă nimeni lipsă de nimic, şi-o să ne putem plăti datoriile vechi şi să facem altele noi. Numai sănătate să ne dea Allah !

— Da, sănătate, că-i mai bună ca toate. Aşa-i biata fiinţă omenească. Uite, dă-i de toate şi ia-i sănătatea : e ca şi cum nu i-ai da nimic, spune Santo, îndrumînd discuţia în direcţia aceasta.

Iar țăranul își spune cu de-amănuntul părerile lui despre sănătate, la fel de generale și de cunoscute ca și ale lui Santo. Scurtă vreme, discuția pare că se pierde în nimicuri și în lucruri arhiștiute. Apoi, deodată, tocmai cînd e mai potrivit, parcă după un ritual străvechi, discuția se reîntoarce de unde a pornit. Abia atunci începe tocmeala pentru împrumutul cel nou, pentru mărimea sumei, dobîndă, termenul și modul de plată. Și se tocmesc ei așa, multă vreme, cînd cu glas tare, cînd încetișor și cu grijă, dar pînă la urmă cad la învoială. Atunci Santo se ridică, scoate din buzunar lanțul cu cheile și, fără să-l desfacă, descuie casa de bani, care mai întîi scîrțîie, apoi se deschide încet și solemn, ca toate casele mari de bani, și se închide cu un sunet metalic, plăcut, ca un suspin. El îi numără țăranului banii, pînă la o para, mereu atent și grijuliu, solemn și oarecum trist. Apoi strigă, mult mai însuflețit însă, și cu vocea schimbată :

— Așa ! E bine ? Ești mulțumit, Ibro ?

— Da, da, îngînă țăranul, încet și gînditor.

— Să-ți dea dumnezeu belșug și noroc ! Și să ne vedem sănătoși și cu voie bună, spune Santo, acum vioi și vesel. Și-l trimite pe nepotu-său la cafegiul de peste drum, după două cafele, „una amară și alta dulce".

Un alt țăran își așteaptă rîndul, în fața prăvăliei, pentru același soi de treburi și de socoteli.

Cu țăranii ăștia și presupunerile lor în ce privește recolta, pătrunde pînă în ungherele întunecoase ale prăvăliei lui Santo mireasma caldă și grea a unui an neobișnuit de rodnic. Din pricina ei se aburește casa de bani făcută din oțel verde, iar Santo își deschide cu degetul arătător cămașa în jurul gîtului moale, galben și gras și-și șterge cu batista sticlele aburite ale ochelarilor.

Așa arăta vara, pe la începutul ei.

Și totuși, chiar înainte de începutul verii acesteia binecuvîntate, se coborî o umbră vremelnică, de teamă și de tristețe. În primele zile ale lui martie se ivi tifosul la Uvaț, o mică localitate pe fosta graniță

turco-austriacă, acum sîrbo-austriacă. Cum localitatea se afla pe graniță, iar cele două cazuri de tifos se declaraseră chiar în cazarma jandarmilor, doctorul Balaș, medicul militar din Vișegrad, se duse la Uvaț, împreună cu un infirmier și cu medicamentele trebuitoare. Ca om priceput și hotărît, el luă toate măsurile pentru izolarea bolnavilor și supraveghe el însuși îngrijirile date. Așa se făcu că, din cincisprezece inși atinși de boală, nu muriră decît doi, iar epidemia fu limitată la Uvaț, și înăbușită în fașă. Ultimul bolnav fu doctorul Balaș în persoană. Felul inexplicabil în care tocmai el se molipsise, scurta durată a bolii, complicațiile neașteptate și moartea subită, toate acestea purtau pecetea unui tragism neobișnuit.

Din pricina pericolului contagiunii, tînărul medic trebui să fie îngropat la Uvaț. Luară parte la înmormîntare doamna Bauer, soțul ei și cîțiva ofițeri. Ea dădu bani ca să se ridice pe mormîntul doctorului un monument din piatră necioplită. Apoi, peste puțin timp, plecă din oraș, părăsindu-și soțul. În Vișegrad se spunea că s-ar fi dus într-un fel de sanatoriu, lîngă Viena. La drept vorbind, așa spuneau fetele din orășel, căci oamenii mai în vîrstă, de cum trecu primejdia molimei și o dată cu suprimarea măsurilor luate împotriva ei, uitară și de doctor, și de coloneleasă. Lipsite de experiență și neînvățate, fetele noastre nu prea știau ce înseamnă cuvîntul sanatoriu, dar știau bine ce înseamnă cînd doi oameni se plimbă pe potecile și povîrnișurile muntelui, cum se plimbaseră, nu demult, medicul și soția colonelului. Și rostind cuvîntul acesta străin, atunci cînd vorbeau între ele despre nefericita pereche, fetelor le plăcea să-și închipuie sanatoriul ca pe un loc misterios, depărtat și trist, unde se duc femeile frumoase și vinovate ca să-și ispășească dragostea neîngăduită.

Iar pe deasupra ogoarelor și a înălțimilor, de jur împrejurul orășelului, vara aceasta neobișnuit de bogată și de strălucitoare creștea și se pîrguia. Seara, geamurile cazinoului ofițeresc erau, ca și cu un an mai înainte, luminate și larg deschise spre rîu; dar

nu mai răsuna dintr-acolo nici cîntecul viorii și nici al pianului. La masă, printre ofițerii mai vîrstnici, ședea blînd și zîmbitor colonelul Bauer, asudat din pricina zăpușelii copleșitoare și a vinului roșu.

Pe „kapia", în noaptea caldă, șed tinerii din orășel și cîntă. Se apropie sfîrșitul lui iunie și, ca în fiecare vară, sînt așteptați liceenii și studenții. În astfel de nopți, pe „kapia", ți se pare că timpul s-a oprit în loc — în vreme ce viața freamătă și clocotește, bogată, nesfîrșită și ușoară — și că nu poți ști cît va mai fi așa.

La ora asta din noapte, străzile principale sînt luminate, căci încă din primăvară orășelul are lumină electrică. Acum un an a fost construit lîngă rîu, la vreo doi kilometri de orășel, un joagăr electric și, lîngă el, s-a înălțat o fabrică pentru prelucrarea așchiilor din care se scoate și terebentină, și colofoniu. Fabrica a făcut un contract cu orășelul, potrivit căruia centrala ei trebuia să lumineze și străzile. Așa au dispărut felinarele verzi cu lămpile lor cu gaz, așa a dispărut Ferhat-lunganul, care le curăța și le aprindea. Strada principală, care se întinde de-a lungul orășelului, de la pod pînă la cartierul cel nou, e luminată cu globuri mari, din sticlă albă, mată, iar ulițele secundare, ramificate la stînga și la dreapta și șerpuind în jurul Bikavațului sau urcînd spre Meidan și spre Okoliște, sînt luminate cu becuri mici, obișnuite. Printre șirurile acestea de lumini se aștern petice de umbră, neegale: ogrăzile și grădinile întinse, așezate una deasupra alteia, în susul pantei.

Într-una din grădinile acestea întunecoase stau Zorka, învățătoarea, și Nikola Glasincianin.

Răceala ivită între ei cu un an în urmă, cînd în timpul vacanței venise Stikovici, a durat mult, pînă pe la Anul Nou. Atunci au început la „Căminul sîrbesc", ca în fiecare iarnă, pregătirile pentru sărbătoarea Sfîntului Sava [1], pentru concertul și piesa de teatru

[1] Manifestare culturală și religioasă în cinstea episcopului Sava, care, în secolul al XIII-lea, a întemeiat biserica sîrbească autocefală, independentă de Bizanț.

care trebuiau date cu acest prilej. Zorka și Glasincianin luaseră parte la pregătiri și, reîntorcîndu-se de la repetiție, își vorbiseră iar, după atîtea luni. La început, se adresau unul altuia pe scurt, rece și de sus. Dar se revăzură într-una și-și vorbiră mereu, căci tinerii preferă certurile din dragoste, chiar cele mai amare și mai deznădăjduite, singurătății și plictiselii unei vieți fără jocuri și gînduri de iubire. Cîndva, în decursul certurilor acestora nesfîrșite, se împăcaseră, fără să-și dea nici ei seama cînd și cum anume. Și iată că, în nopțile calde de vară, se întîlnesc amîndoi, seară de seară. Din cînd în cînd se mai ivește între ei chipul lui Stikovici și izbucnește din nou o ceartă fără ieșire, dar el nu-i desparte și nu-i depărtează unul de altul, iar împăcarea îi apropie din ce în ce mai mult.

Acum stau în întunericul cald, pe trunchiul unui bătrîn nuc doborît și, urmărindu-și fiecare gîndurile lui, privesc luminițele de jos, din orășel, de-a lungul rîului care susură monoton. Glasincianin a vorbit mult, și acum tace. Zorka tace, așa cum a tăcut toată seara și cum numai femeile știu să tacă atunci cînd își deapănă grijile dragostei, pentru ele mai însemnate și mai apăsătoare decît orice pe lume.

Anul trecut, pe vremea asta, cînd apăruse Stikovici, ea crezuse că i se deschide în față, pentru totdeauna, o lume a fericirii, un paradis nesfîrșit al iubirii, cu deplina armonie a simțurilor, a dorințelor și a gîndurilor, avînd dulceața sărutului și durata unei vieți omenești. Dar visul nu ținuse mult. Oricît de nepricepută și de vrăjită ar fi fost, Zorka nu putuse să nu observe că patima lui Stikovici se aprindea și se stingea la fel de ușor, după niște legi care îl priveau numai pe el și nu țineau de loc seama de ea, fără nici o legătură cu simțămîntul socotit de fată mai presus decît ei doi. Și Stikovici plecase, aproape fără să-și ia rămas bun. Ea rămăsese pradă unei îndoieli amare care o chinuise ca o rană tăinuită. Scrisoarea primită de la el era o capodoperă de compoziție literară, dar fiecare cuvințel era cumpănit, ca gîndirea unui avocat și limpede și străveziu ca un vas de sticlă, gol. Îi scria despre dragostea lor, de parcă amîn-

doi s-ar fi odihnit în mormînt, de-un secol, ca niște glorioși defuncți. La scrisorica ei vie și caldă, trimisă drept răspuns, el îi scrise o carte poștală:

În vălmășagul grijilor și al treburilor care mă frămîntă și mă amețesc, mă gîndesc la tine ca la noaptea liniștită a Vișegradului, ca la murmurul rîului și ca la mireasma ierburilor invizibile.

Și atîta tot. Zadarnic se străduia Zorka să-și amintească murmurul rîului și mireasma ierburilor invizibile. Ele nu existau decît în cartea poștală. Pesemne că ea nu și le amintea, așa cum Stikovici uitase tot ce fusese între ei. Pe Zorka o dureau tîmplele cînd se gîndea că se amăgise și că fusese amăgită, apoi se mîngîia cu te miri ce, mai de necrezut decît o minune. „E de neînțeles, își spunea ea, e distant, rece, egoist, capricios, dar poate că toți bărbații excepționali sînt așa." Oricum, totul semăna mai mult a chin decît a dragoste. După sfîșierea și zdrobirea încercate în cele mai tainice străfunduri ale sufletului ei, Zorka simțea că întreaga povară a dragostei, zămislită de Stikovici, o apăsa, în timp ce el se pierdea pe undeva, într-o ceață depărtată, căreia nu îndrăznea să-i spună pe nume. Căci o femeie îndrăgostită, chiar cînd și-a pierdut ultima iluzie, își îndrăgește dragostea ca pe un prunc căruia nu i-a fost dat să se nască. Ea se stăpînise, cu inima strînsă, și nu-i răspunsese la cartea poștală. Dar după o tăcere de două luni, primise o nouă veste. Stikovici îi scria de undeva, din munții Alpi, o carte poștală:

La două mii de metri înălțime, înconjurat de oameni de pe toate meleagurile lumii și care vorbesc în toate limbile pămîntului, privesc infinitul zării și mă gîndesc la tine și la vara trecută.

Chiar pentru vîrsta ei și pentru lipsa ei de experiență, atîta îi fusese de ajuns. Dacă el i-ar fi scris: „Nu te-am iubit, nu te iubesc și nu te voi putea iubi niciodată", tot n-ar fi fost mai limpede și mai dureros pentru ea. Căci, la urma urmei, e vorba despre dragoste și nu despre niște amintiri vagi, nici despre înălțimea de la care scrii, nici despre oamenii care

te înconjură și nici despre limbile pe care le vorbesc ei. Iar despre dragoste, nici pomeneală!

Orfană, Zorka crescuse la Vișegrad, în casa unor rude. Cînd isprăvise Școala Normală din Sarajevo, i se dăduse un post de învățătoare în Vișegrad, și ea se reîntoarse la rudele acestea, oameni înstăriți, dar simpli, de care n-o lega nimic.

Zorka începu să se ofilească, slăbi și se închise în ea însăși; nici nu se spovedi nimănui și nici nu răspunse la felicitarea de crăciun, scurtă, rece și la fel de impecabilă în privința stilului. Voia să-și ispășească singură păcatul și rușinea, fără ajutorul și mîngîierea nimănui; dar fiind slabă, învinsă, tînără, neștiutoare și lipsită de experiență, se încurcă din ce în ce mai mult în plasa încîlcită a impresiilor trăite, a dorințelor arzătoare și a gîndurilor ei proprii, ca și a purtării de neînțeles și neomenești a lui Stikovici. Dacă ar fi putut să întrebe pe cineva sau să ceară sfatul cuiva, i-ar fi fost mai ușor, nici vorbă, dar îi era rușine s-o facă. Și așa i se părea, adesea, că tot orașul îi cunoaște necazul și că o străpung priviri batjocoritoare și răutăcioase de cîte ori trece prin centru. Nici oamenii și nici cărțile nu-i aduceau dezlegarea, iar ea singură nu putea să-și explice nimic. Dacă, într-adevăr, el n-o iubise, de ce toată comedia asta, toate cuvintele pătimașe, toate încercările s-o convingă, din vacanța trecută? La ce bun scena jucată pe banca din clasă, scena care nu putea fi justificată decît prin dragoste și care, fără dragoste, cădea în noroiul unei înjosiri de neîndurat? E cu putință să existe oameni care să-și respecte atît de puțin semenii, să se respecte atît de puțin pe ei înșiși, încît să-și îngăduie un joc atît de ușuratic? Ce l-ar fi putut mîna, dacă nu dragostea? Ce însemnau atunci privirile lui arzătoare, răsuflarea fierbinte și gîfîitoare și sărutările înflăcărate? Ce puteau fi, decît dragoste? Și totuși, n-a fost dragoste. Ea vedea asta mai bine și mai clar decît ar fi vrut s-o vadă. Dar nu se putea resemna multă vreme și cu adevărat. (Cine oare s-a resemnat vreodată, pe deplin?) Sfîrșitul firesc al tuturor sfîșierilor ei lăuntrice era gîndul mor-

ții, care ne pîndește totdeauna visele de fericire. „Să mori, gîndea Zorka, să cazi de pe «kapia», în rîu, ca din întîmplare, fără să lași scrisori de adio, fără mărturisiri, fără umilințe.“ „Să mori“, gîndea ea în clipa cînd o cuprindea somnul, sau în clipa cînd se deștepta, sau în mijlocul discuției celei mai însuflețite și sub masca fiecăruia dintre zîmbetele ei. Totul în ea spunea și repeta într-una aceleași cuvinte: „să mori! să mori!“ dar nu murea, ci trăia, cu gîndul acesta, de neîndurat, în suflet.

Alinarea îi veni de unde se aștepta mai puțin. Aproape de vacanța crăciunului durerea tainică îi devenise de neîndurat. Asemenea gînduri și întrebări, rămase fără de răspuns, înveninează și doboară mai rău decît boala. Toată lumea observase că se schimbase în rău; o căinau, sfătuind-o să se îngrijească, și rudele, și directorul — un om vesel, tată de copii — și prietenele.

O întîmplare fericită voi ca tocmai atunci să aibă loc repetițiile pentru serbare și ca, după atîtea luni, Zorka să vorbească din nou cu Glasincianin. Pînă atunci, Nikola se ferise s-o mai întîlnească și să mai discute cu ea. Dar căldura prietenoasă care domnește de obicei în orășelele de provincie cu prilejul acestor naive, dar sincere divertismente muzicale și teatrale, apoi nopțile luminoase și reci, cînd se reîntorceau spre casă, făcură ca tinerii aceștia, certați pînă atunci, să se apropie unul de altul. Pe ea o îmboldea nevoia de a lepăda povara chinului ce-o rodea, iar pe el dragostea, care atunci cînd e atît de adîncă și de cinstită cum era dragostea lui, iartă și uită cu ușurință.

Primele cuvinte le-au fost, se înțelege, reci, sfidătoare, cu două înțelesuri, iar primele discuții niște explicații nesfîrșite și fără ieșire. Pentru prima oară ea putea destăinui unei ființe vii rana ei lăuntrică, chinul care o făcea să roșească, fără să fie nevoită să-i povestească amănuntele cele mai rușinoase și mai dureroase. Cît despre Glasincianin, el îi vorbi de toate astea îndelung și cu însuflețire, în cuvinte înflăcărate și împodobite, dar cruțîndu-și mîndria. Pe Stikovici

nu-l înjosi mai mult decît s-ar fi cuvenit. Explicațiile lui semănau cu acelea pe care le-am auzit în timpul faimoasei nopți petrecute pe „kapia“ : scurte, hotărîte și nemiloase. Stikovici era un egoist și-un monstru înnăscut, un om incapabil să iubească pe cineva, și care, chinuit și nemulțumit toată viața lui, avea să-i chinuie pe cei ce se lăsau înșelați și se apropiau de el. Glasincianin încerca să-și ascundă dragostea, dar ea răzbătea în fiecare cuvînt, în fiecare privire, în fiecare gest. Fata îl asculta, de cele mai multe ori în tăcere. Îi era drag să-l audă vorbind. De fiecare dată, simțea că i se înseninează și i se liniștește sufletul. Pentru prima oară după atîtea luni, cunoștea clipe de răgaz în vîltoarea ei lăuntrică, pentru prima oară izbutea să nu se mai socotească o nemernică. Căci vorbele lui, pline de dragoste și de respect, îi arătau că nu e pierdută fără scăpare și că deznădejdea ei nu era decît o amăgire, după cum amăgire fusese și visul de dragoste din vara trecută. Ele o scoteau din lumea întunecată în care începuse să se piardă și o readuceau la realitatea omenească, vie, unde se află leac și dezlegare pentru toate sau aproape pentru toate.

Întîlnirile și discuțiile lor se prelungiră și după sărbătoarea Sfîntului Sava. Trecu iarna, apoi primăvara. Ei se vedeau în fiecare zi. Cu timpul, fata își reveni, mai prinse puteri, se însănătoși și se schimbă repede și firesc, așa cum numai tinerețea poate s-o facă. Astfel, sosi vara îmbelșugată și neliniștită a anului 1914. Oamenii se obișnuiseră a socoti că Zorka „vorbește“ cu Glasincianin.

Acum, ce e drept, lungile povești ale lui Glasincianin, pe care mai înainte le asculta cu atenție și le sorbea ca pe niște leacuri, i se păreau Zorkăi mai puțin interesante. Uneori, nevoia asta de-a se spovedi unul altuia și de-a nu-și ascunde nimic i se părea o povară. Cu teamă și cu sinceră mirare, fata se întreba de unde pornea apropierea asta dintre ei, dar își amintea că el „îi salvase sufletul“ astă-iarnă și, stăpînindu-și plictiseala, îl asculta cît putea mai atentă, ca o datornică recunoscătoare, conștientă de datoria ei.

În noaptea asta de vară, el îi ține mîna într-a lui (nevinovata-i îndrăzneală nu îi îngăduie să facă mai mult). Atingîndu-i mîna, Glasincianin simte cum îl pătrunde căldura bogată a nopții. În asemenea clipe el vede limpede comoara ascunsă în femeia care îi stă alături și, totodată, înțelege că mîhnirea și amărăciunea vieții se transformă în forțe fecunde, îndestulătoare ca să ducă doi oameni pînă la țelul cel mai depărtat, dacă dragostea îi unește și îi sprijină.

Plin de simțămintele acestea, în întuneric, el nu mai e Glasincianin din timpul zilei, neînsemnatul slujbaș al unei mari întreprinderi din Vișegrad, ci un alt om, puternic și sigur de sine, care își rînduiește viața liber și pe răstimpuri lungi. Căci cel cuprins de-o dragoste sinceră, mare și dezinteresată, chiar dacă nu i se răspunde cu aceeași măsură, vede cum i se deschid zările, posibilitățile și drumurile pentru totdeauna necunoscute și închise atîtor oameni iscusiți, ambițioși și egoiști.

El îi vorbește femeii care-i stă alături.

— Nu cred să mă înșel. Dacă nu de altceva, măcar fiindcă n-aș putea să te înșel pe tine. In timp ce unii vorbesc și aiurează, iar alții fac afaceri și cîștigă, eu îi urmăresc și-i observ pe toți și văd din ce în ce mai bine că aici viața nu e cu putință. Multă vreme n-o să fie aici nici liniște, nici ordine și nici muncă folositoare. Nici Stikovicii, nici Herakii n-au să schimbe nimic. Dimpotrivă, o să fie și mai rău. Trebuie să fugim de-aici, ca dintr-o casă care se prăbușește. Salvatorii ăștia numeroși și neliniștiți, care se ivesc la fiecare pas, sînt cel mai sigur semn că ne îndreptăm spre catastrofă. Cînd nu poți ajuta cu nimic, atunci e bine cel puțin să te salvezi. Zorka tace. Despre toate astea nu ți-am vorbit niciodată, dar m-am gîndit mult și adesea, și chiar am încercat să fac ceva. Știi că Bogdan Giurovici, prietenul meu din Okoliște, e de trei ani în America. Sînt în corespondență cu el încă de-acum un an. Ți-am arătat fotografia pe care mi-a trimis-o. Mă cheamă acolo și-mi făgăduiește o muncă sigură și o leafă bună. Știu că nu e nici ușor și nici simplu să plec, dar cred că nu e nici imposibil. M-am

gîndit și mi-am făcut socotelile. Aș vinde tot ce am la Okoliște. Dacă tu ai vrea, ar trebui să ne cununăm cît mai curînd și, fără să spunem nimănui, să plecăm la Zagreb. Acolo există o societate care-i trimite pe emigranți în America. O să așteptăm o lună sau două pînă ce-mi trimite Bogdan *affidavit*[1]-ul. Pînă vine, învățăm engleza. Dacă nu reușim, din pricina obligațiilor mele militare, trecem în Serbia, și plecăm deacolo. Aș face în așa fel încît ție să-ți fie cît mai ușor. Și acolo, în America, o să lucrăm amîndoi. Există școli de-ale noastre pentru care e nevoie de învățătoare. Iar eu aș găsi de lucru. Am fi fericiți. Și m-aș hotărî la toate astea, dacă ai vrea și tu... și dacă n-ai avea nimic împotrivă.

Aici, tînărul se opri. În loc să-i răspundă, Zorka își puse amîndouă mîinile într-ale lui. Și-n gestul acesta el simți expresia unei adînci recunoștințe. Dar fata nu-i răspunse nici da, nici nu. Îi mulțumi pentru grija și atenția lui, pentru nemărginita lui bunătate și, în numele bunătății acesteia, îi ceru doar un răgaz de-o lună înainte de a-i răspunde definitiv : pînă la terminarea anului școlar.

— Îți mulțumesc, Nikola, îți mulțumesc ! Ești atît de bun, îi șopti ea, strîngîndu-i mîinile.

De pe „kapia", se înălțau pînă la ei cîntecele tinerilor. Cîntau băieții din Vișegrad, poate chiar și liceenii din Sarajevo. Peste cincisprezece zile aveau să sosească și studenții. Pînă atunci, ea nu poate să ia nici o hotărîre. Toate o fac să sufere și, mai ales, bunătatea omului acestuia ; dar acum nu-i poate spune : da, chiar dacă ar tăia-o în bucăți. Nu mai speră nimic, dar ar vrea să-l mai vadă încă o dată pe „bărbatul care nu poate să iubească". Încă o dată, apoi întîmple-se orice. Nikola are s-o aștepte, ea știe asta.

Se ridicară, ținîndu-se de mîini, și porniră pe drumul abrupt, ca să coboare spre podul de unde venea cîntecul.

---

[1] Act prin care se autoriză imigrarea în Statele Unite.

XXII

De sărbătoarea Vidov Dan[1], societățile sîrbești organizară, ca în fiecare an, o serbare în aer liber, la Mezalin. Aici, unde se întîlnesc cele două rîuri, Drina și Rzavul, sub nucii stufoși de pe malul verde și înalt, fuseseră așezate corturi în care se vindeau băuturi și se rumeneau miei puși la frigare deasupra tăciunilor încinși. Familiile care își aduseseră mîncare de-acasă ședeau la umbră. Într-un chioșc făcut din crengi proaspete cînta o muzică destul de zgomotoasă.

Pe un loc bine bătătorit se juca încă de dimineață kolo. Jucau doar cei mai tineri și mai fără treburi, cei care, îndată după liturghie, plecaseră de la biserică de-a dreptul la Mezalin. Adevărata serbare trebuia să se desfășoare abia după masă. Dar kolo-ul început de pe acum se avînta din plin, mai frumos și mai sprinten decît avea să fie mai tîrziu, cînd, o dată cu năvala mulțimii, se prind în joc femeile măritate, văduvele dornice de petrecere și copiii mici și-l transformă într-un șir lung și vesel, dar îmbucătățit și nearmonios. Soiul acesta de horă scurtă și îndrăcită, în care jucau mai mulți flăcăi decît fete, șerpuia ca un laț învîrtit în aer. În jurul lui totul era mișcare, totul unduia: văzduhul în ritmul muzicii, frunzișurile bogate ale arborilor, norii alburii de vară, apa limpede

[1] Zi în care se sărbătorea lupta sîrbilor pentru independența de sub jugul otoman.

a celor două rîuri. Pămîntul se clătina sub picioarele jucătorilor și în preajma lor, iar ei nu făceau altceva decît să-și potrivească mișcările trupului după mișcarea asta generală. Flăcăii nou sosiți dădeau fuga, din drum, să se prindă în kolo; fetele se stăpîneau și mai zăboveau o clipă, să privească jocul, de parcă ar fi bătut măsura și-ar fi așteptat un imbold tainic, apoi intrau deodată în joc, cu genunchii ușor îndoiți și cu capetele plecate, ca și cum s-ar fi aruncat cu nesaț în apă rece. Un curent puternic trecea din pămîntul cald în picioarele dezlănțuite ale jucătorilor și se răspîndea prin lanțul mîinilor înfierbîntate. Pe lanțul acesta fremăta kolo-ul, ca o singură ființă, însuflețită de același sînge, mînată de același ritm. Flăcăii jucau cu capetele date pe spate, palizi, cu nările tremurînde, iar fetele cu obrajii împurpurați, coborînd ochii, sfioase, de teamă ca privirile să nu le trădeze voluptatea pricinuită de joc.

În clipa cînd serbarea abia începuse, la marginea cîmpiei Mezalinului se iviră jandarmii în uniforme negre. Postavul uniformelor și armele luceau în lumina soarelui de după-amiază. Jandarmii erau mai numeroși decît de obicei, cînd patrulau pe la bîlciuri și serbări. Ei merseră de-a dreptul la umbrarul unde se aflau lăutarii. Rînd pe rînd, fără legătură între ele, instrumentele muzicale tăcură. Hora șovăi, apoi se opri. Se auziră vocile nemulțumite ale flăcăilor. Tinerii se mai țineau încă de mîini. Unii mai erau încă atît de prinși de ritmul și avîntul jocului, încît băteau talpa pe loc, așteptînd ca lăutarii să-și reînceapă cîntecul. Dar lăutarii se ridicară grăbiți și își vîrîră trompetele și viorile în învelișurile lor de mușama. Jandarmii porniră mai departe, spre corturi și spre familiile împrăștiate pe iarbă. Pretutindeni, sergentul rostea cu voce înceată și străpungătoare cîteva cuvinte care, ca o formulă magică, stingeau pe loc veselia, opreau jocul și întrerupeau discuțiile. De cum se apropia de vreun om, acela încremenea pe loc, lăsa totul baltă, căutînd să-și strîngă mai repede lucrurile și să plece. Hora flăcăilor și a fetelor se risipi ultima. Lor le venea greu să lase jocul ăsta la iarbă verde și nu le

intra de loc în cap că se isprăviseră bucuria și plăcerea. Dar chipul palid și ochii injectați de sînge ai sergentului îi făcură să dea înapoi chiar și pe cei mai îndrăzneți.

Dezamăgiți și neînțelegînd încă nimic, oamenii se reîntorceau de la Mezalin, pe drumul alb și larg și cu cît pătrundeau mai adînc în oraș, cu atît mai des auzeau vorbindu-se în șoapte înspăimîntate și vagi despre atentatul săvîrșit chiar în dimineața aceea la Sarajevo, despre uciderea arhiducelui Franz-Ferdinand și a soției lui [1], despre prigoana împotriva sîrbilor, așteptată pretutindeni. În fața comandamentului orașului, văzură primii oameni legați, și printre ei, pe tînărul popă Milan: jandarmii îi duceau la pușcărie.

Astfel, după-amiaza aceea de vară, care ar fi trebuit să fie zi de sărbătoare și de voie bună, se îmbrăcă într-o atmosferă tulbure, în amărăciune și în așteptare plină de teamă.

Pe „kapia“, în locul veseliei și al însuflețirii tinerilor ieșiți să petreacă, domnea o tăcere de moarte. Acolo se și instalase un post de pază. Ostașul, cu echipamentul lui nou-nouț, se plimba încet de la sofa pînă la locul unde capacul de fier acoperea intrarea în stîlpul minat. Mergea vreo cinci, șase pași, apoi se întorcea, și așa mereu, și, la fiecare întoarcere, baioneta îi strălucea în soare, ca un semnal.

A doua zi, dimineața, pe zid, chiar deasupra lespezii cu inscripția turcească, apăru un afiș alb, scris cu litere groase și încadrat într-un chenar negru. El anunța populației atentatul săvîrșit la Sarajevo împotriva moștenitorului tronului și exprima indignarea stîrnită de această ticăloșie. Dar nimeni nu se oprea să-l citească; treceau toți pe dinaintea afișului și a santinelei, cu capetele plecate și cît mai repede cu putință.

Din ziua aceea, santinela rămase pe pod. Și întreaga viață a orășelului fu întreruptă și oprită într-o clipă, așa cum fusese întreruptă și hora de la Mezalin,

---

[1] *Franz Ferdinand* (1863—1914), moștenitorul tronului Austro-Ungariei, a fost omorît în 1914, la Sarajevo, de naționaliștii sîrbi. Acest act a servit drept pretext pentru dezlănțuirea primului război mondial (1914—1918).

și ziua aceea de iunie care făgăduia să fie o sărbătoare voioasă.

Acum se scurgeau, una după alta, zile ciudate: nu mai existau decît citirea mută și încordată a ziarelor, șoaptele, atmosfera de teamă și de îndîrjire, arestările sîrbilor și ale călătorilor suspecți, întărirea grabnică a măsurilor militare, la graniță. Nopțile de vară treceau una după alta, dar fără cîntece, fără întîlnirile tinerilor pe „kapia", fără șoaptele perechilor, în întuneric. Străzile orașului erau pline de soldați. Și cînd, la nouă seara, trompetiștii din barăcile de pe Bikavaț și cei din cazarma mare de lîngă pod cîntau trista melodie a „stingerii" austriece, străzile rămîneau aproape pustii. Negre vremuri pentru cei ce se iubeau și doreau să se întîlnească și să-și vorbească, fără să fie văzuți! În fiecare seară, Glasincianin își făcea drum prin fața casei unde locuia Zorka. Ea îl aștepta la o fereastră deschisă, la catul de jos. Și vorbeau acolo, dar în grabă, căci el era zorit să treacă podul și să se întoarcă la Okoliște pînă nu se înnopta de tot.

Așa a venit și în seara asta. Palid, cu pălăria în mînă, el a rugat-o pe fată să iasă la poartă, fiindcă trebuie să-i spună ceva, încet de tot. Șovăind, ea a coborît. Stînd în picioare pe pragul porții, Zorka e tot atît de înaltă ca și tînărul care îi vorbește emoționat, în șoapte abia auzite:

— Am hotărît să fugim. Astă-seară. Vlado Marici și încă doi. Cred că totul e bine pus la punct și că o să trecem. Dar dacă nu... Dacă se întîmplă ceva, Zorka! Șoapta i se întrerupe. În ochii măriți ai fetei, Nikola citește spaimă și nedumerire. E tulburat și el, și parcă-i pare rău că-i vorbește și că a venit să-și ia rămas bun. M-am gîndit că e mai bine să-ți spun.

— Mulțumesc! Nimic din... nimic din America noastră!

— Nu, nu spune „nimic". Dacă ai fi primit, acum o lună, cînd ți-am cerut să ne cununăm, poate că în clipa asta am fi departe de aici, dar poate e mai bine că s-a întîmplat așa. Acum, vezi: trebuie să plec, cu ceilalți. Războiul bate la ușă și locul nostru, al tuturor, e în Serbia. Trebuie, Zorka, trebuie. E o datorie.

Dar dacă scap cu viață, dacă ne eliberăm, poate că n-o să mai fie nevoie să plecăm în America aceea de dincolo de mări, căci vom avea aici America noastră, o țară în care se va munci mult și cinstit și unde se va trăi bine și liber. În ea o să putem trăi, amîndoi, dacă ai să vrei. Asta o să depindă numai de tine. Eu am să mă gîndesc la tine, și tu... cîteodată...

În clipa aceea, tînărul, care nu-și mai găsea cuvintele, ridică deodată mîna și o trecu repede prin bogatul păr castaniu al fetei. Asta îi era cea mai mare dorință și, ca unui condamnat, i-a fost dat să și-o împlinească. Fata, înspăimîntată, se trase înapoi, iar el rămase cu mîna în aer. Poarta se închise fără zgomot și, peste o clipă, Zorka se ivi la fereastră, palidă, cu ochii măriți, cu degetele strîns încleștate. Tînărul se strecură pe lîngă fereastră, își ridică fruntea și-i arătă o față zîmbitoare, fără griji, aproape frumoasă. Ca și cum s-ar fi temut să vadă ce avea să se întîmple, ea se retrase în odaia ei, în care se și făcuse întuneric. Acolo, se așeză pe-o canapea, își plecă fruntea și începu să plîngă.

La început plînse încetișor, apoi din ce în ce mai tare, căci simțea cum o apasă starea ei deznădăjduită. Și cu cît plîngea mai mult, cu atît găsea mai multe pricini de jale și mai multă desperare în jurul ei. Niciodată nu va găsi scăpare, niciodată nu va putea lua o hotărîre, niciodată nu va putea să-l iubească, cu adevărat și după meritul lui, pe bunul și cinstitul Nikola, care pleca ; niciodată n-o să vadă ea ziua cînd celălalt, cel care nu poate să iubească, o va iubi pe ea ; niciodată n-au să se mai întoarcă zilele frumoase și pline de voioșie care acum un an mai străluceau încă deasupra orășelului ; niciodată, nici unul dintre ai noștri n-o să poată scăpa din strînsoarea munților ăstora întunecați, n-o să vadă America și nici n-o să înfăptuiască aici o țară în care, după cum se spunea, o să se muncească mult, dar o să se trăiască bine și liber. Niciodată !

A doua zi, se răspîndi zvonul că Vlado Marici, Glasincianin și încă vreo cîțiva tineri au fugit în Serbia. Toți ceilalți sîrbi, cu familiile lor și cu tot avutul, ră-

maseră în valea aceasta cuprinsă de frămîntare, ca într-o cursă. Zi de zi atmosfera în orășel devenea tot mai grea, mai primejdioasă și mai amenințătoare. Și iată, în sfîrșit, că, într-una din primele zile ale lui iulie, izbucni aici, la graniță, furtuna care, cu timpul, trebuia să se întindă asupra întregii lumi și să cuprindă soarta atîtor țări și orașe și, de asemenea, soarta podului de peste Drina.

În Vișegrad începu abia atunci adevărata goană după sîrbi și după tot ce avea vreo legătură cu ei. Oamenii se împărțiră în urmăriți și urmăritori. Fiara flămîndă, care sălășluiește în om și nu cutează să se arate pînă ce nu sînt înlăturate stavilele bunelor obiceiuri și ale legilor, era acum liberă. Semnalul fusese dat, stavilele fuseseră înlăturate. Așa cum se întîmplă adeseori în istoria omenirii, actele de violență, jafurile și chiar crimele erau trecute sub tăcere și îngăduite, numai să fi fost săvîrșite în numele unor înalte interese și la adăpostul lozincilor, asupra unui mic număr de oameni, cu nume și convingeri precise. Cine își mai păstra mintea clară și ochii deschiși putea să vadă cum se înfăptuiește o minune și cum își schimbă înfățișarea o societate întreagă într-o singură zi. În cîteva clipe n-a mai existat mahalaua negustorească care se bizuia pe tradiții de veacuri și în care dăinuiseră de totdeauna dușmănii tainice, invidii, superstiții, crize de intoleranță religioasă, brutalități și cruzimi, dar, totodată, și curaj, omenie, dorință de măsură și ordine, simțăminte ce țineau în frîu, în limite cu putință de îndurat toate instinctele rele și obiceiurile grosolane, domolindu-le pînă la urmă și supunîndu-le intereselor generale ale vieții în comun. Oamenii al căror cuvînt, vreme de patruzeci de ani, atîrnase greu în mahalaua negustorească încetară să mai existe într-o noapte, de parcă ar fi murit cu toții, pe neașteptate, cu obiceiurile, concepțiile și instituțiile pe care le întruchipau.

Chiar a doua zi după declarația de război făcută Serbiei, o bandă de *Schutzkorps*[1] începu să străbată

[1] Trupe de protecție (Germ.).

orașul în toate direcțiile. Banda asta înarmată în grabă trebuia să ajute autoritățile la prigonirea sîrbilor; ea era alcătuită din bețivi și alți pierde-vară, cei mai mulți dintre ei certați cu societatea și în conflict cu legea. Un oarecare Huso Kokoșar, om fără cinste și fără meserie sigură, căruia încă din tinerețe o boală rușinoasă îi mîncase nasul, se puse în fruntea a vreo zece derbedei înarmați cu puști vechi, sistem Werndl, prevăzute cu baionete lungi, și împreună începură să bată ulițele mahalalei negustorești.

În fața acestei amenințări, Pavle Rankovici, în calitatea lui de președinte al comitetului sîrb, însărcinat cu administrarea școlii parohiale, se duse împreună cu alți patru membri de frunte ai comitetului la subprefect, un anume Sabliak. Acesta era un bărbat gras, palid, chel ca-n palmă, croat de origine, venit nu demult, în slujbă, la Vișegrad. Acum era nervos și nedormit, avea pleoapele roșii de nesomn și buzele vinete și uscate. Era încălțat cu cizme, iar la butoniera hainei lui verzi, de vînător, purta o insignă în două culori: negru și galben [1]. El îi primi în picioare, fără să le ofere scaune. Pavle Rankovici, palid la față, cu ochii ca două dungi negre și piezișe, luă cuvîntul, cu o voce răgușită, ciudată:

— Domnule prefect, dumneavoastră vedeți ce se petrece și se pregătește și știți că noi, sîrbii, cetățeni ai Vișegradului, n-am dorit asta.

— Nu știu nimic, domnule, îl repezi subprefectul, cu voce țipătoare. Și nici nu vreau să știu nimic. Acum am alte treburi, mai importante decît să ascult discursuri. Asta e tot ce am să vă spun.

— Domnule prefect, începu iar Rankovici, calm, de parcă ar fi voit cu liniștea lui să-l domolească pe omul acesta mînios și scos din sărite, noi am venit să vă oferim serviciile noastre și să vă asigurăm...

— N-am nevoie de serviciile voastre și nu trebuie să mă asigurați de nimic. Ați arătat la Sarajevo de ce sînteți în stare.

[1] Culorile naționale ale Austro-Ungariei.

— Domnule prefect, stărui Pavle Rankovici, cu același glas și din ce în ce mai îndîrjit, noi am dori ca, în limitele legii...

— Aha, acum vă aduceți aminte de legi! La ce fel de legi îndrăzniți să faceți apel?

— La legile statului, domnule prefect, legi care sînt valabile pentru toată lumea. Subprefectul deveni dintr-o dată serios, ca și cum s-ar mai fi potolit puțin. Pavle Rankovici profită imediat de faptul că Sabliak se mai liniștise. Domnule prefect, ne îngăduiți să vă întrebăm dacă sîntem în siguranță, noi și familiile noastre, cu viețile și averile noastre, iar dacă nu sîntem, cum trebuie să procedăm?

Prefectul își întinse mîinile, întorcînd palmele spre Rankovici, înălță din umeri, închise ochii și-și strînse cu putere buzele subțiri și palide.

Pavle Rankovici cunoștea bine expresia asta caracteristică, nemiloasă, surdo-muto-oarbă, pe care o iau autoritățile în clipele grele, și-și dădu seama, de îndată, că nu mai are ce aștepta. Subprefectul, după ce-și lăsă brațele în jos, deschise ochii, își înălță capul și rosti, ceva mai blînd:

— Autoritățile militare au să arate fiecăruia ce are de făcut.

Acum fu rîndul lui Rankovici să-și deschidă brațele, să-și închidă ochii și să înalțe din umeri. Apoi, cu o voce gravă și tulburată, el spuse:

— Vă mulțumesc, domnule prefect!

Cei patru membri ai comitetului școlar se înclinară, țepeni și stîngaci. Și ieșiră toți, ca niște condamnați.

Mahalaua negustorească era în fierbere. Se țineau numeroase consfătuiri tainice.

În prăvălia lui Ali-hogea stau cîțiva turci, cei mai cu vază din orășel: Nail-bei Turkovici, Osman-aga Sabanovici, Suli-aga Mezilgici. Sînt palizi și îngrijorați, cu expresia aceea gravă și rigidă care se ivește totdeauna pe fețele oamenilor cînd au ceva de pierdut, cînd se pomenesc în fața unor evenimente neașteptate și a unor schimbări mari. Pe ei i-au chemat autoritățile ca să ia conducerea *Schutzkorps*-ului. Acum s-au adunat aici, ca din întîmplare, ca să stea de vorbă,

fără să-i vadă nimeni, și să se înțeleagă ce au de făcut. Unii sînt de părere să primească, alții nici nu vor să audă. Ali-hogea, furios, cu obrajii roșii și cu obișnuita licărire de mînie în ochi, înlătură cu hotărîre orice propunere de a participa, în orice fel, la *Schutzkorps*. El e furios mai ales pe Nail-bei, care e de părere să ia armele și să conducă detașamentele de voluntari musulmani, ca oameni de vază ce sînt.

— Cît oi trăi, eu nu mă amestec în treburi de astea. Și nici tu, dacă ai avea minte măcar de două parale, nu te-ai amesteca. Nu vezi că ghiaurii se folosesc de noi ca să se bată și că, pînă la urmă, au să se spargă toate în capetele noastre?

Și, cu același dar al vorbirii cu care odinioară, pe „kapia", i se împotrivise lui Osman Karamanlîi-efendi, el prinse să arate că „pentru urechea turcă" nu se vestește nimic bun, nici într-o parte, nici în cealaltă, și că orice amestec al lor le-ar fi dăunător.

— E multă vreme de cînd nimeni nu ne mai întreabă nimic și nici nu se sinchisește de noi. Neamțul a intrat în Bosnia, dar nici sultanul, nici împăratul nu ne-au întrebat: e voie, beilor și agalelor? Mai apoi, Serbia și Muntenegru, pînă mai ieri niște raiale, s-au ridicat și-au luat jumătate din bunurile turcești, dar nimeni nici nu s-a uitat măcar la noi. Și-acum, împăratul îi lovește pe sîrbi și din nou nimeni nu ne întreabă nimic, ci ni se dau cîteva puști și cîțiva pantaloni ca să le slujim de hăitași nemților și să-i hăituim pe sîrbi ca să nu-și rupă ei turul pantalonilor cățărîndu-se peste Șargan. Cum de nu te gîndești la asta, nenorocitule? Dacă vreme de atîția ani, cînd se petreceau lucruri de seamă, nu ne-au întrebat ei nimic, de unde ne vine acum fericirea asta care ne rupe oasele? Ascultă-mă pe mine ce-ți spun: toate astea sînt socoteli mari și încurcate, și cel mai bine o s-o ducă cine n-o să se amestece mai mult decît trebuie. Aici, pe graniță, au început să-și spintece burțile, dar cine știe pînă unde or să ajungă? În spatele Serbiei ăsteia, se ascunde cineva. Altfel nu se poate. Dar la tine, la Nezuke, tu n-ai decît muntele în fața ferestrei și nu vezi dincolo de bolovani. Lasă-te păgubaș de ceea ce

ai început; nu te duce la *Schutzkorps* și nu-i împinge nici pe alții să se ducă. Mai bine te-ai îngriji de cei zece șerbi care ți-au mai rămas, pînă ți-or mai da și ei ceva.

Toți tac, neclintiți și gravi. Nail-bei tace și el, vădit jignit, deși ascunde lucrul acesta. Palid ca un mort, el se frămîntă gîndindu-se ce hotărîre să ia. Ali-hogea le-a tăiat avîntul și i-a făcut pe toți să bată în retragere, în afară de Nail-bei. Acum fumează și privesc tăcuți șirul neîntrerupt al furgoanelor și al cailor împovărați care trece peste pod. Apoi, unul cîte unul, cei de față se ridică și-și iau rămas bun. Ultimul a rămas Nail-bei. Drept răspuns la salutul lui întunecat, Ali-hogea îl mai privește o dată în ochi și-i spune, aproape trist:

— Văd eu că ai hotărît să te duci. Ți-a venit chef să-ți pui viața la mezat, ți-e teamă să nu ți-o ia alții înainte. Dar adu-ți aminte vorba din bătrîni: n-a sosit vremea să murim, ci să arătăm cine sîntem. Asemenea timpuri sînt acum.

Locul din piață care desparte prăvălia lui hogea de pod e năpădit de furgoane, cai, soldați din toate armele, rezerviști care vin să se declare la comandament. Din cînd în cînd, jandarmii aduc cîte un grup de sîrbi legați burduf, țărani sau orășeni. Aerul e încărcat de praf. Toți vorbesc mai tare și se mișcă mai repede decît ar avea nevoie. Pe obrajii lor stacojii, sudoarea curge șiroaie. Se aud înjurături în toate limbile. Alcoolul, nesomnul și frămîntarea chinuitoare, care domnește întotdeauna în preajma pericolului și a evenimentelor sîngeroase, fac să le licărească ochii.

În mijlocul pieței, chiar în fața podului, cîțiva rezerviști unguri, în uniforme noi, cioplesc niște bulumaci. Maiurile izbesc grăbite, fierăstraiele taie. Un murmur străbate piața: se înalță o spînzurătoare. Jur împrejur, se adună copiii. Din pragul prăvăliei, Ali-hogea privește cum sînt ridicate mai întîi două grinzi, apoi cum un rezervist mustăcios se cațără sus, ca să le prindă cu a treia grindă, orizontală.

Lumea se îmbulzește de parcă s-ar împărți halva, și se strînge roată în jurul spînzurătorii. Sînt mai cu seamă soldați, dar și cîțiva neisprăviți de prin satele turcești și din orășel. La un moment dat, se face un drum prin mulțimea adunată și sînt cărate două scaune, unul pentru ofițer, altul pentru secretarul lui. După asta, cei din *Schutzkorps* aduc mai întîi doi țărani, apoi un orășean. Țăranii sînt primari a două sate de pe graniță, Pozdercici și Kamenița. Orășeanul e un oarecare Vaio, de felul lui din Lika, un antreprenor venit de multă vreme în Vișegrad și însurat aici. Toți trei sînt legați, speriați și plini de praf. Toboșarul începe să bată cu putere în tobă. În frămîntarea și în zăpăceala generală, sunetul tobei se aude ca bubuitul depărtat al unui tunet. În jurul spînzurătorii se face tăcere. Ofițerul, un locotenent de rezervă ungur, citește cu voce ascuțită, în limba germană, sentințele de condamnare la moarte. Un sergent îi traduce cuvintele. Toți trei acuzații au fost condamnați la moarte de Consiliul de Război, în baza celor declarate, sub prestare de jurămînt, de martorii care îi văzuseră, noaptea, făcînd semnale luminoase spre granița sîrbească. Execuția trebuie să fie publică, în piață, lîngă pod. Țăranii tac și clipesc, buimăciți. Vaio își șterge sudoarea de pe obraji și, cu un glas blînd și trist, susține că e nevinovat. Cu ochii lui mari, ca de nebun, caută prin preajmă cui ar mai putea să-i spună că e nevinovat.

Tocmai trebuia să înceapă execuția cînd, printre cei strînși roată în jurul spînzurătorii, își face loc un soldat roșcovan, mărunt și cu picioarele crăcănate. E Gustav, țalul de odinioară din hotelul Lotikăi, acum patron de cafenea în partea de jos a mahalalei negustorești. Poartă o uniformă nouă și gradul de caporal. Are fața stacojie și ochii mai injectați de sînge decît oricînd. Începe să vorbească. Sergentul încearcă să-l alunge, dar bătăiosul cafegiu nu se lasă de loc.

— Eu sînt de cincisprezece ani agent informator aici și om de încredere al celor mai înalte cercuri militare, zbiară el, în limba germană, cu un glas de

bețiv, și încă de acum doi ani, la Viena, mi s-a făgăduit că voi putea să spînzur, cu mîinile mele, doi sîrbi, cînd va veni vremea. Nu știți cu cine aveți de-a face! Eu am căpătat dreptul și dumneavoastră, acum...

Mulțimea începe să se frămînte și să șușotească. Sergentul nu mai știe pe unde să scoată cămașa. Gustav e din ce în ce mai agresiv și caută cu orice preț să pună mîna pe osîndiți ca să-i spînzure el. Atunci se ridică locotenentul, un bărbat slab și oacheș, cu aere de boier, desperat de parcă el ar fi fost osînditul și fără pic de sînge în obraz. Deși beat criță, Gustav ia poziția de drepți, dar mustățile subțirele și roșcovane îi zvîcnesc, iar ochii i se învîrtesc cînd spre dreapta, cînd spre stînga. Ofițerul se apropie într-atîta de obrajii lui roșii, de parcă ar fi vrut să-i scuipe.

— Dacă nu pieri într-o clipă, dau ordin să te ducă legat, la carceră. Să ieși mîine la raport. Ai înțeles? Hai, șterge-o! Marș!

Locotenentul vorbea nemțește cu accent unguresc, încet, dar aspru și atît de tăios, încît cafegiul beat se făcu deodată mic și dispăru în mulțime, salutînd într-una și încercînd să bîlbîie cuvinte încîlcite de iertare.

Abia atunci privirile tuturor se îndreptară iar spre osîndiți. Cei doi țărani, capi de familie, aveau exact aceeași atitudine. Tremurau, iar din pricina arșiței soarelui și a zăpușelii care se ridica din mulțimea adunată acolo clipeau și se încruntau, de parcă ăsta le-ar fi fost tot necazul. Vaio susținea încet și plîngător că e nevinovat și că numai concurentul lui l-a denunțat, că el nici la militărie n-a fost și nici n-a auzit, în viața lui, că se pot trimite semnale luminoase.

Vaio știa puțin nemțește și, cu glas deznădăjduit, înnădea cuvînt cu cuvînt, căznindu-se să găsească o expresie convingătoare datorită căreia să poată stăvili iureșul furios care îl purta de ieri și amenința să-i ia zilele, cît era el de nevinovat.

— *Herr Leutnant, Herr Leutnant, um Gottes willen... Ich unschuldiger Mensch... viele Kinder... Kinder... Unschuldig! Lüge! Alles Lüge!*[1]

Vaio alegea cuvintele, de parcă l-ar fi căutat pe cel drept și salvator.

Soldații se și apropiaseră de primul țăran. Acesta își scoase repede căciula, se întoarse spre Meidan, unde se afla biserica, și se închină grăbit, de două ori. Din ochi, ofițerul le dădu ordin soldaților să isprăvească mai întîi cu Vaio. Atunci omul din Lika, văzînd că i-a sosit clipa, deznădăjduit, își înălță brațele spre cer și începu să se roage și să strige cît putea mai tare:

— *Nein! Nein! Nicht! Um Gottes willen! Herr Leutnant! Sie wissen... alles ist Lüge... Gott... alles Lüge!*[2] zbiera Vaio, dar soldații îl și înșfăcaseră de picioare și de brîu și-l săltau pe postamentul de sub spînzurătoare.

Cu răsuflarea tăiată, mulțimea urmărea toate astea, ca pe-un joc între nefericitul antreprenor și locotenent, tremurînd de curiozitate și așteptînd să vadă cine va cîștiga și cine va pierde.

Ali-hogea, care pînă atunci auzise numai sunete nedeslușite și nu bănuia ce se întîmplă în mijlocul mulțimii aceleia de oameni, zări deodată fața înnebunită a lui Vaio pe deasupra tuturor capetelor și, dintr-un salt, închise dugheana, deși autoritățile militare ordonaseră ca toate prăvăliile să rămînă deschise.

În orășel soseau mereu trupe noi, muniții, hrană și echipament, nu numai pe calea ferată, care era supraaglomerată, ci și pe vechiul drum de care, dinspre Rogatița. Zi și noapte, căruțele și caii treceau peste pod și primul lucru pe care îl întîlneau cînd dădeau să intre în oraș erau cei trei spînzurați, din piață. Și cum de obicei capătul coloanei se împotmolea în străzile ticsite de lume, fiecare coloană trebuia să zăbovească

---

[1] Domnule locotenent, domnule locotenent, pentru numele lui dumnezeu! Sînt nevinovat... mulți copii... Nevinovat! Minciuni! Totul e minciună! (Germ.)

[2] Nu! Nu! Nu, pentru numele lui dumnezeu! Domnule locotenent! Dumneavoastră știți... totul e minciună... Doamne, totul e minciună! (Germ.)

pe pod sau în piață, lîngă spînzurătoare, pînă cînd se descurcau cei din frunte. Plini de praf, stacojii de furie, răgușiți de zbierete, sergenții treceau călare printre furgoanele și caii împovărați peste măsură, făceau semne desperate și înjurau în toate limbile monarhiei austro-ungare toate lucrurile sfinte ale tuturor religiilor cunoscute.

La vreo trei sau patru zile după asta, într-o dimineață, devreme, cînd podul era din nou năpădit de convoaiele militare ce se scurgeau încet prin centrul îngust al orășelului, se auzi un șuierat strident și neobișnuit și, chiar în mijlocul podului, pe „kapia", un șrapnel lovi parapetul de piatră. Schijele de fier și pietrele acoperiră oamenii și caii ; începu învălmășeala, animalele se ridicară în două picioare, fuga deveni generală. Unii se repezeau înainte, spre centrul orașului, alții goneau înapoi, pe unde veniseră. În clipa aceea căzură încă trei șrapnele, două în apă, și unul din nou pe pod, între oameni și cai. Cît ai clipi, podul rămase pustiu. În spațiul gol acum, se vedeau, ca niște pete întunecate, căruțele răsturnate, oamenii și caii morți. De pe stîncile lui Butko, se auzi artileria de cîmp austriacă, încercînd să găsească bateria sîrbească aflată pe munte, de unde lovea cu obuzele ei convoaiele împrăștiate la cele două capete ale podului.

Din ziua aceea, bateria de pe Panos ținti într-una podul și cazarma de-alături. Peste cîteva zile, tot într-o dimineață, se mai auzi un zgomot, de la răsărit, dinspre Goleș. Bubuitul tunului era mai depărtat, dar mai adînc, și obuzele vuiau mai tare pe deasupra orașului. Astea erau obuzierele : în total două. Primele proiectile căzură în Drina, apoi în locul viran de lîngă pod, unde pricinuiră pagube caselor de prin apropiere, hotelului Lotikăi și cazinoului ofițeresc, apoi începură, la intervale regulate, să țintească mai sigur podul însuși și cazarma. În mai puțin de-un ceas, cazarma ardea. Soldații care încercau să stingă focul fură uciși cu șrapnele de bateria de pe Panos. Pînă la urmă, cazarma fu lăsată în voia soartei. În arșița zilei, arse tot ce era lemn, iar printre ruinele în flăcări picau din cînd în cînd obuze care distrugeau interio-

rui clădirii. Astfel, pentru a doua oară, a fost nimicit hanul de piatră și preschimbat din nou într-un maldăr de bolovani.

Cele două obuziere de pe Goleș țintiră apoi numai podul, și mai ales stîlpul din mijloc. Obuzele cădeau cînd în rîu, la dreapta și la stînga podului, cînd explodau lovind stîlpii masivi de piatră, cînd izbeau podul însuși, dar nu căzu nici unul pe capacul de fier care ascundea drumul înăuntrul stîlpului central, unde se afla explozivul pentru minarea podului.

Bombardamentul acesta, care dură zece zile, nu-i pricinui podului cine știe ce pagube. Obuzele loveau stîlpii netezi și arcadele rotunde, ricoșau și explodau în aer fără să lase alte semne pe zidurile de piatră în afara zgîrieturilor albe, abia vizibile. Iar schijele de șrapnel loveau parapetele lucioase și puternice, după care ricoșau ca niște boabe de grindină. Doar cele căzute în drumul de pe pod lăsau în pietrișul desfundat adîncituri nu prea mari și spărturi ; dar nici ele nu puteau fi văzute decît de pe pod.

Astfel, trecînd prin această nouă furtună care se abătuse asupra orașului și care răsturna și dezrădăcina vechile obiceiuri, secera ființele vii și lucrurile neînsuflețite, podul rămase mai departe, alb, solid, de neînvins, așa cum fusese dintotdeauna.

XXIII

Din pricina bombardamentului neîntrerupt, circulația peste pod, și așa foarte redusă, era oprită în timpul zilei : civilii treceau în voie, militarii, unul cîte unul, în pas alergător ; dar de cum se ivea un grup ceva mai mare, începeau să plouă șrapnelele de pe Panos. După cîteva zile, se statornici un fel de regulă. Oamenii băgaseră de seamă cînd e bombardamentul mai puternic, cînd e mai slab și cînd încetează cu totul și, ținînd seama de observațiile acestea, porneau să-și vadă de treburile lor cele mai urgente, în măsura în care nu-i împiedicau patrulele austriece.

Bateria de pe Panos nu trăgea decît ziua, dar obuzierele de după Goleș deschideau focul și noaptea, ca să împiedice mișcările trupelor și trecerea convoaielor dintr-o parte într-alta a podului.

Orășenii ale căror case se aflau în centrul Vîșegradului, în vecinătatea podului și a drumului, se mutaseră cu familiile lor pe Meidan sau în alte cartiere ferite și depărtate, la rude sau la prieteni, ca să se pună la adăpost de bombardamente. Fuga aceasta, cu copiii și cu lucrurile cele mai trebuitoare, amintea nopțile grele din vremea „revărsărilor celor mari“ ale apelor. Numai că acum cetățenii de religii diferite nu se mai amestecau între ei și nu mai erau uniți de simțămîntul solidarității în fața năpastei care îi lovea pe toți. Turcii se adăposteau în case turcești, iar sîrbii,

ca niște ciumați, prin casele sîrbești. Dar, deși împrăștiați și despărțiți, trăiau toți cam în același fel. Strîmtorați în case străine, nu mai știau cum să-și folosească orele nesfîrșite, nici cum să-și alunge gîndurile pline de griji și tulburate. Stînd degeaba, umblînd de colo-colo ca niște sinistrați, ei se temeau pentru viața lor, se îndoiau de soarta agoniselii lor și se chinuiau, pradă speranțelor și dorințelor contradictorii, ascunzîndu-le, bineînțeles, și pe unele, și pe altele.

La fel ca odinioară, pe vremea „revărsărilor celor mari", bătrînii încercau să-i mai înveselească și să-i mai liniștească pe cei din preajma lor, cu glume și povești, arătîndu-se ca și cum ar fi fost calmi și senini. Dar se părea că pentru asemenea năpastă glumele vechi și prefăcătoriile nu foloseau la nimic; se părea că poveștile de odinioară își pierduseră farmecul, că glumele își pierduseră sarea și înțelesul. Iar ca să născocești altele noi, e greu și cere timp.

Noaptea se prefăceau toți că dorm, deși nimeni nu izbutea să închidă ochii cu adevărat. Vorbeau pe șoptite, deși nimeni nu înțelegea ce rost are să șușotești cînd clipă de clipă bubuie tunurile, fie cele sîrbești, fie cele austriece. Frica „de-a nu face semne dușmanului" intrase în oameni, deși nimeni nu știa cum se fac semnele astea și nici ce sînt ele, de fapt. Dar spaima era atît de mare, încît nimeni nu mai îndrăznea să aprindă măcar un chibrit. Cînd voiau să fumeze, bărbații se închideau în odăițe fără geamuri, bine zăvorîte, sau își acopereau capul cu vreo pătură și fumau așa. Zădufuul era de neîndurat. Se scăldau toți în sudoare, dar toate ușile erau încuiate și toate ferestrele acoperite. Orășelul părea un nenorocit care, neputînd să se apere de lovituri, își acoperă ochii cu mîinile și așteaptă. Toate casele păreau ferecate, moarte. Căci cine voia să scape cu viață trebuia să facă pe mortul și nici asta nu ajuta chiar întotdeauna.

În casele musulmane, atmosfera era mai însuflețită și oamenii se simțeau mai la largul lor. Acolo se mai păstrau multe din străvechile instincte războinice, trezite însă la vreme nepotrivită, zăpăcite și ciuntite de duelul acesta care se înfăptuia pe deasupra capetelor,

între două artilerii, amîndouă ghiaure. Dar mai existau și griji, mari și ascunse, se întîmplau și nenorociri fără ieșire și fără scăpare posibilă.

În casa lui Ali-hogea, sub cetățuie, e o adevărată școală. Copiilor lui, destul de numeroși, li s-au mai adăugat și cei nouă copii ai lui Mui-aga Mutapjici, dintre care doar trei sînt mai răsăriți : toți ceilalți sînt încă mici, născuți unul după altul și ajungîndu-și unul altuia pînă la urechi. Ca să scape de grija de a-i păzi și ca să nu-i strige tot timpul prin curte, părinții i-au închis, laolaltă cu copiii lui Ali-hogea, într-o odaie de jos, largă și răcoroasă, și acolo, mamele și surioarele mai măricele văd de ei, într-o gălăgie şi o păruială necontenite.

Mui-aga Mutapjici ăsta, zis din Ujițe, e un vechi locuitor al orășelului. (Vom vedea mai departe cum și de ce.) E înalt, are vreo cincizeci de ani, capul cărunt, nasul ca un plisc de vultur, fața brăzdată de zbîrcituri, vocea groasă și gesturi bruşte şi milităroase. Pare mai bătrîn decît Ali-hogea, deși e cu vreo zece ani mai tînăr decît el. Își petrece timpul cu Ali-hogea, fumînd într-una, vorbeşte puțin și rar, absorbit de gînduri a căror gravitate i se răsfrînge pe față și în fiecare gest. Nu stă o clipă locului. Se ridică, iese în fața casei și privește din grădină înălțimile din jurul orașului, de-o parte și de alta a rîului. Și cată așa, cu fruntea sus, scrutînd zarea de parcă s-ar uita să vadă venind furtuna. Ali-hogea, care nu-l lasă o clipă singur și-și dă mereu osteneala să-l îmbărbăteze și să-l liniștească, iese după el.

Aici, în grădina povîrnită, dar frumoasă și mare, domnesc pacea și belșugul verii. Ceapa a fost întoarsă și tăiată, floarea-soarelui e plină de putere și în jurul pălăriilor ei grele și negre zumzăie albinele și bondarii. Pe margini, florile mai mărunte au început să dea sămînță. Din locul acesta înalt se vede orășelul în vale, împrăștiat pe limba de nisip, prins ca într-o furcă între Drina și Rzav și încununat de înălțimile inegale și felurite ale munților. Jos, în jurul orășelului și pe marginile abrupte ale colinelor, se înșiruie, unul după al-

tul, lanurile de ovăz în pîrgă și de porumb verde. Casele albe strălucesc, iar pădurile care acoperă culmile par niște ghemuri întunecate. Tirul artileriei, nu prea intens nici de-o parte nici de alta, pare de-aici o salvă inofensivă, trasă de sărbători, într-atît de larg e pămîntul și bolta de deasupra lui, în seninul zilei acesteia de vară care abia începe.

Lui Mui-aga, cît e el de îngrijorat, prinde a i se dezlega limba. Începe să răspundă la vorbele binevoitoare ale lui Ali-hogea și-i povestește viața lui. Și asta nu fiindcă Ali-hogea nu l-ar cunoaște, dar aici, în soare, trebuie să scape în vreun fel de nodul care îi apasă pieptul și-l înăbușă ; și, de altminteri, soarta se hotărăște chiar aici, acum, în fiecare clipă a zilei ăsteia de vară, cu fiecare lovitură de tun trasă de-o parte sau de alta.

Mui-aga n-avea nici cinci ani împliniți cînd turcii fuseseră nevoiți să părăsească orașele din Serbia. Ei plecară în Turcia, însă taică-său, Suli-aga Mutapjici, încă tînăr pe atunci, dar om cu vază și fruntaș printre musulmanii din Ujițe, hotărî să treacă în Bosnia, de unde i se trăgea neamul lui străvechi. Suli-aga își îndesă copiii în coșurile-samare și luîndu-și banii pe care, în aceste împrejurări, îi putuse căpăta din vînzarea pămîntului și a caselor, plecă din Ujițe pentru totdeauna. Împreună cu cele cîteva sute de refugiați din aceeași localitate, el ajunse în Bosnia, unde mai era stăpînire turcească, și se așeză la Vișegrad, lîngă niște neamuri de-ale Mutapjicilor din Ujițe, care trăiau de multă vreme aici. Trecuseră vreo zece ani și tocmai începuse să fie cineva printre negustorii orășelului, cînd veni ocupația austriacă. Fire hotărîtă și dîrză, Suli-aga socoti că nu merită să fugi de-o stăpînire ghiaură ca să trăiești sub alta. Și, la un an după sosirea austriecilor, el părăsi din nou Bosnia, cu toți ai lui și cu încă vreo cîteva familii care nu voiau să rămînă într-o țară unde „bat clopotele", și se mutară la Novo-Varoș în Sandjak. (Mui-aga era pe-atunci un flăcăiandru de vreo cincisprezece ani.) În Sandjak, Suli-aga Mutapjici făcu iar negustorie și se născură și ceilalți copii. Dar nu uită niciodată ce lăsase la Ujițe

și nu se putu obișnui cu oamenii noi și cu obiceiurile din Sandjak. Din pricina asta chiar se și prăpădi înainte de vreme. Toate fetele lui, frumoase și cuminți, se măritară bine. Băieții crescură pe moșioara părintească. Și tocmai cînd se însuraseră unul după altul, și începuseră să prindă rădăcini mai adînci pe noile meleaguri, izbucni războiul balcanic din 1912. Mui-aga luă parte la luptele duse de armatele turcești la Novo-Varoș, împotriva sîrbilor și muntenegrenilor. Rezistența a fost scurtă, dar nu se poate spune că a fost slabă sau zadarnică. Și totuși, ca printr-o minune, ca și cum soarta armatelor și a nu știu cîtor mii de oameni nu s-ar fi decis acolo, ci undeva departe și fără nici o legătură cu rezistența lor, energică sau slabă, trupele turcești evacuară Sandjakul. Neputînd să aștepte dușmanul din fața căruia, în copilărie, fugise din Ujițe, și căruia i se împotrivise acum, fără succes, și nemaiavînd în ce țară să fugă, Mui-aga se hotărî să se reîntoarcă în Bosnia sub aceeași stăpînire de care fugise taică-său. Și astfel, emigrînd pentru a treia oară, revenise cu familia în orășelul unde își petrecuse copilăria.

Cu cei cîțiva bani lichizi și cu ajutorul turcilor din Vișegrad, printre care avea rude, încercase în ultimii doi ani să înjghebe un negoț. Dar lucrul n-a mers de loc ușor, căci, după cum am văzut, vremurile erau grele și nesigure, iar cîștigul era anevoios chiar pentru cei care aveau o situație temeinică. Mui-aga trăia mai mult din banii aduși cu el, așteptînd timpuri mai bune și mai pașnice. Și iată că acum, după ce trăise cu chiu cu vai doi ani ca refugiat, vedea izbucnind furtuna în fața căreia nu putea și nu știa ce să facă. Singurul lucru cu putință era să-i urmărească îngrijorat cursul și să-i aștepte cu teamă sfîrșitul.

Despre asta vorbesc acum, pe șoptite, ei doi, alandala, așa cum se vorbește despre lucruri nu prea bine cunoscute și care pot fi cercetate de la coadă, de la capăt sau chiar de undeva, de pe la mijloc. Ali-hogea, care îl iubește și-l prețuiește grozav pe Mui-aga, își dă osteneală să găsească vorbe de alinare, ca să-l liniștească, nu fiindcă își închipuie că i-ar putea lecui sufe-

rința, ci doar fiindcă așa crede el de cuviință și socotește de datoria lui să deplîngă în vreun fel nenorocul omului ăstuia cinstit, nefericit și cu adevărat musulman. Mui-aga stă jos și fumează: e întruchiparea însăși a celui copleșit de soartă. Pe frunte și pe tîmple îi brobonesc picături mari de sudoare, rămînînd acolo cîteva clipe, mărindu-se, îngreunîndu-se, lucind în soare și scurgîndu-i-se apoi pe obrajii brăzdați. Dar Mui-aga nu le simte și nu le șterge. Cu ochii stinși, el privește iarba din față, absorbit de gînduri, ascultînd ce se petrece înăuntrul lui și ceea ce se petrece acolo e mai tare și mai răsunător decît toate cuvintele de alinare, decît cele mai puternice bubuituri de tun. Din cînd în cînd, el face doar cu mîna o mișcare ușoară și rostește vreo vorbă care e mai mult o parte din gîndurile lui decît un răspuns la ce i se spune și la ce se petrece în preajmă.

— Am ajuns, dragă Ali-hogea, să nu mai știm încotro să apucăm. Numai Allah singur vede că răposatul tata și cu mine ne-am străduit să ne păstrăm credința curată și să ne ducem viața ca niște adevărați musulmani. Bunicul și-a lăsat oasele la Ujițe, poate că acum nu mai există nici urmă din mormîntul lui. Pe tata l-am îngropat la Novo-Varoș și nu știu dacă acum nu calcă vitele ghiaurilor peste groapa lui. Mă gîndeam că măcar eu să mor aici, unde drept-credincioșii mai sînt chemați la rugăciune, dar mi se pare că e scris ca seminția noastră să fie nimicită și să nu-și mai cunoască nimeni mormintele părinților. Asta-i doar voia lui Allah, nu-i așa? Dar văd că nu mai avem încotro. A venit vremea cînd se spune că dreapta-credință n-are decît o scăpare: să se prăpădească. Căci ce mai pot face oare? Să mă iau după Nail-bei și să intru în *Schutzkorps,* ca să mor cu o pușcă nemțească în mînă, necinstindu-mă, în fața lumii acesteia și a lumii celeilalte, sau să stau așa și să aștept venirea sîrbilor și să primesc lucrurile de care, vreme de cincizeci de ani, ne-am ferit fugind dintr-un loc în altul?

Ali-hogea se pregătea să-i spună cîteva cuvinte de încurajare, să-i dea puțină speranță, dar îi taie vorba o salvă a bateriei de pe înălțimile lui Butko și

alta a tunurilor de pe Panos, care încercară să răspundă și ele. Îndată se auziră și tunurile de pe Goleș. Trăgeau exact pe deasupra capetelor lor și atît de jos, încît obuzele de felurite mărimi țeseau o urzeală, cu vuietul acela jalnic care îți furnică măruntaiele și-ți îngheață sîngele în vine, pînă te apucă durerea. Alihogea se ridică și spuse că e de părere să se adăpostească sub streașina acoperișului, iar Mui-aga îl urmă ca un somnambul.

În casele sîrbești, îngrămădite în jurul bisericii de pe Meidan, dimpotrivă, nu există nici tînguieli pentru trecut, nici teamă de viitor: nu există decît frica și povara prezentului. Acolo domnește uluirea aceea mută care-i cuprinde întotdeauna pe oameni după primele clipe ale unei spaime îngrozitoare, după arestări și ucideri fără ordine și judecată. Dar sub deznădejdea asta, e ce-a fost de totdeauna: o ureche pîndind în taină, ca și odinioară, cu o sută de ani și mai bine în urmă, cînd pe Panos ardeau focurile răsculaților; aceeași nădejde, aceeași luare-aminte și aceeași hotărîre de-a îndura totul, dacă nu se poate altfel, și aceeași credință într-o scăpare fericită, pînă la urma urmelor.

Nepoții și strănepoții celor care tot aici, închiși ca și ei prin case, speriați și neliniștiți, dar fremătînd în adîncul sufletului își ascuțeau auzul încercînd să prindă bubuitul slab al tunului lui Karageorge dinspre Veletovo ascultă în clipa asta cum pe deasupra capetelor, în bezna înăbușitoare, bubuie tunetul obuzelor grele. Ghicesc după șuierat care sînt sîrbești și care sînt germane, le spun cuvinte drăgăstoase sau le blestemă, le dau nume și porecle. Asta atîta vreme cît obuzele trec pe sus și se sparg mai depărtișor, dar cînd canonada coboară pînă la pod și pînă deasupra orașului, ei tac deodată și li se taie graiul fiindcă li se pare — și ar putea să jure — că, în liniștea deplină, în mijlocul unui spațiu atît de întins, și dintr-o tabără, și din alta nu se trage decît în ei, în casa unde se adăpostesc. Și numai după ce urletul exploziilor apropiate încetează, reîncep să vorbească, cu glas

schimbat, și-și spun unii altora că obuzele au căzut la doi pași, că sînt un sistem deosebit de periculos, mai periculos decît toate celelalte feluri de bombe.

În casa lui Ristici s-au adăpostit cei mai mulți dintre sîrbii din mahalaua negustorească. E chiar deasupra casei parohiale, dar e mai mare și mai frumoasă decît aceasta din urmă și adăpostită împotriva bombardamentului, din amîndouă părțile, de livezile cu pruni de pe pantă. Sînt puțini bărbați, dar multe femei ai căror soți au fost arestați sau luați ca ostatici, și ele s-au refugiat aici, cu copiii lor.

În casa bogată și încăpătoare, trăia doar Mihailo Ristici, cu nevastă-sa și cu noră-sa, văduvă care n-a mai vrut nici să se mărite, nici să se reîntoarcă în casa părinților ei cînd i-a murit soțul, ci a rămas aici, ca să-și crească copiii, lîngă socri. Băiatul ei mai mare a fugit în Serbia, cu doi ani în urmă, și a murit ca voluntar la Bregalnița. Avea pe-atunci optsprezece ani.

Bătrînul Mihailo, nevastă-sa și noră-sa își servesc musafirii de parcă i-ar fi poftit la vreun hram. Bătrînul, mai ales, e neobosit. Stă cu capul descoperit, împotriva obiceiului său (căci, în general, nu-și leapădă niciodată fesul roșu), părul cărunt și des îi cade pe frunte și în jurul urechilor, iar mustățile groase și argintii, îngălbenite de tutun îi înconjură gura, ca un zîmbet neîncetat. De cum bagă de seamă că vreun oaspete s-a speriat sau s-a întristat, se apropie de el, îl încurajează, îl îmbie cu rachiu, cafea, tutun.

— Nu pot, nașule Mihailo, îți mulțumesc ca unui părinte, dar mă îneacă aici, se apără o femeie încă tînără, arătîndu-i cu mîna gîtul alb și rotunjor.

Femeia e nevasta lui Petre Gatal, din Okoliște. Petre a plecat mai deunăzi la Sarajevo, cu niște treburi. Războiul l-a prins acolo și de-atunci n-a mai venit nici o veste de la el. Ea, fiind izgonită din casă de soldați, s-a refugiat, împreună cu cei doi copii, la Mihailo Ristici, cu care familia soțului ei e încuscrită. A doborît-o grija bărbatului și a casei părăsite. Își frînge mîinile, oftează și geme, rînd pe rînd.

Mihailo n-o slăbește o clipă din ochi și stă într-una pe lîngă ea. În dimineața aceea a venit vestea că Petre, pe cînd se reîntorcea din Sarajevo cu trenul, a fost luat ca ostatic, că l-au mînat la Vardiște și că, acolo, cu prilejul unei învălmășeli, a fost împușcat din greșeală. Nevesti-si nu i-au spus încă nimic și Mihailo veghează ca nu cumva să afle pe neașteptate și pe nepregătite. Femeia se ridică într-una, vrea să iasă în ogradă, să se uite spre Okoliște, dar Mihailo n-o lasă, găsind tot soiul de pricini, fiindcă știe că la Okoliște casa lor e în flăcări și vrea s-o cruțe măcar de priveliștea asta pe nefericita femeie. Glumește, zîmbește și o îmbie mereu cu cîte ceva:

— Ia, Stanoika, ia, mielușelule. Un păhăruț doar. Asta e balsam de leac și băutură care împrăștie grija. Nu e rachiu.

Femeia bea, ascultătoare. Mihailo le dă și celorlalți, pe rînd, cu însuflețire prietenoasă, silindu-i să prindă puteri. Apoi se reîntoarce la nevasta lui Petre Gatal. A mai lăsat-o nodul din gît. Acum e mai calmă și se mulțumește să privească îngîndurată. Dar bătrînul Mihailo n-o părăsește. Îi spune, ca unui copil, că au să treacă toate astea, că Petre o să se întoarcă acasă viu și nevătămat și că au să se ducă iar în casa lor din Okoliște.

— Îl cunosc eu pe Petre, doar am fost și la botezul lui. Despre botezul ăsta s-a vorbit multă vreme. Eu îl țin minte, parcă s-ar fi petrecut mai ieri, alaltăieri. Eram flăcău de însurat cînd m-am dus, cu răposatul tata, care era nașul copiiilor lui Ianko Gatal, din Okoliște, să-l botezăm pe Petre ăsta, al tău.

Și începe să spună povestea cu botezul lui Petre Gatal, cunoscută de toți, dar care, în noaptea asta, în ceasurile astea neobișnuite, li se pare nouă tuturor.

Bărbații și femeile se trag mai aproape și, ascultînd, mai uită de primejdie și nu mai iau seama la bubuitul tunului cît timp povestește Mihailo.

— Pe vremurile pașnice, pe cînd păstorea în Vișegrad vestitul popa Nikola, lui Ianko Gatal, după numeroși ani de căsnicie și-un șir întreg de fete, i se născuse un fiu. În săptămîna următoare, duminică,

porniră cu pruncul spre biserică, să-l boteze. În afară de fericitul tată și de naș, mai merseră cîteva rude și cîțiva vecini. Încă de pe cînd coborîseră din Okoliște, oamenii făcuseră numeroase popasuri, trăgînd din plosca burduhănoasă a nașului, dușcă după dușcă, rachiu tare ca focul. Și cînd, străbătînd podul, au ajuns pe „kapia", s-au oprit acolo, să se odihnească un pic și să mai tragă o dușcă. Era o zi rece, de toamnă tîrzie. Pe „kapia" nu se mai aflau nici cafegiii, nici turcii din orășel veniți să soarbă la cafele. Așa că oamenii din Okoliște se așezară ca la ei acasă, deschiseră desagii cu merinde și destupară o nouă ploscă de rachiu. Tot închinînd în sănătatea unuia și-a altuia, cu voie bună și din toată inima, uitară și de prunc, și de popa care trebuia să-l boteze, după liturghie. Cum pe-atunci — pe la 1870 — bisericile nu aveau și nici nu le era îngăduit să aibă clopote, alaiul vesel nu băgase de seamă că vremea trecuse și că liturghia se isprăvise, pesemne de mult. În discuțiile lor în care se amesteca, îndrăzneț și depărtat, viitorul copilului și trecutul părinților, timpul n-avea însemnătate și nimeni nu-l măsura. De cîteva ori se trezise conștiința nașului, atrăgîndu-le atenția că trebuie să pornească, dar ceilalți îl siliseră de îndată să tacă.

„Măi, oameni buni, hai să mergem, să îndeplinim cele rînduite de legea creștinească", bolborosea nașul.

„Ce te-a apucat de ne bodogănești atîta? Doar n-a rămas nimeni nebotezat în parohia asta", îi răspundeau ceilalți, îndemnîndu-l, care mai de care, să bea din plosca lui.

Și tatăl lui Petre, de asemenea, se zorise la un moment dat să pornească, dar, pînă la urmă, rachiul îl făcuse să tacă și-i împăcase pe toți. Femeia, care pînă atunci ținuse copilul în brațele ei învinețite de frig, îl așeză pe-o bancă de piatră și-l înveli cu un șal pestriț. Copilul stătea liniștit, ca-n leagăn, cînd dormind, cînd deschizînd ochișorii, curios, de parcă ar fi vrut și el să se veselească laolaltă cu ceilalți. („Se vede că țîncul ăsta e din orașul nostru, spunea nașul, îi place lume multă și veselie."

„Să fii sănătos, Ianko, strigă unul dintre vecini. Să-ţi trăiască feciorul ani mulţi şi fericiţi. Să dea dumnezeu să fie mîndria casei şi fala sîrbilor, şi să vieţuiască în cinstire şi belşug. Să dea dumnezeu..."

„Ce-aţi zice dacă l-am şi boteza?" îl întrerupse tatăl.

„N-avea grijă de botez", strigară ceilalţi într-un glas, îndemnîndu-se la rachiu.

„Nici Raghib-efendi, din Borovaţ, nu-i botezat şi vezi ce flăcău zdravăn e: deşală calul sub el", spuse unul din vecini, pe cînd ceilalţi se prăpădeau de rîs.

Dacă însă oamenii ăştia de pe „kapia" pierduseră noţiunea timpului, popa Nikola n-o pierduse de loc: el a aşteptat cît a aşteptat în faţa bisericii, apoi s-a mîniat, şi-a îmbrăcat scurteica de vulpi şi a coborît de pe Meidan, în tîrg. Acolo, cineva i-a spus că oamenii şi pruncul se află pe „kapia". Şi s-a dus acolo să-i certe cum ştia el, dar l-au primit cu atîta dragoste şi bucurie sinceră, i-au cerut iertare atît de solemn, i-au făcut urări atît de călduroase şi i-au spus vorbe atît de bune, încît popa Nikola, care era el om aspru la înfăţişare, dar avea inimă de vişegrădean, i-a iertat, a primit plosca şi a luat şi-o gustare. S-a plecat apoi deasupra micuţului şi l-a alintat cu tot felul de nume drăgălaşe, pe cînd copilul îi privea liniştit faţa lată, ochii mari, albaştri, şi barba lungă, roşcată.

Povestea născocită mai tîrziu, după care pruncul ar fi fost botezat pe „kapia", nu-i adevărată; dar e adevărat că s-au iscat discuţii îndelungi, în timpul cărora s-a băut vîrtos şi s-a închinat din belşug. Abia tîrziu, după-amiază, întregul alai vesel s-a urnit spre Meidan şi popa a deschis biserica unde naşul, împleticindu-şi limba şi sughiţînd, s-a lepădat de satana în numele noului cetăţean al Vişegradului.

Aşa l-am botezat pe finul Petre, deie-i domnul sănătate, şi uite c-a trecut de patruzeci de ani şi nu duce lipsă de nimic, îşi încheie Mihailo povestirea.

Cei de faţă mai băură cîte un rachiu şi cîte o cafea, uitînd realitatea, ca s-o poată îndura; acum vorbeau toţi mai uşor şi mai liber şi vedeau aievea că

există în viață lucruri mai omenești și mai vesele decît beznele astea, decît spaima și decît bubuiturile aducătoare de moarte.

Astfel își petrecură noaptea și, totodată, viața, făcută din primejdii și chinuri, dar luminoasă, neclintită și dreaptă. Împinși de străvechi instincte moștenite, ei o rupeau în bucăți, o împărțeau în impresii de-o clipă și în cerințe imediate, pierzîndu-se mereu în ele. Doar așa, trăind fiecare clipă în parte, fără să privească nici înainte, nici înapoi, puteau să îndure o asemenea viață și să se poată păstra pentru zile mai bune.

Apoi se crăpă de ziuă. Asta însemna doar că salvele de tun deveneau mai vii și că focul de neînțeles și nesfîrșit al războiului se continua în lumina soarelui. Căci zilele nu mai aveau nici nume, nici sens, în ele însele; timpul își pierduse importanța și valoarea. Oamenii nu știau decît să aștepte și să tremure. Altminteri, gîndeau, munceau, vorbeau și umblau ca niște automate.

Așa, sau aproape așa, trăiau cei din cartierele de sus, la poalele fostei cetățui și pe Meidan.

Jos, în centrul orașului, rămăseseră puțini oameni. Încă din primele zile ale războiului, se dăduse ordin ca prăvăliile să fie deschise; astfel puteau să-și facă soldații care treceau prin Vișegrad unele tîrguieli mărunte, dar, mai ales, fiindcă în felul acesta se putea arăta populației că dușmanul e departe și că nici un pericol nu amenință orașul. Ordinul rămăsese în vigoare, nu se știe cum, și sub bombardamente, dar fiecare negustor se străduia să găsească un pretext ca să țină dugheana închisă aproape toată ziua. Prăvăliile de lîngă pod și de lîngă hanul de piatră, cum erau cele ale lui Pavle Rankovici și Ali-hogea, stăteau închise toată ziua, fiind expuse bombardamentului. Tot așa, hotelul Lotikăi era complet închis. Acoperișul îi fusese lovit de un obuz și zidurile ciuruite de schije de șrapnel.

Ali-hogea nu cobora de pe colina lui decît o dată sau de două ori pe zi, ca să vadă dacă totul e în ordine, apoi se reîntorcea acasă.

Lotika părăsise hotelul, cu întreaga ei familie, din primele zile, de cînd începuse bombardarea podului. Trecuseră toţi pe malul stîng al Drinei şi se refugiaseră într-o casă turcească, nouă şi încăpătoare. Casa se afla ceva mai departe de drum, adăpostită într-o adîncitură şi înfundată între crengile groase ale unei livezi printre care nu i se vedea decît acoperişul roşu. Proprietarul casei se afla la ţară, cu toată familia lui.

Părăsiseră hotelul la căderea nopţii, cînd domneşte, de obicei, o tăcere deplină. Dintre servitori, nu mai rămăsese cu ei decît credinciosul şi neschimbatul Milan, flăcău bătrîn, dar totdeauna fercheş. De multă vreme Milan nu mai avusese pe cine să dea afară din hotel. Aşa cum se întîmplă adeseori în astfel de ocazii, celelalte slugi se împrăştiaseră care încotro, de cum căzuse prima bombă peste oraş. Ca totdeauna, şi de data asta tot Lotika a condus mutarea şi a dat ordinele trebuitoare, numai ea, fără nici o împotrivire. Ea hotărîse care erau lucrurile cele mai necesare şi preţioase ce trebuiau luate, ea hotărîse ce putea fi lăsat, cum să se îmbrace fiecare, cine să ducă băiatul idiot şi şchiop al Deborei, cine s-o conducă pe Debora însăşi, bolnavă şi plîngăreaţă, şi cine pe Mina, fata bătrînă şi grasă, care îşi ieşise din minţi de spaimă. Profitînd de întunericul cald al nopţii, trecuseră podul cărînd într-un cărucior cîteva lucruri şi copilul bolnav, pe cînd Lotika, Zaler, Mina şi Debora duceau toţi patru pachete. Era pentru prima oară, după treizeci de ani, că hotelul rămînea pustiu, fără un suflet viu în el. Întunecată, lovită de primele obuze, clădirea arăta ca o ruină străveche. Şi, de cum călcară pe pod, toţi oamenii aceştia bătrîni sau tineri, şchiopi sau obezi, cu picioare strîmbe, neobişnuiţi să umble pe jos, căpătară dintr-o dată înfăţişarea unor fugari nefericiţi.

Trecură astfel podul pe celălalt mal şi ajunseră la încăpătoarea casă turcească, pentru a locui acolo. Şi aici, Lotika pusese fiecare lucru la locul lui şi-şi rînduise familia şi boarfele de sinistraţi. Dar cînd a trebuit să se culce şi ea în casa asta pe jumătate goală şi care nu era a ei, fără lucruşoarele şi hîrtiile cu care

își petrecuse toată viața, i s-a frînt inima și, pentru prima oară de cînd se știa pe lume, au părăsit-o puterile, dintr-o dată. Strigătul ei de durere a răsunat în casa goală. Și s-a ivit ceva pe care nimeni nu-l văzuse, nu-l auzise și căruia nimeni nu-i bănuise măcar existența: plînsul Lotikăi, puternic, copleșitor și sugrumat, ca plînsul unui bărbat. Ea nu și-l stăpînea și nu putea să și-l stăpînească. Și, de îndată, se abătu asupra familiei o uimire însoțită de spaimă, o tăcere aproape religioasă și apoi se auziră gemetele și tînguirile tuturor. Pentru ei, prăbușirea puterilor Lotikăi însemna o lovitură mai grea decît războiul, fuga și pierderea casei, căci, cu ea, totul putea fi învins și trecut, iar fără ea nu se putea nici face, nici închipui nimic.

Iar cînd se iviră zorile zilei următoare, o zi strălucitoare, de vară, cu nori trandafirii, cu belșug de rouă și ciripit de păsărele, în locul Lotikăi de altădată, care pînă în ajun se îngrijise de soarta alor săi, găsiră ghemuită pe podea o bătrînă neputincioasă, neînstare să-și poarte măcar grija ei, plîngînd ca un copil și neștiind să spună nici de ce se teme, nici ce-o doare.

Atunci, se întîmplă încă o minune. Bătrînul Zaler, somnoros și greoi, care nici în tinerețea lui n-avusese pic de voință sau păreri proprii și se lăsase condus, ca și restul familiei, de Lotika, Zaler acesta care, la drept vorbind, nu fusese niciodată tînăr, se ridică deodată, ca un adevărat cap de familie, înzestrat cu multă înțelepciune și voință, în stare să ia hotărîrile trebuitoare și avînd destulă putere să le înfăptuiască. O mîngîie și o îngriji pe cumnată-sa, ca pe-un copil bolnav, și veghe asupra tuturor, așa cum făcuse ea pînă în ajun. Cînd nu bubuiau tunurile, se ducea în oraș și căra din hotelul pustiu hrană, lucruri și îmbrăcăminte. Găsi undeva un medic și-l aduse la bolnavă. Medicul constată că bătrîna era istovită, că avea nervii zdrobiți și că trebuia cît mai degrabă îndepărtată de locul acesta, dusă în afara zonei operațiilor de război. Îi prescrise și niște picături. Zaler căpătă de la autoritățile militare o căruță și învoirea

să-și mute întreaga familie, mai întîi la Rogatița, apoi la Sarajevo. Trebuiau doar să mai aștepte o zi, două, pînă ce Lotika avea să se mai pună pe picioare ca să poată face călătoria. Dar Lotika rămînea culcată ca o oloagă, se văieta cu glas tare, în limbajul ei pitoresc și împestrițat, și rostea cuvinte fără șir, de spaimă, deznădejde și silă. În juru-i se tîra pe podea nefericitul băiat al Deborei ; el își privea curios mătușa și o chema cu strigătele lui guturale, îngăimate, pe care Lotika le înțelegea atît de bine, dar cărora nu le mai răspundea acum. Nu voia să mănînce nimic și nu putea să vadă pe nimeni. O chinuiau îngrozitor tot felul de vedenii ciudate, ca niște dureri fizice. Uneori, i se părea că se deschid sub ea două scînduri, ca o capcană, și că se cufundă într-o prăpastie necunoscută unde, în afara strigătelor ei, n-avea nici cu ce să se apere, nici de ce să se țină. Alteori i se năzărea că e mare, ușoară și puternică, își închipuia că are picioare de uriaș și aripi colosale, că poate să alerge cu pași de struț mai lungi decît din Vișegrad pînă la Sarajevo. Sub călcîiele ei i se părea că clipocesc rîurile și mările, ca niște băltoace, iar orașele și satele scîrțîiau ca pietrișul și ca sticla. Asta o făcea să-i bată inima și să i se taie răsuflarea. Nu înțelegea nici unde se va opri, nici încotro o ducea goana înaripată, dar știa că va scăpa de capcana scîndurilor viclene, care se deschideau sub ea cu iuțeala fulgerului. Știa că strivește sub tălpi și că lasă în urmă un pămînt pe care nu-i bine să rămîi, știa că sare, ca peste niște mocirle murdare, peste satele și orașele cele mari, peste toate locurile unde oamenii se înșală unii pe alții, se mint unii pe alții, cu vorbe sau cu cifre. Cînd își terminau farsa și cînd vorbele și cifrele li se încurcau, ei schimbau dintr-o dată jocul, așa cum fac scamatorii cînd schimbă numărul și, contrar tuturor spuselor și tuturor așteptărilor, se iveau tunurile, puștile și alte unelte ale morții și alți oameni cu ochii injectați de sînge, pentru care orice discuție, orice tocmeală, orice înțelegere erau cu neputință. În fața năvalei acesteia, ea nu mai era pasărea uriașă care aleargă, ci o biată bătrînică ne-

putincioasă, pe-o scîndură tare. Iar oamenii aceştia roiau cu miile, cu milioanele, împuşcau, măcelăreau, sugrumau totul, pe rînd, nimiceau fără milă şi fără rost. Unul se pleca deasupra ei ; nu-i vedea faţa, dar simţea că-i pune vîrful baionetei tocmai acolo unde se despart coastele şi unde e omul mai plăpînd.

— Ah, aaah ! Ajutor ! Scăpaţi-mă ! striga Lotika, trezindu-se şi aruncînd cît colo şalul cenuşiu cu care o acoperiseră.

Iar cretinul cel mic stătea ghemuit lîngă perete şi o privea cu ochii lui mari şi negri, în care citeai mai multă curiozitate decît teamă sau milă. Din odaia cealaltă venea fuga Mina, o liniştea pe bolnavă, îi ştergea sudoarea rece de pe obraji, şi-i dădea să bea apă în care turnase mai înainte cîteva picături de valeriană, numărate cu grijă.

Deasupra cîmpiei înverzite, ziua de vară pare nesfîrşită ; nu mai ştii cînd a început şi uiţi că se întunecă deodată. E cald şi aici, dar nu simţi arşiţa soarelui. Casa răsună de paşi. Sosesc şi alţi oameni din oraş. Un soldat şi-un ofiţer vin din întîmplare. Hrană şi fructe se găsesc din belşug. Milan face cafele într-una. Toată scena asta ar putea să pară o lungă vacanţă, la ţară, dacă din cînd în cînd nu s-ar auzi ţipetele desperate ale Lotikăi şi bubuitul surd care ajunge pînă în valea asta ca un mîrîit furios, arătînd că lucrurile nu merg cum trebuie în lume şi că nenorocirea tuturor şi a fiecăruia e mult mai aproape şi mai mare decît ar putea să pară judecînd după întinsa şi liniştita seninătate a zilei acesteia.

Iată ce-a făcut războiul din hotelul Lotikăi şi din locatarii lui.

Prăvălia lui Pavle Rankovici e şi ea închisă. A doua zi după izbucnirea războiului Pavle şi încă vreo cîţiva sîrbi mai cu vază au fost luaţi ca ostatici. Unii dintre ei sînt la gară, unde răspund cu viaţa de ordinea, de liniştea şi de bunul mers al transporturilor ; alţii sînt lîngă pod, în fundul pieţei, într-o mică baracă de lemn unde, în zilele de tîrg, se afla cîntarul

comunal și se plătea taxa de cîntar. Aici, ostaticii stau chezășie cu viața că nimeni nu va distruge și nu va strica podul.

În baraca asta, pe-un scaun de cafenea, stă Pavle. Cu mîinile pe genunchi, cu capul plecat, el pare un om care, istovit cu totul, după un efort prea mare, s-a așezat puțin să se odihnească, și stă neclintit, rămînînd ore întregi în aceeași poziție. Lîngă ușă, pe-un maldăr de saci goi, stau doi soldați, doi rezerviști. Ușa e închisă și în baracă domnesc un semiîntuneric și un zăduf greu. Cînd dinspre Panos sau dinspre Goleș trece șuierînd vreun obuz, Pavle își înghite saliva, și trage cu urechea unde a lovit obuzul. Rankovici, care știe că podul e minat de mult, se gîndește într-una la asta și se întreabă dacă vreunul din obuze ar putea să aprindă pulberea, în cazul cînd ar pătrunde pînă la ea. De cîte ori se schimbă garda, el ascultă cum subofițerul le dă instrucțiuni celor ce fac de pază. De fiecare dată, instrucțiunile se termină astfel: „La cea mai mică încercare de-a strica podul sau cel mai mic semn suspect arătînd că s-ar pune la cale asemenea lucruri, omul ăsta trebuie ucis imediat".

Pavle s-a obișnuit cu vorbele astea, de parcă nu l-ar privi pe el. Îl neliniștesc mai mult obuzele și șrapnelele care explodează din cînd în cînd atît de aproape de baracă, încît fac să sară în aer pietrișul, lovind cu schijele lor în pereții de lemn. Dar și mai mult îl chinuiește timpul, care i se pare prea lung și gîndurile lui, care sînt de neîndurat.

Pavle chibzuiește la ce s-a ales de el, din casa și din avutul lui. Și cu cît chibzuiește mai mult, cu atît i se par toate un vis urît. Căci cum și-ar putea explica altfel tot ce l-a lovit pe el și pe ai lui în aceste ultime zile? Doi dintre băieții lui, studenți, au fost ridicați de jandarmi, din prima zi. Acasă, n-au mai rămas decît nevastă-sa și fetele. Marele atelier din Osoinița, unde se făceau hîrdaie, a ars sub ochii lui. Țăranii sîrbi de prin satele învecinate pesemne că au pierit ori s-au împrăștiat. Toți banii împrumutați în județ sînt pierduți. Prăvălia lui, cea mai frumoasă

prăvălie din oraș, la cîțiva pași de-aici, e închisă și va fi de bună seamă jefuită sau va lua foc de la vreun obuz. Și el stă în baraca asta întunecată, ostatic, răspunzînd cu capul pentru un lucru care nu depinde de el: pentru soarta podului.

Gîndurile îi năpădesc mintea ca un val tumultuos și năvalnic, ca niciodată pînă acum, se încrucișează, apoi se sting. Ce legătură are cu podul, el, care toată viața lui nu și-a văzut decît de prăvălie și de casă? Doar nici nu l-a minat și nici nu l-a bombardat el. Niciodată, chiar cînd era flăcău, n-a stat pe „kapia" și nu și-a petrecut timpul cîntînd și glumind fără rost, ca tinerii pierde-vară din Vișegrad. Întreaga viață i se desfășoară pe dinaintea ochilor, cu amănunte uitate de multă vreme.

Își amintește cum a venit din Sandjak, băiat de paisprezece ani, flămînd și cu opincile sparte. S-a tocmit la un bogătaș, pe nume Petre, să-i slujească pentru hrană, un rînd de haine și două perechi de opinci pe an. Îi căra copiii, îi ajuta în prăvălie, scotea apă din fîntînă, țesăla caii. Și dormea sub scară, într-o firidă strîmtă și întunecoasă, fără ferestre, unde nu putea nici măcar să se întindă ca lumea. Îndurase toată viața aceea grea, iar la optsprezece ani fusese lăsat numai cu munca din prăvălie, „cu leafă" ; în locul lui fusese adus alt țărănuș din Sandjak. Abia atunci cunoscuse și înțelesese marele rost al economiei și simțise nespusa plăcere și puterea uriașă pe care le dau banii strînși. Cinci ani de zile a dormit într-o odăiță, în spatele prăvăliei, și nu și-a făcut niciodată focul, nu s-a culcat niciodată la lumina unei lumînări. Avea douăzeci și trei de ani cînd însuși bogătașul Petre l-a însurat cu o fată bună și înstărită din Ceainice. Era fiica unui negustor. Acum strîngeau bani în doi. Cînd a venit ocupația, negoțul s-a însuflețit, cîștigul s-a făcut mai ușor și cheltuielile mai mici. El și-a folosit cîștigul, ferindu-se de cheltuieli. Astfel a putut să-și cumpere o prăvălie și a început să agonisească avere. Pe-atunci, banii se dobîndeau lesne. Mulți s-au îmbogățit repede și au ajuns la sapă de lemn tot așa de repede, căci e greu de apărat

agoniseala. Dar el o apăra și, zilnic, strîngea tot mai mult. Și cînd au venit anii aceștia de pe urmă, aducînd cu ei frămîntarea și „politica", deși îmbătrînise, Pavle se străduia să înțeleagă vremurile noi, să le facă față și să se potrivească lor, să le treacă fără pagubă și fără rușine. Fusese ajutor de primar, președinte al comunității religioase, președinte al societății corale sîrbe „Unirea", acționarul principal al Băncii Sîrbe, membru în consiliul de administrație al Băncii Regionale. Se căznise, după noile reguli ale lumii negustorești, să înoate între extreme și între taberele opuse care creșteau zi de zi, și să plutească printre greutățile astea, fără să păgubească, fără să se pună rău cu autoritățile și fără să-și păteze cinstea în fața oamenilor. Localnicii îl socoteau drept pildă de hărnicie, pricepere și prudență.

Așa muncise, o jumătate de veac, trăind cu economie, necruțîndu-și osteneala, nefăcînd rău nici unei muște măcar, dînd bună ziua oricui, urmîndu-și drumul tăcut și agonisind mereu. Și iată unde l-a dus drumul lui : între doi soldați, ca un tîlhar, să aștepte pînă ce vreun obuz, vreun șrapnel sau vreo mașină infernală vor strica podul, ca să fie sugrumat sau împușcat din pricina asta. A ajuns să creadă (și asta îl doare cel mai mult) că s-a chinuit și a muncit degeaba, că drumul lui a fost greșit, că băieții lui și „tineretul" au dreptate și că, într-adevăr, au venit vremuri fără măsură și fără socoteală sau cu măsuri și socoteli noi ; în orice caz, că socoteala lui s-a vădit a fi greșită, iar măsura lui, prea mică.

„Așa e, își spune Pavle în sinea lui, așa e : totul te învață și te îndeamnă să muncești și să economisești, și biserica și stăpînirea și propria ta minte. Tu te supui, pășești cu băgare de seamă, și trăiești o viață cumpătată, adică, mai bine zis, nici nu trăiești măcar, ci muncești și strîngi ban cu ban și-ți faci griji, și așa ți se duce viața. Apoi, deodată, tot jocul ăsta se răstoarnă și se preschimbă de nu-l mai recunoști : vine o vreme cînd oamenii încep să-și rîdă de înțelepciune, cînd bisericile își închid porțile și se în-

groapă în tăcere, cînd autoritățile sînt înlocuite de forța brutală, cînd cei ce-au agonisit cinstit și din greu își pierd avuțiile și timpul, pe cîtă vreme trîndavii și tiranii cîștigă. Și nimeni nu-ți recunoaște cazna, nimeni nu te ajută și nu te sfătuiește cum să-ți aperi ce-ai dobîndit și ai economisit. Oare pot exista asemenea vremuri? E cu putință să existe?" se întreabă neîncetat Pavle, și, negăsind răspuns, o ia din nou de la capăt, spunîndu-și că a pierdut totul.

Degeaba se silește să-și mute gîndul la altceva, nu poate. Același lucru îi vine mereu în minte. Iar timpul se mișcă ucigător de încet. Lui Pavle i se pare că podul — peste care a trecut de mii de ori, fără să-l privească însă vreodată cu atenție — îl apasă acum cu toată greutatea lui pe umeri, ca o taină de nepătruns și de neînlăturat, așa cum trebuie să fie în visele cele rele din care parcă nu te mai trezești.

De-asta Pavle stă pe scaun, doborît, cu fruntea plecată și cu umerii încovoiați. Și simte cum îl năpădește sudoarea, prin toți porii, pe sub cămașă, pe sub guler, pe sub manșetele tari, scrobite. De sub fes îi șiroiește sudoarea. El n-o șterge, ci o lasă să-i cadă de pe obraji, în picături grele, pe podea. Și i se pare că ea e viața însăși, care moare și se scurge din el.

Cei doi soldați, niște țărani unguri, oameni în vîrstă, tac și mănîncă pîine și slană cu boia. Mănîncă tacticoși, tăind cu briceagul cînd un dumicat de pîine, cînd o feliuță de slănină, ca și cum s-ar afla pe ogor. Apoi trag cîte-o dușcă de vin dintr-un bidon de metal și-și aprind lulelele. Pe cînd fumează, unul dintre ei zice încetișor:

— Măi, de cînd sînt n-am văzut om să nădușească așa de tare!

Și fumează mai departe amîndoi, fără să mai scoată o vorbă.

Dar nu numai Pavle asudă sudoare de sînge și apă și se pierde în somnul cel fără de trezire. În zilele astea de vară, pe fîșia de pămînt dintre Drina și graniță, în orășel, prin sate, pe drumuri și prin păduri, pretutindeni, oamenii, cu fețele scăldate în sudoare, își caută moartea lor și pe-a altora și tot-

odată fug de moarte și se apără împotriva ei prin toate mijloacele și din toate puterile. Ciudatul joc al oamenilor, care se cheamă război, capătă din ce în ce mai mult avînt, se întinde și ia sub stăpînirea lui ființele vii și lucrurile neînsuflețite.

Nu departe de baraca în care stă Pavle, se afla azi-dimineață un detașament cum nu se văd prea multe. Soldații purtau uniforme albe și căști coloniale, tot albe. Erau soldații germani ai detașamentului așa-zis din Scutari [1]. Înainte de război, ei fuseseră trimiși la Scutari, unde, în calitate de armată internațională trebuiau să mențină ordinea și pacea, împreună cu detașamentele altor națiuni. La izbucnirea războiului, primiseră ordinul să plece din Scutari și să se pună la dispoziția statului-major austriac, cel mai apropiat de granița Serbiei. Sosiseră noaptea trecută, și acum se odihneau în vîlceaua care desparte piața de mahalaua negustorească. Acolo, într-un unghi mort, soldații așteptau ordinul de pornire la atac. Să fi fost, cu totul, vreo sută și douăzeci de oameni. Căpitanul lor, un roșcovan plin de osînză, care îndura greu zăduful verii, tocmai îl înjura pe sergentul de jandarmi Danilo Repaț. Il înjura cum numai un superior din armata germană poate să înjure un inferior, în gura mare, plin de el însuși și fără să-i pese de omul din fața lui. Căpitanul se plîngea că soldații lui mor de sete, că n-au de nici unele și că, în preajma lor, prăvăliile, pe cît se pare încărcate cu mărfuri, sînt închise, deși s-a dat ordin să rămînă deschise.

— Ce sînteți voi? Jandarmi sau paiațe? Vrei să crăp aici, împreună cu oamenii mei? Vrei să sparg prăvăliile, ca un tîlhar? Să cauți imediat negustorii și să ne faci rost de hrana trebuitoare și de băutură bună. Imediat! Înțelegi ce înseamnă „imediat"?

Cu fiecare vorbă rostită, sîngele năvălea tot mai mult în obrajii căpitanului. In uniforma lui albă, cu

---

[1] Oraș în nordul Albaniei. Din secolul al XVI-lea pînă în 1913, sub stăpînire turcească.

țeasta rasă și roșie ca un mac, el ardea ca o torță a furiei.

Sergentul Repaț, buimăcit, clipea din ochi și nu știa decît să repete:

— Am înțeles, domnule căpitan. Imediat. Am înțeles. Imediat.

Apoi, trecînd din amorțeala lui cataleptică într-un fel de agitație nebunească, sergentul făcu stîngamprejur și se năpusti spre mahalaua negustorească. Ai fi zis, văzîndu-l, că, apropiindu-se prea mult de căpitanul care ardea de mînie, sergentul se aprinsese și el, dintr-o dată, iar flacăra îi dădea ghes să alerge, să amenințe și să lovească tot ce-i ieșea în cale.

Prima vietate peste care dădu în goana lui fu Ali-hogea. Acesta tocmai cobora dinspre casă spre prăvălie, ca să vadă ce mai e pe-acolo. Zărindu-l pe binecunoscutul *Wachtmeister* Repaț cum se năpustea ca o furtună spre el, Ali-hogea, mirat, se întrebă dacă omul acesta, devenit pe neașteptate sălbatic și furios, e cu adevărat același *Wachtmeister* care, timp de ani de zile, trecuse pe dinaintea prăvăliei, liniștit, demn și cuviincios. Acum, îl privea un Repaț întunecat, cu niște ochi care nu mai recunoșteau pe nimeni și nu deosebeau nimic în afară de spaima lui. Sergentul începu de îndată să zbiere ca și cum ar fi repetat ceea ce spusese cu cîteva clipe mai înainte căpitanul german.

— Trebuie să vă spînzurăm pe toți... soarele vostru din cer! N-aveți oare ordin să țineți prăvăliile deschise? Dacă, din cauza voastră, eu...

Și mai înainte ca Ali-hogea, nedumerit, să poată rosti o vorbă, îi plesni o palmă peste obrazul drept, cu atîta putere, încît făcu să-i zboare turbanul de pe urechea dreaptă pe urechea stîngă.

Apoi jandarmul, la fel de ieșit din minți, alergă mai departe, ca să deschidă alte prăvălii. Iar hogea își puse de îndată turbanul cum se cuvine, săltă oblonul prăvăliei și, uluit, se așeză în prag. În jurul prăvăliei începură să roiască soldați cu înfățișare străină, în uniforme albe, cum nu mai văzuse nici-

odată. Toate i se păreau că se petrec în vis. Dar hogea nu se mai mira de nimic, în vremuri ca astea în care palmele pică din cer.

Astfel trecu o lună întreagă, cu bombardarea aproape neîntreruptă a podului, cu bubuiturile care făceau să se cutremure înălțimile de prin împrejurimi, cu suferințele și cu brutalitățile de tot felul, în așteptarea unor nenorociri și mai mari. Încă din primele zile, cea mai mare parte a populației părăsi orășelul prins între două focuri. Pe la sfîrșitul lui septembrie începu evacuarea totală a Vișegradului. Ultimii funcționari plecară noaptea, pe drum, trecînd peste pod, deoarece calea ferată fusese tăiată de cîteva zile. Apoi, încetul cu încetul, trupele se retraseră și ele, pe malul drept al Drinei. Mai rămaseră doar cîteva puncte neînsemnate, de apărare, cîțiva pionieri și patrule de jandarmi, izolate, așteptînd să le vină și lor rîndul.

Podul stătea acolo, ca un osîndit, dar, de fapt, tot neatins și întreg, între două lumi în război.

XXIV

În timpul nopții, cerul se înnoră ca toamna ; norii se agățau de munți și se prindeau unul de altul, pe cer. Austriecii profitară de bezna asta ca să-și retragă și ultimele detașamente. Înainte de ivirea zorilor, toate trupele lor se aflau nu numai pe celălalt mal al Drinei, ci chiar pe înălțimile muntelui Liește, în afara vederii și departe de bătaia tunurilor sîrbești.

Cînd se crăpă de ziuă, începu o ploaie măruntă, de toamnă. În ploaia asta, ultimele patrule cercetară casele și prăvăliile din vecinătatea podului, ca să vadă dacă n-a mai rămas cineva pe-acolo. Totul părea mort : și cazinoul ofițeresc, și hotelul Lotikăi, și cazarma dărîmată, și cele trei-patru prăvălii de la intrarea pieței. Doar în fața prăvăliei lui Ali-hogea, dădură peste acesta, care tocmai venise de acasă și-și ridica obloanele. Jandarmii știau că hogea e cam ciudat ; de-aceea îi atraseră atenția, cu toată strășnicia, să-și închidă imediat prăvălia și să părăsească piața, căci era strict interzisă staționarea pe lîngă pod și-și punea viața în primejdie.

Hogea îi privi ca pe niște oameni beți, care nu-și dau seama ce spun, și era cît pe-aci să le răspundă că de multă vreme viața ne era primejduită, că și asa sîntem morți, cu toții, deși ne îngroapă rînd pe rînd, dar se răzgîndi, sfătuit de experiența din ultimele zile, și le explică, firesc și liniștit, că venise doar să

ia ceva din prăvălie și că pleacă îndată. Jandarmii, grăbiți foc, îi mai spuseră o dată să se depărteze cît mai repede de locurile acestea, apoi, străbătînd piața, se îndreptară spre pod. Ali-hogea îi privi cum se duc, cu pașii înăbușiți de praful pe care prima ploaie îl transformase într-un covor gros și jilav. Îi mai privi cum trec podul, ascunși de parapet, în așa fel încît nu li se vedeau decît umerii, capetele și lungile baionete de la puști. Pe crestele stîncilor lui Butko se ivi lucirea soarelui.

„Toate măsurile astea sînt aspre și, pînă la urmă, n-au nici un rost", se gîndi Ali-hogea și zîmbi în sinea lui, ca un copil care i-a tras chiulul învățătorului. Ridică oblonul doar cît îi trebuia ca să se strecoare înăuntru, apoi îl lăsă să cadă, în așa fel încît, văzută dinafară, prăvălia părea închisă. Rămas în întuneric, hogea se retrase în odăița lui din fund, unde, de-atîtea ori, fugise de nepoftiți, de discuțiile care înveninează și obosesc, de familie și de grijile lui personale. Se așeză pe scăunașul tare și scund, strîngîndu-și picioarele sub el și oftă ca să se liniștească. Mintea, tulburată de-atîtea impresii dinafară, i se mai frămîntă un timp, apoi se potoli și-și regăsi echilibrul, ca o cumpănă bună. Odăița îngustă se umplu curînd de căldura trupului său și hogea simți dulceața singurătății, a tihnei și a uitării, care aduceau în cripta asta strîmtă, întunecoasă și prăfuită grădini cerești, invizibile și nesfîrșite, cu țărmuri verzi și cu ape care șușotesc domol.

În bezna și în strîmtoarea locului acestuia, se simțea pătrunzînd răcoarea unei dimineți ploioase și a răsăritului de soare. Afară, de asemenea, domnea o liniște neobișnuită, pe care, printr-o minune, n-o tulburau nici împușcăturile, nici glasurile omenești, nici zgomotele pașilor. Un simțămînt de fericire și de recunoștință îi umplea inima lui Ali-hogea. „Iată, gîndea el, mulțumită lui Allah, aste cîteva scînduri sînt îndestulătoare, ca o corabie minunată, să-l adăpostească și să-l apere pe-un drept-credincios de toate relele și de toate nenorocirile, de grijile fără scăpare și de tunurile ucigătoare cu care se bat pe deasupra capului

său doi dușmani, ghiauri amîndoi și la fel de amarnici. De la începutul războiului n-am mai avut parte de-atîta liniște", își zise hogea, cu bucurie în suflet. „Iar liniștea e plăcută și bună. Cu ea se reîntoarce, măcar pentru o clipă, o rămășiță din viața aceea adevărată și omenească, viață care, de multă vreme, se stinge din ce în ce și, sub bubuitul tunurilor ghiaure, piere cu totul. Liniștea e prielnică rugăciunilor și e, ea însăși, ca o rugăciune".

În clipa aceea, hogea simți cum scăunelul de sub el zboară și-l ridică și pe el, ca pe-o jucărie. „Dulcea" liniște fu sfîșiată și se preschimbă, pe neașteptate, într-un muget surd, apoi într-o gălăgie asurzitoare, care umplu văzduhul, îi sparse timpanele, cuprinse totul, depășind puterea auzului omenesc. Rafturile de pe peretele din față trosniră și mărfurile zburară spre el, pe cînd el zbura către ele.

— Of ! gemu hogea.

Adică, la drept vorbind, gîndul lui gemu, căci el nu mai avea nici glas și nici auz, după cum nu-și mai avea nici locul pe pămînt. Totul era zdrobit, strivit de-un zgomot asurzitor ; totul era dezrădăcinat și zvîrlit ca o piatră, împreună cu hogea. Ai fi putut crede că limba de pămînt dintre cele două rîuri, unde se afla orășelul, fusese smulsă, cu un urlet înspăimîntător, și aruncată în spațiul în care zbura mereu, că amîndouă rîurile își ieșiseră din matcă, întorcîndu-se spre cer și căzînd acum în gol, mînate de toată greutatea maselor de apă, ca două torente încă nezăgăzuite și neabătute. „N-o fi oare ziua Judecății de Apoi, ceasul de pe urmă, despre care vorbesc cărțile și oamenii învățați, ceasul acela cînd, într-o clipită, mincinoasa lume se va stinge dintr-o dată, ca o scînteie ? Dar ce nevoie are Allah de toată harababura asta drăcească ? El, care dintr-o singură privire aprinde și stinge lumile ? Nu, aici nu-i mînă dumnezeiască. Dar de unde să aibă mîna omenească atîta putere ?" Cum să poată găsi răspuns hogea, atît de mirat, păcălit și scîrbit de lovitura lașă care voia să doboare, să spargă și să înăbușe totul în el, pînă și gîndirea ? El nu știe ce putere îl mînă, nici încotro zboară, nici unde o să

se oprească, dar știe că el, Ali-hogea, a avut dreptate de totdeauna și în toate privințele.

— Of! mai gemu hogea încă o dată, și mai dureros, căci aceeași putere care îl ridicase îl aducea acum brutal și cumplit înapoi, dar nu de unde pornise, ci jos, pe podea, între peretele de lemn și scăunelul răsturnat.

Hogea simți o durere înăbușită în cap, alta în genunchi, și alta în spate. Nu era în stare decît să deosebească, cu auzul, ca pe un sunet rupt din tunetul universal, o lovitură grea care izbi acoperișul prăvăliei, un zăngănit colo, după perete, și trosnetul mărfurilor de metal sau de lemn, ca și cum toate cîte se aflau în dugheană ar fi prins viață, ar fi prins să zboare și s-ar fi ciocnit în aer. Cînd izbitura încetă, o ploaie de pietriș mărunt porni să curgă pe acoperiș și pe trotuar. Dar hogea își și pierduse cunoștința și zăcea, nemișcat, în firida lui, devenită sicriu.

Afară se luminase de-a binelea.

Hogea n-ar fi putut să spună cît timp a zăcut așa. Din leșinul lui adînc l-au trezit în același timp o lumină și niște glasuri omenești. Și-a revenit cu greu. Știa bine că se așezase în întuneric deplin. Acum însă, printr-o crăpătură îngustă, pătrundea lumina dinspre prăvălie. Bătrînul își amintea că lumea fusese năpădită de-un zgomot care îți lua auzul și care te făcea să simți cum îți pier puterile. Și cînd colo, iată că e liniște, dar o liniște de loc asemănătoare aceleia „dulci", de mai adineauri, dinaintea prăpădului care l-a doborît, ci asemănătoare cu soră-sa cea rea, cu moartea. Cît era liniștea asta de adîncă își dădu seama după chemarea abia auzită a unei voci slabe, venind parcă din depărtare și rostindu-i numele.

Înțelegînd că e încă viu și tot în cripta lui, hogea îndepărtă mărfurile căzute peste el și se ridică, gemînd și repetînd întruna „of"-ul lui îndurerat. Acum auzea limpede glasuri care-l strigau dinspre drum. Se aplecă și, strecurîndu-se prin trecerea îngustă care ducea în prăvălie, la lumina zilei, văzu talmeș-balmeșul de lucruri răsturnate și de cioburi. Prăvălia era larg deschisă, căci oblonul, nefiind încuiat, căzuse din pricina izbiturii.

În amestecul și în neorînduiala mărfurilor împrăștiate și a lucrurilor zvîrlite în toate părțile, se afla, chiar în mijlocul prăvăliei, un pietroi, de mărimea unui cap de om. Hogea ridică ochii. Și de sus pătrundea lumina zilei. Nici vorbă, pietroiul găurise acoperișul șubred și tavanul de lemn. Apoi hogea se uită din nou la pietroiul alb, poros, netezit și cioplit pe două fețe, rupt pe celelalte două și smuls cu forța dintr-un bloc. „Podul!" se gîndi hogea. Dar glasul venind din stradă îl striga tot mai tare și nu-i îngădui să gîndească mai departe.

Așa, burdușit de lovituri și încă nedezmeticit ca lumea, se pomeni hogea în fața a vreo cinci-șase flăcăi, bărboși și plini de praf, îmbrăcați în uniforme cenușii, cu bonete pe cap și cu opinci în picioare. Erau toți înarmați și purtau, cruciș, peste piept, cartușierele mici, pline și lucitoare. Cu ei se afla Vlado Marici, lăcătușul, dar nu cu bonetă, ci cu o căciulă pe cap, și cu cartușierele puse de-a curmezișul peste piept. Unul dintre ei, pesemne șeful, un flăcău cu mustăcioară neagră și subțire, energic la chip și cu ochi strălucitori, se îndreptă imediat spre hogea. Își ținea pușca pe umăr, vînătorește, iar în mîna dreaptă avea o nuielușă de alun. Flăcăul începu să înjure mînios și ridică numaidecît glasul:

— Ascultă-mă, de ce-ți lași prăvălia deschisă? Parcă te aud pe urmă spunînd, cînd ți-o lipsi ceva, că ostașii mei ți-au spart și ți-au jefuit prăvălia! Ce, vrei să-ți păzesc eu marfa?

Fața omului ăstuia e liniștită, aproape nemișcată, dar glasul îi e furios și nuiaua din mînă se ridică, amenințătoare. În clipa asta se apropie de el Vlado Marici și-i șoptește ceva.

— Că-i om de treabă și cinstit, foarte bine, dar dacă-l mai prind vreodată cu prăvălia vraiște, și fără pic de pază, nu mai scapă așa de ușor.

Și flăcăii înarmați pornesc mai departe.

„Ăștia sînt ceilalți, își spune hogea, privind în urma lor. Cum au venit, au și dat peste mine. Nu se poate face nici o schimbare în orașul ăsta, fără ca toate să se spargă în capul meu."

Stătea așa, în picioare, lîngă prăvălia lovită de năpastă, cu gura căscată de uimire, cu capul greu și cu trupul frînt. În fața lui se întindea piața, care, în lumina primelor raze ale dimineții, părea un cîmp de luptă, acoperit cu pietre mari sau mărunte, cu olane și cu crengi rupte din copaci. Privirea i se îndreptă spre pod. „Kapia“ se afla la locul ei, dar, imediat după ea, podul era retezat. Al șaptelea stîlp nu mai exista ; între al șaselea și al optulea, se căsca un gol prin care, într-o perspectivă oblică, se putea zări apa verde a rîului. De la al optulea stîlp, podul se continua și atingea celălalt mal, neted, frumos, alb, ca ieri și ca totdeauna.

Hogea clipi din ochi de cîteva ori, nevoind să creadă în nenorocirea văzută, apoi îi închise. În fața privirii lui lăuntrice se iviră iar soldații de acum cinci-șase ani, ascunși sub un cort verde și scobind ceva chiar în stîlpul dispărut acum ; se ivi apoi imaginea capacului de fier care ani de zile acoperise intrarea în stîlpul minat și, lîngă el, obrazul enigmatic, dar grăitor, surd, orb și mut al subofițerului Brankovici. Tresări și deschise iar ochii, dar i se înfățișă aceeași priveliște : piața, acoperită de bolovani mari și mici, podul fără un stîlp și frînt între arcade, golul căscat... Numai în vis pot fi trăite și văzute asemenea lucruri. Numai în vis. Dar cînd se întoarse de la priveliștea aceasta de necrezut se pomeni printre mărfurile împrăștiate, în fața unei pietre mari, a unei bucăți din al șaptelea stîlp. Dacă era vis, el cuprinsese totul.

De jos, din piață, se auzi o chemare, răsunară un ordin rostit cu glas tare în limba sîrbă și niște pași grăbiți care se apropiau. Ali-hogea ridică repede oblonul, încuie lacătul și porni spre casa lui.

I se mai întîmplase, adeseori, și înainte, urcînd așa, să simtă că i se taie răsuflarea și că inima îi bate parcă altundeva decît la locul ei. Demult, de cînd împlinise cincizeci de ani, urcușul ăsta, pe care-l străbătea de cînd se știa pe lume, i se părea tot mai povîrnit și drumul spre casă tot mai lung. Dar niciodată, chiar cînd voise să se depărteze cît mai degrabă de centrul orașului și să ajungă cît mai curînd acasă, nu i se

păruse atît de lung ca acum. Inima i se zbătea într-un fel neobișnuit, nu mai putea să răsufle și se văzu silit să se oprească.

Colo, jos, pe cît se pare, oamenii cîntă. Acolo se află podul dărîmat, tăiat în două, cu o cruzime de fiară. N-are nevoie să se mai reîntoarcă (și pentru nimic în lume nu s-ar mai reîntoarce) ca să vadă întreaga priveliște: în fund, se află stîlpul, retezat ca un trunchi de copac gigantic; mii de bucăți sînt împrăștiate de jur împrejur și arcadele, la dreapta și la stînga stîlpului, sînt frînte fără milă. Iar marginile ciungite ale arcadelor se întind, îndurerate, una spre alta.

Nu, pentru nimic în lume nu s-ar mai întoarce acolo. Dar nici nu poate merge mai departe, în susul colinei, căci inima și picioarele nu-i mai dau ascultare. Hogea începe să respire adînc, încet, la răstimpuri egale, din ce în ce mai adînc. Asta îi făcea bine altădată și-i face bine și acum. Parcă ar lepăda o povară. Între respirația profundă și regulată și bătăile inimii se statornicește un soi de echilibru. Hogea pornește iar; gîndul la casă și la pat îl împinge și-i dă puteri. Pășește anevoie și încet, iar pe dinaintea ochilor i se desfășoară într-una, ca și cum ar avea-o în față, priveliștea podului distrus. Ca să nu te mai urmărească și să nu te mai frămînte un lucru, nu-i de ajuns doar să-i întorci spatele. Chiar dacă ar închide ochii, el tot l-ar vedea.

„Da, gîndește hogea, cu tot mai multă însuflețire, respirînd ceva mai ușor, acum se vede ce erau și la ce foloseau tot echipamentul și toate mașinăriile lor. (El avea totdeauna dreptate, totdeauna, în toate și împotriva tuturor. Dar acum asta nu-i mai aducea nici un fel de mulțumire. Pentru prima dată îl lăsa rece. Avea prea multă dreptate!) De ani de zile îi tot vedeai meșterind cîte ceva pe pod: l-au curățat, l-au gătit, i-au reparat temeliile, i-au pus țevi de apă, i-au pus lumină electrică, apoi, într-o bună zi, le-au zvîrlit pe toate în aer, ca și cum ar fi fost vorba de o stîncă, în munte, și nu de o danie pioasă, folositoare și plăcută vederii. Acum se vede cine sînt și ce caută. El știa asta de totdeauna, dar acum poate s-o vadă și

ultimul neghiob. Au început să dărîme ce e mai temeinic, și mai tare, să ia ce-i al lui Allah. Și cine știe unde se vor opri ?! Iată, pînă și podul vizirului a început să se destrame, ca un șirag de mărgele ; iar o dată pornită destrămarea aceasta, nimeni n-o mai poate opri."

Hogea poposește din nou. L-a lăsat iar răsuflarea, și povîrnișul se înalță brusc în fața lui. Din nou, respirînd adînc, trebuie să-și potolească inima. Și din nou izbutește să-și recapete răsuflarea, se simte reînsuflețit și merge mai repede.

„Nu-i nimic, gîndește el. Dacă se dărîmă aici, se clădește în altă parte. Poate mai sînt meleaguri pașnice și oameni care știu să respecte voia lui Allah. Dacă el a dat uitării orășelul ăsta nefericit de pe Drina, poate că n-a părăsit toată lumea și tot pămîntul care se află sub cer. Și nici ăștia n-o s-o ducă așa o viață întreagă. Cine știe ?! (Ah, dacă ar putea să tragă ceva mai mult aer în piept !) Cine știe ?! Poate că această credință necurată, care pune ordine în toate, curăță, drege și perfecționează pentru ca apoi, dintr-o lovitură, să înghită și să dărîme totul, se va răspîndi în lumea întreagă ; poate că va preface întreaga lume a lui Allah într-un cîmp pustiu, pentru clădirea ei smintită și pentru dărîmăturile ei de ucigașă, o pășune pentru foamea ei nestăvilită și pentru poftele ei de neînțeles. Totul e cu putință, doar un lucru nu poate fi : nu poate fi cu putință să dispară cu desăvîrșire și pentru totdeauna oamenii mari, înțelepți și cu sufletul înalt, care vor ridica, de dragul lui Allah, zidiri trainice, pentru ca pămîntul să fie mai frumos, iar omul să aibă o viață mai bună și mai ușoară. Dacă ar pieri ei, ar însemna că s-a stins și a pierit de pe lume dragostea întru Allah. Și asta nu e cu putință."

Gîndind astfel, hogea merge tot mai anevoie și mai încet.

Acum, se aude limpede că în oraș oamenii cîntă. Dacă ar putea măcar să tragă mai mult aer în piept, dacă drumul ar fi mai puțin povîrnit și dacă ar putea să ajungă acasă, să se culce pe divanul lui, să-l vadă și să-l audă pe vreunul dintre ai lui ! Atîta vrea.

Dar e cu neputință. Nu-și mai poate păstra echilibrul normal între respirație și bătăile inimii care i-au tăiat cu totul răsuflarea, așa cum se întîmplă uneori, în somn. Doar că, de data asta, nu mai există trezirea salvatoare.

Hogea deschide gura larg și simte că-i ies ochii din orbite. Panta, care pînă acum creștea mereu, i se apropie de obraz. În fața privirilor nu i-a mai rămas decît drumul tare și uscat, care s-a preschimbat în bezne și-l cuprinde cu totul.

Pe povîrnișul care duce la Meidan, zace Ali-hogea. În spasme scurte, el își dă sufletul.

Belgrad, iulie 1942 — decembrie 1943

Redactor responsabil : HIRSCH SUZI
Tehnoredactor : IONESCU AURICA

Dat la cules 12.05.62. Bun de tipar 09.09.62. Apărut 1962. Tiraj 15.180 ex. broşate. Hîrtie semivelină satinată de 65 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 22,52. Coli tipar 26,5. A. nr. 0267. C.Z. pentru bibliotecile mari 886.1. C.Z. pentru bibliotecile mici 886.1 — 31 = R.

Întreprinderea Poligrafică Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii" Bucureşti R.P.R.

Lei 9,30